

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА
«ТУРАН»
Научный журнал

№ 4 (92)
2021
Алматы

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Разакова Д.И. - проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», к.э.н., PhD (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю. - профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
6. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
7. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Абдиев К.С. - директор Научно-исследовательского института информатизации образования университета «Туран», д.п.н., профессор университета «Туран»
9. Баишев Ж.Н. - председатель Суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Гизе Р. - Университет прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия), член университетского надзирательного совета Hochschulrat, д.э.н., профессор
11. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
12. Джапаров Б.А. - генеральный директор Ассоциации пользователей научно-образовательной компьютерной сети Казахстана «КазРЕНА», д.т.н., профессор
13. Зоркальцев В.И. - Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
14. Ержанов М.С. - сопредседатель Форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, д.э.н., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
16. Козлов В.В. - профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
17. Мукамбаева Г.А. - Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
18. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), PhD
19. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
20. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А. - **главный редактор**, ректор университета «Туран»
2. Разакова Д.И. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран»
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран»
4. Тазабеков К.А. - первый проректор университета «Туран»
5. Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, д.э.н., профессор университета «Туран»
6. Таяуова Г.Ж. - проректор по внешним связям и докторантуре, PhD
7. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
8. Абдиев К.С. - директор Научно-исследовательского института информатизации образования университета «Туран»
9. Бычкова С.Ф. - депутат Мажилиса Парламента РК, д.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Барышева С.К. - зав. кафедрой учета и аудита, к.э.н., доцент
11. Биктеубаева А.С. - декан экономического факультета, к.э.н.
12. Бузело А.С. - зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филол.н.
13. Вуколов В.Н. - директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
14. Дадабаева Д.М. - зав. кафедрой мировой и национальной экономики, к.э.н.
15. Жаппар К.З. - **редактор**, руководитель редакционно-издательского отдела, к.ф.н., PhD
16. Ералина Э.М. - зав. кафедрой менеджмента, PhD
17. Ерубасева Г.К. - декан гуманитарно-юридического факультета, к.б.н.
18. Ескендинова Д.М. - зав. кафедрой информационных технологий, к.т.н.
19. Куандыкова Д.Р. - декан факультета «Цифровые технологии и искусство», к.т.н., доцент
20. Селезнева И.В. - зав. кафедрой финансов, д.э.н., профессор
21. Төлен Ж.М. - зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, PhD
22. Турсумбаева А.М. - директор Отдела науки, PhD
23. Файзуллина Г.Ш. - зав. кафедрой туризма и сервиса, к.ист.н.
24. Чакеева К.С. - зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.т.н.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 22 шілдедегі № 9394-Ж куәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

1999 ж. қаңтарынан бастап
тоқсанына бір рет шығады

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

1. Алшанов Р.А. - «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д., профессор, Халықаралық инженерлік академияның академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академияның вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті
(кеңес төрағасы)
2. Разакова Д.И. - «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры, э.ғ.к., PhD **(кеңес төрағасының орынбасары)**
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті, э.ғ.д., профессор
4. Александрова А.Ю. - М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің профессоры (РФ), г.ғ.д.
5. Акимжанов Т.К. - Құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, з.ғ.д., профессор
6. Арупов А.А. - Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ХАА академигі
7. Аханов С.А. - Қазақстан қаржыгерлері қауымдастығы кеңесінің құрметті төрағасы, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
8. Абдиев К.С. - «Тұран» университетінің білім беруді ақпараттандыру ғылыми-зерттеу институтының директоры, п.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
9. Баишев Ж.Н. - Еуразиялық экономикалық одақ соты төрағасы, з.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры
10. Гизе Р. - Циттау-Герлицт қолданбалы ғылымдар институты (Германия), Hochschulrat университеттік қадағалау кеңесінің мүшесі, э.ғ.д., профессор
11. Дан Джим - Пенсильвания мемлекеттік университеті (АҚШ), PhD, профессор
12. Джапаров Б.А. - «КазРЕНА» Қазақстанның ғылыми-білім беру компьютерлік желісін пайдаланушылар қауымдастығының бас директоры, т.ғ.д., профессор
13. Зоркальцев В.И. - Л.А. Мелентьев атындағы энергетикалық жүйе институты СБ РФА (РФ), т.ғ.д., профессор
14. Ержанов М.С. - Орталық Азия елдері бухгалтерлері мен аудиторлары форумының қосарлас төрағасы, э.ғ.д., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - ҚР БҒМ информатика және басқару мәселелері институтының директоры, ф.-м.ғ.д., профессор
16. Козлов В.В. - П.Г. Демидов атындағы Ярославль мемлекеттік университетінің профессоры (РФ), психол.ғ.к.
17. Мукамбаева Г.А. - Ж. Баласағұн атындағы Қырғыз ұлттық университеті, з.ғ.д., профессор
18. Петров П.С. - Великотырнов университеті (Болгария), PhD
19. Попков В.К. - Новосибирск мемлекеттік техникалық университетінің желілік ақпараттық технологиялар кафедрасының профессоры (РФ), ф.-м.ғ.д.
20. Тазабеков К.А. - Қазақстан маркетинг қауымдастығының президенті, «Тұран» университетінің профессоры

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

1. Алшанов Р.А. - **бас редактор**, «Тұран» университетінің ректоры
2. Разакова Д.И. - **бас редактордың орынбасары**, «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті
4. Тазабеков К.А. - «Тұран» университетінің бірінші проректоры
5. Тусупова Л.А. - академиялық қызмет жөніндегі проректор, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
6. Таяуова Г.Ж. - сыртқы байланыс және докторантура жөніндегі проректор, PhD
7. Акимжанов Т.К. - құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, з.ғ.д., профессор
8. Абдиев К.С. - «Тұран» университетінің білім беруді ақпараттандыру ғылыми-зерттеу институтының директоры
9. Бычкова С.Ф. - ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты, з.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
10. Барышева С.К. - есеп және аудит кафедрасының меңг., э.ғ.к., доцент
11. Биктеубаева А.С. - экономика факультетінің деканы, э.ғ.к.
12. Бузело А.С. - журналистика және аударма ісі кафедрасының меңг., филол.ғ.к.
13. Вуколов В.Н. - «Тұран» университетінің Туризм ғылыми-зерттеу институтының директоры, п.ғ.д., профессор
14. Дадабаева Д.М. - әлемдік және ұлттық экономика кафедрасының меңг., э.ғ.к.
15. Жаппар К.З. - **редактор**, редакциялық-баспа бөлімінің басшысы, ф.ғ.к., PhD
16. Ералина Э.М. - менеджмент кафедрасының меңг., PhD
17. Ерубайева Г.К. - гуманитарлық-заң факультетінің деканы, б.ғ.к.
18. Ескендірова Д.М. - ақпараттық технологиялар кафедрасының меңгерушісі, т.ғ.к.
19. Куандықова Д.Р. - «Сандық технологиялар және өнер» факультетінің деканы, т.ғ.к., доцент
20. Селезнёва И.В. - қаржы кафедрасының меңг., э.ғ.д., профессор
21. Төлен Ж.М. - аймақтану және халықаралық қатынастар кафедрасының меңг., PhD
22. Турсумбаева А.М. - Ғылым бөлімінің директоры, PhD
23. Файзуллина Г.Ш. - туризм және сервис кафедрасының меңг., тар.ғ.к.
24. Чакеева К.С. - маркетинг және логистика кафедрасының меңг., т.ғ.к.

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Certificate № 9394-Zh from July 22, 2008
Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information and Archives

Owner: Establishment
Turan University

Issued from January 1999
once in quarter

SCIENTIFIC AND EDITORIAL BOARD

1. **Alshanov R.A.** - rector of Turan University, doctor of economic sciences, professor, academician of the International Engineering Academy, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (**chairman**)
2. **Razakova D.I.** - vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University, candidate of economic sciences, PhD (**chairman deputy**)
3. **Aliev U.Z.** - vice-president of Turan Corporation, doctor of economic sciences, professor
4. **Alexandrova A.U.** - professor of Lomonosov Moscow State University (Russia), doctor of geographical sciences
5. **Akimzhanov T.K.** - director of the Research Institute of Law, doctor of judicial sciences, professor
6. **Arupov A.A.** - director of the Institute of World Economy and International Relations, doctor of economic sciences, professor, Academician of the MAI
7. **Akhanov S.A.** - honorary chairman of the Council of the Association of Financiers of Kazakhstan, doctor of economic sciences, professor of Turan University
8. **Abdiyev K.S.** - director of the Research Institute of Informatization of Education of Turan University, doctor of pedagogical sciences, professor of Turan University
9. **Baishev Zh.N.** - chairman of the Court of the Eurasian Economic Union, candidate of judicial sciences, professor of Turan University
10. **Gize R.** - University of Applied Sciences Zittau-Gerlitz (Germany), Member of the University Supervisory Board Hochschulrat, doctor of economic sciences, professor
11. **Dan Jim** - State University of Pennsylvania (USA), PhD, professor
12. **Dzhaparov B.A.** - general director of the Association of Users of the scientific and educational computer network of Kazakhstan "KazRENA", doctor of technical sciences, professor
13. **Zorkaltsev V.I.** - Melentev Energy Systems Institute SB RAS (Russia), doctor of technical sciences, professor
14. **Yerzhanov M.S.** - co-chairman of the Forum of Accountants and Auditors of Central Asia, doctor of economic sciences, professor
15. **Kalimoldaev M.N.** - director of the Institute of Problems of Informatics and Management of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of physical and mathematical sciences, professor
16. **Kozlov V.V.** - professor of Demidov Yaroslavl State University (Russia), doctor of psychological sciences
17. **Mukambaeva G.A.** - Balasagyn Kyrgyz National University, doctor of judicial sciences, professor
18. **Petrov P.S.** - Velikotyrnovsky University (Bulgaria), PhD
19. **Popkov V.K.** - professor of the department of Network Information Technologies of the Novosibirsk State Technical University (Russia), doctor of physical and mathematical sciences
20. **Tazabekov K.A.** - president of the Kazakhstan Association of Marketing, professor of Turan University

EDITORIAL BOARD

1. **Alshanov R.A.** - **editor-in-chief**, rector of Turan University
2. **Razakova D.I.** - **deputy of the editor-in-chief**, vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University
3. **Aliev U.Z.** - vice-president of Turan Corporation
4. **Tazabekov K.A.** - first vice-rector of Turan University
5. **Tussupova L.A.** - vice-rector for academic affairs, doctor of economic sciences, professor of Turan University
6. **Tuyaova G.Zh.** - vice-rector for external affairs and doctoral studies, PhD
7. **Akimzhanov T.K.** - director of the Research Institute of Law, doctor of judicial sciences, professor
8. **Abdiyev K.S.** - director of the Research Institute of Informatization of Education of Turan University
9. **Bychkova S.F.** - deputy of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, doctor of judicial sciences, professor of Turan University
10. **Barysheva S.K.** - head of the department of accounting and audit, candidate of economic sciences, associate professor.
11. **Bikteubaeva A.S.** - dean of the faculty of economics, candidate of economic sciences
12. **Buzelo A.S.** - head of the department of journalism and translation, candidate of philological sciences.
13. **Vukolov V.N.** - director of the Research Institute of Tourism of Turan University, doctor of pedagogical sciences, professor
14. **Dadabaeva D.M.** - head of the department of world and national economy, candidate of economic sciences.
15. **Zhappar K.Z.** - **editor**, head of the editorial and publishing department, candidate of philological sciences, PhD
16. **Yeralina E.M.** - head of the department of management, PhD
17. **Yerubaeva G.K.** - dean of the faculty of humanities and law, candidate of biological sciences
18. **Yeskendirowa D.M.** - head of the department of information technology, candidate of technical sciences
19. **Kuandykova D.R.** - dean of the faculty "Digital technologies and art", candidate of technical sciences, associate professor.
20. **Selezneva I.V.** - head of the department of finance, doctor of economic sciences, professor
21. **Tolen Zh. M.** - head of the department of regional studies and international relations, PhD
22. **Turumbaeva A.M.** - head of the department of Science, PhD
23. **Faizullina G.Sh.** - head of the department of Tourism and Service, c.h.s.
24. **Chakeeva K.S.** - head of the department of marketing and logistics, candidate of technical sciences

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2021

В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

<i>Тулегенова М.С., Гизе Р., Темербулатова Ж.С., Баймухаметова А.Ж.</i> Противоречия институционально-экономической среды развития новых рыночных стран: опыт Казахстана	11
<i>Курманов Н.А., Ускеленова А.Т., Никифорова Н.В., Сатбаева А.Ж.</i> Особенности процессов регионального развития в современных условиях	19
<i>Мухамеджанова А.А., Ералина Э.М., Мухамбедьярова К.С.</i> Инновационное развитие регионов Казахстана в постковидный период на примере Нур-Султана.....	28
<i>Мухияева Д.М., Барабошкин В.К., Zhijian Cui</i> Инновационные механизмы развития здравоохранения как основы социальной политики государства	33
<i>Спанов М.У., Спанова Е.М.</i> Реалии казахстанской экономики: возможное влияние нового мирового экономического кризиса	40
<i>Есенова Г.Ж., Имангалиева М.А., Дәулетханова Ж.Д.</i> Лизинг как источник финансирования деятельности предприятий Казахстана: анализ и проблемы.....	45
<i>Жакупова Б.А., Игильманова С.И., Калюжная Н.В., Бимбетова Б.С.</i> Основные приоритеты использования и управления средствами единого накопительного пенсионного фонда Республики Казахстан	54
<i>Каипова Г.С., Закирова Д.И., Бердимурат Н.</i> Методология тестирования активов на обесценение во время пандемии коронавирусной инфекции	62
<i>Абиева С.Н., Ильясова Г.Г.</i> Денежно-кредитная и валютная политика Казахстана: современные проблемы и пути совершенствования.....	70
<i>Кусаинов Т.А.</i> Сельскохозяйственная кооперация в историческом ракурсе	77
<i>Керимова У.К., Касенбаев Г.С.</i> Ключевые проблемы развития агропромышленного комплекса в Казахстане и пути их решения.....	85
<i>Пягай А.А., Шинтаева С.С.</i> Состояние, возможности и резервы продовольственного рынка сельских регионов Казахстана.....	93
<i>Тлеубердинова А.Т., Кулик В.Б., Кулик К.В.</i> Анализ обеспеченности транспортной инфраструктурой сельских районов Республики Казахстан	103
<i>Есимжанова С.Р.</i> Капитал здоровья как основа функционирования человеческого капитала в условиях пандемии COVID–19	112
<i>Смагулова Ш.А.</i> Диверсификация экономики Казахстана как приоритет индустриального развития в постпандемийных условиях	120
<i>Ауезова З.Т., Ауезова К.Т., Барлыков Е.К.</i> Основные направления повышения эффективности управления качеством жизни населения	127
<i>Бекенова Л.М., Сейтхамзина Г.Ж., Ахатова Э.Х.</i> Территориальные и экономические аспекты урбанизации в Казахстане.....	134
<i>Кабдесов К.Т., Малдынова А.В.</i> Маятниковая миграция в алматинской агломерации: анализ результатов пилотного опроса.....	140
<i>Еримпашева А.Т., Таракбаева Р.Е., Йолджу С.А.</i> Парадигма международного маркетинга в цифровую эру	147
<i>Сатыбалдин А.А., Халитова М.М.</i> Анализ основных антикоррупционных институтов и выявление их сильных и слабых сторон	153

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

<i>Рахимбекова Ж.С., Климова Т.Б., Залучёнова О.М., Липовка А.В.</i> Исследование степени удовлетворенности потребителей гостиничными услугами во время COVID	161
<i>Рахимбаева Р.М., Тулеубаева М.К., Бельдибаева К.Ж., Макенова Г.У.</i> Влияние пандемии на международный туризм	170
<i>Вуколов В.Н., Вудворд Д.Б.</i> Пятый этап исследования по проекту «Саумал-тур»: итоги и перспективы	178

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

<i>Касимгазинова А.М., Нурғалиева А.А., Кенжетева Г.К., Қуантқан Б.</i> Принципы управления инновационным развитием предпринимательских структур в Республике Казахстан	184
<i>Аушарипова Д.Е., Алишанов Р.А., Құлумбетова Л.Б.</i> Оценка возможностей развития «зеленого» бизнеса в сфере отходов Республики Казахстан	193
<i>Иляшова Г.К., Қондыбаева С.Қ., Сатпаева З.Т.</i> Корреляционная связь между экономическим развитием и самозанятостью населения в Казахстане	200
<i>Жамиева А.Е., Насырова Г.А., Мажитов Д.М., Марамыгин М.С.</i> Налоговая система в условиях нестабильной экономики	208

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Сулейменова Ш.К.</i> Системы управления качеством высшего образования (на примере США, Великобритании, Норвегии и Финляндии)	216
--	-----

5 НЕИССЛЕДОВАННОЕ

<i>Алишанов Р.А.</i> Ден (дін) – духовное расхождение молитв древних акынов и учения Заратуштры	224
--	-----

6 ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ И СОБЫТИЯ

<i>Алиев У.Ж.</i> Творец софиасофского свободомыслия современности (80-летию Юрия Михайловича Осипова)	233
<i>Селезнёва И.В.</i> Доктору экономических наук, профессору университета «Туран» Аханову Серіку Ахметжановичу – 70!	236

НӨМІРДЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Түлегенова М.С., Гизе Р., Темербулатова Ж.С., Баймухаметова А.Ж. Жаңа нарықтық елдер дамуының институционалдық-экономикалық ортасындағы қайшылықтар: Қазақстан тәжірибесі.....	11
Қурманов Н.А., Ускеленова А.Т., Никифорова Н.В., Сатбаева А.Ж. Қазіргі жағдайдағы аймақтық даму процестерінің ерекшеліктері.....	19
Мухамеджанова А.А., Ералина Э.М., Мухамбедьярова К.С. Нұр-Сұлтан мысалында Қазақстан аймақтарының постковидтік кезеңдегі инновациялық дамуы.....	28
Мухияева Д.М., Барабошкин В.К., Zhijian Cui Денсаулық сақтауды дамытудың инновациялық тетіктері мемлекеттің әлеуметтік саясатының негізі ретінде.....	33
Спанов М.У., Спанова Е.М. Қазақстан экономикасының шындығы: жаңа жаһандық экономикалық дағдарыстың ықтимал әсері.....	40
Есенова Г.Ж., Иманғалиева М.А., Дәулетханова Ж.Д. Лизинг Қазақстан кәсіпорындарының қызметін қаржыландыру көзі ретінде: талдау және мәселелер	45
Жақупова Б.А., Игильманова С.И., Калюжная Н.В., Бимбетова Б.С. Қазақстан Республикасының бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының қаражатын пайдалану мен басқарудың негізгі басымдықтары	54
Каипова Г.С., Закирова Д.И., Бердимурат Н. Коронавирустық инфекция пандемиясы кезінде активтерді құнсыздануға тестілеу әдістемесі.....	62
Абиева С.Н., Ильясова Г.Г. Қазақстанның ақша-несие және валюталық саясаты: қазіргі заманғы мәселелер және оның жетілдіру жолдары.....	70
Құсайынов Т.А. Ауылшаруашылық кооперациясына тарихи тұрғыдан көзқарас.....	77
Керімова Ү.К., Қасенбаев Ғ.С. Қазақстандағы агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі мәселелері және оларды шешу жолдары.....	85
Пягай А.А., Шинтаева С.С. Қазақстанның ауылдық аймақтарының азық-түлік нарығының жағдайы, мүмкіндіктері мен резервтері.....	93
Тлеубердинова А.Т., Қулик В.Б., Қулик К.В. Қазақстан республикасының ауылдық аудандарының көлік инфрақұрылымымен қамтамасыз етілуін талдау.....	103
Есімжанова С.Р. Денсаулық капиталы COVID–19 пандемиясы жағдайында адам капиталының жұмыс істеуінің негізі ретінде.....	112
Смағұлова Ш.А. Пандемиядан кейінгі жағдайларда Қазақстан экономикасын әртараптандыру индустриялық дамудың басымдығы ретінде.....	120
Ауезова З.Т., Ауезова К.Т., Барлыков Е.К. Халықтың өмір сүру сапасын басқару тиімділігін арттырудың негізгі бағыттары.....	127
Бекенова Л.М., Сейтхамзина Г.Ж., Ахатова Э.Х. Қазақстандағы урбандалудың аумақтық және экономикалық аспектілері.....	134
Кабдесов К.Т., Малдынова А.В. Алматы агломерациясындағы қатынамалы көші-қон: пилоттық сауалнама нәтижелерін талдау.....	140
Еримпашева А.Т., Таракбаева Р.Е., Йолджу С.А. Цифрлық дәуірдегі халықаралық маркетинг парадигмасы.....	147
Сатыбалдин А.А., Халитова М.М. Жемқорлыққа қарсы негізгі институттарды талдау, олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтау	153

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Рахимбекова Ж.С., Климова Т.Б., Залучёнова О.М., Липовка А.В. COVID кезінде тұтынушылардың қонақ үй қызметтеріне қанағаттану дәрежесін зерттеу	161
Рахимбаева Р.М., Тулеубаева М.К., Бельдибаева К.Ж., Макенова Г.У. Пандемияның халықаралық туризмге әсері	170
Вуколов В.Н., Вудворд Д.Б. «Саумал-тур» жобасы бойынша зерттеудің бесінші кезеңі: қорытындылары мен перспективалары.....	178

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

Касимгазинова А.М., Нұрғалиева А.А., Кенжетаева Г.К., Қуантқан Б. Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық дамуын басқару принциптері.....	184
Аушарипова Д.Е., Алишанов Р.А., Құлымбетова Л.Б. «Жасыл» бизнесті Қазақстан Республикасының қалдықтар саласында дамыту мүмкіндіктерін бағалау	193
Иляшова Г.К., Қондыбаева С.Қ., Сатпаева З.Т. Қазақстандағы экономикалық даму мен халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы арасындағы корреляциялық байланыс	200
Жамиева А.Е., Насырова Г.А., Мажитов Д.М., Марамыгин М.С. Экономиканың тұрақсыздық жағдайындағы салық жүйесі.....	208

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Сулейменова Ш.К. Жоғары білім сапасын басқару жүйелері (АҚШ, Ұлыбритания, Норвегия және Финляндия мысалында)	216
--	-----

5 ЗЕРТТЕЛМЕГЕН

Алишанов Р.А. Ден (дін) – ежелгі ақындардың дұғалары мен Заратуштра ілімдерінің рухани алшақтығы.....	224
---	-----

6 ЕСТЕЛІК КҮНДЕР МЕН ОҚИҒАЛАР

Алиев У.Ж. Заманауи софиасофтылық еркін ойлауды жаратушы (Осипов Юрий Михайловичтың 80 жылдық мерейтойына орай).....	233
Селезнёва И.В. Экономика ғылымдарының докторы, «Тұран» университетінің профессоры Аханов Серік Ахметжанұлы 70 жаста!	236

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

<i>Tulegenova M.S., Temerbulatova ZH.S., Baimukhametova A.Zh.</i> Contradictions of the institutional and economic environment of the development of new market countries: the experience of Kazakhstan	11
<i>Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Nikiforova N.V., Satbayeva A.ZH.</i> Features of regional development processes in modern conditions.....	19
<i>Mukhamedzhanova A.A., Yeralina E.M., Mukhambedyarova K.S.</i>	28
Innovative development of the regions of Kazakhstan in the post COVID period on the example of Nur-Sultan	28
<i>Mukhiyayeva D.M., Baraboshkin V.K., Zhijian Cui</i> Innovative development mechanisms of health care as a foundation of the social policy of the state	33
<i>Spanov M.U., Spanova E.M.</i> The realities of the economy of Kazakhstan: the possible impact of the new global economic crisis.....	40
<i>Yessenova G.Zh., Imangalieva M.A., Dauletkhanova Zh.D.</i> Leasing as a source of enterprises financing in Kazakhstan: analysis and problems	45
<i>Zhakupova B.A., Igilmanova S.I., Kalyuzhnaya N.B., Bimbetova B.S.</i> The main priorities of using and managing the funds of the unified accumulative pension fund of the Republic of Kazakhstan	54
<i>Kaipova G.S., Zakirova D.I., Berdimurat N.</i> Methodology for testing assets for impairment during the coronavirus pandemic.....	62
<i>Abieva S.N., Ilyasova G.G.</i> Monetary and exchange policy of Kazakhstan: current problems and ways of improvement.....	70
<i>Kussaiynov T.A.</i> Agricultural cooperation from a historical perspective.....	77
<i>Kerimova U.K., Kasenbayev G.S.</i> Key problems of agro-industrial development in Kazakhstan and ways to solve them.....	85
<i>Pygay A.A., Shintayeva S.S.</i> Food market's state, opportunities and reserves of the Kazakhstan rural regions	93
<i>Tleuberdinova A.T., Kulik V.B., Kulik X.V.</i> Analysis of the provision of transport infrastructure in rural areas Republic of Kazakhstan	103
<i>Yessimzhanova S.R.</i> Health capital as the basis for the functioning of human capital in the context of the COVID–19 pandemic	112
<i>Smagulova Sh.A.</i> Diversification of the economy of Kazakhstan as a priority of industrial development in post-pandemic conditions.....	120
<i>Auyezova Z.T., Auyezova K.T., Barlykov Y.K.</i> The main directions of improving the efficiency of quality of life management of the population.....	127
<i>Bekenova L.M., Seitkhamzina G.Zh., Akhatova E.Kh.</i> Territorial and economic aspects of urbanization in Kazakhstan	134
<i>Kabdesov K.T., Maldynova A.V.</i> Commuting in Almaty agglomeration: an analysis of pilot survey results	140
<i>Yerimpasheva A.T., Tarakbaeva R.E., Yolcu S.A.</i> The paradigm of international marketing in the digital age.....	147
<i>Satybaldin A.A., Халумова M.M.</i> Analysis of the main anti-corruption Institutions and identification of their strengths and weaknesses	153

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Rakhimbekova Zh.S., Klimova T.B., Zaluchyonova O.M., Lipovka A.V. A study of the degree of customer satisfaction with hotel services during COVID.....	161
Rakhimbayeva R.M., Tuleubayeva M.K., Beldibayeva K.Zh., Makenova G.U. Influence of the pandemic on international tourism	170
Vukolov V.N., Woodward D.B. The fifth stage of the research on the project «Saumal-tour»: results and prospects	178

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Kassimgazinova A.M., Nurgalieva A.A., Kenzhetayeva G.K., Kuantkan B. Management principles of innovative development of business structures in the Republic of Kazakhstan.....	184
Ausharipova D.E., Alshanov R.A., Kulumbetova L.B. Assessment of opportunities for the development of «green» business in the field of aste of the Republic of Kazakhstan.....	193
Ilashova G.K., Kondybayeva S.K., Satpayeva Z.T. The correlation between economic development and self-employment of the population in Kazakhstan.....	200
Zhamiyeva A.E., Nassyrova G.A., Mazhitov D.M., Maramygin M.S. Tax system in an unstable economy.....	208

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Suleimenova Sh.K. Quality management systems of higher education (Based on the example of the USA, Great Britain, Norway and Finland).....	216
---	-----

5 UNEXPLORED

Alshanov R.A. Den (din) – spiritual divergence of the prayers of the ancient akyns and the teachings of Zarathushtra	224
---	-----

6 FAMOUSE DATES AND EVENTS

Aliyev U.Z. The creator of the Sophiasophic freethinking of modernity (to the 80th birthday of Osipov Yuri Mikhailovich)	233
Selezneva I.V. Doctor of Economics, Professor of Turan University Akhanov Serik Akhmetzhanovich is 70!	236

ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

IRSTI 06.52.42
UDC 338.001.36

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-11-18>

M.S. TULEGENOVA,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: ms.tulegenova17@gmail.com

R. GIESE,²

doctor of Economics, professor.

e-mail: r.giese@hszg.de

ZH.S. TEMERBULATOVA,¹

PhD, Senior Lecturer.

e-mail: t.zhansaya.s@mail.ru

A.ZH. BAIMUKHAMETOVA,¹

doctoral student.

e-mail: aifer-@mail.ru

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty

²University of Applied Sciences Zittau / Görlitz,
Germany, Zittau / Görlitz

**CONTRADICTIONS OF THE INSTITUTIONAL AND ECONOMIC
ENVIRONMENT OF THE DEVELOPMENT OF NEW MARKET COUNTRIES:
THE EXPERIENCE OF KAZAKHSTAN**

Abstract

The current cyclical transition, complicated by the COVID–19 pandemic, has revealed weak links in the economies of many countries, caused by systemic contradictions accumulated over 30 years. Kazakhstan, as a country that has been building market relations only since the end of the 20th century, found itself in the grip of not only economic and political, but also institutional costs. One of the problems hindering the economic development of the nation is the contradictions between the political ambitions of the authorities and the real results of the implementation of state programs, the loss of public trust. The purpose of the study is to assess the quality of economic growth in Kazakhstan. An attempt is made to provide an analysis of the institutional and economic environment and an econometric assessment of the real indicators of the country's development. The methodological basis was the scientific heritage in this area and new theoretical and methodological approaches of modern scientists in the study of issues of socio-economic development. The object of the research is economic development of Kazakhstan. Research results: based on the historical and logical analysis of theoretical and methodological approaches to the study of economic development and the constructed regression model of panel data, it is shown that an increase in the level of indicators selected in official statistics has a small effect on economic growth, that is, there is a discrepancy between the target indicators of state programs and actual results. Revealed the institutional features of Kazakhstan's development model that cause economic lag.

Key words: institutional and economic environment, business, market, economy, economic growth, social inequality, quality of life, population.

Introduction

For thirty years of sovereign development, Kazakhstan has become recognizable not only as country rich in natural resources, but also due to the achievements of talented youth at the world level

in sports, culture, art, as well as ambitious statements of the authorities. The international community is convinced of the rich competitive opportunities of society and high human potential. However, researchers cannot fail to notice the limited transformation of society's capabilities into competitive advantages of the state: the real socio-economic state of the country is "veiled" in official statistics. The results of many adopted state development programs of the country remain as expected. State authorized bodies also report on huge amounts of funds invested by oligarchs abroad, embezzlement of state budget funds. The current institutional and economic environment has a contradictory impact on business development, and accordingly, entrepreneurs tend to behave opportunistically. A model of a simulated economy emerges.

The aim of the study is to assess the quality of economic growth in Kazakhstan. An attempt is made to provide an analysis of the discrepancies in expectations stated in government programs and real indicators of economic development in Kazakhstan.

Literature review

In connection with the emerging contradictions between the official indicators of economic growth and the real economic development of the country, it is necessary to clarify the difference between the concepts of "economic growth" and "economic development".

Economic growth is a quantitative indicator that reflects the dynamics of macroeconomic indicators (GDP, inflation, employment). This indicator does not reflect the impact of dynamic growth on the environment, health, birth rate, life expectancy, education, social security of the population.

Economic development is an indicator of the quality of life, reflecting the increase in national wealth, growth in the number and expected duration of life of the population, the availability of benefits for all, legal and environmental security of life, and social progress. The world scientific community and international organizations are studying this indicator, comparing its level in different countries [1]. In the post-Soviet space, the issues of the quality of life are being actively discussed in connection with the ongoing systemic transformations in the political economy and the deterioration of the living conditions of most of the population [2].

The origins of the theory of economic development come from the works of ancient thinkers: philosophers, economists, who studied the nature and factors of the wealth of peoples, the incomes of different social strata. Thus, Smith, in his famous work "Research on the nature and causes of the wealth of peoples", foreseeing the physical poverty of the population in developing countries in the 21st century, "gives a lesson" to capital owners and government authorities on the distribution of the product and the determination of the minimum consumption basket of an employee: "Man must always be able to exist by his labor, and his wages must at least be sufficient for his existence. Even in most cases it should slightly exceed this level; otherwise, it would be impossible for him to support his family, and the race of these workers would become extinct after the first generation" [3]. In this thought, we find an emphasis on the socio-demographic factor of economic development. Marx in Volume I of "Capital" developed it, defining labor as a commodity and proposing a formula for calculating its average daily value and a method for distributing new value to the worker's income and the capitalist's profit, which predetermined social stratification in a capitalist society [4].

In the 20th century, an impetus to the study of economic development and the role of the state in this process was given by American researchers – Arthur Lewis and Theodore Schultz – laureates of the Nobel Prize in 1979 for "innovative studies of economic development as applied to the problems of developing countries". Lewis among the factors influencing real economic growth, considered institutional, associated with the existing forms of organization of a given society, with its political system and the nature of property relations. In his opinion, "Maintaining law and order is one of the main conditions for economic growth, and many societies fell into decay because the state was unwilling or unable to protect property owners from bandits or mobs" [5]. Schultz in his studies analyzed the reasons for the low quality of life in developing countries and the factors of the "economic miracle" of post-war Germany and Japan, substantiated that the prosperity of states wasn't based on minerals and the wealth of banks, but on educated and healthy citizens [6]. A significant contribution to the study of the role of institutionalism in technological transformation and economic development of the countries of the non-Western world was made by such outstanding economists: De Soto [7], Nelson & Winter [8], Stiglitz [9], Todaro [10].

To assess the level of economic development in the modern world, international organizations use integral measurement methods – indices. In 1979, an index of the physical quality of life was created. The Quality-of-Life Index is a combined indicator that measures the achievements of countries of the world and individual regions in terms of their ability to provide their residents with a prosperous life. Since 2006, the world began to define a new international measure of “Happiness” – “International Happiness Index”, which takes into account the dream and desires of most people on Earth to be happy and healthy, to live a long and fulfilling life [11].

A new methodological approach to the study of economic development problems in order to achieve effective results of the implementation of government programs in improving the well-being of ordinary people was developed by the 2019 Nobel Prize winners in economics A. Banerjee, E. Duflo and M. Kremer [12].

Methodology

To assess the degree of influence of certain indicators on economic growth, a regression analysis was carried out. For this, data were collected from 15 countries for 2000–2018. Since the sample combines temporal and spatial data, a panel data regression model was built to analyze the effect of the considered explanatory variables on GDP. Using this model allow to determine unbiased estimates of the coefficients, use all available data, and generate the smallest standard errors. A significant difference between fixed and random effects is whether the unobservable individual effect includes elements that are correlated with regressors in the model.

The general equation of the econometric model is as follows:

$$GDP_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where i represents the countries in the sample ($i = 1, \dots, 15$) and t represents time ($t = 2000, \dots, 2018$). GDP_{it} is the dependent variable and represents GDP. α_i is the unobservable individual specific effect, and β is the vector of coefficients associated with the independent variables. X_{it} is a vector of explanatory variables for country i at time t . ε_{it} is the error value.

To assess the interdependence of variables, the Pearson correlation was estimated, which allowed to determine how proportional the variability of two variables.

All data used were collected from the official website of the World Bank and the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [13, 14].

Results and discussion

Real GDP growth over the years of Kazakhstan’s sovereign development

Since Kazakhstan, like all the countries of the post-Soviet space, was a dependent link in a single national economic complex, the collapse of the former Soviet Union led to the bankruptcy of the national economy. The country could survive in the first years of sovereign development only through the sale of natural resources. All subsequent years, the export of raw materials continues, maintaining the low quality of economic growth predicted by Stiglitz in the theory of the “resource curse”.

The most important indicators of economic development are GDP per capita, birth rate, life expectancy, literacy and education, health care, employment, gender balance, free time.

To assess the impact of these indicators on economic growth, an analysis of panel data was carried out. The sample contains data for 15 countries of the former Soviet Union for 2000–2018. The dependent variable in the model is GDP, and the independent variables are life expectancy, birth rate, health and education expenditures, and employment.

Using the collected panel data, 2 regression equations with fixed and random effects were constructed. The general equation adapted to the sample is described by equation (2):

$$GDP_{it} = \beta_1 Lifeexpectancy_{it} + \beta_2 Birthrate_{it} + \beta_3 Healthexp_{it} + \beta_4 Educationexp_{it} + \beta_5 Employment_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

The results of econometric calculations performed using the STATA statistical software package with the dependent variable GDP are shown in Table 1.

Table 1 – Panel regression models with dependent variable GDP

Independent variables	(1)	(2)
Life expectancy	0.066*** (0.007)	0.067*** (0.007)
Birth rate	0.062** (0.008)	0.058*** (0,0086)
Health expenditures	0.026*** (0.012)	0.026** (0.012)
Education expenditures	-0.026*** (0.0049)	-0.026*** (0.005)
Employment	0.009* (0.005)	0,011** (0.005)
Cons	4.353*** (0.445)	4.318*** (0.549)
Individual effects	FE	RE
Number of observations	203	203
Fisher test for significance coefficients	F(5, 183) = 105,24 [0.0000]	
R-squared	0.742	
Wald statistics		Chi2(5) = 479.58 [0.0024]
Notes: 1) compiled by the authors on the basis of research 2) *, **, *** – the significance of the coefficients at 10%, 5% and 1% levels, respectively; 3) FE – fixed effects, RE – random effects; 4) F-test for the significance of individual effects: F(14, 183) = 945.57, Prob > F = 0,0000; Hausman test: Chi2(5) = -8.24, chi2<0		

The second column of the table shows the results of the panel data model with fixed effects using the least squares method, and the third column shows the results of the panel data model with random effects using the least squares method.

Coefficients of the variables Life expectancy, Health expenditures, Education expenditures presented in Table 1 are significant at the 1% level. The coefficient of the variable Birth rate is significant at the 5% level, and the coefficient of the variable Employment is significant at the 10% level. According to the results, the evaluated panel data regression model with fixed effects is statistically significant, as evidenced by the rather high coefficient of determination $R^2 = 0.742$ and the Fisher test. In calculations for panel data with random effects, the Wald statistics Chi2 (3) serves as an indicator of the quality of the estimated models instead of the coefficient of determination. Its value given in Table 1 confirms the statistical significance of panel regression with random effects.

The F-test confirms the presence of individual effects. Since the set of countries included in the study is the same for all years, it is generally recommended to use a panel regression model with fixed effects. The Hausman test was performed, which confirmed the preference of using a panel data model with fixed effects over a panel data model with random effects.

The equation of the estimated model is as follows:

$$GDP_{it} = \frac{0,066 \cdot Lifeexpectancy_{it}}{(0,007)} + \frac{0,062 \cdot Birthrate_{it}}{(0,008)} + \frac{0,026 \cdot Healthexp_{it}}{(0,012)} - \frac{0,026 \cdot Educationexp_{it}}{(0,0049)} + \frac{0,009 Employment_{it}}{(0,005)} + \frac{4,353}{(0,445)} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

As expected, increases in Life expectancy, Birth rate, Health expenditures and Employment contribute to economic growth. The result of econometric analysis showed that 1% increase in Health expenditures will lead to an increase in gross domestic product by 0.026%, and as a result of a 1%

increase in Life expectancy, GDP will increase by only 0.066%, and the estimates of the coefficients of these variables are significant at the level of 1%. Also, GDP will increase by 0.009% with 1% increase in Employment.

All these indicators reflect the quality of life and well-being of the population; as a result of the analysis of panel data, it can be concluded that social support measures from the state and measures aimed at ensuring employment of the population do not have the desired effect and contribute to economic growth to a very small extent.

A comparative analysis of macroeconomic and socio-political indicators testifies to the contradictions of economic development in Kazakhstan. So, according to the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan and the World Bank, there is an increase in the value of GDP in 2020 compared to 1993 by 7.3 times, with a decrease in the value of the national currency against the US dollar by 63 times. Figure 1 reflects the gap in the dynamics of changes in the value of GDP and the price of the national currency.

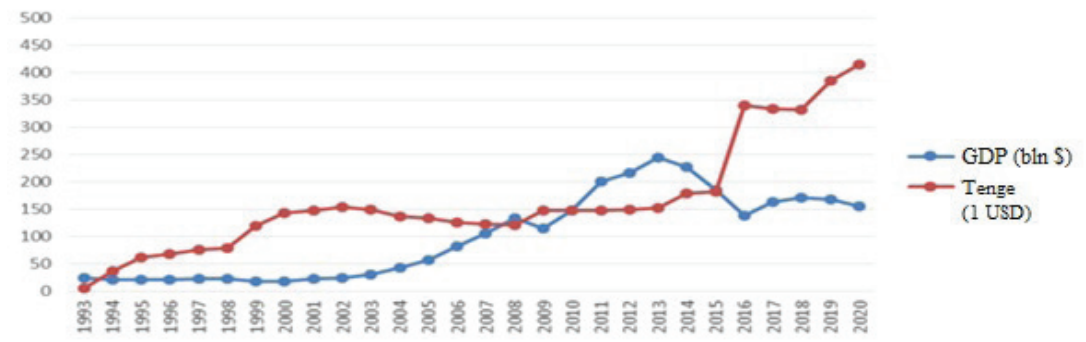

Figure 1 – Dynamics of the value of GDP and the exchange rate of the national currency in Kazakhstan for 1993–2020

Note – compiled by the authors.

Figure 1 shows the outstripping rate of depreciation of the national currency, which reduces the real incomes of the country and the population – basic indicators of the quality of life in society. Under the influence of the volatility of oil prices, the national currency is getting cheaper, and during a pandemic it rapidly devalues, provoking an increase in the consumer price index for food, a decrease in the purchasing power of consumers, a drop in demand and bankruptcy of small, medium and large businesses. The following figure shows the interdependence of the tenge exchange rate and oil prices during the crisis years.

Figure 2 – Dynamics of the tenge exchange rate and oil prices during the crisis years

Note – compiled by the authors based on [15, 16].

Figure 2 shows that GDP growth rates directly depend on the level of oil prices. The rapid increase in oil price volatility was observed during the 2008 financial crisis, when the indicator fell by 36%, while the tenge fell by 22.5%. A similar situation was observed in 2015, when the fall in oil prices reached 54.5 percent, which resulted in the devaluation of the tenge by 91%. The COVID-19 quarantine crisis was accompanied by record drop in oil prices by 64% and 12.5% decline in the national currency. Having analyzed the dynamics of the GDP level during the crisis years, it can be concluded that dependence on oil prices impedes a stable proportional GDP growth. The decline in GDP primarily indicates a drop in entrepreneurial activity and a weakening of the economy [17].

Unfortunately, the requirements for limiting the volume of the article do not allow revealing a more complete picture of the problems of economic development in Kazakhstan.

Conclusion

To assess the degree of influence of factors reflecting the life quality of the population, a regression analysis of panel data was carried out. As a result of the econometric assessment, it was revealed that, in fact, an increase in these indicators has a small effect on economic growth. This result reveals a discrepancy between the target indicators of state programs and actual results.

Taking into account the peculiarities of Kazakhstan development as an emerging market country, it is important to define the principles of economic policy strategy and tactics.

First, we should refuse to “directly” copy the experience (not to be confused with the exchange of experience) of the historical prescription of other states. If Kazakhstan continues to move along the beaten path of more developed countries, it will remain in the rut of “always catching up with countries”.

Secondly, it is necessary to openly accept the challenges of modernity, the processes of globalization with all its internal contradictions and use the accumulated potential, including intellectual, own competitive capabilities, both in the system of production factors and in the system of economic relations.

Thirdly, it is necessary to overcome innovative passivity and take into account that economic growth is the ability of multiplicative growth of all sectors and spheres of the economy. So, if in countries of a developed market, innovative activity is increasing at the expense of satellite enterprises, on which new commercial products are tested, taking into account domestic and external demand, then in Kazakhstan in 30 years there is no single large competitive industrial production with a network of venture enterprises has been created.

Fourthly, when developing models of constructive actions, one should proceed not only from the language of numbers, but to a greater extent from economic logic, understanding of cause-and-effect relationships, social and economic dependencies. The growth of labor productivity should not lead to a reduction in free working time, a deterioration in the way of life due to excessive intensity and duration of work, discrimination against women and youth, or to demographic problems. Consumption growth should not burden future income if there are no prerequisites for stable employment and sustainable income growth.

Fifth, the priority factor of economic development in the conditions of modern technological transformation is knowledge and competence, the quality of the social environment. Decent education is an indicator.

REFERENCES

- 1 Kuznets S. National Income: Summary of Finding. The annals of the American Academy of Political and Social Science, 1946, no. 250(1).
- 2 Balobanov A.E., Golubev S.V. Kachestvo zhizni-klyuchevoy parametr sovremennoy strategii mirovogo goroda [Quality of life is a key parameter of the modern strategy of the world city]. Doklady uchastnikov yubileynogo X Obshcherossiyskogo foruma liderov strategicheskogo planirovaniya (17-18 oktyabrya 2011 g, Sankt-Peterburg). [Reports of the participants of the jubilee X All-Russian Forum of Strategic Planning Leaders (October 17-18, 2011y, St. Petersburg)], 2011. [in Russian].

- 3 Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Moscow: Eksmo, 2007.
- 4 Marx K. Capital: a critique of political economy. Moscow: Eksmo, 2017.
- 5 Lewis A.W. Theory of Economic Growth. Routledge library editions, 2013.
- 6 Schultz T.W. Investment in Human Capital. The Role of Education and of Research. New York: The Free Press, 1971.
- 7 De Soto H. Why capitalism triumphs in the West and is defeated in the rest of the world. Moscow: CJSC “Olymp-Business”, 2004. 94 p.
- 8 Nelson R., Winter S. Evolutionary theory of economic changes. Moscow, 2002. 513 p.
- 9 Stiglitz J. Public Sector Economy. Moscow: Infra-M. 1997.
- 10 Todaro M. Economic development. Moscow: Nauka, 1997. 737 p.
- 11 Happiness Index: Experts Checked the Well-Being of Kazakhstanis. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/indeks-schastya-eksperty-proverili-samochuvstvie-kazahstancsev>.
- 12 Banerjee A., Duflo E. Poor economy. Radically rethinking ways to tackle global poverty. URL: <https://www.getabstract.com/ru>
- 13 Official website of the World Bank <https://data.worldbank.org/>
- 14 Official website of Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan <https://stat.gov.kz/>.
- 15 Official website of International Energy Agency <https://www.iea.org/areas-of-work/global-engagement>
- 16 Official website of National Bank of Kazakhstan <https://nationalbank.kz/ru?switch=russian>
- 17 The economy of Kazakhstan may return to the indicators of the times of the collapse of the USSR. Study. URL: <https://informburo.kz/stati/ekonomika-kazahstana-mozhet-vernutsya-k-pokazatelyam-vremyon-razvala-sssr-issledovanie.html>.

М.С. ТУЛЕГЕНОВА,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: ms.tulegenova17@gmail.com

Р. ГИЗЕ,²

доктор экономики, профессор.

e-mail: r.giese@hszg.de

Ж.С. ТЕМЕРБУЛАТОВА,¹

PhD, ст. преподаватель.

e-mail: t.zhansaya.s@mail.ru

А.Ж. БАЙМУХАМЕТОВА,¹

докторант.

e-mail: aifer-@mail.ru

¹Казахский национальный университет

им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Университет прикладных наук Циттау / Гёрлиц,

Германия, Циттау / Гёрлиц

ПРОТИВОРЕЧИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ РАЗВИТИЯ НОВЫХ РЫНОЧНЫХ СТРАН: ОПЫТ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Современный циклический переход, осложненный пандемией COVID–19, выявил слабые звенья в экономике многих стран, обусловленные накопленными за 30-летие системными противоречиями. Казахстан как страна, выстраивающая рыночные отношения лишь с конца XX века, оказался в тисках не только экономических и политических, но и институциональных издержек. Одной из проблем, сдерживающих экономическое развитие нации, являются противоречия между политическими амбициями власти и реальными результатами реализации государственных программ, потеря общественного доверия. Целью исследования является оценка качества экономического роста Казахстана. Предпринята попытка дать анализ институционально-экономической среды и эконометрическую оценку реальных показателей развития страны. Методологической основой стало научное наследие в данной области и новые теоретико-методологические подходы современных ученых в исследовании вопросов социально-экономического развития. Объект исследования – экономическое развитие Казахстана. Результаты исследования: на основе историко-логического анализа теоретико-методологических подходов к исследованию экономического развития и построенной регрессионной модели

панельных данных показано, что повышение уровня показателей, выбранных в официальной статистике, в малой степени влияет на экономический рост, то есть имеет место расхождение целевых индикаторов государственных программ и фактических результатов. Выявлены институциональные особенности казахстанской модели развития, обуславливающие экономическое отставание.

Ключевые слова: институционально-экономическая среда, бизнес, рынок, экономика, экономический рост, социальное неравенство, качество жизни, население.

М.С. ТУЛЕГЕНОВА,^{1*}

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: ms.tulegenova17@gmail.com

Р. ГИЗЕ,²

экономика докторы, профессор.

e-mail: r.giese@hszg.de

Ж.С. ТЕМЕРБУЛАНОВА,¹

PhD, аға оқытушы.

e-mail: t.zhansaya.s@mail.ru

А.Ж. БАЙМУХАМЕТОВА,¹

докторант.

e-mail: aifer-@mail.ru

¹эл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Циттау / Гёрлиц қолданбалы ғылымдар университеті,

Германия, Циттау / Гёрлиц

ЖАҢА НАРЫҚТЫҚ ЕЛДЕР ДАМУЫНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОРТАСЫНДАҒЫ ҚАЙШЫЛЫҚТАР: ҚАЗАҚСТАН ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

COVID–19 пандемиясымен күрделенген қазіргі циклдік ауысу көптеген елдердің экономикасында 30 жыл ішінде жинақталған жүйелік қайшылықтарға байланысты әлсіз буындарды анықтады. Қазақстан нарықтық қатынастарды ХХ ғ. аяғынан бастап қана құрып келе жатқан мемлекет ретінде экономикалық және саяси ғана емес, сонымен қатар институттық шығындардың шырғауында қалды. Ұлттың экономикалық дамуын тежейтін проблемалардың бірі – биліктің саяси амбициясы мен мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың нақты нәтижелері арасындағы қайшылықтар, қоғамдық сенімнің жоғалуы. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның экономикалық өсу сапасын бағалау. Институционалдық-экономикалық ортаға талдау жасауға және ел дамуының нақты көрсеткіштерін эконометрикалық бағалауға әрекет жасалды. Осы саладағы ғылыми мұра және әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін зерттеудегі заманауи ғалымдардың жаңа теориялық-әдіснамалық тәсілдері әдіснамалық негіз болды. Зерттеу объектісі – Қазақстанның экономикалық дамуы. Зерттеу нәтижелері: экономикалық дамуды зерттеудің теориялық және әдіснамалық тәсілдерін Тарихи-логикалық талдау және панельдік деректердің регрессиялық моделі негізінде ресми статистикада тандалған көрсеткіштер деңгейінің жоғарылауы экономикалық өсуге аз дәрежеде әсер ететіндігі, яғни мемлекеттік бағдарламалардың мақсатты индикаторлары мен нақты нәтижелердің алшақтығы бар екендігі көрсетілген. Экономикалық артта қалуды негіздейтін қазақстандық даму моделінің институционалдық ерекшеліктері анықталды.

Тірек сөздер: институционалдық-экономикалық орта, кәсіп, нарық, экономика, экономикалық өсу, әлеуметтік теңсіздік, өмір сүру сапасы, халық.

МРНТИ 06.61.33
УДК 332.1/8

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-19-27>

Н.А. КУРМАНОВ,*¹

PhD, профессор.

*e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

А.Т. УСКЕЛЕНОВА,²

д.э.н.

e-mail: assol_74_leo@mail.ru

Н.В. НИКИФОРОВА,³

д.э.н., профессор.

e-mail: nikiforova1504@yandex.ru

А.Ж. САТБАЕВА,⁴

PhD.

e-mail: aizhan198@mail.ru

¹Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

²Евразийская юридическая академия
им. Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы

³Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, г. Алматы

⁴Департамент риск-менеджмента
АО «Фонд развития промышленности»,
Казахстан, г. Нур-Султан

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Актуальность исследования обусловлена вопросами успешного развития любой хозяйственной системы, базирующейся на высоком динамизме ее звеньев. Цель исследования – раскрыть особенности процессов развития регионов на современном этапе. В статье затрагивается тема административно-территориального деления Республики Казахстан, дается сравнение по размеру регионов, приводятся особенности их развития. Авторы акцентируют внимание на комплексном решении задач регионального развития. В качестве исследовательской задачи авторы предприняли попытку оценки и систематизации особенностей регионального развития в Казахстане. Рассмотрена и дана характеристика социально-экономического развития регионов. Проанализированы таксономические уровни исследования и взгляды ученых, которые внесли большой вклад в развитие теоретических концепций региональной науки. В статье обоснована приоритетность и результативность применения модели «умная специализация» к процессу развития региона. Определены характеристики секторов экономики сырьевого региона. Обозначены эффекты перехода сырьевого региона к инновационному развитию по модели «умная специализация». В целом обобщение опыта развития регионов по модели «умная специализация» позволяет сделать определенные выводы и рекомендации при реализации стратегии «умной специализации» в регионах Казахстана.

Ключевые слова: регионы, ресурсно-сырьевое содержание, инновационное развитие, управление, «умная специализация», сырьевой регион, экономика.

Введение

В последнее десятилетие актуальным объектом исследования ученых стал вопрос циклического развития, диверсификации производства и индустриально-инновационного обновления национальной экономики. Перспективное развитие центров экономической активности акцентирует внимание на регионах, в которых формируются зоны экономического роста и благоприятные условия жизнедеятельности населения. Данным задачам были посвящены такие документы, как «Стратегия территориального развития РК до 2015 года» [1] (утратил силу в 2011 г.), «Прогнозная схема территориально-пространственного развития (ТПР) страны до

2020 года и до 2030 года» [2, 3], поручения Президента РК в Послании «Стратегия «Казахстан–2050» [4], «Государственная программа развития регионов на 2020–2025 годы» [5], а также «Послание Главы государства народу Казахстана» [6]. Отметим, что 16 января 2013 г. Указом Президента Республики Казахстан № 466 было образовано Министерство регионального развития Республики Казахстан [7], которое в 2014 г. было реорганизовано в Комитет по делам строительства, ЖКХ и управления земельными ресурсами МНЭ РК [8].

Следует отметить, что устойчивая динамика роста регионов Казахстана в I квартале 2021 г. сконцентрирована на развитии реального сектора экономики, в частности, рост произошел в:

- ♦ машиностроении – на 21,8%;
- ♦ химической промышленности – на 14,2%;
- ♦ строительстве – на 13,1%;
- ♦ фармацевтике – на 9,1%;
- ♦ обрабатывающей промышленности – на 7,5% [9].

Транзит к этапу инновационного развития регионов актуализирует качественное накопление человеческого капитала, которое требует задействовать недоиспользованные факторы конкурентоспособности. В современных экономических условиях рост влияния научно-технического прогресса на развитие региональных экосистем свидетельствует о важности и актуальности стратегического управления инновациями на региональном уровне. Стратегическим ориентиром регионов Казахстана является формирование новых стремительно развивающихся секторов экономики («экономика знаний», цифровая экономика).

В настоящее время передовым инструментом в области определения территорий локализации кластеров является модель «умная специализация», которая является новым научным подходом к формированию региональных кластеров. В модели «умная специализация» важным условием регионального экономического прогресса является выявление потенциальных полюсов инновационного развития региона на основе анализа собственного потенциала и лучших мировых практик.

В этой связи актуализируется необходимость проведения исследования точек роста и развития регионов Казахстана, сосредоточивая внимание на решении вопроса регионального формирования и географического распределения материального производства и трудовых ресурсов. Отметим, что размещение производительных сил обосновано интересами регионов, наличием человеческого потенциала и возможностями стратегического развития.

Материалы и методы

Методологической основой исследования послужили такие методы научного познания, как метод анализа рядов динамики и метод теоретического обобщения.

С целью обобщения и изучения основ конкурентоспособности регионального развития был использован метод теоретического обобщения – метод научного познания, позволяющий определить общие признаки и свойства исследуемого процесса. Метод теоретического обобщения позволил выявить различия и диспропорции между регионами, провести аргументацию содержательных характеристик категорий «территория», «регион (район)», «территориальная/региональная система», «районирование», «неравномерное развитие» в развитых странах и в Казахстане, что способствовало выявлению основных направлений исследований в проблематике регионального развития, детерминации сущности и содержания данных дефиниций.

В современных условиях многие страны и регионы мира инновации воспринимают как способ решения существующих и потенциальных проблем социально-экономического развития регионов. В настоящее время новым инструментом регионального развития является модель «умная специализация», которая изначально была реализована в странах Европейского союза и является эффективной стратегией стимулирования инновационной деятельности в наименее развитых (сырьевых) регионах. Накопленный опыт практического применения подобных стратегий является примером для быстроразвивающихся государств.

Достоверность и обоснованность итогов настоящего исследования основываются на теоретических и практических подходах к выявлению и оценке диспропорций между регионами, детерминированном применении объективных исследовательских методов и общеметодологи-

ческих принципов, выполнении расчетов с применением современных программных продуктов, надежности и полноте базы анализируемых материалов.

Использованы научные методы: анализ литературы, сравнительный анализ, систематизация и обобщение.

Результаты и обсуждение

Республика Казахстан, находясь в составе СССР, развивалась как союзная республика и являлась поставщиком минеральных и энергетических ресурсов. Интересы регионов слабо учитывались, не выработывалась самостоятельная региональная политика, и, соответственно, присутствовало низкое изыскание теории регионального развития. Описывая и характеризуя независимый Казахстан с его территориальными масштабами, многообразием социально-экономических, природных и климатических условий, можно сделать вывод, что траектория развития и роста государства была обусловлена региональными преобразованиями. Поэтому первый Президент РК Н.А. Назарбаев как в Посланиях, так и в государственных и отраслевых программах, реализуемых в стране, подчеркивает, что стимулирование процесса создания новых отраслей без развития регионов и выработки новой парадигмы региональной политики воспрещается.

В настоящее время разработана Государственная программа развития регионов Казахстана, целью которой является «повышение конкурентоспособности регионов и качества жизни населения» [5]. Отметим, что вопрос формирования теории разумного размещения производительных сил и ресурсов на территории страны пока не решен. Предпринимаются лишь некоторые попытки учета фактора размещения производительных сил и налаживания целесообразных экономических связей при ограниченных ресурсах.

В 2019 г. была завершена первая пятилетка Государственной программы развития регионов Казахстана, результатами которой являются изменения следующих показателей: население трех агломераций городов Нур-Султана, Алматы и Шымкента повысилось на 1 млн человек, уменьшен износ сетей водоснабжения в моногородах на 10% и электросетей на 12%, за 5 лет 17 тыс. специалистов социальной сферы и агропромышленного комплекса были предоставлены льготные бюджетные кредиты на приобретение жилья по программе «С дипломом – в село!», в рамочных границах поддержки системы местного самоуправления были осуществлены 8 тыс. проектов по благоустройству и совершенствованию инфраструктуры сел для 700 тыс. сельчан. На предоставленные мероприятия было выделено из государственного бюджета 252 млрд тенге [3].

Административно-территориальное деление Казахстана и его статус закреплены постановлением Конституционного совета РК от 21 декабря 2001 г. № 18/2. Основными критериями регионального развития выдвигаются такие категории, как: «территория», «регион (район)», «территориальная/региональная система», «районирование», «неравномерное развитие». В названных терминах авторы рассматривают характеристики категории «территория», «регион» (таблица 1).

Таблица 1 – Характеристика категории «территория», «регион»

№	Автор	Краткая характеристика категории «территория», «регион»
1	А.Г. Гранберг	«...ограниченная твердая поверхность Земли, характеризующаяся определенной площадью с географическим положением и другими признаками...» [10]
2	Э.Б. Алаев	«регион» происходит от латинского слова со значением «область, край, страна» [11]
3	О.М. Барбаков	это «целостная система, которая обладает всеми характеристиками социума» [12]

А.Г. Гранберг анализировал термины с учетом неоднородности по природно-климатическим условиям, ресурсно-сырьевому содержанию, географическому расположению и составу населения территории; Э.Б. Алаев наблюдал их происхождение от латинских слов. В Респуб-

лике Казахстан термин «регион» применяется для обозначения административной единицы – области, города со статусом столицы и города республиканского значения.

В зарубежных источниках синонимом термину «регион» обнаруживается слово «район», однако в отечественной, казахстанской практике оно применяется как воссоздаваемый меньшей по размеру площади территории, которая соответствует такой административной единице, как часть области или города. А также категория «район» складывается в словосочетание с прилагательными «экономический», «административный», «криминальный» и т.п. для определения пространства в зависимости от его специфики.

Отметим, что по размеру регионы классифицируются на:

- ♦ макрорегион – группа географически близко расположенных областей, имеющих общие границы, похожие природно-климатические условия и сырьевые ресурсы, близких по историко-географическим предпосылкам, составу и расселению населения, специализации и структуре экономики, составу экологических и природоохранных проблем;

- ♦ мезорегион – «регион – область»;

- ♦ микрорегион – регион, представляющий часть области по этно-национальным, природно-экономическим или другим признакам [13].

В советскую эпоху понятие «регион» воспринималось двояко: как единая часть народного хозяйства СССР с конкретной территорией, отличающаяся обусловленной специализацией, и как производственная подсистема в рамках государства с крепкими, разветвленными внутренними связями, со своей спецификой и специализацией.

В зарубежной практике, в частности в США, в понятие «регион» входит либо объединение нескольких штатов, либо самостоятельно штат, либо часть штата. Интересен опыт единой Европы, состоящей из множества стран с разными экономическими показателями, показателями размера территорий, численности и состава населения, индивидуальным административно-территориальным устройством.

Многие ученые исследует категорию «регион» как социальную систему, в частности, О.М. Барбаков [12] отмечает, что единица «регион» как эффективность управления процессами в территориальной единице невозможна без учета социальных факторов и требует ее структуризации, которая подразумевает разбиение на подсистемы, совместное взаимодействие которых обеспечивает развитие.

В практике типологизации регионов Казахстана не принято выделять именно «сырьевые регионы». Для проведения комплексного анализа социально-экономического развития, разработки механизмов управления инновационным развитием сырьевых регионов Казахстана в рамках проекта AP08052209 «Разработка механизмов управления инновационным развитием сырьевых регионов Казахстан на основе модели «умная специализация» (КН МОН РК) в качестве ключевого критерия использован такой показатель, как доля валовой добавленной стоимости от добычи минерально-сырьевых ресурсов в структуре валового регионального продукта (в период 2009–2019 гг. более 30%). По данному показателю можно выделить 4 сырьевых региона Казахстана (Атырауская, Западно-Казахстанская, Мангистауская и Кызылординская области), в социально-экономическом развитии которых доминирует нефте- и газодобыча над извлечением и экспортом других видов природных ресурсов.

«Умная специализация», как новый научный подход, способствует стимулированию экономического роста в регионе. Для реализации «умной специализации» развивающимся странам необходимо проводить конструктивные и систематические сопоставления, изучать национальный и международный контекст, в котором предстоит развивать новые сектора экономики, налаживать сотрудничество со странами, заимствовать их передовой опыт. При соблюдении определенных принципов, условий и критериев эффекты от внедрения модели «умная специализация» могут быть колоссальными.

Государство при реализации стратегии «умной специализации» опирается на показатели эффективности социальной сферы, что подталкивает его к взаимодействию с бизнесом. В этой связи при реализации стратегии «умной специализации» властям следует быть готовыми к взаимодействию в рамках интеграции «регион – бизнес – университет». Проблема реализации «умной специализации» в этом случае связана с тем, что стратегия требует смелых решений

политического характера, а в силу своей специфики государственный сектор лишен возможности допускать ошибки.

В модели «умная специализация» применяются три вида технологий:

- ◆ экономика знаний;
- ◆ прорывные технологии, разрабатываемые и внедряемые за счет научного потенциала сырьевого региона;
- ◆ передовые технологии, разрабатываемые и внедряемые за счет инновационного и промышленного потенциалов сырьевого региона.

Возможны два источника создания инноваций и накопления компетенций в регионе – заимствование и адаптация, а также создание собственных технологий.

Синтезируя теоретические подходы, отметим надобность ассоциирования региона с установленной социально-экономической системой, имеющей:

- ◆ четкую управленческую и замкнутую воспроизводственную структуру;
- ◆ определенное экономико-географическое месторасположение в составе государства;
- ◆ присущие ей климатические, сырьевые и трудовые ресурсы;
- ◆ структуру экономики с определенной специализацией;
- ◆ характерные для данной местности социальные, культурные, экологические и технико-экономические проблемы.

Структура и потенциал сырьевого региона определяют возможности реализации той или иной стратегии инновационного развития, на основе которой оценивается целесообразность заимствования и адаптации новых технологий и компетенций либо возможность создания собственных инноваций. Как отмечают З.А. Васильева и И.В. Филимоненко [14], необходимо различать типы стратегий инновационного развития сырьевого региона (рисунок 1).

Стратегия локальной технологической конкурентоспособности сконцентрирована на лидерстве в местном секторе. В рамках данной стратегии создание инноваций и новых компетенций – это результат собственных научных исследований и разработок в традиционных секторах экономики сырьевого региона.

Стратегия международной технологической конкурентоспособности направлена на глобальное лидерство в высокотехнологичном секторе, «экономику знаний» как результат уникальных исследований и разработок в регионе в виде прорывных технологий.

Стратегия нишевого лидерства базируется на заимствовании инноваций и компетенций из-за низкой развитости собственного производства высоких переделов и низкого научно-технического потенциала в новых и традиционных секторах экономики сырьевого региона.

	Базовые сектора экономики	Новые сектора экономики
Создание собственных технологий и компетенций	Локальная технологическая конкурентоспособность	Международная технологическая конкурентоспособность
Импорт технологий и компетенций	Нишевое лидерство	Нишевое лидерство

Рисунок 1 – Пространство стратегического позиционирования региона по модели «умная специализация»

Примечание – Составлено авторами на основе источника [14].

Главными эффектами перехода сырьевого региона к развитому высокотехнологичному сектору экономики являются переход третьего-шестого к пятому-шестому технологическому

укладу и выпуск конкурентоспособной продукции, способной претендовать на лидерство в локальном секторе экономики.

К эффектам от развития в сырьевом регионе сектора «экономика знаний» можно отнести:

- ♦ переход экономики на шестой технологический уклад;
- ♦ диверсификацию экономики;
- ♦ обеспечение в секторах обрабатывающей промышленности высокой добавленной стоимости;

♦ выпуск конкурентоспособной продукции, способной претендовать на глобальное лидерство в новых секторах;

- ♦ формирование новой системы управления.

Социально-экономические эффекты для сырьевого региона от развития высокотехнологичного сектора экономики, «экономики знаний»:

- ♦ диффузия инноваций;
- ♦ переход к новым, более сложным технологическим укладам;
- ♦ рост поступлений в местный бюджет, что позволит направить дополнительные расходы на развитие социальной сферы.

Заключение

В настоящее время узловой задачей для страны является поиск и адаптация опыта регионального развития и решения вопроса сглаживания результативного метода их управления.

Рост конкурентоспособности Республики Казахстан невозможен без устойчивого развития регионов, и эта идея являлась ключевой в утвержденном Указом главы государства в «Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года» [15]. Промышленная политика Казахстана, созданная в 2003 г., не показала положительных результатов развития и программы индустриализации страны, не акцентирует внимание на развитии несырьевых секторов экономики, автономных от конъюнктуры на мировых рынках.

В целом обобщение опыта инновационного развития регионов по модели «умная специализация» позволяет сделать определенные выводы и рекомендации при реализации стратегии «умной специализации» в регионах Казахстана:

- ♦ учет национальной и региональной инновационной системы;
- ♦ на этапе определения экономического профиля региона необходимо тесное взаимодействие с представителями бизнеса;
- ♦ недопустимо простое тиражирование успешного опыта развития регионов ЕС по модели «умная специализация» без учета местной специфики.

Для сырьевых регионов применение модели «умная специализация» дает возможность разрабатывать стратегии инновационного развития для основных секторов экономики. При этом стратегии опираются на использование двух источников создания инноваций и накопления компетенций в регионе – заимствование и адаптация, а также на создание собственных технологий.

Информация о финансировании

Статья подготовлена по результатам исследования по гранту № AP08052209 Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1 О Стратегии территориального развития Республики Казахстан до 2015 года. Указ Президента Республики Казахстан от 28 августа 2006 года № 167. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 118. URL: <https://adilet.zan.kz/>

2 Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года. Указ Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 118. URL: <https://adilet.zan.kz/>

3 О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2030 года». Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 августа 2019 года № 625. URL: <https://adilet.zan.kz/>

4 Стратегия «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года. URL: <https://adilet.zan.kz/>

5 Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020–2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990. URL: <https://adilet.zan.kz/>

6 Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни. Послание Президента Республики Казахстан от 5 октября 2018 года. URL: <https://adilet.zan.kz/>

7 Постановление Президента Республики Казахстан № 466 «О дальнейшем совершенствовании системы государственного управления Республики Казахстан». URL: <https://akorda.kz/>

8 Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 августа 2014 года № 933 «О ведомствах центральных исполнительных органов Республики Казахстан» (с изменениями по состоянию на 27.10.2016 г.). URL: <https://online.zakon.kz/>

9 В I квартале 2021 г. базовые отрасли экономики РК показали устойчивый рост // Официальный информационный ресурс премьер-министра Республики Казахстан. URL: <https://primeminister.kz/>

10 Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов. – Изд. 2-е. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с. – С. 15.

11 Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно- терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с. – С. 50–51, 67–70.

12 Барбаков О.М. Регион как объект управления // Социс – 2002. – №7. – С. 96–100.

13 Прикладная статистика: современные подходы и инструментарий анализа массовых явлений и процессов: монография / под ред. Е.В. Раевневой, Н.А. Кизима. – Харьков: ФЛП Либуркина Л.М., 2010. – 288 с. – С. 134.

14 Об утверждении Программы развития регионов до 2020 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 728. – URL: <https://cdb.kz/sistema/>

15 Указ Президента РК от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении стратегического плана развития РК до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента РК». URL: <http://adilet.zan.kz/>

REFERENCES

1 О Strategii territorial'nogo razvitija Respubliki Kazahstan do 2015 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 28 avgusta 2006 goda No. 167. Utratil silu Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2011 goda No. 118. URL: <https://adilet.zan.kz/>

2 Ob utverzhdenii Prognoznoj shemy territorial'no-prostranstvennogo razvitija strany do 2020 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2011 goda No. 118. URL: <https://adilet.zan.kz/>

3 O proekte Ukaza Prezidenta Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Prognoznoj shemy territorial'no-prostranstvennogo razvitija strany do 2030 goda». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 23 avgusta 2019 goda No. 625. URL: <https://adilet.zan.kz/>

4 Strategija «Kazahstan–2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana, g. Astana, 14 dekabrja 2012 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/>

5 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija regionov na 2020–2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2019 goda No. 990. URL: <https://adilet.zan.kz/>

6 Rost blagosostojanija kazahstancsev: povyshenie dohodov i kachestva zhizni. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 5 oktjabrja 2018 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/>

7 Postanovlenie Prezidenta Respubliki Kazahstan No. 466 «O dal'nejšem sovershenstvovanii sistemy gosudarstvennogo upravlenija Respubliki Kazahstan». URL: <https://akorda.kz/>

8 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 14 avgusta 2014 goda No. 933 «O vedomstvah central'nyh ispolnitel'nyh organov Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami po sostojaniju na 27.10.2016 g.). URL: <https://online.zakon.kz/>

9 VI kvartale 2021 g. bazovye otrasli jekonomiki RK pokazali ustojchivyj rost // Oficial'nyj informacionnyj resurs prem'er-ministra Respubliki Kazahstan. URL: <https://primeminister.kz/>

10 Granberg A.G. Osnovy regional'noj jekonomiki: uchebnik dlja vuzov. Izd. 2-e. M.: GU VShJe, 2001. 495 p. P. 15.

11 Alaev Je.B. (1983) Social'no-jekonomicheskaja geografija: ponjatijno-terminologicheskij slovar'. M.: Mysl', 350 p. P. 50–51, 67–70.

12 Barbakov O.M. (2002) Region kak ob#ekt upravlenija // Socis. No. 7. P. 96–100.

13 Prikladnaja statistika: sovremennye podhody i instrumentarij analiza massovyh javlenij i processov: monografija / pod red. E.V. Raevnevoj, N.A. Kizima. – Har'kov: FLP Liburkina L.M., 2010. 288 p. P. 134.

14 Ob utverzhdenii Programmy razvitija regionov do 2020 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 ijunja 2014 goda No. 728. URL: <https://cdb.kz/sistema/>

15 Ukaz Prezidenta RK ot 15 fevralja 2018 goda № 636 «Ob utverzhdenii strategicheskogo plana razvitija RK do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta RK». URL: <http://adilet.zan.kz/>

Н.А. КУРМАНОВ,*¹

PhD, профессор.

*e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

А.Т. УСКЕЛЕНОВА,²

э.ғ.д.

e-mail: assol_74_leo@mail.ru

Н.В. НИКИФОРОВА,³

э.ғ.д., профессор.

e-mail: nikiforova1504@yandex.ru

А.Ж. САТБАЕВА,⁴

PhD.

e-mail: aizhan198@mail.ru

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан, Алматы қ.

³Алматы менеджмент университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

⁴«Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ тәуекел-менеджмент
департаменті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Зерттеудің өзектілігі оның байланыстарының жоғары динамизміне негізделген кез-келген экономикалық жүйенің сәтті дамуына байланысты. Зерттеудің мақсаты – қазіргі кезеңдегі аймақтардың даму процестерінің ерекшеліктерін ашу. Мақалада Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бөлінісі тақырыбы қозғалып, өңірлердің көлемі бойынша салыстыру беріледі, олардың даму ерекшеліктері келтірілген. Авторлар өңірлік даму міндеттерін кешенді шешуге баса назар аударады. Зерттеу міндеті ретінде авторлар Қазақстандағы өңірлік даму ерекшеліктерін бағалауға және жүйелеуге тырысты. Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының ерекшеліктері қарастырылып, оларға сипаттама берілді. Зерттеудің таксономиялық деңгейлері мен аймақтық ғылымның теориялық тұжырымдамаларының дамуына үлкен үлес қосқан ғалымдардың көзқарастары талданды. Мақалада «ақылды мамандандыру» моделін аймақтың даму процесіне қолданудың басымдығы мен тиімділігі негізделген. Шикізат өңірі экономикасы секторларының сипаттамалары айқындалды. «Ақылды мамандандыру» моделі бойынша шикізат өңірінің инновациялық дамуға көшу әсері белгіленді. Жалпы, «ақылды мамандандыру» моделі бойынша өңірлерді дамыту тәжірибесін жинақтау Қазақстан өңірлерінде «ақылды мамандандыру» стратегиясын іске асыру кезінде белгілі бір тұжырымдар мен ұсынымдар жасауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: аймақтар, ресурстық-шикізат мазмұны, инновациялық даму, басқару, «ақылды мамандандыру», шикізат аймағы, экономика.

N.A. KURMANOV,*¹

PhD, professor.

*e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

A.T. USKELENOVA,²

d.e.s.

e-mail: assol_74_leo@mail.ru

N.V. NIKIFOROVA,³

d.e.s., professor.

e-mail: nikiforova1504@yandex.ru

A.ZH. SATBAYEVA,⁴

PhD.

e-mail: aizhan198@mail.ru

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Nur-Sultan

²D.A. Kunaev Eurasian Law Academy, Kazakhstan, Almaty

³Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty

⁴Risk Management Department
of JSC «Industrial Development Fund»,
Kazakhstan, Nur-Sultan

FEATURES OF REGIONAL DEVELOPMENT PROCESSES IN MODERN CONDITIONS

Abstract

The relevance of the study is due to the issues of the successful development of any economic system based on the high dynamism of its links. The purpose of the study is to reveal the features of the processes of regional development at the present stage. The article touches upon the topic of the administrative-territorial division of the Republic of Kazakhstan, gives a comparison by the size of the regions, gives the features of their development. The authors focus on the complex solution of the problems of regional development. As a research task, the authors attempted to assess and systematize the features of regional development in Kazakhstan. Considered and given the characteristics of the socio-economic development of the regions. The taxonomic levels of research and the views of scientists who have made a great contribution to the development of theoretical concepts of regional science are analyzed. The article substantiates the priority and effectiveness of the application of the «smart specialization» model to the development process of the region. The characteristics of the sectors of the economy of the raw material region are determined. The effects of the transition of the raw materials region to innovative development according to the «smart specialization» model are indicated. In general, the generalization of the experience of the development of regions according to the «smart specialization» model allows us to draw certain conclusions and recommendations when implementing the «smart specialization» strategy in the regions of Kazakhstan.

Key words: regions, resource and raw materials content, innovative development, management, «smart specialization», raw materials region, economy.

IRSTI 06.61.63
UDC 330.142.21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-28-32>

A.A. MUKHAMEDZHANOVA,*¹

PhD, associated professor.

*e-mail: aigul-m-73@mail.ru

E.M. YERALINA,²

PhD, associated professor.

e-mail: e.eralina@turan-edu.kz

K.S. MUKHAMBEDYAROVA,²

PhD student.

e-mail: 20210500@turan-edu.kz

¹Kazakh University of economics, finance
and international trade, Kazakhstan, Nur-Sultan

²«Turan» University, Kazakhstan, Almaty

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN IN THE POST COVID PERIOD ON THE EXAMPLE OF NUR-SULTAN

Annotation

The purpose of this article is to reveal the perspectives of development of the region in the post COVID period, demonstrating the existing trends and the potential of advanced industries. The hypothesis is that Nur-Sultan has the opportunity to move to a qualitatively new level of socio-economic development through the implementation of the innovative potential of the city. The relevance of this issue is emphasized by the recovery of society and the world economy from the shocks of the pandemic, one of the tasks of this period is not to miss the opportunity to instill useful changes in society in its daily life and to increase the effectiveness. The ending year for all residents of Kazakhstan has become a time of severe trials. Due to the extraordinary situation, the attention was directed primarily at the capital, but everyone was looking for a way out. Many regions of the republic have demonstrated the ability to take a blow and seek internal reserves. The coronavirus has forced a full-scale reassessment of values. Basically, the pandemic just once again reminded of the long-known and somewhere banal things: food security, medical sovereignty, organizational resource, law and order. But things are banal because they have been tested from generation to generation. World Bank experts call 2020 and 2021 the most difficult years for the economy of Kazakhstan over the past two decades. The consequences of the COVID-19 pandemic were more devastating to the economy than the crises of 2008 and 2015.

Key words: innovation activity, development, innovation index, production, post-industrial period, region, bank.

Introduction

It is important not to lose Kazakhstan's competitive advantage in the post-covid period, as noted in the presidential address. The pandemic has taught society a cruel lesson and brought with it many changes, forcing society to rethink established norms and opening up opportunities for new phenomena and trends like many crises. The important task during this period is to analyze the opportunities and to maintain favorable changes. One such trend is the acceleration of digitalization of society. Businesses and consumers alike, in a period of total isolation or "lockdowns", have been forced to adapt to the circumstances. Many businesses and their employees have moved to an online form. Many areas have been forced to accelerate existing projects or create new products in a short period to fit the situation. All of this is inherently innovative, and the pandemic was another reminder of the benefits of constant innovation, namely the ability to adapt quickly to ever-changing circumstances [1].

Key points

Large cities with comfortable living conditions is the main focus of economic development which have become a concentration of labor: talented youth and high-quality specialists studied by the World Bank, the United Nations Development Programme, the Organization for Economic Cooperation and Development show that in the modern world. Few countries have achieved high per capita GDP with low levels of urbanization. Although a high proportion of the urban population is not in itself the key to economic development, it does not occur without urbanization. For these reasons, now the focus of regional development policy is the healthy growth of large modern cities like Nur-Sultan, which has the potential to become a non-international hub for innovation and development. The dynamic effect of developing similar regions in the future will create an environment for better development of the country as a whole [2].

Materials and methods

The purpose of this article is to reveal the prospects of development of the region in the post-covid period, demonstrating the existing trends and the potential of advanced industries.

The hypothesis is that Nur-Sultan has the opportunity to move to a qualitatively new level of socio-economic development by implementing exactly the innovative potential of the city.

The relevance of this issue is emphasized by the recovery of society and the world economy from the shocks of the pandemic, one of the tasks of this period is not to miss the opportunity to instill useful changes in society in its daily life and to increase the pace of favorable changes in the economy and society of Kazakhstan.

Nur-Sultan is the capital of the Republic of Kazakhstan and is considered as a separate region, as it is a city of republican significance. According to the Bureau of National Statistics, the population as of August 1, 2021 is 1.2 million people, the unemployment rate is estimated at 4.6% for the II quarter of 2021, with an average monthly wage of 324 462. According to the EEC UNs assessment of the economic situation in the city, the availability of infrastructure, wide access to electricity, water and hygiene, a high level of Internet coverage create a solid foundation for the socio-economic development of the city [3].

In 2020, there are 3,605 enterprises in the city, of which 453 have innovations, on average, over 5 years from 2015 to 2020, enterprises with innovations accounted for 14% [4].

Table 1– Level of innovation activity

Indicators	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Total number of enterprises	4103	4003	4039	3975	3821	3605
Number of enterprises with innovation	541	543	582	583	567	453
Share of enterprises with innovation	13,2	13,6	14,4	14,7	14,8	12,6

There are two special economic zones in the city: SEZ “Astana – New City” and SEZ “Astana – Technopolis”. It is also worth noting the presence of an international technology park for IT start-ups Astana Hub. Besides in the capital Astana Innovation implements a program of smart city, one of the points of this program is “Smart” society and the development of an innovative ecosystem, on which a road map “Nur-Sultan – City of Innovation” has been developed, one of the initiatives of which is the stimulation of demand for innovation [5].

On the territory of the city, there are 16 universities, 1926 schools of which 176 are private. Among them, Nazarbayev University and Nazarbayev Intellectual Schools can be considered the flagship of the national education system, as they are the first to apply modern educational practices. However, further adaptation of these materials for use in general education schools in Kazakhstan was met with a barrage of criticism. Nevertheless, the students of the capital win prestigious international competitions, enter elite universities and take internships in leading international companies [6].

Discussion

According to the Global Innovation Index – 2020, WIPO, our formal institutions can be considered our strength, as we have an average level of infrastructure and human capital development and research, market development, development of business practices, but our weakness is the creative industry and the volume of knowledge and technology output [6].

Results

It is worth noting the difficulties of innovative development within a low awareness and inert environment. Informal institutions in Kazakhstan do not always positively influence the pace of innovative development. For example, despite numerous educational reforms and outreach programs, violence against students in Kazakhstan can still be found. Despite the fact that violence and discrimination are less common in urban schools compared to rural areas, its very presence is a negative signal [7, 8].

SWOT – analysis of innovative development of the city of Nur-Sultan

<p style="text-align: center;">Strengths</p> <ul style="list-style-type: none"> - Availability of infrastructure: water, electricity, communications, and transportation networks - Active state support: state innovation support programs, special economic zones, state contracts and transformation programs in the quasi-state sector. - High growth rates of population and education: high birth rate and positive migration balance, high quality of secondary education, existence of modern universities - Access to financing systems through the Development Bank of Kazakhstan, Kazakhstan Investment Fund; Innovation Fund; Export Insurance Corporation, QazTech Ventures, etc. 	<p style="text-align: center;">Weaknesses</p> <ul style="list-style-type: none"> - Lack of innovation culture and tradition among the population - Lack of a constant market demand for innovation activity from private enterprises, especially small and medium-sized ones - Low level of trust in formal institutions - Lack of highways for scaling innovative projects - Low level of public education: especially in public secondary schools, and low level of scientific publications - Lack of large transnational innovative companies
<p style="text-align: center;">Opportunities</p> <ul style="list-style-type: none"> - Development of the city as an innovation center: development of tourism, growth of migration of highly qualified labor, development of education, improvement of competitiveness of enterprises - Economic growth through increased innovation and export of related services: growth of IT start-ups, - Formation of an advanced society aimed at long-term sustainable development 	<p style="text-align: center;">Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> - Inefficient implementation of state programs to support innovation - Failure of people to accept new trends, lack of support for informal institutions - Increased influence of conservative fundamentalists, lower rates of education among the population

Conclusion

Nur-Sultan is a modern dynamically developing city with a developed infrastructure and great potential for the formation of an innovation cluster. The state is carrying out a successful campaign to boost innovation activities in the country as a whole and in the capital in particular. The creation of favorable conditions for business, the creation of affordable financing instruments, special economic zones, the opening of modern universities and the creation of the Astana Hub technology park have a positive impact on innovative development [9, 10].

At the same time, it is worth paying special attention to the transparency of the processes of implementation of government programs, raising public awareness, adult retraining and realization of their innovative potential, increasing the share of medium and small businesses in innovative projects. It is also worth noting that modern innovations should meet modern requirements in inclusiveness and ecology, according to the goals of sustainable development.

Further research could identify factors influencing the formation of a culture of innovation and ways of its development. It would also be useful to conduct a comparative analysis between other regions of Kazakhstan, as well as with international centers of innovation.

REFERENCES

- 1 Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan “The unity of the people and systemic reforms – a solid foundation for the prosperity of the country”.
- 2 Astana Innovations. Astana Innovations 10 years of innovation: from ideas to implementation. URL: https://ain.kz/blog-ru_6_62/ (accessed 24.09.2021)
- 3 Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the 20 Republic of Kazakhstan. Statistics of the City of Nur-Sultan. URL: <https://stat.gov.kz/region/268012> (date of reference 24.09.2021)
- 4 World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index 20Kazakhstan. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/kz.pdf (accessed 24.09.2021)
- 5 State program of regional development for 2020–2025.
- 6 EEC UN. Profile of the city of Nur-Sultan.
- 7 Zhusipbek G. Informal institutions and the difficulties of creating an inclusive society in Kazakhstan. URL: <https://yresearchclub.com/informal-institutions-and-difficulties-c/> (date of reference 24.09.2021)
- 8 The official Internet resource of the Nur-Sultan akimat. Special economic zones. URL: https://astana.gov.kz/ru/page/economy_zony (date of reference 24.09.2021)
- 9 Press center of the Nur-Sultan Akimat. A schoolboy from Nur-Sultan passed an internship in NASA of Kazakhstan. URL: <https://astana.gov.kz/ru/news/news/26829> (date of reference 24.09.2021)
- 10 Togaybayeva L.I., Vechkinzova E.A. Institutional bases of innovative development of economy of Kazakhstan as a condition for stabilizing the labor market // Economics, Entrepreneurship and Law, 2020, vol. 10, no. 12. pp. 3375–3388. part: 10.18334/epp.10.12.111449.

А.А. МУХАМЕДЖАНОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: aigul-m-73@mail.ru

Э.М. ЕРАЛИНА,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: e.eralina@turan-edu.kz

К.С. МУХАМБЕДЬЯРОВА,²

докторант.

e-mail: 20210500@turan-edu.kz

¹Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²«Туран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

НҰР-СҰЛТАН МЫСАЛЫНДА ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ПОСТКОВИДТІК КЕЗЕҢДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – облыстың кейінгі кезеңдегі даму перспективаларын ашып көрсету, қалыптасқан тенденциялар мен алдыңғы қатарлы өндірістердің әлеуетін көрсету. Болжам бойынша, Нұр-Сұлтан қаласының инновациялық әлеуетін іске асыру арқылы әлеуметтік-экономикалық дамудың сапалы жаңа деңгейіне өту мүмкіндігі бар. Бұл мәселенің өзектілігі қоғамды және әлемдік экономиканы пандемия күйзелістерінен қалпына келтірумен ерекшеленді, осы кезеңнің міндеттерінің бірі қоғамның күнделікті өміріне пайдалы өзгерістер енгізу және оның тиімділігін арттыру мүмкіндігін жіберіп алмау. Ақырғы жыл Қазақстанның барлық тұрғындары үшін ауыр сынақтар кезеңіне айналды. Жағдайдың төтеншелігіне байланысты назар ең алдымен елордаға бағытталды, бірақ бәрі одан шығудың жолын іздеді. Республиканың көптеген өңірлері соққыны ұстап тұру және ішкі резервтерді іздестіру қабілетін көрсетті. Коронавирус

құндылықтарды толық көлемде қайта бағалауға мәжбүр етті. Негізінде, пандемия бұрыннан белгілі және бір жерде қарапайым нәрселерді тағы бір рет еске салды: азық-түлік қауіпсіздігі, медициналық егемендік, ұйымдық ресурс, заңдылық. Бірақ заттар ұрпақтан-ұрпаққа сыналғандытан қарабайыр болады. Дүниежүзілік банк сарапшылары 2020 және 2021 жж. Қазақстан экономикасы үшін соңғы екі онжылдықтағы ең күрделі деп атайды. COVID-19 пандемиясының салдары 2008 және 2015 жж. дағдарыстарға қарағанда экономика үшін ауыр болды.

Тірек сөздер: инновациялық қызмет, даму, инновация индексі, өндіріс, постиндустриалды кезең, аймақ, банк.

А.А. МУХАМЕДЖАНОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: aigul-m-73@mail.ru

Э.М. ЕРАЛИНА,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: e.eralina@turana-edu.kz

К.С. МУХАМБЕДЬЯРОВА,²

докторант.

e-mail: 20210500@turana-edu.kz

¹Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли,

Казахстан, г. Нур-Султан

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА В ПОСТКОВИДНЫЙ ПЕРИОД НА ПРИМЕРЕ НУР-СУЛТАНА

Аннотация

Цель данной статьи – раскрыть перспективы развития региона в постковидный период, продемонстрировать существующие тенденции и потенциал передовых производств. Гипотеза заключается в том, что Нур-Султан имеет возможность перейти на качественно новый уровень социально-экономического развития за счет реализации именно инновационного потенциала города. Актуальность этого вопроса подчеркивается восстановлением общества и мировой экономики от потрясений пандемии, одна из задач этого периода – не упустить возможность привить обществу полезные изменения в его повседневной жизни и повысить его эффективность. Завершающийся год для всех жителей Казахстана стал временем суровых испытаний. В силу экстраординарности ситуации взоры были направлены в первую очередь на столицу, но выход искали все. Многие регионы республики продемонстрировали способность держать удар и изыскивать внутренние резервы. Коронавирус заставил произвести полномасштабную переоценку ценностей. В принципе, пандемия всего лишь в очередной раз напомнила о давно известных и где-то банальных вещах: продовольственная безопасность, медицинский суверенитет, организационный ресурс, правопорядок. Но вещи потому и являются банальными, что проверены из поколения в поколение. Эксперты Всемирного банка называют 2020 и 2021 годы самыми сложными для экономики Казахстана за последние два десятилетия. Последствия пандемии COVID-19 оказались более разрушительными для экономики, чем кризисы 2008 и 2015 годов.

Ключевые слова: инновационная деятельность, развитие, индекс инноваций, производство, постиндустриальный период, регион, банк.

IRSTI 06.56.31

UDC 364.3

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-33-39>

D.M. MUKHIYAYEVA,*¹

PhD.

*e-mail: dinara_muhiyaeva@mail.ru

V.K. BARABOSHKIN,¹

PhD student.

e-mail: dj_dli@mail.ru

ZHIJIAN CUI,²

professor of business administration.

e-mail: zhijianc@ustc.edu.cn

¹L.N. Gumilyov ENU Nur-Sultan, Kazakhstan

²University of Science and Technology of China

China, Anhui Province

INNOVATIVE DEVELOPMENT MECHANISMS OF HEALTH CARE AS A FOUNDATION OF THE SOCIAL POLICY OF THE STATE

Abstract

The social policy of a modern state should be aimed at creating conditions that ensure a decent life for a person and their free development as an individual. The most important areas of social activity of the state should be labor protection and improvement of people's health, ensuring a guaranteed minimum wage, full employment, state support for large families, students, motherhood and childhood, disabled people and pensioners. The objectives of social policy are: increasing incomes and social protection of the population; optimization of social and labor relations; improving the health of citizens; protection of motherhood and childhood and state support of the family. These factors determine the relevance of studying and developing methods of financing healthcare. The article pays attention to the issues of social insurance, as it is an integral part of the general insurance system. However, social insurance has a number of significant features that are determined by the requirements of social protection of citizens. Together with the state budget, significant amounts of financial resources are accumulated in social insurance funds, directed to solving problems of socio-economic development, which is reflected in this article. In the practice of healthcare financing in Kazakhstan, certain negative trends have developed, leading to inefficiency in the use of allocated budget allocations, which are emphasized in the work. Based on the results of the study, the issues of creating a stable financial base for compulsory social health insurance in the Republic of Kazakhstan are systematized.

Key words: socio-economic development, healthcare, modernization, insurance, medical services, innovation, innovation mechanism.

Literature review

The strategy of socio-economic development of Kazakhstan until 2050 defines the directions of the third modernization of the country based on the implementation of five priorities, which are designed to ensure economic growth rates above the global average and on this basis, a steady promotion to the top 30 advanced countries of the world. One of the main priorities of the strategy is to improve the quality of human capital on the basis of an advanced health system, which is the main one in the process of implementing social policy. In the Address of the Head of state dated by January 31, 2017, “the Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness”, it is noted that the action of social policy should be aimed at creating productive employment opportunities for the population and at the availability of sustainable sources for the full life of each resident of the country [1].

The problems and ways to solve them in the field of innovation management are described in the works of Russian and foreign researchers: A.E. Abrameshin, Yu.P. Anisimov, V.P. Barancheev, I.A. Borisenko, V.P. Voronin, V.D. Zharikov, B.I. Gerasimov, Yu.V. Zhuravlev, C.B. Ildemenov, V.G. Medynsky, L.E. Mindeli, O.P. Molchanova, Yu.P. Morozov, T.I. Ovchinnikova, M. Porter, Yu.A. Salikov, J.I. C. Slesareva, A.B. Surin, G.I. Tamoshina, B. Twiss, A.A. Trifilova, P.A. Fatkhutdinova, J.B. Shulgina, J.A. Schumpeter and other scientists.

The works of V.M. Bautin, A.N. Borisov, I.P. Bogomolova, O.F. Bystrov, I.G. Dezhina, V.G. Zakshevsky, N.I. Ivanova, A.A. Ivashchenko, D.V. Kolobov, I.F. Narizhny, V.Yu. Padalkin, H.A. Pivovarov, V.Ya. are devoted to the issues of stimulating innovative activity of industries and complexes. Pozdnyakov, and other researchers.

Introduction

Material security and medical care provided by social insurance funds to disabled members of the society contribute to the restoration of workers' ability to work and their active life recovery in various sectors of the economy and fields of activity.

Mandatory social health insurance (MSHI) is a form of social protection of the population's interests in health protection in case of illness, injury, pregnancy and childbirth, disability and old age. Many developed countries have opted for an MSHI that allows funds to be reallocated from the less needy to the more needy. In Kazakhstan, a mixed model of health insurance has been introduced with the introduction of MSHI, taking into account the best world practices. This provides the following factors for the development of the medical industry and the quality of services provided:

- ◆ financial stability of healthcare;
- ◆ high level of quality and availability of medical services;
- ◆ a wide package of medical care.

Methodology

The methodological basis of the article research was the works of domestic and foreign scientists, experts and practitioners, presented in the modern economic literature, devoted to the problems of state regulation of innovative development of the healthcare sector.

The article is based on a comprehensive approach integrating the following research methods: comparative, structural, graphical, logical, statistical analysis.

Results and discussion

Table 1 presents a SWOT analysis of budget health programs, their advantages and disadvantages.

Table 1 – SWOT analysis of the budgetary programs of public health

Strength:	Weakness:
<ul style="list-style-type: none"> - political support of the state and guarantee of fulfillment of social obligations; - overall successful implementation of the program-targeted method of financing medical programs; - stable epidemiological situation for most infectious diseases with high immunization coverage; - experience in transferring modern medical technologies and highly specialized medical care; - encouraging and stimulating domestic drug manufacturers 	<ul style="list-style-type: none"> - low life expectancy and high overall mortality compared to the average level of Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries; - low level of GDP share for healthcare financing; - lack of mechanisms for joint and several liability for health; - insufficient participation of the private sector in the provision of guaranteed volume of free medical care; - low level of corporate governance; - low labor motivation of medical personnel due to the low wages; - insufficient medication provision at the outpatient level

According to experts, the study of health financing issues should begin with the classification of health care, its main parts and elements. The World Health Organization (WHO) defines it as follows: "The health system is the aggregation of all organizations, institutions, and resources whose main goal is to improve health of the population" [2]. The Code of the Republic of Kazakhstan on citizens' health defines that the health system consists of state and non-state sectors [3]. Health care entities are mainly organizations that are under the jurisdiction of local executive bodies. Medical care and services are also provided by businesses engaged in private medical practice. A number of ministries and departments have their own medical facilities, and their expenses are included in the general budget of the relevant department.

Medical organizations in the health care system of Kazakhstan have the following activities:

- 1) outpatient-polyclinic activities;
- 2) inpatient care;
- 3) emergency medical care and air ambulance;
- 4) disaster medicine;
- 5) activities in the field of service of blood;
- 6) activities in the field of forensic medicine and pathological anatomy;
- 7) pharmaceutical activities;
- 8) scientific and educational organizations of medicine.

Table 2 shows the main health indicators of the population in Kazakhstan during 2006, 2016–2019 years.

Table 2 – Main health indicators of the population of Kazakhstan

	2006	2016	2017	2018	2019	2020
Population, million people	15,39	17,91	18,15	18,39	18,63	19,067
Birth rate, per 1,000 people	19,71	22,52	21,64	21,77	21,73	22,4
Life expectancy, years	66,15	72,41	72,95	73,15	–	
Maternal mortality, per 1,000 births	45,60	15,70	14,80	13,91	13,4	–
Infant mortality, per 1,000 births	13,91	8,59	7,93	8,03	8,37	7,8
Total mortality rate, per 1000 people.	10,27	7,37	7,15	7,14	7,19	9,3
Incidence of diseases of the circulatory system (CSD), per 100,000 population	9 178	2 413	2 499	2 502	2 509	2811,9
Mortality from CSD, per 100 000 population	533	179	189	194	199	–
Incidence of malignant neoplasms (IMN), per 100,000 population	164	199	201	206	209	173,5
Mortality from IMN per 100 000 population	115	88	93	98	95	–

The provided data indicates positive changes in the country over the past twelve years. The population is growing, and the birth rate and life expectancy have increased. In some ways, Kazakhstan is approaching the developed countries of the world. Thus, the total mortality rate per 1000 people in 2006 was 10, 27, and in 2019 – 7,19, which, along with the birth rate, also has a positive impact on the duration indicator. At the same time, the rate of morbidity and mortality from malignant neoplasms is growing.

The health financing system provides information on expenditures by four main indicators: health services; health care providers; health financing schemes and the revenue of these financing schemes. Sources of healthcare funding include:

- ◆ state budget funds;
- ◆ assets of the mandatory social health insurance system;
- ◆ private or individual payment for medical services received by citizens, purchase of medicines;
- ◆ corporate medicine;
- ◆ charitable donation.

The goal of the health Finance system is to provide a clear and precise picture of key transactions (cash flows) and the structure of its individual elements. Health care providers are production units that receive money in exchange for performance or implementation, i.e., medical institutions and other entities in the health care system.

The system of healthcare financing covers a number of sources, the information base is:

- ◆ government expenditure (budget financing) – report on execution of the state budget, formed by the Ministry of Finance on a regular basis in terms of categories provided by the Unified budget classification;
- ◆ private expenditures of citizens-statistical bulletins of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, formed on a regular basis;
- ◆ expenditures from the mandatory social health insurance system – reports of the NAO “social health insurance Fund-FSMS”, as well as reports of the NAO “State Corporation” Government for citizens”;

- ♦ voluntary medical insurance-reports on insurance premiums and payments of insurance companies in Kazakhstan, formed by the National Bank of the Republic of Kazakhstan;
- ♦ external funding – provides funds for government loans and donor funds, and the government loans source of data is a report on the execution of the State Budget, formed by the Ministry of Finance.

Financing of entities that provide a guaranteed amount of free medical care (GAFMC) is carried out for:

- 1) for state medical institutions – under an individual funding plan;
- 2) for private healthcare entities-on a contractual basis with the administrators of budget programs and the Republic health service.

Medical care is provided in the following volumes:

- 1) basic-GAFMC, which is financed from the national and local budgets;
- 2) additional volume of medical care, including:
 - ♦ medical care in the MSHI system provided in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan “on mandatory social health insurance”;
 - ♦ medical care under voluntary health insurance in accordance with the Law of RK “On insurance activities”.

Guaranteed amount of free medical care (GAFMC) is provided to citizens of Kazakhstan at the expense of budget funds and includes preventive, diagnostic and therapeutic medical services with the greatest proven efficacy.

Financial resources of the healthcare system are directed to the following areas:

- 1) payment for the services of healthcare subjects within the framework of GAFMC;
- 2) material and technical equipment of healthcare organizations;
- 3) purchase of medicines, as well as medical devices and medical equipment;
- 4) elimination of epidemics cases;
- 5) training, advanced training and retraining of personnel.
- 6) medical science and basic research;
- 7) other expenses.

The budget is a complex multi-faceted phenomenon and must be explored from several angles.

First, in its economic essence, the budget expresses certain financial relations that have their own specifics. Secondly, the budget is a financial plan of the state, consisting of revenue and expenditure parts and having the force of law. Third, it is a fund of monetary funds.

The essence and significance of the budget are determined by economic relations in society. In a market economy, it is necessary to redistribute money and partially centralize it in the funds of the state in order to perform its functions. The funds necessary for the state to perform its functions are centralized at the disposal of the relevant authorities and management in the form of funds of monetary assets, the main and basic of these funds is the budget.

The main administrator of budget healthcare programs is the Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan. It should be noted that expenditures on healthcare in the structure of state budget expenditures (national and local budgets) on the social field occupy the third line after expenditures on social security and education.

The main share in the structure of budget funding of the medical industry is taken by “guaranteed free medical care” on state and local levels in the framework of the unified national health system (UNHS). The remaining expenses are mainly spent on medical infrastructure, scientific research, ensuring sanitary and epidemiological well-being, training and retraining of specialists, and so on. All budget funding for healthcare was indexed annually by the percentage of inflation.

A reasonably acceptable innovative mechanism is the principle of actuarial calculations for compulsory health insurance schemes based on a system of group equivalence between the incomes of socio-economic groups with insurance and the costs of these population groups. However, it should be borne in mind that there is a significant level of cross-subsidization among these groups, most often – subsidising working and self-employed citizens favouring persons with no income. Therefore, for simplicity, the equivalence between income and expenses for all insurance categories is assessed, followed by a targeted comparison of income and payments of individual socio-economic groups and a reduction in insurance premium rates, if necessary.

It will be possible to calculate the costs of providing medical care within the preferential package since it includes all costs associated with the existing health infrastructure.

In the health care system of the Republic of Kazakhstan, relative to the period under review, there were systemic risks that can be classified as follows:

- ♦ the risk of increased consumption of medical services – due to demographic changes (birth rate growth, population aging) and the growth of certain types of diseases (cardiovascular diseases, oncology, etc.);
- ♦ the risk of increasing the cost of healthcare – intensive introduction of new expensive technologies (medicines, medical equipment and products);
- ♦ risk of insufficient state budget funds (deficit due to the economic situation) and lack of flexibility in the distribution of funds between regions and health levels;
- ♦ risk of inefficiency: failure to achieve the final results of budgetary health programs: low competence of the management system, underfunding of labor costs of human resources, inefficient use of allocations, corruption, etc.

There is a weak tariff policy and non-transparent distribution of funds in the country, due to the lack of a database on the actual costs of medical organizations for calculating tariffs, an inadequate cost structure of tariffs that does not take into account capital costs and depreciation charges, the cost of servicing medical and IT technologies, and the cost of financial services. The inadequacy of tariff regulation was compensated by strict volume control, which creates a pronounced imbalance between the levels of medical care. The existing internal problems and expected risks required a radical revision of the healthcare model.

In the Concept of introduction of mandatory social health insurance in the Republic of Kazakhstan until 2030 the following reasons and factors for reforming healthcare financing system are named:

1. Lack of solidarity between citizens and employers in healthcare field. Ensuring health protection is only the responsibility of the state, while the citizens themselves do not have a sufficient level of responsibility for their health (timely medical examinations, participation in recreational activities, refusal of bad habits, etc.).

2. Financial instability of the healthcare system. Despite the growth of public spending on health care, funding does not cover the growing needs of the population for medical care. The birth rate is increasing along with the aging of the population, and the number of chronic and non-communicable diseases is also increasing;

3. The rapid pace of introduction of new innovative technologies in medicine continues, which, in turn, requires significant government expenditures;

4. Poor qualification of healthcare system management: a high share of inpatient care costs – 51% in the structure of health financing (in the OECD countries, this is 34%) due to the poor quality of medical services provided in primary healthcare;

5. Endless queues and unsatisfactory quality of services in medical organizations force people to go to private clinics. If wealthy citizens can afford high quality treatment and expensive medicines, the less billable categories of the population have a limited access to certain types of medical services.

6. The growth of complex and chronic diseases, coupled with the aging of the population leads to an increase in healthcare costs.

7. Numerous complaints of patients about the quality of medical care, low qualification of doctors, inefficient organization of hospitals and clinics create a general background of dissatisfaction with the existing healthcare system [7–9].

The introduction of compulsory health insurance is carried out in conjunction with the reform of the health care system in Kazakhstan [10, 11].

Thus, the current trend in the health care system (increase of non-communicable diseases, the carrying capacity of the system by the introduction of new technologies, the growth of birth rate, increase in elderly population) lead to increases in healthcare costs. In addition, there is a practice of inefficient and inappropriate use of allocated budget funds.

Thus, at present, the country has a new task to become one of the 30 most competitive countries in the world, which means a high level of quality of healthcare, with all countries of the world, it is necessary to solve the problems of global challenges related to the growth of life expectancy, chronic non-communicable diseases, which will inevitably lead to a further increase in the consumption and structure of medical services.

In addition, it is necessary:

- ♦ to determine the actual costs of medical organisations as the primary providers of medical services for the costs of compulsory health insurance for outpatient care, inpatient care, outpatient drug provision and administrative costs;

- ♦ the compulsory health insurance system should also include expenses for the prevention and management of diseases, i.e. to direct the priorities to the development of primary health care in order to reduce the proportion of funding for inpatient care:

- ♦ the system of compulsory health insurance should be oriented towards increasing the efficiency of using the resources of the social health insurance fund.

Achieving this goal requires the system to quickly group its efforts to build a new, long-term health model based on the best examples of its own and international experience, which will ensure the availability and quality of medical services, while maintaining financial stability in any fluctuations of the world and domestic economy.

REFERENCES

1 Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated by January 31, 2017 “The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness”. URL: <https://www.akorda.kz>.

2 World health organization: online questions and answers. URL: <https://www.mz.gov.kz>.

3 Code of the Republic of Kazakhstan dated September 18, 2009. No. 193-IV. “On the health of the people and the health system”. URL: <https://online.zakon.kz.doc>.

4 Internet resource Of the Committee on statistics of the Republic of Kazakhstan www.stat.gov.kz.

5 Code of the Republic of Kazakhstan dated September 18, 2009. No. 193-IV. “On the health of the people and the health system”. URL: <https://online.zakon.kz.doc>

6 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 21, 2014. No. 396. “On the Concept of introduction of mandatory social health insurance”. URL: <https://www.akorda.kz>

7 Saparova G.T. Compulsory medical insurance in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Financial University, 2017, no. 2, pp. 145–154.

8 Shopabayeva A.R., Elshibekova K.M., Serikbayeva E.A. Issues of introduction of compulsory social health insurance in Kazakhstan // Bulletin of KazNMU. 2017, no. 3, pp. 365–368.

9 Duisenova T.K. Social security and social assistance in the Republic of Kazakhstan / Materials of the III International scientific and practical conference “From social protection to social progress”, Astana, 2014, pp. 11–14.

10 Izimbergenova G.N., Gumarova G.Zh. The introduction of compulsory social health insurance in the Republic of Kazakhstan // Medical Journal, 2017, pp. 13–15.

Д.М. МУХИЯЕВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: dinara_muhiyaeva@mail.ru

В.К. БАРАБОШКИН,¹

докторант.

e-mail: dj_dli@mail.ru

ZHIJIAN CUI,²

профессор по бизнес-администрированию.

e-mail: zhijianc@ustc.edu.cn

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

²Университет науки и технологии Китая,

Китай, Провинция Аньхой

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КАК ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Социальная политика современного государства должна быть направлена на создание условий, которые обеспечивают достойную жизнь человека и его свободное развитие как личности. Важнейшими направле-

ниями социальной деятельности государства должны быть охрана труда и улучшение здоровья людей, обеспечение гарантированного минимума оплаты труда, полная занятость, государственная поддержка многодетных семей, учащих, материнства и детства, инвалидов и пенсионеров. Задачами социальной политики являются: повышение доходов и социальной защищенности населения; оптимизация социально-трудовых отношений; улучшение здоровья граждан; охрана материнства и детства и государственная поддержка семьи. Этими факторами определяется актуальность изучения и разработки методов финансирования здравоохранения. В статье уделено внимание вопросам социального страхования, так как оно является составной частью общей системы страхования. Тем не менее социальное страхование имеет ряд существенных особенностей, которые определяются требованиями социальной защиты граждан. Вкупе с государственным бюджетом в фондах социального страхования аккумулируются значительные объемы финансовых ресурсов, направляемых на решение задач социально-экономического развития, что нашло отражение в данной статье. В практике финансирования здравоохранения в Казахстане сложились определенные негативные тенденции, приводящие к неэффективности использования выделенных бюджетных ассигнований, на которые акцентировано внимание в работе. По итогам проведенного исследования систематизированы вопросы создания устойчивой финансовой базы обязательного социального медицинского страхования в Республике Казахстан.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, здравоохранение, модернизация, страхование, медицинское обслуживание, инновация, инновационный механизм.

Д.М. МУХИЯЕВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: dinara_muhiyaeva@mail.ru

В.К. БАРАБОШКИН,¹

докторант.

e-mail: dj_dli@mail.ru

ZHIJIAN CUI,²

бизнес әкімшілік саласы бойынша профессор.

e-mail: zhijianc@ustc.edu.cn

¹Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Қытай ғылым және технология университет,

Қытай, Аньхой Провинциясы

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДЫ ДАМУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Андатпа

Қазіргі заманғы мемлекеттің әлеуметтік саясаты адамның лайықты өмірін және оның жеке тұлға ретінде еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталуға тиіс. Мемлекеттің әлеуметтік қызметінің аса маңызды бағыттары адамдардың еңбегін қорғау және денсаулығын жақсарту, еңбекке кепілдік берілген ең төменгі жалақыны қамтамасыз ету, толық жұмыспен қамту, көп балалы отбасыларды, оқушыларды, ана мен баланы, мүгедектер мен зейнеткерлерді мемлекеттік қолдау болуға тиіс. Әлеуметтік саясаттың міндеттері: халықтың табысы мен әлеуметтік қауіпсіздігін арттыру; әлеуметтік-еңбек қатынастарын оңтайландыру; азаматтардың денсаулығын жақсарту; ана мен баланы қорғау және отбасын мемлекеттік қолдау. Бұл факторлар денсаулық сақтауды қаржыландыру әдістерін зерттеу мен әзірлеудің өзектілігін анықтайды. Мақалада әлеуметтік сақтандыру мәселелеріне назар аударылады, өйткені ол жалпы сақтандыру жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Алайда, әлеуметтік сақтандырудың азаматтарды әлеуметтік қорғау талаптарымен анықталатын бірқатар маңызды белгілері бар. Мемлекеттік бюджетпен бірге әлеуметтік сақтандыру қорларында әлеуметтік-экономикалық даму міндеттерін шешуге бағытталған қаржы ресурстарының едәуір көлемі жинақталады, бұл осы мақалада көрініс тапты. Қазақстанда денсаулық сақтауды қаржыландыру тәжірибесінде бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімсіздігіне алып келетін белгілі бір теріс үрдістер қалыптасты, жұмыста оларға баса назар аударылды. Жүргізілген зерттеу қорытындысы бойынша, Қазақстан Республикасында міндетті әлеуметтік медициналық сақтандырудың тұрақты қаржылық базасын құру мәселелері жүйеленді.

Тірек сөздер: әлеуметтік-экономикалық даму, денсаулық сақтау, жаңғырту, сақтандыру, медициналық қызмет көрсету, инновация, инновациялық тетік.

МРНТИ 06.52.45
УДК 339.9:338 (574)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-40-44>

М.У. СПАНОВ,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: m-spanov@rambler.ru

Е.М. СПАНОВА,²

старший специалист-аналитик.

e-mail: shikishori@gmail.com

¹Институт мировой экономики и политики,
Казахстан, г. Нур-Султан

²Отдел информационной безопасности ТОО Кар-Тел,
Казахстан, г. Алматы

РЕАЛИИ КАЗАХСТАНСКОЙ ЭКОНОМИКИ: ВОЗМОЖНОЕ ВЛИЯНИЕ НОВОГО МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Аннотация

Возникновение пандемии оказывает большое влияние на макроэкономические процессы, происходящие в мире. На эти процессы также накладываются кризисы политической трансформации, связанные с возникновением новых политических элит в глобальных центрах, влияющих на управление экономическими и политическими процессами всего мира. В статье рассматривается вероятность возможного экономического кризиса в Казахстане и его последствия. Сегодня для страны очень важно объективно проанализировать все наши достижения и неудачи в экономической политике за прошедшие тридцать лет для того, чтобы двигаться дальше. Появление новых платежных средств, цифровой валюты и криптовалюты способствует слому старой модели финансирования экономики, что обязательно приведет к глобальным изменениям в мировой экономике и возможному кризису по всем направлениям развития. Основным местом, где происходят данные события, связанные с виртуализацией финансовых средств, становятся фондовые биржи и фондовые рынки стран – лидеров мировой экономики, т.н. «семерка», и Китая. Снижение цен на энергоносители может вызвать ухудшение платежного баланса и резко увеличить затраты из средств Национального фонда Республики Казахстан. Высокая инфляция при любых сценариях развития экономики может ускориться, выйти за границы инфляционного коридора, и превысить 10%. Еще одним фактором давления на финансово-банковский сектор является повышение процентной ставки в Центральном банке России в ближайшее время до 6,75–7,0%, учитывая наши тесные экономические связи в рамках ЕАЭС.

Ключевые слова: мировая экономика, кризис, экономическая политика, фондовый рынок, финансы, нефтяной фонд, прогноз.

Введение

Казахстан находится на пороге существования четвертого десятилетия как независимого и суверенного государства. Поэтому, наверное, сегодня очень важно объективно проанализировать все наши достижения и неудачи в экономической политике для того, чтобы двигаться далее.

Возникновение пандемии оказывает существенное влияние на экономические процессы, происходящие в мире. На эти процессы также накладываются кризисы политической трансформации, связанные с возникновением новых политических элит в глобальных центрах, влияющих на управление экономическими и политическими процессами всего мира. А появление так называемой цифровой валюты и криптовалюты способствует слому старой модели финансирования экономики. Исходя из исторического опыта, смена любой экономической модели может приводить к глобальным изменениям и кризису по всем направлениям. А применение методов «количественного смягчения» для решения экономических проблем после кризиса 2007–2008 гг. в США и Европейском союзе, когда на эти программы были выделены дополнительно напечатанные финансовые средства в триллионах долларах и евро, создало определен-

ную иллюзию глобального решения проблемы. Фактически эти ничем не обеспеченные финансовые средства были влиты в экономику мира, что со своей стороны подстегнуло инфляцию основных мировых валют. Попытки США и Евросоюза изъять из мирового оборота данные средства после 2015 г. фактически привели к появлению дополнительных виртуальных денег в мировой экономике, так как они не обеспечены ни товарной массой, ни золотовалютными резервами. За последние два года после возникновения пандемии эти процессы ускорились и кроме основных экономических центров мира в этой орбите оказались задействованы и многие другие государства.

Основным местом, где происходят события, связанные с виртуализацией финансовых средств, становятся фондовые биржи и фондовые рынки стран – лидеров мировой экономики, т.н. «семерка», и Китая.

Основные положения

В последнее время все больше экономистов и финансистов отмечают дисбалансировку в экономическом развитии стран и дают прогнозы о скором наступлении глобального экономического кризиса. По их мнению, катализаторами могут стать действия руководителей экономического и финансового блока, предпринятые для спасения собственных национальных экономик и финансовой системы. Обвал финансового рынка в первую очередь может произойти из-за спекулятивного накачивания дополнительными необеспеченными финансовыми ресурсами и «капитализацией» известных мировых брендов, фактически только оказывающих услуги, но не производящих товары или не имеющих товарного производства. Еще одним фактором, влияющим на возникновение кризиса, может оказаться внедрение принципов «зеленой» экономики, которая требует огромного финансирования и дополнительных технологий. На долгосрочной основе развитые страны под различными благовидными предлогами спасения окружающей среды данную проблему пытаются решить через возможное изъятие средств из стран, добывающих и экспортирующих углеводородное и горнорудное сырье. Т.е. будет «дополнительная сырьевая рента» на минерально-сырьевой сектор, что окажет негативное экономическое влияние на добывающие это сырье страны (в. т.ч. Казахстан). Кроме этого, все эти меры могут подстегнуть инфляцию во многих странах, что потребует с их стороны ужесточения денежно-кредитной политики. При нарастании таких кризисных явлений в каждой из стран, скорее всего, будут свои особенности экономического кризиса. Наиболее пострадавшими могут оказаться отрасли, которые получают наибольшую финансовую поддержку от государства.

Материалы и методы

С этой точки зрения необходимо очень внимательно отслеживать события, происходящие в мировой экономике на товарных и финансовых рынках, чтобы быть полностью готовыми максимально нейтрализовать их негативные последствия. Для этого снижения рисков мы должны иметь сбалансированный бюджет, где расходная часть должна в основном обеспечиваться доходами налоговых отчислений, а не трансфертами из Национального нефтяного фонда. Имея достаточные золотовалютные резервы, максимально возможно снизить непроизводительные и «популистские» расходы, принять нормативно-законодательные меры, расширяющие экономическую активность населения. Также нам необходимо четко определиться в стратегии экономического развития страны, а именно что нам важнее – экономический рост или борьба с инфляцией. Так как один из векторов развития предполагает различные меры действия и они могут противоречить друг другу в достижениях целей, если их совмещать. А финансовая помощь государства тем или иным секторам или отраслям экономики страны всегда должна иметь ограниченный временной характер не более 1–3 лет, иначе возникают огромные риски, связанные с «привыканием» и требованием дотаций из бюджета и административных мер правительства. Это хорошо прослеживается на примере действий с компанией «АзияБипэкАвто», где постоянная многолетняя поддержка более десяти лет компании привела к невыполнению обязательств перед государством, огромным финансовым потерям бюджета и фактическому банкротству компании.

Результаты

Какие основные последствия для национальной экономики? При реализации кризисного сценария Казахстан, как неотъемлемая часть мировой экономики, может испытать на себе все издержки такого спада.

Снижение цен на углеводороды может значительно ударить по нефтегазовым и металлургическим компаниям. Если ранее средняя себестоимость добычи барреля нефти на Тенгизе составляла \$25, то сейчас мировая и внутренняя инфляция привела к росту издержек. Падение котировок с \$70–80 до \$40 может привести к кризису в нефтегазовой отрасли [1]. Падение поступлений в бюджет в первую очередь будет отражаться на наполнении Национального нефтяного фонда и выполнении социальных программ. Возможно увеличение государственного долга. При этом за последние 10 лет государственный долг Казахстана вырос более чем вдвое – до 20,6 трлн тенге, или 29% к ВВП в 2020 г. По этому показателю Казахстан находится на 160-м месте в мире [2].

Кроме этого сокращение цен на энергоносители может вызвать ухудшение платежного баланса и резко увеличить затраты из средств Национального фонда Республики Казахстан.

Например, в 2020 г. финансовые расходы на поддержку национальной экономики и противодействие пандемии составили в долларовом эквиваленте 11 млрд долл. и НФ сократился в 2021 г. до 55 млрд долл. США.

Высокая инфляция при любых сценариях развития экономики может ускориться, выйти за границы инфляционного коридора и превысить 10%.

Еще одним фактором давления на финансово-банковский сектор является повышение процентной ставки в Центральном банке России в ближайшее время до 6.75–7.0%, учитывая наши тесные экономические связи в рамках ЕАЭС.

Заключение

По результатам исследования сделаны следующие выводы:

1. Финансовый кризис возможен в рамках гипотезы о значительном перегреве мировой экономики, который ведет к накоплению больших пузырей на мировом рынке. Вероятность наступления кризиса, его размах и последствия определяются тремя центрами экономической силы: США, Европейским союзом и Китаем. При условии сохранения нынешнего руководства ФРС резких шагов по ужесточению политики в 2021–2022 гг. не предвидится, что может позволить Казахстану подготовиться к последствиям отложенного кризиса.

2. В любом случае продолжение роста мировой инфляции и активная борьба с ней приведут к росту цен на потребительские товары и услуги в Казахстане. Меры по борьбе с инфляционными импульсами будут необходимы в любом случае.

3. Любое снижение господдержки в виде льготного кредитования и низкой процентной ставки сильно ударит по развитию строительной отрасли и жилищному рынку, что приведет к кризису всей отрасли.

4. Пандемия привела к глобальным изменениям продовольственной среды. Применение локдаунов, различных карантинных мер и нарушение функционирования товаропроводящих цепочек (в связи с закрытием границ и изменением логистики) изменили условия и структуру взаимодействия потребителей с продовольственными рынками и привели к росту стоимости продуктов питания.

5. В наиболее благоприятной ситуации во время кризиса будут рынки редкоземельных металлов в связи с развитием зеленых технологий.

В целом для снижения рисков необходимо: иметь сбалансированный бюджет, где расходная часть должна в основном обеспечиваться доходами налоговых отчислений, а не трансфертами из Национального нефтяного фонда; сохранять достаточное количество золотовалютных резервов согласно пруденциальным правилам; разработать и утвердить нормативно-законодательные меры, расширяющие экономическую активность населения; ограничивать льготную финансовую поддержку отраслей и предприятий народного хозяйства с максимальным сроком действия не более 3 лет.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Официальный сайт Караван медиапортал // URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/krizis-na-rynke-nedvizhimosti-i-krakh-stroitelnojj-otrasli-mogut-zagubit-oslabevshuyu-ehkonomiku-strany-766900/>
- 2 Global Debt Monitor COVID Drives Debt Surge—Stabilization Ahead? // URL: https://www.iif.com/Portals/0/Files/content/Global%20Debt%20Monitor_Feb2021_vf.pdf
- 3 Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. – 2019. URL: <http://www.moa.gov.kz/ru/documents/379>
- 4 Основные показатели работы промышленности РК за 2020 г. Комитет по статистике МНЭ РК. URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 02.11.2021)
- 5 Баланс ресурсов и использования основных продуктов сельского хозяйства Республики Казахстан за 2015-2019 гг. Комитет по статистике МНЭ РК. – 2019. URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 02.11.2020)

REFERENCES

- 1 Oficial'nyj sajt Karavan mediaportal // URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/krizis-na-rynke-nedvizhimosti-i-krakh-stroitelnojj-otrasli-mogut-zagubit-oslabevshuyu-ehkonomiku-strany-766900/>
- 2 Global Debt Monitor COVID Drives Debt Surge—Stabilization Ahead? // URL: https://www.iif.com/Portals/0/Files/content/Global%20Debt%20Monitor_Feb2021_vf.pdf
- 3 Ministerstvo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. 2019. URL: <http://www.moa.gov.kz/ru/documents/379>
- 4 Osnovnye pokazateli raboty promyshlennosti RK za 2020 g. Komitet po statistike MNJe RK. URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashhenija: 02.11.2021)
- 5 Balans resursov i ispol'zovaniya osnovnyh produktov sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan za 2015-2019 gg. Komitet po statistike MNJe RK. 2019. URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashhenija: 02.11.2020)

М.У. СПАНОВ,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: m-spanov@rambler.ru

Е.М. СПАНОВА,²

аға талдаушы-маман.

e-mail: shikishori@gmail.com

¹Әлемдік экономика және саясат Институты,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Кар-Тел ЖШС Ақпараттық қауіпсіздік бөлімі,

Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ШЫНДЫҒЫ: ЖАҢА ЖАҒАНДЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫСТЫҢ ЫҚТИМАЛ ӘСЕРІ

Андатпа

Пандемияның пайда болуы әлемде болып жатқан макроэкономикалық процестерге үлкен әсер етеді. Бұл процестерге бүкіл әлемдегі экономикалық және саяси процестерді басқаруға әсер ететін жаһандық орталықтардағы жаңа саяси элиталардың пайда болуымен байланысты саяси трансформация дағдарыстары да әсер етеді. Мақалада Қазақстандағы ықтимал экономикалық дағдарыстың ықтималдығы және оның салдары қарастырылады. Бүгінде ел үшін экономикалық саясаттағы өткен отыз жылдағы біздің барлық жетістіктеріміз бен сәтсіздіктерімізді одан әрі қарай ілгерілеу үшін объективті талдау өте маңызды. Жаңа төлем құралдарының, цифрлық валютаның және криптовалютаның пайда болуы экономиканы қаржыландырудың ескі моделінің бұзылуына ықпал етеді, бұл міндетті түрде әлемдік экономикадағы жаһандық өзгерістерге және дамудың барлық бағыттары бойынша ықтимал дағдарысқа әкеледі. Қаржылық виртуализацияға байланысты осы оқиғалардың негізгі орны әлемдік экономиканың көшбасшы елдерінің, яғни «жетілік» пен Қытайдың қор биржалары мен нарық қорлары. Энергия көздері бағасының төмендеуі төлем балансының

нашарлауына әкеліп соғуы және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатынан шығындарды күрт арттыруы мүмкін. Жоғары инфляция экономиканы дамытудың кез келген сценарийлері кезінде жеделдеп, инфляциялық дәліз шегінен шығып, 10%-дан асуы ықтимал. Қаржы-банк секторына қысымның тағы бір факторы ЕАЭО шеңберіндегі біздің тығыз экономикалық байланыстарымызды ескере отырып, жақын арада Ресейдің орталық банкіндегі пайыздық мөлшерлемені 6,75–7,0%-ға дейін арттыру болып табылады.

Тірек сөздер: әлемдік экономика, дағдарыс, экономикалық саясат, қор нарығы, қаржы, мұнай қоры, болжам.

M.U. SPANOV,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: m-spanov@rambler.ru

E.M. SPANOVA,²

senior specialist-analyst.

e-mail: shikishori@gmail.com

¹Institute of world economics and politics,

Kazakhstan, Nur-Sultan

²Information security department of Kar-Tel LLP,

Kazakhstan, Almaty

THE REALITIES OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN: THE POSSIBLE IMPACT OF THE NEW GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Annotation

The emergence of a pandemic has a great impact on the macroeconomic processes taking place in the world. These processes are also superimposed by the crises of political transformation associated with the emergence of new political elites in global centers that influence the management of economic and political processes around the world. The article examines the probability of a possible economic crisis in Kazakhstan and its consequences. Today, it is very important for the country to objectively analyze all our achievements and failures in economic policy over the past thirty years in order to move forward. The emergence of new payment instruments, digital currency and cryptocurrency contributes to the destruction of the old model of financing the economy, which will inevitably lead to global changes in the world economy and a possible crisis in all areas of development. The main place where these events related to the virtualization of financial resources take place are the stock exchanges and stock markets of the leading countries of the world economy, the so-called “G-7”, and China. Reduction of energy prices may cause deterioration of the balance of payments and sharply increase the costs from the funds of the National Fund of the Republic of Kazakhstan. High inflation under any economic development scenarios can accelerate and go beyond the boundaries of the “inflation corridor” and exceed 10%. Another factor of pressure on the financial and banking sector is an increase in the interest rate at the Central Bank of Russia in the near future to 6.75–7.0%, given our close economic ties within the EAEU.

Key words: world economy, crisis, economic policy, stock market, finance, oil fund, prognosis.

FTAXP 06.71. 07
ЭОЖ 631.1

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-45-53>

Г.Ж. ЕСЕНОВА,*¹

э.ғ.к., профессоры.

*e-mail: g.esenova@tau-edu.kz

М.А. ИМАНГАЛИЕВА,²

докторант.

e-mail: zhanzhan8707@mail.ru

Ж.Д. ДӘУЛЕТХАНОВА,³

магистр, аға оқытушы.

e-mail: zhanar021@mail.ru

¹«Тұран-Астана» университеті, Қазақстан, Нұр-Султан қ.

²Қаржы академиясы Қазақстан, Нұр-Султан қ.

³Еуразия Гуманитарлық Институты, Қазақстан, Нұр-Султан қ.

ЛИЗИНГ ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ КӨЗІ РЕТІНДЕ: ТАЛДАУ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан экономикасының инновациялық-инвестициялық дамуының ең тартымды көздерін іздеудегі лизингтің маңызы көрсетілген. Шектеулі меншікті қаражат жағдайында кәсіпорындардың тиімді мақсаттарына жету үшін инвестициялық жобаларды қаржыландырудың қарыз көздерінің рөлі артады. Мұндай қаржыландыру көздері банктік кредиттеу, лизинг, факторинг және вексельдер шығару болып табылады. Лизинг ақылға қонымды стратегиялық қаржылық менеджменттің бөлігі ретінде қарастырылады, оны пайдалану кәсіпорынның негізгі өндірістік қорларын жаңартуға мүмкіндік береді, сонымен қатар коммерциялық кәсіпорынның қаржылық менеджментінің тиімділігін арттыруға қосымша мүмкіндіктер береді. Иелік етудің экономикалық шарттарының терең өзгеруі біздің экономикамызға материалдық базаны жаңарту әдістерін іздеу, енгізу және негізгі қорларды түрлендіру қажеттілігін талап етеді. Қазақстанның лизингтік қызметтер нарығын дамытудың негізгі үрдістеріне және оның инновациялық даму кешеніне талдау жүргізілді: лизингтік компаниялардың және лизингтік қызметтер нарығында ұсынылатын өнімдердің көптігі кәсіпорынды қаржыландыру стратегиясын таңдауға мүмкіндік береді. Экономикалық дамыған елдерде лизинг негізгі капиталды жаңартуын жеделдету және технологиялық цикл ұзақтығын қысқарту арқылы экономикалық өсуді ынталандыру мәселесін шешу үшін қолданылады. Сондықтан лизингтің өндірістік әлеуетті дамытуды жеделдетуге бағытталған экономикалық саясаттың құралы ретіндегі ерекшелігі келесідей: лизинг негізгі капиталды жаңартудың жоғары қарқынының артуына әкеледі. Лизинг нарығының кеңеюі көбінесе экономиканың көптеген салаларында лизингті дамыту процесіне мемлекеттің белсенді қатысуына байланысты болды.

Тірек сөздер: қаржылық менеджмент, кәсіпорындар, қаржылық жағдай, бағалау, қаржылық лизинг, инвестициялық тартымдылық, экономика.

Кіріспе

Нарықтық экономикада болып жатқан серпінді өзгерістер кәсіпорындардың басшыларының жоғары назарын, жаңа әдістемелер мен әдістерді, қаржы ресурстарын басқару технологиялары мен тәсілдеріне инновациялық көзқарасты талап етеді.

Кәсіпорындардағы қаржылық менеджментті жетілдіру – Қазақстанның экономикалық тиімділігін арттыру әдістерінің бірі.

Қазақстандағы кәсіпорындардың қаржылық менеджментін басқаруды ұйымдастырудың өзіне тән ерекшеліктері бар:

♦ басшылықтың толық хабардар болуы және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржысын басқару жүйесін трансформациялау;

- ♦ өндірісті ұтымды ұйымдастыру, ынталандыру, жоспарлау және бақылау сұраныстарын белсенді қолдану;
- ♦ мемлекеттің шаруашылық жүргізуші субъектілерге және экономикалық секторды дамыту процесіне реттеуші әсерін төмендету үрдісі;
- ♦ билік органдары тарапынан өнеркәсіптік секторды басқарудың қаржылық менеджментінің прогрессивті құрылымдарын құру;
- ♦ меншік және шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында қатынастарды бақылаудың тиімді жүйесін ұйымдастыру [1].

Кәсіпорындардағы қаржылық менеджмент қызметінің қаржылық ағындарын басқаруды бағалау бірқатар өлшемдерді саралауды қажет етеді. Қазақстанның барлық шаруашылық секторларында қаржы менеджментін оңтайлы жүргізу негізінде қаржылық ресурстарды тиімді басқарудың жаңа әдістемелерін талап етеді. Бұл ұйым қызметінің қаржылық тұрақтылығы мен дамуы үшін тиімді.

Негізгі ережелер

Қазақстан кәсіпорындарының қаржылық менеджментті дамытудың тиімді моделіне көшу бизнесті жүргізудің инновациялық жолдарын құруды талап етеді. Қаржылық менеджменттің тиімді және жылдам қарқынмен дамуы үшін белгілі бір жағдайлар жасау қажет. Бірінші шарт компания меншігінің құқықтық нысандарының кең ассортиментіне негізделген. Меншік нысандарының түрлері неғұрлым көп болса, қызмет неғұрлым кең және қаржылық менеджмент әр түрлі болады. Меншіктің әр түріндегі қаржылық менеджменттің заңнаманы, салық және бухгалтерлік есеп ережелерін ескере отырып, өзіндік ерекшеліктері бар екенін атап өткен жөн. Екінші шарт компания өзін-өзі қаржыландыру деңгейіне жетуі керек дейді. Айта кету керек, бұл қиын міндет, бірақ қаржы менеджментіне көмектесетін нәрсеге ұмтылу керек. Қаржылық менеджментті дамытудың үшінші шарты нарықтық баға туралы айтады. Нарық тауардың бағасын өзі қалыптастыруы керек, ал компания оны тек тауардың шарттары мен сұранысына байланысты түзетуі қажет. Қаржылық менеджменттің дамуына көмектесуі мүмкін төртінші шарт – бұл компанияның қаржы-шаруашылық қызметін нақты мемлекеттік реттеу. Яғни, ережелер заңмен реттелуі тиіс, заң жиі өзгертілмеуі керек, компания қаржы жүйесінде бейімделуге және тұрақтылықты орнатуға қабілетті болуы керек. Дамудың бесінші шарты егер еңбек нарығы (еңбек ресурстарында таңдау бар), капитал нарығы және өнім нарығы сияқты нарықтарда жетіспеушілік болмаса, қаржы менеджменті жақсы дамитынын көрсетеді [2].

Лизингтік қызметтегі стратегиялық қаржылық менеджмент – ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықты қалыптастыруға, лизингтік қаржыландыру схемасының тиімділік деңгейін арттыруға, компанияның айналымын арттыруға бағытталған лизингтік компанияны басқару жүйесі. Бұдан басқа, ішкі қаржылық жағдайды басқару және қаржы ресурстарын тарту және лизинг түрінде инвестициялау бойынша сыртқы контрагенттермен қатынастарды дамыту жүйесі бар.

Стратегиялық үйлестіруші және катализатор мемлекеттің лизинг нарығында тиімді стратегиялық қаржылық менеджментке көшуінде шешуші рөл атқаруы керек. Компанияларда стратегиялық басқарудың негізгі функцияларын іске асыруды жеңілдетуді қамтамасыз ететін инфрақұрылымды қалыптастыру бастамасы жалпы мемлекеттік саясатқа негізделуі керек.

Материалдар мен әдістер

Логикалық талдау, индукция және дедукция, сандық және сапалық салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Нәтижелер

Қазақстанда лизингтік қызметтің корпоративтік ортасында стратегиялық қаржы менеджментінің тиімді жүйесін құру үшін:

- ♦ лизингтік қызметке бейімделген стратегиялық қаржы менеджментінің тәсілдері мен әдістерін тәжірибеге енгізу;
- ♦ ұзақ мерзімді лизингтік келісімшарттарға салықтық жеңілдіктер беру;
- ♦ лизингтік компаниялардың топ-менеджментін кәсіби оқытуды стратегиялық басқару стандарттарына келтіру;
- ♦ макроэкономикалық талдау және болжамдау мүмкіндіктерін кеңейту;
- ♦ лизингте стратегиялық басқару жүйесін автоматтандыру бойынша бағдарламалық пакеттерді енгізу инфрақұрылымын құру.

Лизингтік қызметте компанияның ұзақ жұмыс процесінде қалыптасқан экономикалық қызмет факторларынан көрінетін стратегиялық құндылық маңызды рөл атқарады: имидж, бизнестің сыртқы серіктестерімен байланыс, тиімді жұмыс тәжірибесі, саланың практикалық аспектілерін тану. Инфрақұрылымның жаңа элементтерін біртіндеп енгізу, өзінің корпоративтік саясатында стратегиялық қаржылық менеджмент қағидаттарын іске асыратын компанияларды ынталандыру және көтермелеу қажет [3].

Лизингтік қызмет технологиялық күрделілікпен шектелген, осы жағдайларда компанияның бәсекеге қабілеттілігінің негізгі элементі дәйекті түрде дамыған тиімділік болып табылады, сондықтан бәсекелестік жағдайда компанияны басқару жүйесін құру кезінде лизингтік қызмет шеңберіндегі стратегиялық қаржы менеджменттің негізгі принциптеріне назар аудару басымдыққа ие болуы керек.

Бүгінгі таңда Қазақстанда қызметі әртүрлі бағыттағы 30 ірі лизингтік компания жұмыс істейді: экономиканы қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде жұмыс істейтін лизингтік компаниялар, екінші деңгейдегі банктердің еншілес кәсіпорындары болып табылатын лизингтік компаниялар және дистрибьюторлар құратын лизингтік компаниялар (1-кесте).

Кесте 1 – Қазақстанның лизинг нарығының негізгі параметрлері

Көрсеткіштер	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
Ағымдағы лизинг қоржынының көлемі, млн теңге	167 651	186 339	243 287	286 211	350 296
Өсу қарқыны, %	16,7	21,0	30,6	17,6	22,4
Лизингтік компаниялардың жаңа бизнес көлемі, млн теңге	69 682	81 110	103 766	110 153	153 270
Өсу қарқыны, %	8,8	19,3	27,9	6,2	39,1
Лизингтік компаниялардың мәмілелер саны	2 662	3 227	3 922	2 572	2 047
Өсу қарқыны, %	17,2	27,0	21,5	-34,4	-20,4
Ескертпе – RAEX (РА Қазақстан сарапшысы) ЛК сауалнамасының нәтижелері бойынша [4].					

2015–2019 жылдары Қазақстанда лизингтік портфель көлемі мен лизингтік компаниялардың жаңа бизнес көлемі өсуінің оң динамикасы байқалады. Бұл үрдіс шикізат нарықтарындағы баға конъюнктурасының жақсаруымен байланысты, ол ел экономикасының жандануына, оның ішінде лизинг нарығына әсер етті. Лизинг нарығын дамытуға экономиканы, бірінші кезекте АӨК, өнеркәсіп және шағын және орта бизнес салаларындағы мемлекеттік қолдау бағдарламалары әсер етеді.

Бүгінгі таңда екі мемлекеттік компания Қазақстандағы лизинг нарығының жалпы көлемінің 90%-дан астамын алады. Алайда, ресми статистикалық ақпаратты осы компаниялардың аудиттелген қаржылық есептілігімен салыстыру мүмкін емес. Сонымен қатар, статистика әлдеқайда үлкен сандарды көрсетеді.

2019 жылдың соңында Қазақстанда жұмыс істеп тұрған 20-дан астам лизингтік компания болды. Үш лизингтік компания мемлекетке тиесілі, олардың біреуі енді лизингпен айналыспайды. Қалғандары жеке компаниялар, олардың 9-ы банктердің қатысуымен. Зерттеу нәтижесінде жеті ірі лизингтік компанияның аудиттелген қаржылық есебін қарастырдық, бағалау барысы бойынша қаржылық лизинг нарығының 95%-дан астамын алады (2-кесте). Қалған компаниялар іс жүзінде лизингпен айналыспайды немесе олардың қызметі біркелкі емес деген ұйғарым жасадық.

Кесте 2 – Күтілетін шығындар резервіне дейін қаржы лизингіне таза инвестициялар, миллион теңгемен

Компаниялар атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
КазАгроФинанс	217 179	201 365	209 923	249 217
БРК-Лизинг	50 958	102 948	121 392	195 588
ТехноЛизинг	–	–	13 717	11 741
Қазақстан Иджара Компаниясы	3 143	5 850	6 956	7 092
Лизинг Групп	1 636	2 422	4 694	5 385
ForteLeasing	1 203	1 174	2 065	3 828
Аль Сакр Финанс	1 349	2 012	2 274	2 317
Жиыны	275 467	315 772	361 021	475 168
Мемлекеттік компаниялардың жиынтықтағы үлесі	97,3%	96,4%	91,8%	93,6%
Ескертпе – [5] әдебиет негізінде құрастырылған.				

2-ші кестеде келтірілген мәліметтер лизингтік қызметтер нарығындағы жалпы динамиканы бірнеше мемлекеттік компаниялар анықтайтындығын көрсетеді. Мемлекет меншік иесі болып табылатын лизингтік компаниялардың үлесі 2016–2019 жылдар аралығында 91%-дан астамын иеленетін екі мемлекеттік лизингтік компания жеңілдік шарттарымен (нарықтық бағадан едәуір төмен мөлшерлеме бойынша) қаржы лизингін толық ұсынады. Жеке компаниялар жеңілдетілген мемлекеттік бағдарламаларға ішінара қатысады. Мемлекеттік бағдарламаларға кірмейтін бизнес түрлері жеке лизингтік компанияларда нарықтық жағдайда лизинг алады. Бұдан басқа, исламдық қаржыландыру бойынша қызметтің Қазақстанда қосымша салық преференциялары бар. Осылайша, үздік 7 лизингтік компанияға исламдық қаржыландырумен екі компания кіреді. Екі ірі лизингтік мемлекеттік компаниялардың шаруашылық қызметін қарастырайық.

«ҚазАгроҚаржы» АҚ толығымен «ҚазАгро» ҰБХ-ға тиесілі. Өз кезегінде, ауыл шаруашылығы министрлігі ҚазАгроның жалғыз акционері болып табылады. Қақ қызметінің негізгі бағыты ауыл шаруашылығы өндірушілеріне лизинг негізінде ауыл шаруашылығы техникасы мен технологиялық жабдықтарға қолжетімділік беру жолымен Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамытуды қолдау болып табылады. «ҚазАгро» АҚ жеке бизнеспен ғана жұмыс істейді, өйткені Қазақстанда мемлекеттік ауыл шаруашылығы өндірушілері жоқ. КАФ жылдық есебіне сәйкес, 2019 жылы компания 5893 бірлік ауыл шаруашылығы техникасын лизингке берген. КАФ лизинг портфеліндегі клиенттердің жалпы саны 2019 жылдың соңында 7 666 адамды құрады.

«ҚазАгродағы» тұтынушылардың саны ауыл шаруашылығы үшін өте аз, бірінші кезекте мұндай клиенттер ірі ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер болып табылады. Мысалы, 2019 жылдың соңында ауыл шаруашылығында 17 403 ауыл шаруашылығы кәсіпорны, 219 449 фермерлік және шаруа қожалықтары және 1 638 561 халық шаруашылығы болған. Яғни, ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнес үшін лизинг беруге кәсіпорынның үлесін әлі де арттыру қажет [6].

«БРК-Лизинг» акционерлік қоғамы «Бәйтерек» ҰБХ» АҚ құрамына кіретін «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ еншілес компаниясы болып табылады. ҚДБ-Лизинг Қазақстанның Даму Банкі ұсынатын лизингтік қаржыландыру құралдарын кеңейту мақсатында құрылды. ҚДБ-Лизинг бірқатар мемлекеттік даму бағдарламалары шеңберінде лизингтік қызмет операторы болып жұмыс істейді. Компанияда лизингтік қаржыландыру нарықтық бағадан едәуір төмен пайыздық мөлшерлемелер бойынша жеңілдікті шарттармен толығымен жүзеге асырылады. БРК-лизингтің лизингтік портфелі ең шоғырланған. 2019 жылдың соңында компанияның 10 лизинг алушысы немесе байланысты лизинг алушылардың 4 тобы болды, олардың қалдықтары компанияның барлық лизинг портфелінің 48%-дан астамын құрады (лизинг портфелінің 39%-ы «Қазақстан темір жолы» тобы).

Қаржылық есептілікке сәйкес компанияның лизингтік портфелінің 47%-ы мемлекеттік компаниялар мен ұйымдарға тиесілі. 2019 жылы БРК-Лизинг барлығы 187 лизингтік келісімшартты қаржыландырды. Сонымен бірге, 2019 жылы лизинг портфелінің күрт өсуі негізінен мемлекеттік компаниялармен және жергілікті ұйымдармен ірі лизингтік мәмілелермен байланысты болды. Сонымен қатар, бұл мемлекеттік компания енді басқа да мемлекеттік компаниялар мен ұйымдарды қаржыландыруға мүдделі. Яғни, мемлекет өзін өте қолайлы шарттармен қаржыландырады [7].

«ҚазАгроҚаржы» АҚ лизингтің бизнес-үдерістерін басқару жұмысын келесі бағыттар бойынша жетілдіруде:

- ◆ кредиттік-лизингтік қызмет бойынша блок-схемалар ұйымдастырылды, онда өтінімдерді қабылдау мен жобаларды қараудан, лизинг заттарын сатып алудан проблемалық борышпен жұмыс істеу үдерістеріне дейін;

- ◆ лизинг заттарын сатып алудың жаңа регламенті әзірленді, бұл клиенттің қалауы бойынша сапалы лизинг заттарын уақтылы жеткізуге ықпал етеді. Лизинг нысанасын қалыптастыру процесі, оны жоспарлау, жеткізушілер базасын қалыптастыру, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге лизинг нысаналарын жеткізу және беру сәті регламенттеледі;

- ◆ несие портфелінің сапасын арттыру және жұмыс істемейтін активтердің қалдықтарын азайту үшін проблемалық борышпен жұмыс істеу регламенті;

- ◆ лизинг нысанасына мониторинг жүргізу рәсімін жеңілдету және лизинг нысанасына қашықтықтан мониторинг жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін «лизинг нысаналарына мониторинг жүргізу» онлайн-режимінде лизинг нысаналарын түгендеу бойынша мобильді қосымша әзірленді;

- ◆ жобаларды сүйемелдеу регламентін жетілдірді, онда қарыз алушылардың қаржылық жағдайына мониторинг, құжаттарды ұсыну бойынша клиенттер үшін жүктемені төмендету рәсіміне өзгерістер енгізілді. Заңды тұлғаларды тексеру кезеңділігі жылына 1 рет өзгертілді, жобалардың жыл сайынғы кеңейтілген мониторингін жүргізу үшін қарыз алушыларды іріктеу өлшемшарттары қайта қаралды, лизинг нысанасын мониторингтеу шеңберінде қосымша бақылау рәсімдері белгіленді;

- ◆ скорингтік талдау негізінде әзірленген «Экспресс-лизинг» бағдарламасы клиенттің өтінімі бойынша барынша қысқа мерзімде шешім қабылдауға мүмкіндік береді және табысты растаусыз, қамтамасыз етуді ұсынусыз және қосымша комиссияларды төлеусіз техниканы сатып алуды көздейді. Клиентке қаржылық есептілікті, бизнес-жоспарды, банктер мен салықтар алдындағы берешек бойынша анықтамаларды ұсыну талап етілмейді;

- ◆ «Сенімді фермер» (адал қарыз алушылар үшін техниканы аванссыз лизингке беру), «Өз жемшөптері» (жемшөп дайындау және жемшөп жинау техникасының лизингіне аванс төмендетілді), «Мастер-лизинг» (шарттар жаңартылды және жақсартылды), «Экспресс-лизинг» (рәсімдер жеңілдетілді) арнайы бағдарламаларын дамытудың мынадай бағыттары бойынша клиенттер үшін жаңа азық-түлік желісі ұсынылды және қаржылық лизингтің стандартты шарттарына өзгерістер енгізілді [8].

Талқылау

Компанияның лизингтік қызметтерін дамытудың инновациялық бағыты тұтынушылық сұранысты арттырады, жаңа клиенттерді тартуға және актерлердің адалдығын арттыруға мүмкіндік береді, бұл елдің отандық фермерлерін қолдауға құнды үлес қосады. «ҚазАгроҚаржы» АҚ лизингтік қызмет көрсету бағдарламаларын белсенді дамыту серіктестер мен клиенттер

үшін қажетті компанияның тұрақты дамуының маңызды қозғалтқышы болып табылады. Бұдан әрі «ҚазАгроҚаржы» АҚ дамуының SWOT-талдауын қарастырамыз (3-кесте).

Кесте 3 – Swot-талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - лизинг және кредит беру саласындағы тәжірибе; - лизинг қызметтерін ұсынудағы кәсіби тәжірибе және білікті кадрлар; - өңірлер бойынша икемді филиалдық желі; - шаруашылық техникасы мен жабдықтарын халықаралық және отандық өндірушілермен жақсы серіктестік қатынастар; - кәсіпорында тәуекелдерді басқарудың кешенді бағдарламасы; - корпоративтік басқарудың жоғары деңгейі және компанияның көптеген клиенттері; - ішкі және халықаралық деңгейде қарыз қаражатын тарту; - агросектордағы танымал бренд 	<ul style="list-style-type: none"> - өнеркәсіп саласында несие қоржынын қалыптастыру; - Бюджеттік қорландырудың болмауы салдарынан лизингтік өнімдерге сыйақының жоғары мөлшерлемесі. - лизингтік операцияларды басқарудың цифрлық процесінің жеткіліксіз деңгейі
Мүмкіндіктер	Қауіптер
<ul style="list-style-type: none"> - өнеркәсіп секторын мемлекеттік қолдау деңгейін және инвестициялық салымдар ағынын арттыру; - клиенттердің өтінімдерін басқарудың бизнес-процестерін жақсарту, лизингтік қызметтерге өтінімдерге онлайн-қызмет көрсетуге көшу 	<ul style="list-style-type: none"> - өнеркәсіптегі инвестициялық салымдарды және кредиттік өнімдер бойынша сыйақы мөлшерлемесін мемлекеттік субсидиялауға бөлінетін қаржы ресурстарын тиімді басқармау; - лизингтік операциялардың неғұрлым тиімді шарттары бар бәсекеге қабілетті лизингтік компаниялардың өсуі

SWOT-талдау қорытындылары бойынша «ҚазАгроҚаржы» АҚ-ның оң даму моделін атап өтеміз, ол мынадай факторларға байланысты:

- ◆ жеткілікті икемді лизингтік схема, ол Лизингтік компания лизинг алушының алаңдаушылығының бір бөлігін өз мойнына алады. Лизинг беруші үшін артықшылық лизинг нысанын тіркеу және сақтандыру, техниканы жеткізуді қамтамасыз ету және оны белгілі бір уақыт кезеңі ішінде техникалық сүйемелдеу болып табылады;

- ◆ пайдаланылған техниканы қолдану мүмкіндігі, өйткені жаңа техниканың бағасы нарықта айтарлықтай жоғары;

- ◆ кепіл заты шағын бизнестің дамуына ықпал ететін лизинг нысанасы болып табылатын клиентке артықшылық береді.

Лизингтік операциялар инвестициялық сұранысты ынталандыруға және Қазақстанның өнеркәсіптік секторының экономикасын дамытуға оң әсер етеді. Алайда, негізгі құралдарды жаңартуды талап ететін лизинг механизмі тиімді жұмыс істемейтінін атап өтеміз.

Қазақстанның лизинг нарығының дамуын тежейтін негізгі проблемалар мынадай факторлар болып табылады:

- ◆ лизинг берушілерден қаражаттың жеткіліксіз қаржыландыруы (қарыз қаражаты);
- ◆ кепілдердің өтімсіздігі, инвестициялық субсидиялар алуға арналған кедергілер;
- ◆ кәсіпорындардағы ақша ағындары тетігін басқарудың қаржылық аспектілерін жеткілікті білмеу;
- ◆ жұмыс істемейтін мәмілелердің өсуі, лизингтік қызметтердің тар ассортименті.

Қазақстан кәсіпорындарында лизингті дамытудың қозғалтқышы әртүрлі бағыттағы мемлекеттік қолдау болып табылады.

Қорытынды

Талданып отырған мәселе тиімді менеджмент жүйесін құруды талап етеді, агроөнеркәсіптік сектор кәсіпорындарында басқарудың қазіргі заманғы технологияларын экономиканың осы саласының жұмыс істеуінің ерекше жағдайларына бейімдеу қажеттілігімен айқындалады.

Кәсіпорындардағы қаржы менеджментті басқарудың негізгі мәселесі – лизинг шарты бойынша аванстық төлемге қаражаттың болмауы. Бұл проблема елдің аграрлық секторын кеңейту және дамыту үшін тежеуші фактор. Лизингтік компанияларға келесі іс-шаралар ұсынылады:

- ◆ икемді сату және тәуекел стратегиясын құру;
- ◆ ауылшаруашылық сегментінің барлық қатысушыларымен іскерлік келіссөздер жүргізу: ауыл шаруашылығы министрлігі, жабдық жеткізушілер, астық сатушылар және тыңайтқыш сатушылар;

- ◆ коммерциялық банктер лизингтік операцияларды басқаруға қатыса алады, содан кейін олар жақсы қаржылық нәтиже бере алатын клиенттерге қол жеткізе алады.

Осылайша, Қазақстан кәсіпорындарының қаржысын басқару жүйесінің тиімділігін арттыру үшін, сондай-ақ олардың қызметінің инвестициялық саласында бірқатар шаралар жүргізу қажет, атап айтқанда:

- ◆ кәсіпорындардағы қаржы және шаруашылық қызметінің нәтижелерін анықтау кезінде қаржы менеджментінің ерекше әдістерін пайдалану;

- ◆ инвестициялау объектісін таңдау кезінде нәтиженің ықтимал нұсқаларын есептеу;

- ◆ қаржыны басқарудың барлық мүмкін нұсқалары бойынша күрделі бюджетті құру;

- ◆ меншік иелері үшін де, басқа инвесторлар үшін де қаржылық басқарудың ең оңтайлы, тиімді және экономикалық тиімді түрін таңдау мақсатында кәсіпорындардың ақша ағындарын басқарудың нұсқаларына тұрақты экономикалық бағалау және саралау жүргізу;

- ◆ қаржылық басқару жүйесін және инвестициялық қызметті қарастыру кезінде қаржылық тұтқаның әсерін ескеру.

Сондықтан, қазіргі кезеңде қаржылық менеджменттің дамуымен байланысты іс-әрекеттері өзгертін ортаның жаңа талаптарына сәйкес қаржылық менеджменттің функцияларын іске асыруға және міндеттерін орындауға бағытталған тұжырымдамалық ақпараттық модельді әзірлеуге бағытталуы керек; қаржылық менеджменттің барлық аспектілерін біріктіретін бірыңғай ақпараттық базаны қалыптастыру; болжанатын оқиғалардың белгісіздік деңгейін төмендету мақсатында негізгі параметрлер мен оларды қалыптастыратын факторлардың өзгермелі комбинацияларын құру.

Соңғы онжылдықта лизинг көптеген мемлекеттердің инвестициялық саясатының маңызды компоненттерінің біріне айналды. Лизингтік операциялардың өсу қарқыны, әдетте, макроэкономикалық көрсеткіштердің өсу қарқынынан асып түседі. Бұл лизингтік операциялардың қанықтылығы мен тармақталуы мемлекеттегі экономикалық қатынастардың дамуының дәлелі болып табылатындығымен түсіндіріледі. Көптеген кәсіпорындар негізгі қорларды жаңартуды, жұмыс істеп тұрған өндірістік қуаттарды техникалық жарақтандыруды және қайта жарақтандыруды, бәсекеге қабілетті техниканы, жаңа буын техникаларын енгізуді қажет ететін лизинг біздің елімізде кең таралуға тиіс, өйткені жаңа технологияларды енгізу тек заманауи жабдықтарда ғана мүмкін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дюзельбаева Г.М., Маляренко О.И. Роль лизинга в технологическом развитии агропромышленного комплекса Казахстана. Аграрный вестник Урала. – № 4(171). – 2018.

2 Methodological aspects of leasing: monography / Deruzhinsky V.E., Deruzhinskaya M.P., Pyatikop K.A. Novorossiysk. State Medical University by the name F.F. Ushakova, 2015, 162 p. – P. 42.

3 Leshchenko M.I. Fundamentals of leasing. Second edition, revised and enlarged. M. Finance and statistics, 2013. 215 p.

4 РА Қазақстан зерттеу сарапшысы. Аналитикалық шолулар: Лизинг // URL: <http://www.raexpert.kz>.

5 Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту Қаржы секторына шолу Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 1 тоқсан. URL: <https://finreg.kz/cont.pdf>

6 «ҚазАгроҚаржы» АҚ жылдық есептері. URL: <http://www.kaf.kz>

7 «БПК-Лизинг» АҚ қаржылық есептемесі. URL: <http://www.kdbl.kz>

8 «ҚазАгроҚаржы» АҚ 2011-2020 жылдарға арналған Даму стратегиясы // «ҚазАгроҚаржы» АҚ ресми сайты. URL: <http://www.kaf.kz>

REFERENCES

- 1 Djuzel'baeva G.M., Maljarenko O.I. (2018) Rol' lizinga v tehnologicheskom razvitii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana. Agrarnyj vestnik Urala. No. 04(171).
- 2 Methodological aspects of leasing: monography / Deruzhinsky V.E., Deruzhinskaya M.P., Pyatikop K.A. Novorossiysk. State Medical University by the name F.F. Ushakova, 2015, 162 p. P. 42.
- 3 Leshchenko M.I. Fundamentals of leasing. Second edition, revised and enlarged. M. Finance and statistics, 2013. 215 p.
- 4 RA Qazaqstan zertteu sarapşysy. Analitikalyq şolular: Liziñ // URL: <http://www.raexpert.kz>.
- 5 Qazaqstan Respublikasynyñ Qarjy naryğyn retteu jáne damyту Qarjy sektoryna şolu Qazaqstan Respublikasynyñ 2020 jylğy 1 toqsan. URL: <https://finreg.kz/cont.pdf>
- 6 «QazAgroQarjy» AQ jyldyq esepтері. URL: <http://www.kaf.kz>
- 7 «BRK-Liziñ» AQ qarjylyq esepтemesі. URL: <http://www.kdbl.kz>
- 8 «QazAgroQarjy» AQ 2011-2020 jyldarға арналған Damu strategiasy // «QazAgroQarjy» AQ resmi saity. URL: <http://www.kaf.kz>

Г.Ж. ЕСЕНОВА,^{1*}

к.э.н., профессор.

*e-mail: g.esenova@tau-edu.kz

М.А. ИМАНГАЛИЕВА,²

докторант.

e-mail: zhanzhan8707@mail.ru

Ж.Д. ДӘУЛЕТХАНОВА,³

магистр, ст. преподаватель.

e-mail: zhanar021@mail.ru

¹Университет «Тұран-Астана», Қазақстан, г. Нур-Сұлтан

²Финансовая академия, Қазақстан, г. Нур-Сұлтан

³Евразийский гуманитарный институт, Қазақстан, г. Нур-Сұлтан

ЛИЗИНГ КАК ИСТОЧНИК ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье отражено значение лизинга в поиске наиболее привлекательных источников инновационно-инвестиционного развития экономики Казахстана. В условиях ограниченности собственных средств возрастает роль заемных источников финансирования инвестиционных проектов для достижения эффективных целей предприятий. Такими источниками финансирования являются банковское кредитование, лизинг, факторинг и выпуск векселей. Лизинг рассматривается как часть разумного стратегического финансового менеджмента, использование которого позволяет обновить основные производственные фонды предприятия, а также предоставляет дополнительные возможности для повышения эффективности финансового менеджмента коммерческого предприятия. Глубокие изменения экономических условий хозяйствования диктуют для нашей экономики необходимость поиска и внедрения методов обновления материальной базы и модификации основных фондов. Проведен анализ основных тенденций развития рынка лизинговых услуг Казахстана и комплекса его инновационного развития: большое количество лизинговых компаний и продуктов, предлагаемых на рынке лизинговых услуг, позволяет выбрать стратегию финансирования предприятия. В экономически развитых странах с помощью лизинга решается задача стимулирования экономического роста за счет ускоренного обновления основного капитала, сокращения продолжительности технологического цикла. Поэтому специфика лизинга как инструмента экономической политики, направленной на ускорение развития производственного потенциала, заключается в следующем: лизинг ведет к повышению высоких темпов обновления основного капитала. Расширение лизингового рынка во многом зависело от активного участия государства в процессе развития лизинга во многих отраслях экономики.

Ключевые слова: финансовый менеджмент, предприятия, финансовое состояние, оценка, финансовый лизинг, инвестиционная привлекательность, экономика.

G.ZH. YESSENOVA,^{1*}

c.e.s., professor.

*e-mail: g.esenova@tau-edu.kz

M.A. IMANGALIEVA,²

PhD student.

e-mail: zhanzhan8707@mail.ru

ZH.D. DAULETKHANOVA,³

master, senior lecturer.

e-mail: zhanar021@mail.ru

¹Turan-Astana University, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Financial Academy, Kazakhstan, Nur-Sultan

³Eurasian Humanities Institute, Kazakhstan, Nur-Sultan

LEASING AS A SOURCE OF ENTERPRISES FINANCING IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND PROBLEMS

Abstract

The article reflects the importance of leasing in the search for the most attractive sources of innovative and investment development of the economy of Kazakhstan. In conditions of limited own funds, the role of borrowed sources of financing of investment projects for achieving effective goals of enterprises increases. Such sources of financing are bank lending, leasing, factoring, and issuing promissory notes. Leasing is considered as part of a reasonable strategic financial management, the use of which allows you to update the main production assets of the enterprise, as well as provides additional opportunities to improve the effectiveness of the financial management of a commercial enterprise. Deep changes in the economic conditions of management dictate the need to find and implement methods for updating the material base and modifying fixed assets for our economy. The analysis of the main trends of development of the leasing market of Kazakhstan and its innovative development: a large number of leasing companies and the products offered on the market of leasing services allows to choose the funding strategy of the enterprise. In economically developed countries, leasing solves the problem of stimulating economic growth by accelerating the renewal of fixed capital, reducing the duration of the technological cycle. Therefore, the specifics of leasing as an instrument of economic policy aimed at accelerating the development of production potential is as follows: leasing leads to an increase in the high rate of renewal of fixed capital. The expansion of the leasing market largely depended on the active participation of the state in the development of leasing in many sectors of the economy.

Key words: financial management, enterprises, financial condition, assessment, financial leasing, investment attractiveness, economy.

IRSTI 81.93.25
UDC 338.465.4, 369.041

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-54-61>

B.A. ZHAKUPOVA,*¹
c.e.s., associate professor.

*e-mail: bakitgul_75kz@mail.ru

S.I. IGILMANOVA,¹

senior lecturer.

e-mail: saule_72kz@mail.ru

N.B. KALYUZHAYA,¹

senior lecturer.

e-mail: nat_k-78@mail.ru

B.S. BIMBETOVA,¹

senior lecturer.

e-mail: bikon_s@mail.ru

¹Aktobe regional university named
after K. Zhubanov, Kazakhstan, Aktobe

THE MAIN PRIORITIES OF USING AND MANAGING THE FUNDS OF THE UNIFIED ACCUMULATIVE PENSION FUND OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of the article is the formation of an optimal model of pension provision of citizens in accordance with the modern market economy on the most important issues arising in the accumulative pension system of the Republic of Kazakhstan, strengthening its theoretical, methodological and legal foundations. The Republic of Kazakhstan was one of the first CIS countries to start pension reform 24 years ago. The main goal is to establish the personal responsibility of each citizen of Kazakhstan for his financial situation when reaching retirement age. In this regard, when implementing the reform, the state policy envisaged a gradual transition from the application of the principle of cooperation between generations to independent savings in pension funds. The pension reform in Kazakhstan was carried out optimally and the World Bank recognized it as one of the most successful reforms. The accumulative pension system plays a significant role in the life of the country, the development of the stock market and the improvement of the national economy, the distribution of long-term investments at the expense of domestic savings to increase the competitiveness of the country. In order to become one of the 30 effectively developed countries of the world, the state has created high standards of living for the citizens of Kazakhstan by improving the level and quality of pension provision. For this, one of the most important components of the economic and social conditions of the population is that accumulative pension funds in Kazakhstan should develop further, and the pension system should be competitive. The main pillar of the accumulative pension system in the country is the improvement of the accumulative pension fund and effective pension provision, which forms the basis of the future population. In the conditions of modern globalization and rapid development of financial markets, the financial position of the accumulative pension fund, a participant in the financial market, and its effective functioning are in the first place.

Key words: pension, pension fund, pension system, savings, deposits, funds, capital.

Introduction

In understanding with the Structure of the Republic of Kazakhstan, the creation of a social state is the main objective of Social Development. Therefore, the issue of pension provision undoubtedly occupies an important place in the economic policy of any country in the world. During the period of the beginning of the pension reform in Kazakhstan from 1998 to 2013, more than 10 funds operated as a joint stock company of individual pension funds. The successful functioning of such funds directly depends on the position of the founders and the number of depositors.

Literature review

The issues of the pension system were summarized as a special scientific work on the basis of scientific research of scientists, topical articles were published at international practical conferences,

priority was given to the President’s messages, several laws and strategic programs were developed, and regulatory legal acts were issued. Scientific research on the implementation of the accumulative pension system of near and far abroad countries was conducted, which considered foreign specialists and their reforms. Kazakhstan’s activities in this direction were highly appreciated by Western experts in their research, which summed up the world’s achievements in implementing pension reform based on the accumulative pension system. As an experiment, the state of Kazakhstan came to the conclusion that the pension system should be implemented on the model of the state of Chile, and in this regard, based on the experience of this state, a pension center was opened in Kazakhstan in 1997 and began to work on this reform.

Basic Rules

In 1998, Kazakhstan was the first country in the CIS region to begin a planned transition to the accumulative pension system. Currently, Kazakhstan has pension systems “solidarity” (for current pensioners and persons who have worked for at least 6 months on January 1, 1998) and “accumulative” (for people who have started transferring 10% of their salary to accumulative pension funds since January 1, 1998). The activities of the pension system of the population are related to the activities of state and non-state funds. It is carried out according to the scheme shown in Figure 1.

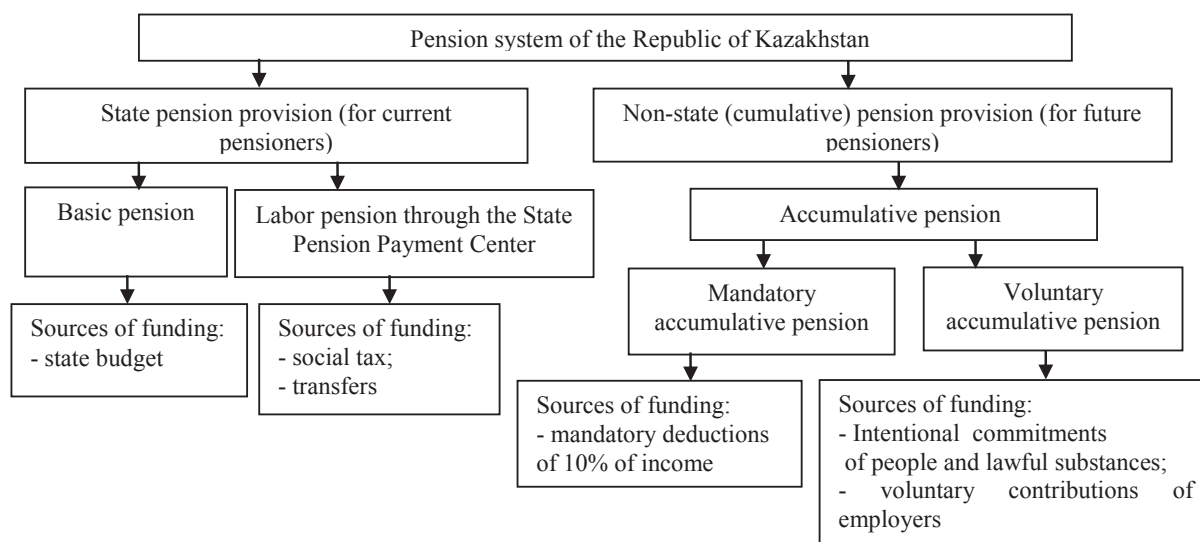

Figure 1 – Pension system of the Republic of Kazakhstan

“One of the priorities of the address of the president of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan dated December 14, 2012 “Strategy «Kazakhstan–2050” “new political course of the established state” “is to improve the material and social standard of living of the population, strengthen social stability and protection, which, in turn, will lead to the development of pension provision” [1–3].

Materials and methods

Systematic and logical approaches to solving the tasks set in the study, methods of analysis, deduction, induction were used to form a general understanding of the pension system of Kazakhstan. In addition, for analytical review, methods of comparative analysis of economic phenomena were used to determine the positive and negative dynamics of the UAPF. The data of the UAPF as an information source for the study were taken as a basis during the analysis.

Results

Agreeing to the comes about of the investigation, the main problems in the advancement of the aggregate annuity framework are: insufficient amount of pension savings necessary to ensure a sufficient level of pension payments in old age; insufficient coverage of the population with UAPF

services; low level of money related education and speculation culture of the populace; need of successful venture of benefits reserve funds in conditions of a deficiency of dependable and fluid securities.

In this regard, on the basis of improving the activities of the UAPF, the following measures should be implemented today: improving the quality of UAPF services and improving the risk management structure; creating a reliable institutional infrastructure of the pension system; improving regulatory legal acts of the UAPF; improving remote supervision of the UAPF's activities and increasing its transparency; increasing the domestic investment market and the range of financial instruments provided, developing the market of industrial financial instruments; ensuring the most effective and fair system of pension provision of citizens after reaching retirement age; increasing citizens' confidence in the accumulative pension system; improving financial literacy and investment culture of citizens.

Accumulative pension funds, established in Kazakhstan in 1998, have served the population for 15 years. However, today Kazakhstanis have forgotten that the pension system was different before the reform. The former system, which was used in Soviet times and did not respond to the principles of General justice, immediately after the collapse of the USSR showed that the future of its activities was blurred. For 15 years, the new reform has not only been effective and effective, but also the cause of the global financial crisis, which has taken place in the current conditions, has not affected pension savings [4–6]. In accordance with the law on the Republican budget for 2021, the monthly calculation index and the subsistence minimum have changed, and other financial indicators are shown in Table 1.

Table 1 – Financial indicators

Indicators	2020	2021
State basic pension	17 641	18 524
Minimum pension	40 441	43 272
Minimum subsistence level for calculation of basic social payments	32 668	34 302
Disability payments, including:		
- Disabled people of Group I;	62 723	65 860
- Disabled people of Group II;	49 983	52 483
- Disabled people of Group III.	33 975	35 675
Poverty line in Kazakhstan	22 868	24 011
Monthly calculation index (MCI)	2 651 (2 778)	2 917

In 2021, 721 thousand citizens were able to receive the minimum amount of funds required for early use of their funds in the UAPF. Citizens who work on a permanent basis and earn an average salary will be able to use part of the pension fund if their savings exceed the sufficient limit (the limit of the sufficient amount is a lifetime savings not less than the minimum pension in the pension account). Depositors can spend more than enough money on solving their housing problems, treatment, or transfer contributions to private pension asset management companies for investment. Data on the number of individual pension accounts of UAPF depositors and the number of opened accounts are presented in Table 2 below.

Table 2 – Pension accounts opened for UAPF depositors

Indicators	Number of accounts
Number of individual pension accounts of depositors, total, including:	11 483 507
Mandatory pension contributions (MPC)	10 909 335
Mandatory professional pension contributions (MPPC)	526 682
Voluntary pension contributions (VPC)	47 490

3 categories of citizens who receive part of the UAPF's funds:

♦ working citizens who have savings in the pension fund (if the savings exceed the sufficient amount). Now there are 529.7 thousand such citizens in Kazakhstan. Therefore, it is impossible to withdraw all the savings from the pension fund, some of the funds must remain in the fund;

♦ people who have savings in the UAPF and have reached retirement age can use up to 50% of the fund's funds. Currently, 178.4 thousand pensioners have the opportunity to use their savings in Kazakhstan. This category also includes law enforcement pensioners. The pension of this category of citizens received from the state, including the basic pension and payments received by the UAPF, should not be less than 40% of their income at the time of retirement, in Kazakhstan this figure reached 63%;

♦ citizens (about 13.3 thousand people) who have left savings in the UAPF after registration of a pension annuity and transfer to the insurance fund.

The threshold of sufficient size is the amount that allows a citizen to receive at least the minimum pension after retirement until the age of 82, when contributions are regularly made before retirement age in the amount of at least the minimum wage. The main characteristic of the threshold of sufficient size: for men and women, the indicator is set equally; the threshold of sufficient size is calculated annually (depending on the amount of income, the level of inflation and the amount of the minimum payment); the threshold of sufficient size is set separately for each age (from 20 years). The amount of the threshold amount sufficient for a citizen to use part of the savings in the pension fund is calculated based on the age level of the citizen, and its amount is shown in Table 3 below.

Table 3 – Opportunities for withdrawing savings from the UAPF

Age level of a citizen	Appropriate amount, in tenge
On the point of a 30-year-old citizen	2 500 000
On the point of a 35-year-old citizen	2 940 000
On the point of a 40-year-old citizen	3 420 000
On the point of a 45-year-old citizen	3 930 000
On the point of a 50-year-old citizen	4 470 000
On the point of a 55-year-old citizen	5 060 000
On the point of a 59-year-old citizen	5 560 000

Also, these citizens can use the funds received from the savings to purchase housing for themselves, their spouse and close relatives or spend on treatment. According to the law, close relatives include grandparents, parents, children, grandchildren and siblings. It is also possible to combine the funds of family members for their intended use. If all the requirements are met, citizens have the opportunity to repeatedly withdraw funds from their pension fund savings. According to the UAPF data for the first half of 2021, to date, 1,560.7 billion tenge has been allocated from the pension fund. Tenge was used to pay for treatment. Information on the goals and directions of use of funds received from the fund's savings is contained in Table 4 (p. 58).

The authorized operator that oversees the process of spending funds from the pension fund to solve housing problems was Zhilstroybank (Otbasy bank). Subsequently, all other commercial banks accepted documents. The regulations on the need to submit relevant documents to receive funds from the fund have been established by the Ministry of Industry and infrastructure development.

Discussions

The factual bulletin on annuity resources within the world was compiled on the premise of the Benefits Stores in Figures report distributed by the organization for Financial Participation and Improvement (OECD) in June 2020. Kazakhstan was included in the list of expert countries. OECD experts say that the assets of global pension funds in 2019 increased to US \$ 32 trillion, but the impact of the global covid-19 pandemic has reduced these figures. Preliminary figures showed that the assets of pension funds amounted to 32.3 trillion US dollars in OECD countries and 0.7 trillion US dollars in 29 other countries where the analysis was conducted. The maximum amount of pension assets in the US pension funds at the end of 2019 is people (18.8 trillion US dollars), followed by the United Kingdom (3.6 trillion US dollars), Australia (1.8 trillion US dollars), the Netherlands (1.7 trillion US

dollars), Canada (1.5 trillion US dollars), Japan (1.4 trillion US dollars) and Switzerland (1.0 trillion US dollars). Pension assets of these seven countries account for more than 90% of the total assets of pension funds in OECD countries.

Table 4 – Purpose and directions of use of UAPF savings

Main purpose	Directions
1. Repayment of debt in SLBs	- partial repayment of mortgage housing loan debt (including within the framework of Islamic bank financing); - full repayment of mortgage housing loan debt (including within the framework of financing from the Islamic Bank).
2. repayment of debt in the Otbasay Bank	- partial repayment of mortgage loan debt under the housing construction savings system; - full repayment of mortgage loan debt under the housing construction savings system; - refinancing of residential mortgage loans under the system of housing construction savings.
3. Repayment of arrears under the right of redemption agreement	- partial repayment of arrears under the lease agreement with the right of redemption; - full repayment of arrears under the lease agreement with the right of redemption.
4. Purchase of Housing	- purchase of housing in private ownership under civil transactions (full settlement); - obtaining a mortgage housing loan under the housing construction savings system in the family bank; - making a down payment for obtaining a mortgage housing loan for the purchase of housing (including within the framework of financing from the Islamic Bank).
5. Construction	- individual housing construction (including the purchase of a land plot); - individual housing construction under the system of housing construction savings (including the purchase of a land plot).
6. Health	- treatment of orphan diseases; - reconstructive and reconstructive (plastic) operations; - radionuclide and radiodtherapy; - radiosurgical treatment; - proton therapy; - ophthalmological services.

The amount of pension assets increased by 13.9% in OECD countries and 11.3% in other countries compared to 2018. The largest increase was in Armenia (58.2%) and Turkey (37.3%), where the mandatory individual pension program (2014 in Armenia) or the automatic inclusion program (2017 in Turkey) was recently introduced. At the stage of accumulation of these programs, no one has yet received payment, or few people have received it, as participants are attracted. Pension fund assets exceeded GDP in five countries: Australia (132%), Iceland (167.6%), the Netherlands (191.4%), Switzerland (141.1%) and the United Kingdom (123.3%). In comparison, the assets of pension funds were 20% lower than GDP in 44 of the 66 countries where the analysis was conducted.

The high return on investment was due to a significant increase in assets in 2019. In 2019, the investment indicators of pension funds were high. The real return of pension funds in 2019 exceeded 5% in 29 out of 46 countries, and more than 10% in 13 countries, including the United States (10.1%). Lithuanian pension funds have achieved the highest real return on investment in 2019 (16.6%). In general, pension funds showed good investment results in almost all countries where the analysis was conducted in 2019.

OECD experts say that high investment indicators in 2019 may be the result of the recuperation of monetary markets, which lost their memory of significant misfortunes within the final quarter of 2018. At the conclusion of 2019, the most stock showcase files appeared a much higher level than at

the conclusion of 2018 (for case, agreeing to the Divider Road Diary showcase information center, additionally 25% for the FTSE 250, additionally 26.5% for the DAX and additionally 28.9% for the S&P 500) did not achieve a positive investment result: the Czech Republic (–1.4%) and Poland (–2.7%). Pension funds of the Czech Republic adhere to a conservative investment strategy, which ensured a nominal return on investment (1.7%) below the inflation rate (3.2%). The low return on Polish domestic securities in 2019 partially affected the inefficient investment indicators of Polish pension funds.

Pension assets are mainly invested in stocks and bonds as of the end of 2019. In 16 of the 36 OECD countries that provided the data, and in 17 of the 28 other countries where the analysis was conducted, more than 75% of pension asset portfolios consist of stocks and bonds. At the end of 2019, more than 50% of pension fund investments were accounted for in two OECD countries (Lithuania and Poland) and in three non-OECD countries (Hong Kong (China), Malawi and Namibia). In 18 OECD countries and 16 out of 29 non-OECD countries, more than half of pension fund investments were made up of bonds. In 2019, the countries where pension assets were most invested in bonds were Albania (94.8%), Costa Rica (84.5%), Kazakhstan (85.5%), Mexico (81.1%) and Serbia (80.9%). In a number of countries, pension funds held most of their assets in the form of cash and deposits, for example, in the Czech Republic (23%) and Korea (39%) [7–11].

Conclusion

The spread of the COVID-19 pandemic in the world and its impact on financial markets will reduce indicators for pension assets, according to OECD experts. According to preliminary estimates, as of the end of the 1st quarter of 2020, the assets of pension funds will decrease to 29.8 trillion US dollars, which is 8% less than at the end of 2019. The decline in pension fund assets is due to the decline in stock markets in the first quarter of 2020. Profitability, as well as dividend and value growth in 2020. in the first quarter, MSCI World (Morgan Stanley Capital International World Index) was ineffective (–20%), as well as between –11% and –24% in the MSCI index for Australia, Canada, Japan, the Netherlands, Switzerland, the United Kingdom and the United States.

The main purpose of the funds collected in the pension fund is to provide citizens with financial support when they reach retirement age. The main task is to determine the state of the Unified accumulative pension fund, to guarantee an improvement in the quality of life of future pensioners by evaluating the effectiveness of their activities. Today, the Republic of Kazakhstan, having entered the path of civilized development, is implementing the most important reforms in all spheres of society. The most complex of these reforms and the most serious direction is reforms in the social sphere. Because, firstly, the socio-economic issue is constantly on the agenda, as it directly affects the life and everyday life of people; secondly, the pension system of the state is always in the center of attention of the population and is subject to its criticism and criticism. Therefore, the pension system is considered as an critical calculate in guaranteeing the population.

REFERENCES

- 1 Constitution of the Republic of Kazakhstan.
- 2 Address of the president of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan “Strategy Kazakhstan–2050 new political course of the established state” dated December 14, 2012.
- 3 Law of the Republic of Kazakhstan dated June 21, 2013, no. 105–V on pension provision in the Republic of Kazakhstan.
- 4 Adambekova A.A. The financial market of Kazakhstan: interaction and prospects for the development of its segments / Monograph / Almaty: Ekonomika, 2012. 286 p.
- 5 Kulpybaev S., Yntykbaeva S.Zh., Melnikov V.D. Finance: Textbook / Almaty: Economics, 2011. 540 p.
- 6 Iskakov U.M. Financial markets and intermediaries: textbook / Almaty: Economics, 2012. 344 p.

- 7 Amanzholov S.A. On the issue of the methodology of rating assessment of accumulative pension funds // Economic Review, 2012, no. 1, pp. 52–62.
- 8 Tashenov B. Appointment of solidarity pensions: an alternative approach. Al Pari, 2012, no.1. 29 p.
- 9 Pension system. Information review of the RFCA of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 2012. 160 p.
- 10 State of the pension system in Kazakhstan / National Bank of the Republic of Kazakhstan. Economic Review, 2012, no. 2.
- 11 UAPF official website <https://www.enpf.kz/kz/pension-system/world/pensionnye-fondy-v-tsifrakh.php>

Б.А. ЖАКУПОВА,*¹

Э.Ғ.К., доцент.

*e-mail: bakitgul_75kz@mail.ru

С.И. ИГИЛЬМАНОВА,¹

аға оқытушы.

e-mail: saule_72kz@mail.ru

Н.В. КАЛЮЖНАЯ,¹

аға оқытушы.

e-mail: nat_k-78@mail.ru

Б.С. БИМБЕТОВА,¹

аға оқытушы.

e-mail: bikon_s@mail.ru

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІРЫҢҒАЙ ЖИНАҚТАУШЫ ЗЕЙНЕТАҚЫ ҚОРЫНЫҢ ҚАРАЖАТЫН ПАЙДАЛАНУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының жинақтаушы зейнетақы жүйесінде туындайтын аса маңызды мәселелер бойынша қазіргі нарықтық экономикаға сәйкес азаматтарды зейнетақымен қамсыздандырудың оңтайлы моделін қалыптастыру, оның теориялық, әдістемелік және құқықтық негіздерін нығайту. Қазақстан Республикасы 24 жыл бұрын зейнетақы реформасын бастаған ТМД елдерінің алғашқыларының бірі. Негізгі мақсаты – әрбір қазақстандықтың зейнеткерлік жасқа жеткен кезде өзінің материалдық жағдайы үшін жеке жауапкершілігін белгілеу. Осыған байланысты реформаны іске асыру кезінде мемлекет саясаты ұрпақтар ынтымақтастығы қағидатын қолданудан зейнетақы қорларындағы дербес жинақтарға біртіндеп көшуді көздеді. Қазақстанда зейнетақымен қамсыздандыру реформасы оңтайлы жүргізілді және Дүниежүзілік Банк оны ең табысты реформалардың бірі деп таныды. Жинақтаушы зейнетақы жүйесі ел өмірінде, қор нарығын дамытуда және ұлттық экономиканы жетілдіруде, елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін ішкі жинақтар есебінен ұзақ мерзімді инвестицияларды бөлуде маңызды рөл атқарады. Әлемнің тиімді дамыған 30 елінің қатарына кіру үшін мемлекет халықты зейнетақымен қамсыздандыру деңгейі мен сапасын жақсарту нәтижесінде Қазақстан азаматтары үшін өмір сүрудің жоғары стандарттарын жасады. Бұл үшін халықтың экономикалық және әлеуметтік жағдайларының аса маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – Қазақстанда жинақтаушы зейнетақы қорлары одан әрі де дамуы керек, ал зейнетақы жүйесі бәсекеге қабілетті болуы тиіс. Еліміздегі жинақтаушы зейнетақы жүйесінің негізгі тірегі – жинақтаушы зейнетақы қорын жетілдіру және болашақ халықтың негізін қалыптастыратын тиімді зейнетақымен қамсыздандыру болып табылады. Қазіргі жаһандану және қаржы нарықтарының қарқынды дамуы жағдайында бірінші орында – қаржы нарығына қатысушы жинақтаушы зейнетақы қорының қаржылық жағдайы және оның тиімді жұмыс істеуі тұр.

Тірек сөздер: зейнетақы, зейнетақы қоры, зейнетақы жүйесі, жинақтар, салымдар, қаражаттар, капитал.

Б.А. ЖАКУПОВА,^{1*}

к.э.н., доцент.

*e-mail: bakitgul_75kz@mail.ru

С.И. ИГИЛЬМАНОВА,¹

ст. преподаватель.

e-mail: saule_72kz@mail.ru

Н.В. КАЛЮЖНАЯ,¹

ст. преподаватель.

e-mail: nat_k-78@mail.ru

Б.С. БИМБЕТОВА,¹

ст. преподаватель.

e-mail: bikon_s@mail.ru

¹Актюбинский региональный университет
им. К. Жубанова, Казахстан, г. Актобе

ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ СРЕДСТВАМИ ЕДИНОГО НАКОПИТЕЛЬНОГО ПЕНСИОННОГО ФОНДА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Цель статьи – формирование оптимальной модели пенсионного обеспечения граждан в соответствии с современной рыночной экономикой по важнейшим вопросам, возникающим в накопительной пенсионной системе Республики Казахстан, укрепление ее теоретических, методических и юридических основ. Республика Казахстан является одной из первых стран СНГ, которая начала пенсионную реформу 24 года назад. Основная цель – установление личной ответственности каждого казахстанца за свое материальное положение при достижении пенсионного возраста. В этой связи при реализации реформы политика государства предусматривала постепенный переход от применения принципа сотрудничества поколений к самостоятельным накоплениям в пенсионных фондах. Реформа пенсионного обеспечения в Казахстане была проведена оптимально, и Всемирный банк признал ее одной из самых успешных реформ. Накопительная пенсионная система играет значительную роль в жизни страны, развитии фондового рынка и совершенствовании национальной экономики, распределении долгосрочных инвестиций за счет внутренних накоплений для повышения конкурентоспособности страны. Для вхождения в число 30 эффективно развитых стран мира государством в результате улучшения уровня и качества пенсионного обеспечения населения созданы высокие стандарты жизни для граждан Казахстана. Для этого одной из важнейших составляющих экономических и социальных условий населения является то, что накопительные пенсионные фонды в Казахстане должны развиваться и дальше, а пенсионная система должна быть конкурентоспособной. Основной опорой накопительной пенсионной системы в стране является совершенствование накопительного пенсионного фонда и эффективное пенсионное обеспечение, формирующее основу будущего населения. В условиях современной глобализации и быстрого развития финансовых рынков на первом месте стоит финансовое положение накопительного пенсионного фонда – участника финансового рынка и его эффективное функционирование.

Ключевые слова: пенсия, пенсионный фонд, пенсионная система, сбережения, вклады, средства, капитал.

МРНТИ 06.35.31
УДК 657

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-62-69>

Г.С. КАИПОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: gulnara.kaipova@narxoz.kz

Д.И. ЗАКИРОВА,²

PhD, профессор.

e-mail: ulasdila@gmail.com

Н. БЕРДИМУРАТ,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: nazimgul76@mail.ru

¹Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

³Казахский национальный исследовательский аграрный университет, Казахстан, г. Алматы

МЕТОДОЛОГИЯ ТЕСТИРОВАНИЯ АКТИВОВ НА ОБЕСЦЕНЕНИЕ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ

Аннотация

Учет обесценения активов является одним из сложных вопросов при составлении финансовой отчетности. Однако несмотря на значительное внимание отечественной и зарубежной бухгалтерской науки к материальным и нематериальным активам, методический аппарат анализа процедуры обесценения активов остается недостаточно развитым. Не проработаны вопросы, учитывающие специфику развития экономической среды функционирования компаний, состояние и степень системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности, что требует комплексного изучения методологических вопросов проверки активов на обесценение. Оценка того, снизилась ли стоимость актива, может быть очень субъективной, и обесценение может выглядеть как неудача директоров, побуждая руководство недооценивать убыток от обесценения. Убыток от обесценения может оказать существенное влияние на финансовую отчетность компании, если стоимость активов будет завышена. Основные трудности заключаются в распознавании того, когда необходимо провести тесты на обесценение, применение ценности использования и определение единицы, генерирующей денежные потоки (ЕГДП). В некоторых случаях применение стандарта может быть затруднено, в связи с чем компании могут непреднамеренно включить искаженные данные в отчетность. В представленной статье рассмотрены вопросы применения правил определения индикаторов обесценения во время пандемии коронавирусной инфекции. Особое внимание отведено рассмотрению принципов и процедур МСФО (IAS) 36, которые применяются к обесценению активов в форме права пользования. По результатам данного исследования составлено несколько рекомендаций для бухгалтеров, которым нужно провести тест на обесценение.

Ключевые слова: обесценение, тест, убыток, МСФО, ценность использования, справедливая стоимость, ЕГДП.

Введение

Часто компании хотят видеть большие цифры в отчетности. Цель МСФО (IAS) 36 – исключить завышение балансовой стоимости внеоборотных (долгосрочных) активов [1]. Применение стандарта может меняться между компаниями, которое отчасти может быть связано с финансовым положением компаний. Финансово сильная компания может позволить себе признать обесценение, в то время как нестабильная компания не имеет финансового пространства для убытков от обесценения. Следствием этого может быть то, что нестабильные компании избегают убытков от обесценения, что означает переоценку активов. Правильная оценка необходима и фундаментальна независимо от того, касается она активов, обязательств, доходов или затрат. Традиционно стоимость активов оценивалась по факту стоимости их приобретения, что относительно просто, поскольку оно состоит из исторических данных [2]. В настоящее время становится все более распространенным, что активы оцениваются по справедливой стоимости, что может быть проблематичным, особенно с учетом того, что подразумевает оцен-

ки будущего [3]. Корпоративные скандалы, такие как скандал вокруг Stora Enso, демонстрируют проблемы, связанные с переоцененными активами и пренебрежением МСФО (IAS) 36 [4]. Это также показывает необходимость проведения тестов на обесценение, даже если нет индикаторов обесценения. Даже если скандал после манипуляции с бухгалтерским учетом в Stora Enso является ярким примером, существует риск чрезмерно высокой оценки активов в других компаниях, если МСФО (IAS) 36 не будет применяться правильно.

Совет по МСФО стремится уменьшить неопределенность МСФО (IAS) 36, отстаивая, что метод оценки необходимости выявления обесценения применяется компаниями последовательно. Кроме того, стандарт требует раскрытия большого количества информации в отношении оценок и расчетов, сделанных руководством. Независимо от этих требований компании могут, сознательно или нет, проводить совершенно разные оценки. Это означает, что на практике одна и та же ситуация может быть представлена по-разному в разных компаниях. Если принципы бухгалтерского учета не будут последовательно применяться компаниями, полезность финансовых отчетов будет снижена [5].

Материалы и методы

В статье использовался обзор существующей литературы по данной проблеме, использовались международные публикации из авторитетных журналов и документальные материалы из Интернета с акцентом на анализ обесценения активов. Исследование направлено на проведение анализа текущих тенденций в вопросах обесценения активов и их отражения в финансовой отчетности. Целью представленной статьи является исследование методологии теста на обесценение активов во время пандемии коронавирусной инфекции.

Результаты

Вспышка COVID–19 и ее влияние на экономику в целом оказывают беспрецедентное давление на сообщества и бизнес. Краткосрочные бизнес-приоритеты и внимание будут сосредоточены на проблемах ликвидности и возможной непрерывности деятельности. Однако следует также обратить внимание на стоимость балансовых активов и требование учитывать, не обесценились ли они. Это важное соображение для всех секторов промышленности, но особое внимание следует уделять тем организациям, которые имеют большие остатки основных средств или гудвилл и/или нематериальные активы. Оценка справедливой стоимости таких активов несколько месяцев назад может оказаться недействительной. По крайней мере, их необходимо будет пересмотреть в свете пандемии COVID–19 и потенциального воздействия, которое это окажет на все предприятия [6].

Стандарты бухгалтерского учета предписывают, как проводить анализ на предмет обесценения, но в нынешних условиях существует ряд серьезных проблем при применении этих правил.

Какие проблемы на данный момент являются самыми приоритетными?

- ◆ Прогнозы по бизнесу и активам необходимо будет переоценить и обновить, чтобы отразить влияние COVID–19. Это будет сложно из-за растущей экономической неопределенности.

- ◆ Как вы обновляете ставки дисконтирования, чтобы отразить текущую среду рисков? Снижение безрисковых ставок не может привести к снижению учетной ставки компании из-за возможного увеличения кредита и/или других надбавок за риск, соответствующих обстоятельствам компании.

- ◆ К каким источникам вы можете обратиться для сравнительного анализа и насколько надежны рыночные наблюдения?

- ◆ Следует ли корректировать денежные потоки, ставки дисконтирования или и то и другое?

- ◆ Как уменьшить опасность двойного учета корректировок риска?

- ◆ Каковы ваши обязательства по раскрытию информации? Следует ли их расширить, чтобы включить дополнительные аспекты чувствительности или другие факторы, способствующие прозрачности?

- ◆ Какие шаги можно предпринять, чтобы уменьшить риск влияния обесценения на финансовую отчетность?

Таблица 1 – Вопросник для бухгалтеров для определения индикаторов обесценения во время пандемии

Действие	Рассмотрение
Подумайте, есть ли триггерное событие или индикатор обесценения	<ul style="list-style-type: none"> - Произошли ли существенные изменения в экономической среде, в которой работает предприятие? - Рыночная капитализация компании меньше ее чистых активов?
Пересмотрите прогнозы денежных потоков	<ul style="list-style-type: none"> - Отражают ли бюджеты и прогнозы денежных потоков влияние COVID–19 как по продолжительности, так и по серьезности? - Как ограничения на транспорт, поездки и карантин повлияют на спрос и предложение на продукты и услуги для конкретных активов и единиц, генерирующих денежные потоки (ЕГДП)? - Действительны ли предположения о способности организации продолжать непрерывно свою деятельность? - Обновили ли вы ключевые предположения с учетом последнего мнения отраслевых экспертов, центральных банков и других международных организаций? - Актуальны ли ваши финансовые отчеты (включая данные баланса за год)?
Пересчитайте ставки дисконтирования	<ul style="list-style-type: none"> - Нужно ли обновлять ставки дисконтирования, использованные в недавних оценках, чтобы отразить среду рисков на отчетную дату? - Как вы отразите изменения в безрисковых ставках и заемных средствах? - Следует ли включать какие-либо дополнительные премии за риск, чтобы отразить общую большую неопределенность в исходных данных прогноза? - Как вы будете определять любые оценки ЕГДП и конкретных активов?
Определите требования к раскрытию информации	<ul style="list-style-type: none"> - Рассмотрите возможность расширения раскрытия информации о чувствительности и раскрытия информации о ключевых допущениях и основных источниках неопределенности оценок в промежуточных и годовых отчетах - Информация о том, какие сценарии и важные моменты должны быть раскрыты в отношении воздействия COVID–19 на деятельность бизнеса и потенциальные возможности
Примечание – Составлено авторами.	

В таблице 2 приведен анализ признаков обесценения, проведенный компанией «Делойт», где показаны факторы, указывающие на обесценение активов в результате пандемии.

Таблица 2 – Факторы, которые могут указывать на обесценение активов в результате пандемии

Анализ признаков обесценения	
Общие требования	Факторы в результате пандемии, которые могут указывать на обесценение
МСФО (IAS) 36 не требует непрерывно анализировать наличие индикаторов обесценения. Согласно (IAS) 36.9 такой анализ необходим на конец каждого отчетного периода (годового или промежуточного). В случае наличия любого такого признака предприятие должно оценить возмещаемую стоимость актива.	<ul style="list-style-type: none"> - Снижение спроса на товары или услуги компании; - увеличение затрат и/или приостановка бизнеса в результате проблем с поставщиками; - отмена или задержка заказов покупателями; - необходимость различных уступок покупателям; - финансовые проблемы у значимых покупателей; - балансовая стоимость активов превышает рыночную капитализацию.
Разъяснения КРМФО (IFRIC)10: предприятие не должно восстанавливать убыток от обесценения, признанный в одном из предыдущих промежуточных периодов в отношении гудвилла.	
Примечание – Источник [7].	

Многие из компаний, которые больше всего пострадали от вспышки COVID–19, обычно сдают в аренду основные средства, которые они используют в своем бизнесе. Сюда входят розничные продавцы, сдающие в аренду магазины, и транспортные компании, сдающие в аренду самолеты, корабли и подвижной состав.

Активы в форме права пользования, возникающие по этим договорам аренды, теперь подлежат тестированию на обесценение в соответствии с МСФО (IAS) 36 «Обесценение активов». Это существенное отличие от обременительного теста на аренду, который компании применяли до внедрения МСФО (IFRS) 16 «Аренда» [8].

Принципы и процедуры МСФО (IAS) 36, которые применяются к обесценению других нефинансовых активов, в равной степени применяются к активам в форме права пользования. Например, активы в форме права пользования распределяются между генерирующими единицами (ЕГДП), и тест на обесценение проводится тогда и только тогда, когда это требуется согласно МСФО (IAS) 36. Однако применяются дополнительные соображения.

Как правило, актив в форме права пользования тестируется на обесценение как часть более крупной ЕГДП, к которой он относится. Однако актив в форме права пользования, который соответствует определению инвестиционной собственности и оценивается по первоначальной стоимости, тестируется на обесценение отдельно, поскольку он генерирует независимые денежные потоки.

Активы в форме права пользования, которые соответствуют определению инвестиционной собственности и оцениваются по справедливой стоимости, исключаются из сферы применения МСФО (IAS) 36.

Соответствующее обязательство по аренде также включается в балансовую стоимость ЕГДП, если при выбытии ЕГДП потенциальный покупатель должен будет принять на себя обязательство по аренде. Компаниям необходимо провести такую оценку, которая также влияет на возмещаемую стоимость ЕГДП.

Покупатель должен будет взять на себя обязательство по аренде, тогда:

- ♦ если возмещаемая стоимость ЕГДП определяется с использованием ценности от использования, то компания вычитает балансовую стоимость обязательства по аренде как из балансовой стоимости ЕГДП, так и из ее ценности использования;
- ♦ если возмещаемая стоимость ЕГДП определяется с использованием справедливой стоимости за вычетом затрат на выбытие, то компания вычитает балансовую стоимость обязательства по аренде только из балансовой стоимости ЕГДП; обязательство по аренде по своей сути отражается в справедливой стоимости за вычетом затрат на выбытие ЕГДП.

Если от покупателя не требуется брать на себя обязательство по аренде, то компания исключает данное обязательство по аренде из балансовой стоимости ЕГДП и, чтобы добиться сопоставимого сравнения, исключает арендные платежи из дисконтированных денежных потоков, используемых для измерения ценности использования ЕГДП. Аналогичным образом справедливая стоимость за вычетом затрат на выбытие ЕГДП не включает обязательства по аренде.

Согласно МСФО (IFRS) 16 арендатор может решить не применять модель права пользования к некоторым договорам аренды, т.е. краткосрочным договорам аренды и договорам аренды, в которых базовый актив имеет низкую стоимость. Для этих договоров аренды арендатор включает будущие арендные платежи в прогнозы движения денежных средств при расчете возмещаемой суммы ЕГДП.

В случае операционной аренды арендодатель включает соответствующий арендованный актив в балансовую стоимость ЕГДП и применяет МСФО (IAS) 36. Арендодатель включает будущие денежные поступления в свой прогноз движения денежных средств. Кроме того, компания применяет МСФО (IFRS) 9 для проверки дебиторской задолженности по операционной аренде на обесценение [9].

Для проверки дебиторской задолженности по финансовой аренде на обесценение арендодатель обычно применяет МСФО (IFRS) 9, а также применяет МСФО (IFRS) 16 для признания уменьшения негарантированной остаточной стоимости базового актива.

Как правило, арендатор не применяет МСФО (IAS) 37 «Резервы, условные обязательства и условные активы» к договорам аренды.

Однако в следующих особых обстоятельствах от компаний может потребоваться признать резерв в соответствии с МСФО (IAS) 37 для своих договоров аренды:

- ♦ для договоров аренды, к которым компания применяет одно из освобождений от признания, если такая аренда становится обременительной;
- ♦ для компонентов договора аренды, не связанных с арендой – например, обязательства по техническому обслуживанию, – если эти компоненты становятся обременительными;
- ♦ для аренды, которая становится обременительной после начала аренды, но до даты начала аренды, то есть после того, как компания принимает на себя договорные обязательства по аренде, но до признания активов и обязательств, возникающих в результате аренды.

Согласно методическим рекомендациям по применению МСФО «IAS» 36 от Министерства финансов РК, стандарт требует раскрытия основных допущений, использованных для определения возмещаемой стоимости ЕГДП. Он также требует раскрытия информации о чувствительности, если разумно возможное изменение ключевого допущения может привести к превышению балансовой стоимости ЕГДП над ее возмещаемой стоимостью [10].

Кроме того, МСФО (IAS) 1 «Представление финансовой отчетности» требует раскрытия основных допущений, которые компания делает в отношении будущего, и других основных источников неопределенности оценок на отчетную дату, которые имеют значительный риск существенной корректировки балансовой стоимости активов и обязательства в следующем финансовом году.

Обсуждение

По результатам данного исследования можно составить несколько рекомендаций для бухгалтеров, которым нужно провести тест на обесценение:

- ♦ денежные потоки при расчетах обесценения должны быть разумными и подтверждаемыми;
- ♦ ценность использования должна соответствовать стандарту. При расчете ценности использования будущие денежные потоки следует оценивать для активов в их текущем состоянии;
- ♦ убедитесь, что проверяемые денежные потоки соответствуют активам, которые тестируются на обесценение;
- ♦ распределите гудвилл между соответствующими ЕГДП. Гудвилл не генерирует денежные потоки независимо от других активов или группы активов, поэтому возмещаемая стоимость гудвилла как отдельного актива не может быть определена;
- ♦ начинайте тестирование на обесценение как можно раньше. Процесс включает в себя определение показателей обесценения, оценку или переоценку денежных потоков, определение ставок дисконтирования и многое другое;
- ♦ соблюдайте требования о раскрытии информации МСФО (IAS) 36 и МСФО (IAS) 1 «Представление финансовой отчетности». Эти стандарты содержат множество требований к раскрытию информации.

Области, в которых практика имеет тенденцию отклоняться от требований МСФО и, следовательно, может рассматриваться как трудная для применения компаниями, включают:

- ♦ понимание, когда необходимо провести тесты на обесценение;
- ♦ применение ценности использования, включая оценку ставки дисконтирования;
- ♦ определение уровней ЕГДП.

Заключение

Согласно МСФО (IAS) 36, актив считается обесцененным, если его балансовая стоимость превышает возмещаемую стоимость. Балансовая стоимость – это сумма, по которой признается актив после вычета накопленной амортизации и накопленных убытков от обесценения по ним. Возмещаемая стоимость – это наибольшая из двух величин: справедливой стоимости актива или единицы, генерирующей денежные потоки, за вычетом затрат на выбытие и ценности ее использования [11]. Компании должны использовать высокие стандарты качества бухгалтерского учета в своей финансовой отчетности в соответствии с МСФО, что привлечет внимание инвесторов и еще больше повысит надежность их финансовой отчетности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Обесценение активов согласно МСФО 36. URL: <http://msfo-dipifr.ru/msfo-ias-36-obescenenie-aktivov-ponyatnym-yazykom-chast-1/> (дата обращения: 15.04.2021)
- 2 Концептуальная основа МСФО. URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework/> (дата обращения: 15.04.2021)
- 3 IFRS 13 – Fair Value Measurement. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs13/> (дата обращения: 10.04.2021)
- 4 Stora Enso: Accounting mistake was “human error”. URL: https://yle.fi/uutiset/osasto/news/stora_enso_accounting_mistake_was_human_error/6869657/ (дата обращения: 12.04.2021)
- 5 Azim Md., Ahmed H. Perspective of accounting ' principles, rules, ethics & culture, January 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/323414276_'_PERSPECTIVE_OF_ACCOUNTING_'_PRINCIPLES_RULES_ETHICS_CULTURE/ (дата обращения: 14.04.2021)
- 6 Sri Kustono A., Tri Agustini A., Rhyo Dermawan S.A. Beware of the existence of a big bath with asset impairment after pandemic covid–19! // The Indonesian Accounting Review, 2021, vol. 11(1), pp. 21–31.
- 7 Deloitte TTL. Влияние Covid–19 на учет и финансовую отчетность. Обзор актуальных рекомендаций. – 2020. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ru/Documents/audit/russian/ifrs-COVID–19.pdf/> (дата обращения: 16.04.2021)
- 8 IFRS 16 – Leases. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs-16/> (дата обращения: 17.04.2021)
- 9 IFRS 9 – Financial Instruments. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs9/> (дата обращения: 15.04.2021)
- 10 Методические рекомендации по применению международного стандарта бухгалтерского учета (IAS) 36 «Обесценение активов» / Министерство финансов Республики Казахстан / Департамент методологии бухгалтерского учета и аудита. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30036969#pos=2;-106/ (дата обращения: 15.04.2021)
- 11 Accounting Summary 2017–07 // IAS 36 Impairment of Assets by PKF International. URL: <https://www.pkf.com/media/8d891e7f2ad0952/ias-36-impairment-of-assets.pdf/> (дата обращения: 10.04.2021)

REFERENCES

- 1 Obescenenie aktivov soglasno MSFO 36. URL: <http://msfo-dipifr.ru/msfo-ias-36-obescenenie-aktivov-ponyatnym-yazykom-chast-1/> (data obrashhenija: 15.04.2021)
- 2 Konceptual'naja osnova MSFO. URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework/> (data obrashhenija: 15.04.2021)
- 3 IFRS 13 – Fair Value Measurement. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs13/> (data obrashhenija: 10.04.2021)
- 4 Stora Enso: Accounting mistake was “human error”. URL: https://yle.fi/uutiset/osasto/news/stora_enso_accounting_mistake_was_human_error/6869657/ (data obrashhenija: 12.04.2021)
- 5 Azim Md., Ahmed H. Rerspective of accounting ' principles, rules, ethics & culture, January 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/323414276_'_PERSPECTIVE_OF_ACCOUNTING_'_PRINCIPLES_RULES_ETHICS_CULTURE/ (data obrashhenija: 14.04.2021)
- 6 Sri Kustono A., Tri Agustini A., Rhyo Dermawan S.A. Beware of the existence of a big bath with asset impairment after pandemic covid–19! // The Indonesian Accounting Review, 2021, vol. 11(1), pp 21–31.
- 7 Deloitte TTL. Vlijanie Covid–19 na uchet i finansovuju otchetnost'. Obzor aktual'nyh rekomendacij. 2020. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ru/Documents/audit/russian/ifrs-COVID–19.pdf/> (data obrashhenija: 16.04.2021)
- 8 IFRS 16 – Leases. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs-16/> (data obrashhenija: 17.04.2021)
- 9 IFRS 9 – Financial Instruments. URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs9/> (data obrashhenija: 15.04.2021)
- 10 Metodicheskie rekomendacii po primeneniju mezhdunarodnogo standarta buhgalterskogo ucheta (IAS) 36 «Obescenenie aktivov» / Ministerstvo finansov Respubliki Kazahstan / Departament metodologii buhgalterskogo ucheta i audita. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30036969#pos=2;-106/ (data obrashhenija: 15.04.2021)
- 11 Accounting Summary 2017–07 // IAS 36 Impairment of Assets by PKF International. URL: <https://www.pkf.com/media/8d891e7f2ad0952/ias-36-impairment-of-assets.pdf/> (data obrashhenija: 10.04.2021)

Г.С. КАИПОВА,*¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: gulnara.kaipova@narxoz.kz

Д.И. ЗАКИРОВА,²

PhD, профессор.

e-mail: ulasdila@gmail.com

Н. БЕРДИМУРАТ,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: nazimgul76@mail.ru

¹НАРХОЗ университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

КОРОНАВИРУСТЫҚ ИНФЕКЦИЯ ПАНДЕМИЯСЫ КЕЗІНДЕ АКТИВТЕРДІ ҚҰНСЫЗДАНУҒА ТЕСТІЛЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа

Активтердің құнсыздануын есепке алу қаржылық есептілікті жасау кезіндегі күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Алайда, отандық және шетелдік бухгалтерлік ғылымның материалдық және материалдық емес активтерге айтарлықтай назар аударуына қарамастан, активтердің құнсыздану рәсімін талдаудың әдістемелік аппараты жеткілікті дамымаған күйінде қалып отыр. Компаниялардың жұмыс істеуінің экономикалық ортасының даму ерекшелігін, бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесінің жай-күйі мен дәрежесін ескеретін мәселелер пысықталмаған, бұл құнсыздануға арналған активтерді тексерудің әдіснамалық мәселелерін кешенді зерделеуді талап етеді. Активтің құны төмендегенін бағалау өте субъективті болуы мүмкін және құнсыздану басшылықты құнсызданудан болатын шығынды дұрыс бағаламауға итермелейтін директорлардың сәтсіздігі сияқты көрінуі мүмкін. Активтер шамадан тыс бағаланса, құнсызданудан болған шығын компанияның қаржылық есептілігіне елеулі әсер етуі мүмкін. Негізгі қиындықтар құнсыздану сынақтарын қашан өткізу керектігін тану, пайдалану құнын қолдану және ақша ағымдарын генерациялайтын бірлікті (ААГБ) анықтау болып табылады. Кейбір жағдайларда стандартты қолдану қиын болады, сондықтан компаниялар өздерінің қаржылық есептілігіне бұрмаланған деректерді байқаусызда енгізуі мүмкін. Ұсынылған мақалада коронавирустық инфекция пандемиясы кезінде құнсыздану индикаторларын айқындау қағидаларын қолдану мәселелері қаралды. Пайдалану құқығы нысанындағы активтердің құнсыздануына қолданылатын ХҚЕС (IAS) 36 қағидаттары мен рәсімдерін қарауға ерекше назар аударылды. Осы зерттеудің нәтижелері бойынша құнсыздану тестін өткізуі қажет бухгалтерлер үшін бірнеше ұсыныстар әзірленді.

Тірек сөздер: құнсыздану, тест, шығын, ХҚЕС, пайдалану құндылығы, әділ құн, ААГБ.

G.S. KAIPOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: gulnara.kaipova@narxoz.kz

D.I. ZAKIROVA,²

PhD, professor.

e-mail: ulasdila@gmail.com

N. BERDIMURAT,³

PhD, associate professor.

e-mail: nazimgul76@mail.ru

¹NARXOZ University, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

³Kazakh national agrarian research university, Kazakhstan, Almaty

METHODOLOGY FOR TESTING ASSETS FOR IMPAIRMENT DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC

Abstract

Accounting for the impairment of assets is one of the difficult issues in the preparation of financial statements. However, despite the considerable attention of domestic and foreign accounting science to tangible and intangible

assets, the methodological apparatus for analyzing the procedure of asset impairment remains insufficiently developed. Issues that take into account the specifics of the development of the economic environment for the functioning of companies, the state and degree of the accounting and financial reporting system have not been worked out, which requires a comprehensive study of methodological issues of checking assets for impairment. Assessing whether an asset has decreased in value can be highly subjective and impairment can appear as a failure of directors, prompting management to underestimate the impairment loss. An impairment loss could have a material effect on a company's financial statements if the assets are overvalued. The main difficulties lie in recognizing when it is necessary to conduct impairment tests, applying the value in use and determining the cash-generating unit (CGU). In some cases, the application of the standard may be difficult, and therefore companies may inadvertently include distorted data in the reporting. The article discusses the application of the rules for determining indicators of impairment during the coronavirus pandemic. Particular attention is paid to the consideration of the principles and procedures of IFRS IAS 36, which apply to the impairment of assets in the form of a right of use. Based on the results of this study, several recommendations have been compiled for accountants who need to conduct an impairment test.

Key words: impairment, test, loss, IFRS, cost of use, fair value, GCF.

IRSTI 06.52.45
UDC 336.76

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-70-76>

S.N. ABIEVA,¹

s.e.s.

e-mail: abievas@mail.ru

G.G. ILYASOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: g-ilyasova@mail.ru

¹Kazakh national University named
after al-Farabi, Kazakhstan, Almaty

MONETARY AND EXCHANGE POLICY OF KAZAKHSTAN: CURRENT PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Abstract

The National Bank of Kazakhstan continues to pursue monetary policy in accordance with the principles of inflation targeting. As part of the medium-term strategy, the National Bank has reduced the target inflation corridor by one percentage point in 2020. Due to the global crisis of recent years, the National Bank has set a task to keep the inflation rate in the 4-6% corridor to stabilize the economy. The inflation rate at the end of 2020 was 7.5%. The National Bank has set a task to reduce this indicator to the level of the target corridor of 4-6% in 2021. Also, in conducting monetary policy, the National Bank has made decisions that have an anti-inflationary effect for the medium term, that is, the target level will decrease by 4% in 2021 and beyond. The preservation of monetary conditions by the regulator at a neutral level was characterized by a decrease in short-term rates after slow inflation. In 2019, against the background of a further decrease in inflation, it was decided to raise the base rate. At the same time, market participants may regard monetary conditions as the beginning of tightening. In Kazakhstan, the financial regulator sets the rate depending on the size of real and expected inflation in the country, external factors that determine the state of the balance of payments, as well as taking into account the need to maintain economic development. The article discusses the methods of conducting the monetary and monetary policy of Kazakhstan, as well as issues and ways to improve it.

Key words: monetary and exchange rate policy, tenge, percentage point, inflation, devaluation, budget, base rate.

Introduction

In Kazakhstan, the situation on the foreign exchange market remains volatile. From the second quarter to the 3rd quarter of this year, the tenge exchange rate strengthened by 1.2%. The exchange rate depends on the balance of payments of the country that is under the influence of the balance of inflows and outflows of foreign currency to the country's market. It allows to minimize external shocks and to support indicators of competitiveness of our economy [1].

The policy of floating exchange rate of tenge allows to keep gold and currency reserves. The gold and foreign exchange reserves of the National Bank as of July 1, 2021 amounted to \$ 34.9 billion, and the assets of the National Fund – \$ 57.3 billion. The total volume of international reserves is \$ 92.5 billion (in June, the international reserves of the National Bank of the Republic of Kazakhstan decreased by 3.9%). According to analysts the increase in spending due to the allocation of additional funds on social support will not make considerable impact on acceleration of inflation processes. The risks of increasing inflation in 2019 are based on the increase in excise taxes on fuel, the persistence of high inflation expectations, and a slight increase in wage, primarily due to an increase in the minimum wage.

In addition, the weakening of the tenge in 2020 has not yet fully transferred to prices, which was reflected in its impact in the first half of 2021. Despite the fact that the state budget expenditures are reduced, transfers of the National Fund are replaced by funds from extrabudgetary funds – the National Bank, the Common National Pension Fund including the expenses of national holdings. As a result, the inflation rate at the end of 2019 was 5.4%, and at the end of 2020, the inflation rate was 7.5%.

Materials and methods

The planned hike in government spending creates great risks of a sharp rise of inflation. The economy of Kazakhstan very strongly depends on the export of natural resources therefore one of the key objectives of economic policy is to reduce the dependence of the state budget on the situation in the world commodity markets to maintain long-term fiscal stability. According to the International Monetary Fund and the World Bank it is very important for Kazakhstan to move to a stable level of non-oil deficit of the country's consolidated budget in the range of 5–6% of GDP. For saving the financial resources of the National Fund through the forming of savings for the future generations and reducing the dependence of the state budget of the situation in the world commodity markets at the end of 2016 the Concept of the formation and the currency use of the National Fund (hereinafter the Concept) was approved by the President's decree.

In our opinion, this document contains very important budgetary rules which allow to support the long-term fiscal stability of Kazakhstan, which strengthens the investment attractiveness of the country and increases the trust to economic policy of the authorities. The concrete plans were set up in the Concept for the years from 2017 to reduce the level of non-oil deficit to 7% of GDP in 2021 and to 6% of GDP in 2025. But these plans were not implemented during 2017–2019. Such significant recessions from the previously approved policy to reduce the non-oil deficit demonstrate the low discipline in the implementation of the plans and the inconsistency in economic policy [2].

Main provisions

According to the analysts at the last meeting of the ruling party of Nur Otan at the end of February the new initiatives of the welfare gain and the living standards, the housing access of citizens with low – income, the improvement of education and health care as well as regional development were announced. To implement the announced measures it will be required 2,350 trillion tenge, which will be shared for three years until 2022.

1.35 trillion tenge and 1 trillion tenge were allocated from the National Fund due to the economic return of previously overdue expenses from additional state budget revenues and improvement of customs administration. The additional use of the National Fund in 2019 will lead to the fact that with good oil prices the Fund will stop growing and even slightly decrease.

The concern is that the planned sharp increase of national spending may coincide with changes in the monetary policy of the National Bank in connection with the change of its leadership. There are high risks of sharp strengthening of inflation in response to stimulating nature of both fiscal and monetary policies.

The decline in inflation rates in January and February of this year has artificial character due to administrative decrease in utility tariffs. Without reduction of tariffs the monthly inflation would be 0.8% in January and 0.9% in February, 2020 that is higher than inflation in similar months of the last year (in January of 2019 – 0.6% of m/m, in February – 0.7%). The expenses on the social sphere are planned for this year in the volume of 4.7 trillion tenge that makes over 40% of the total amount of expenses of the budget [3].

Results

The monetary policy regulator will continue to have a limited impact on inflation processes in the country as they are not monetary in nature and the effect of the transmission on price inflation will be limited within the interest rate channel. The impact of the regulator on inflation expectations is also limited. In 2018 the exchange rate of the national currency to the US dollar depreciated from 430 tenge to 424 tenge while the exchange rate of tenge to the Russian ruble remained at the level of 5,5–5,6 [4].

The sentiment of Kazakhstan's foreign exchange market participants strongly depends on external macroeconomic changes in particular on the Russian ruble and oil prices rate. For the dynamics of tenge the world oil prices act as the major fundamental factors (since oil is the main export goods with a share of about 60% in structure of export) and the rate of the Russian ruble (due to the large volume of trade with Russia). At the same time, oil prices are the determining factor in the long-term forecast

and the increase in the volatility of the Russian ruble serves as a trigger for changes in the exchange rate of tenge in the short term. In Kazakhstan the low rate of inflation and the reduction of external risks including the risks of the oil price downturn provides a short-term forecast of stabilization of the exchange rate of tenge. Rather high level of hydrocarbon prices, stabilization of GDP growth, the growing external surplus of Kazakhstan, the inflow of foreign direct investment have a positive impact on the exchange rate of tenge in 2019. In 2020, the repayment of external debt was slightly higher than in 2018, which also has a negative impact on the national currency of Kazakhstan.

We believe that the National Bank of Kazakhstan in 2021 will follow its silent policy of “weak” tenge to the Russian currency which in turn will react very sensitively to the further expansion of anti-Russian sanctions as well as the targeted weakening of the Russian ruble from the monetary authorities of the Russian Federation within the budgetary rule. We believe that with the average annual cost of Brent crude oil at \$ 68 per barrel and the average annual exchange rate of the Russian ruble to the US dollar at 67 rubles the national currency will be at the level of 375 tenge per US dollar on average for the year. As well as last year in 2021 quotations on hydrocarbons will determine the long-term trend by pair and the changes in USDRUB pair will determine the current values of the national currency.

Kazakhstan has a lot of supporters of the policy of maintaining a weak tenge against the ruble. First of all, it is favorable to the government and the raw exporters as the combination of high world oil prices and weak tenge gives the strong support to their income. The National Chamber of Entrepreneurs “Atameken” also looks positively at the weak tenge to ruble in order to support the growth of competitiveness of Kazakh producers in their fight against Russian import. In favour of the artificial lowering of the national currency the competition disappears – this is a kind of a peculiar price dumping. In the case of a weak tenge paired with the ruble artificially inflated the prices of goods and services imported from Russia.

This gives the competitive advantage to the domestic companies which make similar products. Besides the price protection the artificial depreciation of the national currency it is regarded the lower salaries in the country in terms of foreign currency which also gives a certain competitive advantage in comparison with other countries. The artificial understatement creates the competitive advantages due to the growth of inflation and decrease in welfare of the population. Especially strongly it affects the import-dependent countries such as Kazakhstan. In other words there is an artificial redistribution of income in the economy. Exporters (primarily of raw materials) as well as companies engaged in the import substitution are actually “subsidized” by the population expense which will pay at higher prices [5].

Discussion

The other negative side is that the price protection of exporters and producers due to the undervalued rate of national currency does not lead to the growth of quality and production efficiency. There are numerous international researches confirming it. The artificial protection against the competition from the state does not encourage such enterprises to develop their competitiveness independently.

The weakening of the exchange rate increases the prices and reduces the demand for import investment goods primarily equipment and components. Taking into account the fact that Kazakhstan practically does not produce the complex equipment and the installation of the equipment is carried out from the imported components the increase in prices for investment imports will primarily have a negative impact on the investment plans of capital-intensive and high-tech productions.

There are numerous international researches that suggest that competitiveness of a weak national currency is relevant only for the simple and labor-intensive companies and it limits the growth of capital-intensive and high-tech companies. China is often cited as a positive example of the understated national currency. There are suggestions from the recent researches that in this country the weak yuan contributed to the growth of simple and labor-intensive industries in the period of initial industrialization and urbanization. And after reaching a certain level of industrialization the depreciation of the yuan has become an obstacle to economic growth and diversification [6].

Another negative side of the weak tenge is the growth of devaluation expectations. As a result of the policy of the National Bank this figure in January 2019 was about 63.3% and in February it grew to 68%. Such large negative trends in the devaluation expectations of the population mean one thing – a

decrease in trust to the monetary and exchange rate policy of the National Bank which ultimately will have a bad impact on the entire economy.

First of all, the National Bank should move away from the policy of weak tenge to any currency. It has to accustom the market that the tenge primarily depends on oil and quite a bit on ruble. For example, when the ruble sharply weakens due to sanctions in Russia the National Bank should not allow tenge to weaken following the ruble because it does not correspond to the economic realities in Kazakhstan. As market prices of oil are volatile the rate of tenge to dollar will also be volatile until we are able to diversify our economy. In such situation it is very important to develop the market of instruments of hedging of currency risk (futures, forwards, swaps, options, etc.). Certain steps in this direction were already taken but we are at very early stage of development of this market.

The expansion of extractive capacities on the large scale oil fields of Tengiz and Kashagan will contribute to the economic growth both at the investment stage and subsequently through production growth. The average cost of a barrel of Brent crude oil in 2018 was \$70 per barrel increasing from \$54 for barrel in 2017 though in December 2018 it reached \$50 for barrel. Forecast prices for Brent crude oil in 2021 based on the expectations of the international financial organizations are expected to be at the level of 71 US dollars for barrel.

Monetary policy in Kazakhstan is important for the development of the economy, but it cannot serve as a source of sustainable growth of economic potential. Factors that reflect the potential for economic growth in the long term are labor productivity and capital changes, as well as the speed of introduction of new technologies. The National Bank cannot influence the productivity of production factors and the introduction of technologies by means of monetary policy. In order to maintain price stability, the Central Bank influences the dynamics of domestic demand and, as a result, the state of the use of production factors. Thus, monetary policy is not the economic potential itself, and, therefore, affects the deviation of economic growth rates from the potential.

In our opinion, this situation develops as a result of the preservation of structural problems in the economy, the dominance of the raw sector with the weakness of the medium-sized business segment, the collected internal problems of the banking system, the significant predominance of the state in the economy. Despite the good growth of economy there is a rather weak growth of deposits in the banking sector. The main driver of the growth of deposits in 2020 was the growth of deposits of the population, while the dynamics of growth of deposits of the corporate sector shows stagnation. In our opinion, the lack of growth of corporate deposits is due to the significant withdrawal and placement of foreign currency earnings of exporters on the foreign currency accounts in foreign banks.

It should be noted that the significant mobility of deposits in 2020 grow up, primarily corporate between banks caused by the withdrawal from the market of a number of banks, the emergence of problems in Tsesnabank, the movement of deposits to large banks and banks with foreign participation.

Concerning exchange securities market it is possible to note that the National bank together with the Kazakhstan Stock Exchange (KASE) also realized a number of initiatives such as the transition of calculations of the official rate of tenge to US dollar since October 1, 2018 to the T+1 scheme, the introduction of the Institute of the central counterparty on the currency market of KASE from October 1, 2018. The debut issue of eurobonds denominated in tenge international financial institution on the platform of the Kazakhstan Stock Exchange with carrying out payments in tenge took place. This placement was the first issue of securities of the Issuer with AAA credit rating on the KASE platform.

In 2019, the National Bank retained the current set of instruments as permanent access operations, which includes direct and reverse REPO operations, currency swap on the Kazakhstan Stock Exchange, deposits of second-tier banks with the National Bank. As operations of the open market it is planned to use the auction of notes of National Bank, an auction for purchase of securities with the return sale (a credit auction). In addition to the current operations of the open market it is planned to introduce a deposit auction as an alternative to short-term notes with a circulation period of 7 days [7].

The credit portfolio of the banking system shows no significant growth. This result was influenced by the withdrawal from the system of a number of banks and the redemption of problem loans “Tsesnabank” in the amount of 450 bn tenge. Also, the overall dynamics of the loan portfolio includes the implementation of significant write-offs of previously hidden problem loans and their replacement with new loans, mainly in the corporate lending segment. At the same time, the reduction in the corporate loan portfolio was replaced by a significant increase in retail lending, which showed an

increase of more than 15% since the beginning of the year. Such a high growth dynamics of the retail sector both in lending and in attracting deposits reflects a significant increase in the focus of most banks in the sector on servicing the population.

From 2019 to the current 2021, the trend of further deterioration of the financial situation of second-tier banks continues. This process is happening, firstly, because of the financial downturn caused by the global pandemic, and because of the inefficient business models of these banks and increased competition for high-quality borrowers and depositors with large banks.

The transition to more active lending and the growth of the share of the banking sector in the economy are possible only after the resolution of a number of structural problems in the economy and the construction of a more effective market mechanism for the provision of financial services. Thus, the total number of applications for mortgage loans under the 7-20-25 program in 2019 amounted to 11,021 in the amount of 125.4 billion tenge. 75.2 billion 6450 applications were approved for the amount of 60.4 billion tenge. 5,085 tenge-denominated loans were issued. And in 2020 – 10,207 (120.8 billion tenge). Retail crediting, as well as in general emphasis on service of the population (card products, online banking) will continue to act as the main driver of development of a banking system of Kazakhstan. The growth of large business deposits will be positively influenced by the restoration of confidence in the banking system and fairly good economic growth expected in 2021–2022. As a result of the recovery of income growth, deposits will continue to grow, which will be slightly higher than the results of 2019. The growth of retail lending will continue to show high rates, continuing the current dynamics with a gradual slowdown. The growth of corporate lending will remain rather restrained and will be significantly lower than the nominal GDP growth. The increase in corporate lending will mainly depend on the resolution of structural problems and the growth of the share of small and medium-sized businesses in the economy [8].

In order to avoid a repetition of the situation with the policy of high-risk banks, as well as to strengthen the mandate of the National Bank for regulation and supervision, a risk-oriented approach has been introduced into the supervisory process since January 1, 2019. In addition, we are moving to the regime of resolution and settlement of problem banks (Recovery and Resolution tools), which provides for mechanisms of forced restructuring of the bank's obligations. These innovations are implemented in Kazakhstan's practice, taking into account the international experience implemented in the European Union, the United States, as well as in the Euroasian Economic Union, in particular, following the example of Russia and Belarus. The reasoned judgment will be used in the part of coordination of management and shareholders, assessment of adequacy of the created provisions, determination of the persons connected with Bank by the special relations, and also an assessment of systems of risk management and internal control. The purpose of the introduction of the Institute of judgment is to prevent the risks of financial institutions at an early stage in order to protect the rights and interests of investors, customers and other interested counterparties.

The model of risk-based supervision allows to identify risks and shortcomings in the activities of banks in advance in order to take effective measures to eliminate and subsequently prevent such risks. The National Bank took the methodology of SREP (Supervisory Review and Evaluation Process) which is recognized as the European Central Bank and is applied in the countries of the European Union as a basis and also corresponds to the last recommendations of the Basel Committee on banking supervision.

Conclusion

The coordination of monetary, budgetary and monetary policy is a necessary condition for sustainable development of Kazakhstan's economy. Taking into account the economic characteristics of Kazakhstan we can reduce the real interest rate thereby improving the effectiveness of the above mentioned policies, subject to several mandatory conditions:

- ◆ The efficiency and independence of monetary policy of the National Bank is necessary.
- ◆ The transparency, predictability and stability of fiscal policy is necessary.
- ◆ There is a need for clear coordination and close coordination of monetary and fiscal policies.
- ◆ The rate of tenge should not be artificially weakened.

REFERENCES

- 1 Jordan A. Monetary policy in Asian governments. Seoul: Asia Centre of analyses, 2018.
- 2 Internet resources of the official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan www.nationalbank.kz
- 3 Sembieva L.M. Monetary policy in ensuring the sustainable development of the economy of Kazakhstan: theory, methodology, implementation mechanism: Monograph Almaty: Color, 2018. 416 p.
- 4 Volchanin A.S. The problem of monetary policy in developing countries // Report of the International Commission for Asian Countries. Paris: UNESCO, 2019. 40 p.
- 5 Tolkachev A.N. On targeted inflation // Money and credit, 2018, no. 9, pp. 14–26.
- 6 Levakov I.S. Monetary policy of Russia in the conditions of sanctions and after the crisis // Synergy of Sciences, 2018, no. 20, pp. 12–19.
- 7 Chelekbai A.D. New challenges to monetary policy. Money and Credit – Money and Credit, 2018, no. 9, pp. 6–8
- 8 Oil prices are falling, what is the political burden of various oil-producing countries? URL: <http://twep.kz/ru/kommentariieksperta/2020-4-25>
- 9 Oil prices are falling, what is the policy of various oil-producing countries? // Drobyshevsky S., Kozlovskaya A., Trunin P. The choice of monetary policy in the countries-oil exporter. M.: IEPP, 2018. 136 p.
- 10 The credit portfolio of the banking system. Guidelines for Educators in the Asia Region. Bangkok: UNESCO, 2018.

С.Н. АБИЕВА,¹

Э.Ф.К.

e-mail: abievas@mail.ru

Г.Г. ИЛЬЯСОВА,*¹

оқытушы.

*e-mail: g-iliyasova@mail.ru

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҚША-НЕСИЕ ЖӘНЕ ВАЛЮТАЛЫҚ САЯСАТЫ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазақстан Ұлттық банкі инфляциялық таргеттеу қағидастарына сәйкес ақша-кредит саясатын жүргізуді жалғастыруда. Орта мерзімді стратегия шеңберінде Ұлттық Банк 2020 ж. инфляцияның нысаналы дәлізін бір пайыздық тармаққа төмендетті. Соңғы жылдардағы әлемдік дағдарысқа байланысты Ұлттық банк экономиканы тұрақтандыру үшін инфляция деңгейін 4-6% дәлізінде сақтау міндетін қойды. 2020 ж. соңында инфляция деңгейі 7,5% құрады. Ұлттық банк бұл көрсеткішті 2021 ж. 4-6% нысаналы дәліз деңгейіне дейін төмендету міндетін қойды. Сондай-ақ, ақша-несие саясатын жүргізуде Ұлттық банк орта мерзімді кезеңге инфляцияға қарсы әсер ететін шешімдер қабылдады, яғни нысаналы деңгей 2021 ж. 4%-ға және одан әрі төмендей береді. Реттеушінің ақша-кредит шарттарын бейтарап деңгейде сақтауы баяу инфляциядан кейін қысқа мерзімді мөлшерлемелердің төмендеуімен сипатталды. 2019 ж. инфляцияның одан әрі төмендеуі аясында базалық мөлшерлемені көтеру туралы шешім қабылдады. Осы ретте, нарық қатысушылары ақша-несие шарттарын қатаңдатудың бастауы ретінде бағалауы мүмкін. Қазақстанда қаржылық реттеуші елдегі нақты және күтілетін инфляцияның мөлшеріне, төлем балансының жағдайын анықтайтын сыртқы факторларға, сондай-ақ экономикалық дамуды қолдау қажеттілігін ескере отырып мөлшерлеме белгілейді. Мақалада Қазақстанның ақша-несие және валюта саясатын жүргізу әдістері, сондай-ақ оны жетілдіру мәселелері мен жолдары қарастырылады.

Тірек сөздер: ақша-несие және валюталық саясат, теңге, пайыздық тармақ, инфляция, девальвация, бюджет, базалық мөлшерлеме.

С.Н. АБИЕВА,¹

к.э.н.

e-mail: abievas@mail.ru

Г.Г. ИЛЬЯСОВА,^{*1}

преподаватель.

*e-mail: g-iliyasova@mail.ru

¹Казахский национальный университет
им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ И ВАЛЮТНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

Национальный банк Казахстана продолжает проводить денежно-кредитную политику в соответствии с принципами инфляционного таргетирования. В рамках среднесрочной стратегии Нацбанк снизил целевой коридор инфляции на один процентный пункт в 2020 г. В связи с мировым кризисом последних лет Нацбанк поставил задачу сохранить уровень инфляции в коридоре 4–6% для стабилизации экономики. Уровень инфляции на конец 2020 г. составил 7,5%. Нацбанк поставил задачу снизить этот показатель до уровня целевого коридора 4–6% в 2021 г. Также в проведении денежно-кредитной политики Национальным банком приняты решения, оказывающие антиинфляционный эффект на среднесрочный период, то есть целевой уровень снизится на 4% в 2021 г. и далее. Сохранение денежно-кредитных условий регулятором на нейтральном уровне характеризовалось снижением краткосрочных ставок после медленной инфляции. В 2019 г. на фоне дальнейшего снижения инфляции было принято решение о повышении базовой ставки. При этом участники рынка могут расценивать кредитно-денежные условия как начало ужесточения. В Казахстане финансовый регулятор устанавливает размер ставки в зависимости от размера реальной и ожидаемой инфляции в стране, внешних факторов, определяющих состояние платежного баланса, а также с учетом необходимости поддержания экономического развития. В статье рассматриваются методы проведения денежно-кредитной и валютной политики Казахстана, а также вопросы и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: денежно-кредитная и валютная политика, тенге, процентный пункт, инфляция, девальвация, бюджет, базовая ставка.

МРНТИ 68.75.02
УДК 338.24

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-77-84>

Т.А. КУСАИНОВ,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: kta2006@bk.ru

¹Казахский агротехнический университет
им. Сакена Сейфуллина, Казахстан, г. Нур-Султан

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ КООПЕРАЦИЯ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАКУРСЕ

Аннотация

Цель статьи состоит в том, чтобы показать, что кооперация, проводимая в «добровольно-принудительном» порядке, лишь дискредитирует идею кооперации на селе и приводит к продовольственным кризисам в обществе. В исследовании использован метод исторических аналогий. В статье рассматриваются процессы сельскохозяйственной концентрации, в том числе в виде кооперирования, в историческом ракурсе; дается оценка современных тенденций путем их сопоставления с аналогичными процессами, имевшими место в советскую эпоху в условиях административной экономики. Для анализа использованы статистические материалы из официальных источников, партийно-советские документы. Содержание статьи В.И. Ленина «О кооперации», на которую ссылаются прежние и нынешние идеологи кооперирования крестьянства, допускает весьма двоякое толкование идей вождя революции. С одной стороны, позиция Ленина предполагает смычку города и деревни на базе новой экономической политики. С другой стороны, его замечание о том, что «строй цивилизованных кооператоров при общественной собственности на средства производства ... – это есть строй социализма», однозначно говорит о том, что Ленин рассматривал колхозную форму как высшую форму крестьянской кооперации. Такая форма кооперирования объективно приводит к использованию государственного принудительного аппарата со всеми вытекающими последствиями. Показано, что в основе неудач в развитии кооперации в современном сельском хозяйстве Казахстана лежит превалирование административно-бюрократических методов решения задачи. Лишь опора на инициативу самих крестьян, их личные интересы и мотивация являются главным условием успешного продвижения идей кооперации на селе, резюмирует автор.

Ключевые слова: сельское хозяйство, производство, концентрация, кооперация, эффективность, устойчивость, крестьянское хозяйство.

Введение

Тема концентрации и кооперации сельскохозяйственного производства имеет долгую историю. К ней обращались и обращаются многие экономисты. Упомянем лишь некоторые публикации, например [1, 2, 3, 4, 5]. Формы хозяйствования на селе, долевое соотношение мелких, средних и крупных сельскохозяйственных формирований так или иначе соответствуют природным, социально-экономическим особенностям, политическому устройству общества. В 2015 г. крупные предприятия в форме товариществ и акционерных обществ занимали 36,7% всей площади земель сельскохозяйственного назначения, производственные кооперативы лишь 2,4%. При этом доля земель, используемых крестьянскими хозяйствами, выросла с 33,7% в 2001 г. до 57,9% в 2015-м. Количество крестьянских хозяйств выросло за эти годы с 122 425 до 216 567 [6]. Однако вызывают беспокойство те идеи и методы кооперирования и концентрации производства, которые циркулируют в настоящее время в казахстанском обществе. При этом отправная мысль состоит в том, что концентрация производства в разных ее проявлениях – тренд, против которого не следует идти. Идея не нова, но в казахстанских реалиях она имеет свои особенности.

Обсуждаемая тема имеет не только и не столько теоретическую ценность – она значима прежде всего в практическом смысле. Разумеется, при анализе и разработке столь сложной темы не обходится без спорных положений. И беда здесь в том, что дискуссионные аспекты проблемы во многих случаях не подвергаются критическому анализу и осмыслению даже сре-

ди экономистов, профессионально занимающихся исследованиями в аграрной отрасли. И как следствие, в обществе формируется неадекватное, прямолинейное и искаженное представление об обсуждаемых процессах.

Материалы и методы

В качестве метода исследований был использован метод исторических аналогий в сочетании с приемами и процедурами статистического анализа. Исходным материалом послужили данные по динамике численности сельскохозяйственных формирований разных форм собственности, по площадям земельных угодий, используемых в хозяйствующих субъектах в форме акционерных обществ, товариществ, производственных кооперативов и индивидуальных крестьянских хозяйств, а также по другим сельскохозяйственным производственно-экономическим показателям. Статистические материалы взяты из официальных источников, в частности из публикаций Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Кроме того, исследование опиралось на материалы, изложенные в партийно-хозяйственных документах эпохи строительства социализма в Советском Союзе, в том числе в Казахстане, а также в научных публикациях различных авторов из ряда постсоветских стран.

Результаты и обсуждение

Прежде всего следует иметь в виду, что принудительная концентрация, имевшая место в советское время, оставила неизгладимый след в исторической памяти народа. Отголоски тех процессов еще долго будут ощущаться в траектории развития современного сельского хозяйства страны. Любое принуждение (тем более сопровождавшееся голодомором и потерей значительной части населения) может вызывать лишь отторжение, а в последующем и крайнее недоверие к инициативам, пусть даже продиктованным благими соображениями.

Концентрация концентрации рознь. Концентрация в том виде и теми способами, которые мы видели в советскую эпоху, не могла не привести к результатам, которые мы сейчас наблюдаем. Политика большого скачка, тем более проводимая насильственными методами, всегда обречена. И наверное, не нужно с умилением смотреть и вспоминать о тех процессах сельскохозяйственной концентрации, которые протекали в нашей недавней истории. Если верить статистике, до 30–40% продовольствия в стране Советов в последние 2–3 десятилетия ее существования обеспечивались за счет личных подворий [7, 8, 9]. Данный факт можно и нужно понимать следующим образом: советские рабочие и служащие, отработав смену на казенных предприятиях и в учреждениях, приступали ко второй смене, но уже в личных подсобных хозяйствах. Разве это обстоятельство не приговор колхозно-совхозной системе и соответствующей концентрации производства?

В цивилизованном обществе разговоры о недоедании, тем более голоде, сродни разговорам о динозаврах, которых никто не видел. Дефицит продовольствия и недоедание – позорное явление для общества, претендующего на статус цивилизованного. Обратимся к нашей относительно недавней истории. Когда заводят разговоры о голодоморе, то в первую очередь вспоминают начало 30-х годов. Однако всплесков, пусть и не таких масштабных и жестоких, продовольственного кризиса было несколько. И все они так или иначе были порождены насилием, социальными экспериментами и политикой по отношению к селу. Оставим период коллективизации, придвинемся несколько ближе. На рубеже 30-х и 40-х годов выпускаемые на тракторных заводах страны трактора стали в массовом порядке перенаправляться на военные нужды: шла подготовка к войне. В армию были поставлены тысячи тракторов, которые изначально предназначались для сельского хозяйства. Забегая вперед, скажем, что большая их часть была бездарно потеряна и досталась врагу в первые же месяцы войны. Между тем коллективное социалистическое хозяйство с большими площадями без достаточного количества тракторов и без надлежащей трудовой мотивации в принципе не могло обеспечить страну продовольствием. И потому объективно назревал очередной голодомор, но он был списан на войну. Однако природу, так же как и объективные законы развития общества, не обманешь. Сейчас мало кто помнит, что последний массовый голод в Советском Союзе был не в начале 30-х годов, не в

период насильственной коллективизации. Нет, последний голодомор наши родители наблюдали в 1946 г., когда колхозы-совхозы уже были сформированы. Об этом до сих пор стыдливо умалчивают наши академики, не говоря уже об ответственных товарищах и партийных бонзах тех времен. Кстати, именно в 1946 г. товарищ Сталин пишет и выпускает свой труд о проблемах языкознания. И по этому поводу разворачивает в стране обширную дискуссию – видимо, для отвлечения внимания народа. Не правда ли, весьма «актуальная» на тот момент тема: в стране жесткий кризис с обеспечением населения элементарными продуктами питания, а вождь рассуждает на отвлеченные темы.

Остроту проблемы продовольственного обеспечения в значительной мере смягчила политика освоения целинных и залежных земель. Однако и она не могла полностью избавить страну, казалось бы, от вечной продовольственной проблемы. Вспомните события в Новочеркасске 1962 г., а еще раньше – в нашем Темиртау. Во многом эти бунты носили экономический характер: какие-никакие деньги у рабочих были, но они не могли купить на них продукты, которых не было. Отмечу, что принятая в стране в начале 80-х годов XX столетия Продовольственная программа СССР возникла не от хорошей жизни [10, 11].

В таблице 1 приведены некоторые показатели выполнения задач, поставленных в Продовольственной программе СССР.

Таблица 1 – Некоторые показатели по выполнению задач Продовольственной программы СССР

Показатель	1980 г.	1990 г.
Потребление мяса и мясопродуктов на душу населения, кг	58	70
Потребление молока и молочных продуктов на душу населения, кг	314	330
Потребление яиц на душу населения, штук	239	265
Примечание – Источник [7, 9].		

Из таблицы 1 следует, что за 10 лет, с 1980 по 1990 гг., произошли вполне осязаемые улучшения в потреблении населением страны основных продуктов питания. Но за счет каких источников достигнуто увеличение объемов потребления? Источник один – импорт. Достаточно вспомнить, что если в начале 1970-х годов СССР импортировал около 7 млн тонн пшеницы в год, то в 1982 г. импорт зерна достиг 45 млн тонн. В 1981 г. Советский Союз стал крупнейшим в мире импортером мяса – 1 млн тонн в год [8]. И далее зависимость от импорта только усиливалась, и это на фоне открытия и эксплуатации крупнейшего нефтяного месторождения Самотлор и благоприятных цен на углеводородное сырье. Затем мировые цены на углеводород рухнули, потянув за собой и всю страну. Не будет преувеличением сказать, что СССР прекратил свое существование в первую очередь из-за идеологических экспериментов и схем организации жизни крестьян и в целом сельского хозяйства и, как следствие, неспособности удовлетворить базовые потребности населения в продовольствии.

Таким образом, Продовольственная программа была успешно провалена. Иного и быть не могло в тех условиях. Свидетельство тому полупустые прилавки магазинов и длиннющие очереди, а еще талоны на некоторые наиболее важные продукты, в число которых почему-то включили водку: одна бутылка в месяц на одного члена семьи. В конце 80-х – начале 90-х годов я был молодым преподавателем, а затем аспирантом, жил в общежитии, водку по талонам складывал на верхней полке шкафчика. Через пару лет обнаружил, что накопил два десятка бутылок популярной в тогдашнем Целинограде «манаевской» водки.

Для иллюстрации того, как непродуманная политика может круто изменить ситуацию с продовольственным обеспечением, вспомним инициативы главы СССР Никиты Хрущева, особенно его «кукурузную» кампанию. Люди старшего поколения помнят, что в начале 60-х годов был некоторый отрезок времени, когда в магазинах страны белый хлеб стали выдавать по нормам. Даже здесь, в Казахстане, в эпицентре целины.

В значительной мере острота продовольственной программы была снята лишь после того, как власти разрешили и даже в какой-то мере стимулировали развитие личных подсобных хозяйств (ЛПХ). Это было уже после Хрущева. Именно развитие ЛПХ избавило страну от постоянно нависавшей как дамоклов меч угрозы недоедания и бунтов пустых кастрюль (как это

совсем недавно происходило в Венесуэле – стране, между прочим, с колоссальными нефтяными ресурсами). Замечу, что речь шла даже не об эффективности, речь шла об обеспечении населения элементарными продуктами питания, о его выживании.

Живучи лишь те процессы, которые носят естественный характер, без принуждений и заманиваний. Когда рождается новый человек и затем достигает определенного возраста, его обучение наукам начинается не с последних достижений научно-технического прогресса. Его обучение начинается с азбуки, таблицы умножения, его взросление идет естественным путем. Попытки силой затащить человека в рай обречены на провал. Об этом также свидетельствуют примеры трансформации сельского хозяйства Восточной Европы. После объединения с Западной Германией в результате проведенной после 1989 г. реформы в Восточной Германии вместо 4000 кооперативов стало: физических лиц (единоличных хозяйств и товариществ) – 27 834, они обрабатывали 44% сельхозугодий со средним размером 88 га; юридических лиц (кооперативов, ООО, АО, др.) – 2894, они обрабатывали 56% всех сельскохозяйственных угодий со средним размером 1074 га (сведения взяты из [1]). Иными словами, в прежней «витрине» социализма произошел откат в сторону разукрупнения. И откат, надо полагать, вполне закономерный и ожидаемый.

Вызывает сомнение безапелляционное суждение многих академических мужей о том, что небольшие предприятия не приспособлены к внедрению технических новшеств, инноваций (см., например, [12, 13]). Совсем уж мелкие хозяйства, может быть, и испытывают сложности в этом вопросе. Но если исключить экстремальные случаи, то с такими суждениями вряд ли следует согласиться. Нужно иметь в виду, что современные технологии, особенно связанные с информатизацией и цифровизацией процессов, мало зависят от размеров хозяйств (опять же, если исключить совсем уж микроскопические, практически натуральные хозяйства). Для небольших предприятий разработаны и успешно внедряются специальные технические средства.

Еще большие сомнения вызывает устоявшееся мнение о том, что укрупнение хозяйств происходит исключительно по причине большей эффективности производства в более крупных предприятиях. И в доказательство приводят массу цифр, иллюстрирующих динамику численности хозяйств различных размеров в пользу крупных. Например, в Соединенных Штатах Америки число ферм в период с 2010 по 2015 гг. сократилось с 2201 до 2067; в Канаде в 2001 г. ферм насчитывалось 247, а в 2012-м их стало 229. Соответственно, средний размер фермы, исчисляемый площадью используемых земель, вырос за указанные временные отрезки с 418 до 441 акра в США и с 676 до 728 акров в Канаде [14, 15]. Между тем само по себе увеличение размеров предприятий и доли больших хозяйств еще не свидетельствует об их большей эффективности. Причина в том, что по мере развития цивилизации город предлагает все больше удобств и соблазнов, причем гораздо быстрее, чем село. В итоге каждое следующее поколение делает выбор в пользу города, даже несмотря на все прелести сельской идиллии. Родители-сельчане по естественным причинам уходят в лучший из миров; их хозяйства поглощаются более крупными часто по причине нежелания отпрысков посвящать себя трудному, пусть даже благородному в некотором смысле делу. Свято место, как известно, пусто не бывает. В книге [1] приводится весьма знаковый пример из английской жизни, где представитель молодого поколения, имея землю, доставшуюся от родителей-фермеров, не желает заниматься крестьянским трудом и работает где-то на стороне, а землю сдает в аренду. Поэтому при анализе проблемы концентрации сельскохозяйственного производства, для большей объективности необходимо провести исследование (догадываюсь, достаточно сложное) для оценки того, в какой мере эффективность и в какой мере урбанизация влияют на динамику размеров предприятий, на процессы концентрации сельскохозяйственного производства.

Как ни странно, решение многих проблем села лежит в городе. Тот факт, что в последние десятилетия в структуре населения Казахстана (имеется в виду соотношение между численностью горожан и сельчан) не замечается каких-либо существенных изменений (сельское население как составляло 41–45% 20–30 лет назад, так и сейчас его доля колеблется в этих же пределах), говорит прежде всего о проблемах индустриализации нашей экономики. Люди цепляются за свои клочки земли и скотину, поскольку не видят других способов обеспечения своих семей. А наш современный город, читай – промышленность и услуги, не предлагает надежных альтернатив. В таких условиях производительность труда была и будет оставаться на низком уровне,

и инвестиции в село здесь сильно не помогут, ибо производительность является относительной величиной: в числителе – объемы продукции, в знаменателе – численность занятых сельскохозяйственным трудом. А население, между прочим, растет прежде всего за счет более высокой рождаемости в сельской местности.

Сравнивая экономические показатели крупных (объединенных) и мелких (разрозненных) хозяйств, исследователи концентрации производства часто прибегают к весьма хитрому и потому нечестному способу аргументации своих доводов. К примеру, в работе [1] на основе сравнения выхода продукции в расчете на один гектар земельных угодий автор пишет, что товарищества и акционерные общества работают лучше, чем крестьянские хозяйства. Возможно, это так. Однако есть маленькая загвоздка, которая порождает большие сомнения. Дело в том, что сравнение проводится по общей массе предприятий первого и второго типов, не в разрезе зон и регионов. Между тем большинство мелких крестьянских хозяйств (часто полунатуральных, животноводческого характера) наблюдается в районах, малопригодных по природным условиям для растениеводства, в том числе для кормопроизводства. А ведь они осколки тех совхозов, которые искусственно создавались в таких зонах, с соответствующей концентрацией населения. Для развития производства нужны инвестиции, но они идут в благоприятные зоны, оставляя без внимания сухостепные районы. И наоборот, крупные предприятия по объяснимым причинам как раз имеют место в благоприятных по природно-климатическим условиям районах. Поэтому для обеспечения объективности выводов и методической корректности сравнение между крупными предприятиями (объединениями крестьян) и разрозненными крестьянскими хозяйствами следовало бы проводить в рамках отдельно взятых природно-экономических зон. Но тогда результаты оказались бы совсем неоднозначными и далеко не всегда в пользу апологетов «направляемой» концентрации производства.

Процесс концентрации носит нелинейный характер, и было бы совсем неверно приписывать небольшим хозяйствам все грехи – мнимые и действительные. Так же, как и большим предприятиям.

Избежать ненужных споров можно, если поставить проблему в ином ключе. На самом деле вопрос не в концентрации, специализации, диверсификации и прочих «-циях». Проблема в другом: в оптимальном использовании ограниченных ресурсов с учетом складывающихся отношений (экономических, социальных, политических, психологических и др.). И эта оптимизация должна носить постоянный характер, ибо хозяйственные условия имеют свойство меняться. Как говорили в древности, все течет, все меняется.

Все, что до сих пор мы говорили, к счастью, уже относится к истории. Все бы ничего, да история имеет свойство повторяться: вначале в виде трагедии, затем в виде фарса. Имеющие место в настоящее время в Казахстане попытки объединения крестьян путем предоставления различных преференций, в том числе субсидирования, вызывают тревожные ассоциации. Что касается субсидирования: субсидирование производства (тем более прямое) всегда искажает рыночные сигналы по поводу действительной эффективности тех или иных производств. Более того, любой программе субсидирования свойственна политизированность просто по самой природе субсидий. Если сопоставить периоды активизации властей (во всех странах и на всех континентах) по поводу предоставления субсидий сельчанам и электоральные периоды, то внимательный исследователь увидит достаточно сильную корреляцию между интенсивностью указанных явлений. И еще: субсидии зависят от бюджета, а тот, в свою очередь, от состояния экономики. И потому политика субсидирования во многих случаях лишь добавляет неопределенности в условия сельскохозяйственного производства, которое и без того является высокорисковым бизнесом. По большому счету сельскохозяйственный предприниматель – такой же предприниматель, как и другие из иных сфер, со всеми рисками и проблемами. И самое главное – есть основание полагать, что именно не совсем продуманные программы субсидирования отрасли тормозят процессы естественного отбора в развитии сельскохозяйственного предпринимательства и не способствуют укрупнению более сильных хозяйств за счет естественного выбытия из бизнеса слабых хозяйств, иными словами – препятствуют концентрации производства.

Выводы

В отношении разворачивающейся в настоящее время в Казахстане кампании по кооперации крестьян нет никаких оснований сравнивать ее с ленинским планом кооперации и тем более со сталинской практикой его осуществления. Однако активность наших чиновников, которые «знают», что нужно крестьянам, но отчитываются перед другими, не позволяет избавиться от ощущения возможной гротескности происходящего.

В начале земельной реформы в 90-е годы в Казахстане популярность кооперативов была достаточно высокой. К 2000 г. кооперативы занимали 19,1% всех сельскохозяйственных угодий. Однако к 2017 г. их доля составляла уже лишь 2,4%. Очевидно, что пока в стране не удалось создать привлекательные в экономическом и социальном смысле формы и методы кооперации в агропромышленном комплексе, во многом такая ситуация объясняется превалированием административно-бюрократических способов продвижения идей кооперации.

Позволительно еще раз напомнить известную мысль о том, что история имеет свойство повторяться дважды: вначале в виде трагедии, а потом в виде фарса. Представляется, что принцип врачей «не навреди» весьма уместен для применения в политике по отношению к крестьянам, поскольку их труд связан с обеспечением базовых условий нашего существования.

Не идеология, но прагматизм сельскохозяйственной политики и опора на инициативу самих крестьян, их личные интересы и мотивацию в осуществлении этой политики являются условием долговременного успеха и устойчивости развития продовольственного сектора страны.

Субсидирование сельскохозяйственного бизнеса – дело небезопасное. Оно, в принципе, может иметь определенный положительный эффект в краткосрочной перспективе. Но в стратегическом плане есть основание считать, что именно непродуманные программы субсидирования тормозят развитие конкуренции в отрасли, процессы естественного отбора и не способствуют укрупнению более сильных хозяйств за счет естественного выбытия из бизнеса слабых хозяйств, иными словами – препятствуют повышению эффективности отрасли.

Статья написана в рамках реализации проекта №AP09259525 «Методология анализа и оптимизация социально-экономической модели сельского округа (на материалах Северного Казахстана)».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Спектор М. Эффект концентрации / Монография. – Астана: Фолиант. – 2018. – 340 с.
- 2 Спектор М. Эффективность концентрации сельскохозяйственного производства // АПК: экономика, управление, № 9. – 2017. – С. 68–77.
- 3 Узун В. Почему в рыночном сельском хозяйстве преобладает малый бизнес // Отечественные записки. – № 6. – 2012. – С. 8–20.
- 4 Ткач А., Черевко А. Тенденции и перспективы развития сельскохозяйственной кооперации в России // АПК: экономика, управление. – № 1. – 2017. – С. 42–49.
- 5 Буздалов И. Интенсификация сельского хозяйства необходима // АПК: экономика, управление. – № 4. – 2013. – С. 10–22.
- 6 Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. Архив бюллетеней. Комитет по статистике Министерства национальной экономики республики Казахстан. URL: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 20.02.2018)
- 7 Народное хозяйство СССР в 1980 г. Статистический ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 747 с.
- 8 Народное хозяйство СССР в 1982 г. Статистический ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 749 с.
- 9 Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 752 с.
- 10 Брежнев Л.И. О продовольственной программе СССР на период до 1990 года и мерах по ее реализации. Доклад на Пленуме ЦК КПСС 24 мая 1982 года. Постановление Пленума ЦК КПСС. – М.: Политиздат, 1982. – 80 с.
- 11 Продовольственная программа СССР на период до 1990 года и меры по ее реализации. Материалы майского Пленума ЦК КПСС 1982 года. М.: Политиздат, 1984. – 112 с.

12 Курцев И. Взаимозависимость отношений собственности и восприимчивости сельхозпроизводителей к научно-техническим достижениям // АПК: Экономика, управление. – № 9. – 2011. – С. 15–21.

13 Эпштейн Д., Забутов С. Позитивный эффект масштаба в сельхозорганизациях // АПК: Экономика, управление. – № 10. – 2011. – С. 28–33.

14 Количество ферм США, их площадь и средний размер в акрах. – Служба экономических исследований, данные переписи сельского хозяйства США, 2004.

15 Доля ферм в общем количестве фермерских хозяйств 28 стран в зависимости от дохода. 2005–2013 гг. – Евростат (onlinedatacode: ef_kvecsleg), 2016.

REFERENCES

- 1 Spektor M. (2018) Jeffect koncentracii / Monografija. Astana: Foliant. 340 p.
- 2 Spektor M. (2017) Jeffectivnost' koncentracii sel'skohoz'jajstvennogo proizvodstva // АПК: jekonomika, upravlenie. No. 9, pp. 68–77.
- 3 Uzun V. (2012) Pochemu v rynochnom sel'skom hoz'jajstve preobladaet malyj biznes // Otechestvennye zapiski. No. 6, pp. 8–20.
- 4 Tkach A., Cherevko A. (2017) Tendencii i perspektivy razvitija sel'skohoz'jajstvennoj kooperacii v Rossii // АПК: jekonomika, upravlenie. No. 1, pp. 42–49.
- 5 Buzdalov I. (2013) Intensifikacija sel'skogo hoz'jajstva neobhodima // АПК: jekonomika, upravlenie. No. 4, pp. 10–22.
- 6 Statistika sel'skogo, lesnogo, ohotnich'ego i rybnogo hoz'jajstva. Arhiv bjulletenej. Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki respubliki Kazahstan. URL: <http://stat.gov.kz> (data obrashhenija: 20.02.2018)
- 7 Narodnoe hoz'jajstvo SSSR v 1980 g. Statisticheskij ezhegodnik. M.: Finansy i statistika, 1981. 747 p.
- 8 Narodnoe hoz'jajstvo SSSR v 1982 g. Statisticheskij ezhegodnik. M.: Finansy i statistika, 1983. 749 p.
- 9 Narodnoe hoz'jajstvo SSSR v 1990 g. Statisticheskij ezhegodnik. M.: Finansy i statistika, 1991. 752 p.
- 10 Brezhnev L.I. (1982) O prodovol'stvennoj programme SSSR na period do 1990 goda i mery po ee realizacii. Doklad na Plenumе CK KPSS 24 maja 1982 goda. Postanovlenie Plenuma CK KPSS. – M.: Politizdat, 80 p.
- 11 Prodovol'stvennaja programma SSSR na period do 1990 goda i mery po ee realizacii. Materialy majskogo Plenuma CK KPSS 1982 goda. M.: Politizdat, 1984. 112 p.
- 12 Kurcev I. (2011) Vzaimozavisimost' otnoshenij sobstvennosti i vospriimchivosti sel'hozproduktelej k nauchno-tehnicheskim dostizhenijam // АПК: Jekonomika, upravlenie. No. 9, pp. 15–21.
- 13 Jepshtejn D., Zabutov S. (2011) Pozitivnyj jeffect masshtaba v sel'hozorganizacijah // АПК: Jekonomika, upravlenie. No. 10, pp. 28–33.
- 14 Kolichestvo ferm SShA, ih ploshhad' i srednij razmer v akrah. Sluzhba jekonomicheskikh issledovanij, dannye perepisi sel'skogo hoz'jajstva SShA, 2004.
- 15 Dolja ferm v obshhem kolichestve fermerskih hoz'jajstv 28 stran v zavisimosti ot dohoda. 2005–2013 gg. Evrostat (onlinedatacode: ef_kvecsleg), 2016.

Т.А. ҚҰСАЙЫНОВ,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: kta2006@bk.ru

¹Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ КООПЕРАЦИЯСЫНА ТАРИХИ ТҮРҒЫДАН КӨЗҚАРАС

Андатпа

Мақаланың мақсаты – «ерікті-мәжбүрлі» түрде жүзеге асырылатын ынтымақтастық ауылдағы кооперация идеясының беделін түсіріп, қоғамда азық-түлік дағдарысына әкелетінін көрсету. Зерттеуде тарихи ұқсастықтар әдісі қолданылды. Мақалада ауылшаруашылық шоғырлану процестері, оның ішінде ынтымақтастық түрінде, тарихи тұрғыдан қарастырылады; қазіргі тенденцияларға оларды кеңестік дәуірде әкімшілік экономика жағдайында болған ұқсас процестермен салыстыру арқылы баға беріледі. Талдау үшін ресми

дереккөздерден, партиялық-кеңестік құжаттардан статистикалық материалдар пайдаланылды. В.И. Лениннің шаруаларды кооперациялаудың бұрынғы және қазіргі идеологтары сілтеме жасаған «Кооперация туралы» мақаласының мазмұны революция жетекшісінің идеяларын екі жақты түсіндіруге мүмкіндік береді. Бір жағынан, Лениннің ұстанымы жаңа экономикалық саясат негізінде қала мен ауылдың ынтымақтастығын көздейді. Екінші жағынан, оның «өндіріс құралдарына қоғамдық меншік негізінде өркениетті кооперативтер құру... – бұл социализм жүйесі» дегені Лениннің колхоз формасын ең жоғары кооперативтік формасы ретінде қарастырғанын анық көрсетеді. Кооперативтендірудің бұл түрі объективті түрде мемлекеттік мәжбүрлі аппаратты пайдалануға әкеледі. Қазақстанның қазіргі ауыл шаруашылығындағы кооперацияны дамытудағы сәтсіздіктердің негізінде міндетті шешудің әкімшілік-бюрократиялық әдістерінің басым болуы жатыр. Автор тек шаруалардың бастамасына, олардың жеке мүдделері мен мотивациясына сүйену ауылдағы ынтымақтастық идеяларын сәтті ілгерілетудің басты шарты болып табылады деп түйіндейді.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, өндіріс, шоғырлану, кооперация, тиімділік, тұрақтылық, шаруа қожалығы.

T.A. KUSSAIYNOV,*¹

d.e.s, professor.

*e-mail: kta2006@bk.ru

¹Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Kazakhstan, Nur-Sultan

AGRICULTURAL COOPERATION FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract

The purpose of the article is to show that cooperation conducted in a «voluntary-compulsory» manner only discredits the idea of cooperation in rural areas and leads to food crises in society. The research uses the method of historical analogies. The article examines the processes of agricultural concentration, including in the form of cooperation, from a historical perspective; an assessment of current trends is given by comparing them with similar processes that took place in the Soviet era in the conditions of the administrative economy. Statistical materials from official sources, party-Soviet documents were used for the analysis. The content of V.I. Lenin's article «On Cooperation», to which the former and current ideologists of the cooperation of the peasantry refer, allows for a very twofold interpretation of the ideas of the leader of the revolution. On the one hand, Lenin's position presupposes a link between the city and the countryside on the basis of a new economic policy. On the other hand, his remark that «the system of civilized cooperators with public ownership of the means of production... – this is the system of socialism,» clearly indicates that Lenin considered the collective farm form as the highest form of peasant cooperation. This form of cooperation objectively leads to the use of the state coercive apparatus with all the ensuing consequences. This form of cooperation objectively leads to the use of the state coercive apparatus with all the ensuing consequences. It is shown that the basis of failures in the development of cooperation in modern agriculture of Kazakhstan is the prevalence of administrative and bureaucratic methods of solving the problem. Author summarizes that only reliance on the initiative of the peasants themselves, their personal interests and motivation are the main condition for the successful promotion of ideas of cooperation in rural areas.

Key words: agriculture, production, concentration, cooperation, effectiveness, stability, peasant farming.

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.43

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-85-92>

У.К. КЕРИМОВА,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: ykerimova@mail.ru

Г.С. КАСЕНБАЕВ,²

докторант.

e-mail: galym005@mail.ru

¹Казахский национальный аграрный
исследовательский университет,

Казахстан, г. Алматы

²Государственная академия управления
при Президенте Республики Казахстан,

Казахстан, г. Нур-Султан

КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

Для обеспечения продуктами питания населения Казахстана необходимо развивать сельскохозяйственное производство на основе внедрения инновационных технологий и новых знаний. Для реализации поставленных задач необходимо решить в данной отрасли проблемы, сдерживающие ее развитие. Цель написания статьи – выявить проблемы развития агропромышленного комплекса в Казахстане и обосновать пути их решения. Нами приведены актуальные проблемы развития АПК страны, которые необходимо решить в рамках выполнения Национального проекта развития АПК РК на 2021–2025 гг. Цель данного проекта – обеспечение населения страны продуктами питания первой необходимости, согласно установленной, научно обоснованной физиологической норме потребления (НОФНП). Ключевые проблемы развития АПК РК – это низкая техническая оснащенность отрасли сельскохозяйственной техникой и технологией, неэффективное использование природных ресурсов, в частности земельных, водных, наличие большого количества мелких нетоварных хозяйств, низкий уровень переработки сельскохозяйственной продукции, очень много посредников между производством и реализацией выращенной продукции, слабое внедрение результатов научных исследований и разработок ученых-аграрников, низкий уровень системы хранения, транспортировки и реализации сельскохозяйственной продукции и др. В статье освещены такие вопросы, как непривлекательность данной сферы для вложения инвестиций, низкая производительность труда, необходимость разработки механизмов государственной поддержки, широкое внедрение инновационных технологий и др. Обоснованы и аргументированы пути решения вышеперечисленных проблем развития АПК РК.

Ключевые слова: сельское хозяйство, проблемы, ресурсы, эффективность, обеспеченность, продукты питания, реализация.

Введение

В Послании Президента Республики Казахстана Касым-Жомарта Токаева народу страны «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» говорится, что «главная задача агропромышленного комплекса – полное обеспечение страны основными продуктами питания» [1].

За 30 лет независимости в республике в целях развития аграрной сферы экономики были разработаны и приняты более 10 программных документов, законов и законодательных актов. Принятые законы, программы и другие документы не в полной мере повлияли на темпы производства и переработки сельскохозяйственной продукции, которые все еще остаются невысокими. Об этом свидетельствуют фактические данные по выполнению основных экономических показателей развития АПК, предусмотренные Программой развития АПК РК на 2017–2020 гг.

Сегодня МСХ РК разработан и утвержден новый Национальный проект по развитию АПК на 2021–2025 гг.

Целью Национального проекта является увеличение производительности труда в аграрной сфере в 2,5 раза, экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции – в 2 раза, насыщение внутреннего рынка продовольственными товарами за счет отечественного производства на уровне 80%, обеспечение стабильными доходами более 1 млн сельских жителей. На выполнение данного проекта из государственного бюджета планируется выделить около 5 трлн тенге.

Основные положения

В АПК страны, как было сказано выше, самая низкая производительность труда. Сегодня в среднем один работник, занятый в сельском хозяйстве, производит продукции на сумму 3,5 млн тенге, или чуть больше 8 тыс. долл. США, тогда как в отдельных странах с развитой экономикой производительность труда в АПК составляет 90–100 тыс. долл. США.

Специалисты-аграрники считают, что можно увеличить производительность труда в данной отрасли за счет выращивания высокоурожайных культур, таких как чечевица, лен, соя, которые пользуются большим спросом на мировом аграрном рынке. Также эксперты считают, что в Казахстане имеется большой потенциал природных ресурсов (земельных, водных), что позволит выращивать органическую продукцию. И всего этого можно достичь путем внедрения инновационных агротехнологий.

Однако при этом необходимо учесть особенности сельского хозяйства, такие как зависимость от почвенно-климатических условий, сорта этих культур должны быть районированы и адаптированы к условиям Казахстана и иметь соответствующий для их возделывания парк сельскохозяйственной техники.

Ключевые проблемы в развитии АПК Казахстана:

- ◆ слабая материально-техническая база;
- ◆ нерациональное использование природных и трудовых ресурсов;
- ◆ слабая кооперация мелких нетоварных хозяйств в крупные товарные;
- ◆ низкая переработка сельскохозяйственного сырья;
- ◆ большая численность посредников «от поля до потребителя»;
- ◆ слабое внедрение результатов научных исследований в производство;
- ◆ недостаточные экономические механизмы привлечения инвестиций, меры господдержки в АПК и др.

Материалы и методы

Одним из приоритетов развития агропромышленного производства Республики Казахстан является продовольственная безопасность. Государство уделяет большое внимание полноценному обеспечению населения сельскохозяйственной продукцией в пределах научно обоснованной физиологической нормы потребления, утвержденной приказом министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503. Особенно он стал актуальным в связи с пандемией коронавируса. Принимаются соответствующие меры по обеспечению стабильности социально-экономического развития страны, включая регулирование цен на продукты питания.

Сегодня потребности населения в продуктах питания в республике обеспечиваются отечественными товаропроизводителями на уровне 80%.

Однако в этой сфере очень много проблем, которые необходимо решить в ближайшие годы.

Для раскрытия исследуемых вопросов нами использован традиционный метод анализа и синтеза, логического мышления, систематизации и обобщения накопленного материала.

Для написания данной статьи использованы также статистические данные по производству сельскохозяйственной продукции Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Результаты исследования, обсуждение

В сельском хозяйстве прежде всего необходимо ускорить процесс технической оснащенности и ее доступности сельским предпринимателям, особенно хозяйствующим субъектам малых и средних хозяйств, внедрить инновационные технологии, осуществить трансферт эффективных агротехнологий. Например, Казахстан по обеспечению сельского хозяйства тракторами значительно отстает от других стран. В республике на 1 гектар сельскохозяйственных угодий приходится всего лишь 1 трактор, тогда как в США – 27, Индии – 16, Бразилии – 11 [2]. Существующий парк тракторов также на 80% морально и физически изношен, темпы его обновления остаются крайне низкими – 1–3% в год. Общеизвестно, что использование такой техники приводит к повышению издержек производства на ремонт и ГСМ в среднем на 20%, а также влияет на сбор урожая. В 2020 г. 60% крестьянских (фермерских) хозяйств имели всего до 50 га сельхозугодий. Это говорит о том, что не все фермеры имеют возможность приобрести необходимую технику в полном объеме. Отсюда идет нарушение агротехники, несоблюдение севооборотов, неправильный режим полива. Отсутствие техники на рекультивацию приводит к деградации почв. Сегодня, по данным почвоведов, в республике деградации подвержено свыше двух третей территории РК. Деградации подвержены и орошаемые земли (от 4 до 10%), пастбища – от 20 до 60% [3]. Энерговооруженность села в 3–5 раз ниже, чем в странах с развитой экономикой.

Поэтому необходимо повысить плодородие сельскохозяйственных угодий путем внесения минеральных и органических удобрений. О высокой эффективности внесения минеральных и органических удобрений свидетельствует мировая практика.

Для решения данного вопроса Казахстан должен иметь свои заводы по выпуску удобрений и пестицидов. Для строительства завода по выпуску удобрений необходимо привлечь инвестиции из зарубежных стран, так как многие государства заинтересованы в открытии заводов по выпуску минеральных удобрений и пестицидов на территории Казахстана, которые позволят им многократно сократить транспортные и другие общехозяйственные расходы.

Необходимо также завершить инвентаризацию сельскохозяйственных земель, внедрить геоинформационную систему и перейти на космический мониторинг использования земель.

Площади орошаемых земель сократились с 2,5 млн га до 1,1 млн га. Причиной их сокращения явилась приватизация государственного имущества в частную собственность. За 30 лет вышли из строя ирригационные сооружения и дренажные системы, а также сократился объем инвестиций в существующую водохозяйственную систему.

Для расширения орошаемых земель Министерством сельского хозяйства принято решение в ближайшие годы ввести в оборот 600 тыс. га поливных земель [4]. В сельском хозяйстве преобладает численность мелкотоварных хозяйств. В республике производством продукции сельского хозяйства занимаются более 260 тыс. агроформирований и 1,6 млн домашних хозяйств. Из общей численности агроформирований 95% – это индивидуальные предприниматели и крестьянские (фермерские) хозяйства, которые производят всего лишь 32% валовой продукции. В структуре валовой продукции животноводства 66% приходится на домашние хозяйства.

На практике доказано, что выдерживают конкуренцию на рынке в основном крупные товарные хозяйства. Поэтому необходимо проводить работу по кооперации и интеграции мелких нетоварных хозяйств на селе в крупные. Здесь будет уместным сказать о законе сельскохозяйственной кооперации, который также не получил своего развития в полной мере.

Низкой остается доля переработанной сельскохозяйственной продукции. В Послании Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» говорится, что «нужно отходить от сырьевой направленности экспорта сельхозпродукции, которая достигла 70%, в то время как перерабатывающие предприятия загружены всего на 40%» [5].

Сегодня промышленная переработка мяса составляет около 21,4% от всего объема его производства, молока – 21,8%, плодов и овощей – 7–8%.

Многие фермеры из-за отсутствия большого объема выращенной продукции не могут конкурировать с крупными товаропроизводителями и реализуют продукцию в основном посредникам, т.е. не могут сдать сырье напрямую в перерабатывающие предприятия. Из-за нехватки сырья мощности перерабатывающих предприятий остаются невысокими.

Мощности мясоперерабатывающих предприятий составляют 48,9%, молокозаводов – 44,2%, масла сливочного – 50,6%, мучных изделий – 33,1% и т.д. [6].

Для обеспечения населения сельскохозяйственной продукцией в полном ассортименте Казахстан заводит ее из других стран. По отдельным видам продукции республика обеспечивает себя за счет собственного производства лишь на 60%. Доля импорта в емкости рынка наблюдается по фруктам (70%), мясу птицы (57%), колбасам (44%), молочным продуктам (40–50%), консервированным фруктам и овощам (85–95%) и др. [7].

Сельское хозяйство относится к сфере экономики с низкой инвестиционной привлекательностью. Общий объем инвестиций по республике составил 12,2 трлн тенге, в том числе в сельское хозяйство 0,5 трлн тенге, или ее доля не превышает 4,6% [8]. Для привлечения инвестиций в эту сферу экономики необходимо разрабатывать привлекательные инвестиционные проекты. Источниками инвестиций в сельское хозяйство могут быть лизинг и инвестиционный кредит [9].

Остается невысоким уровень выделяемых финансовых средств из госбюджета для расширенного воспроизводства в АПК, в частности в рамках программы субсидирования. Уровень государственной поддержки сельского хозяйства в республике к стоимости валовой продукции составляет 4,4%, тогда как пороговый уровень прямой государственной поддержки для Казахстана по правилам ВТО установлен в 8,5%.

Этот показатель по сравнению с другими странами остается невысоким. Например, размер государственной поддержки сельского хозяйства к стоимости валовой продукции в Беларуси составляет 11%, а в России – 5%. Требуется пересмотреть правила субсидирования аграрной сферы экономики. Многие сельские предприниматели считают, что существующие механизмы финансовой поддержки АПК не отвечают их спросу и требованиям, так как некоторые формы субсидирования недоступны мелким и средним хозяйствам.

По данным Казахского НИИ экономики и развития сельских территорий, 78% субсидий в животноводстве выделено сельским предпринимателям, имеющим от 1000 голов скота и выше. При разработке аграрной политики Министерство сельского хозяйства использует опыт экономически развитых стран, занимающих ведущие позиции в сельском хозяйстве. Например, в отрасли растениеводства используется модель развития таких стран, как Канада, Украина и Россия, то есть схожих по почвенно-климатическим условиям. Что касается отдельных культур, например сои, то для ее выращивания используется опыт таких стран, как США и Бразилия. Широко используется опыт Аргентины в производстве говядины и развитии аграрной науки. В производстве молока примером для Казахстана являются Германия, Франция и Новая Зеландия. В отрасли развития овцеводства в стране используется опыт Австралии, Новой Зеландии, а также европейских стран.

Еще одна проблема, которая требует своего решения, – это хранение и сбыт сельскохозяйственных продуктов. Для повышения конкурентоспособности и увеличения экспорта произведенной продукции необходимо повсеместно построить логистические и оптово-распределительные центры. Незрелость торгово-логистической системы, отсутствие инфраструктуры по предпродажной подготовке товара (мойка, фасовка, сушка, калибровка, транспортировка и т.д.) снижают своевременную поставку продукции населению.

Так, во многих регионах практически отсутствует инфраструктура по хранению плодоовощной продукции и пищевых продуктов. Всего в Казахстане функционирует 21 транспортно-логистический центр, мощности которого недостаточны для хранения. При увеличении урожайности сельскохозяйственных культур возрастает дефицит мощностей по хранению [9].

На своевременную доставку сельскохозяйственной продукции потребителям влияет также состояние автомобильных дорог, недостаточность развития железнодорожной сети для грузоперевозок между областями.

На увеличение объема экспорта готовой продукции также влияет развитие отечественного производства и переработки сельскохозяйственной продукции. Это связано с тем, что, как было сказано выше, производством продовольственных товаров занимаются хозяйства небольшого размера (81%). Вследствие этого продвижение сельскохозяйственных продуктов от производителей к покупателям производится в стихийном режиме.

По данным Министерства сельского хозяйства, принято решение о создании сети 15 агрологистических и 5 оптово-распределительных центров в Казахстане. Предварительная стоимость проекта – 160 млн долл. США.

Это направлено на обеспечение пищевой и продовольственной безопасности и полноценное построение цепочки добавленной стоимости выпуска и поставки сельхозпродукции «от поля – до вилки».

В странах с развитой экономикой, таких как Франция, Италия, Испания, Австралия, США и др., где достаточно грамотно поставлена работа по обеспечению необходимой инфраструктурой, то есть развита сеть хранения, имеются крупные оптовые рынки, наблюдаются стабильные цены на продукцию в течение года вне зависимости от сезона.

По данным экспертов, в Казахстане сельские предприниматели теряют 40% выращенного урожая из-за отсутствия хранилищ, переработки и упаковки произведенной продукции. Тогда как в ведущих зарубежных странах этот показатель составляет 10%.

Поэтому строительство современных «умных» хранилищ позволит сократить число посредников «от поля до потребителя», которые присваивают 70–75% розничной цены, тогда как в развитых странах они получают только 25–30%. Реализация сельскохозяйственной продукции без посредников повысит загрузку мощности перерабатывающих предприятий в 1,3 раза. А торговая наценка за счет сокращения посреднических звеньев снизится на 15–20%.

Требуется реконструкция и модернизация многих существующих овоще- и картофелехранилищ. Требуется усилить работу по санитарному и сертификационному контролю продукции.

Еще одна проблема – это низкий уровень обеспечения АПК современными инновационными технологиями, где главная роль отводится аграрной науке. Объем финансирования на научные исследования в целом по республике в 2020 г. составил около 90,0 млрд тенге, из них на сельскохозяйственную науку выделялось 12,3 млрд тенге, что составляет 13,6% от общей суммы. По данным МСХ РК, в отрасли лишь 8% результатов выполненных научных проектов внедряются в производство. Основная часть научных проектов, позволяющих решить проблемы АПК, финансируется государством без активного участия агробизнеса.

Отсюда и низкий уровень коммерциализации и трансферта технологий в аграрную сферу. Научными исследованиями ежегодно охватывается более 6000 хозяйств, что составляет всего лишь 3% от зарегистрированных субъектов АПК.

При этом отечественные аграрии остро нуждаются во внедрении эффективных технологий.

Решение вышеперечисленных проблем в АПК страны позволит обеспечить продовольственную безопасность, повысить производительность труда в сельском хозяйстве, улучшить социально-экономические условия жизни сельских предпринимателей.

Заключение

Повысить эффективность развития АПК страны можно за счет внедрения инновационных технологий в производство, разработки механизмов мер господдержки, в частности изменения методов субсидирования, налогообложения, страхования данной сферы.

Разработать механизмы стимулирования для землепользователей в повышении плодородия почв, ликвидации и восстановлении деградированных земель. Внедрить механизмы землепользования для личных подсобных хозяйств, в частности, выделить пастбищные угодья для выпаса домашнего скота.

Развивать систему хранения, переработки, логистики сельхозпродукции «от поля до потребителя».

Ускорить строительство оптово-распределительных центров для эффективного товародвижения и обеспечения населения выращенной отечественными товаропроизводителями сельскохозяйственной продукцией.

Усилить внедрение результатов научных проектов в аграрное производство и др.

Безусловно, сразу решить все проблемы АПК практически невозможно, но ученым-аграрникам, сельским предпринимателям необходимо принять действенные меры по решению вышеперечисленных проблем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Токаев К.К. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны. URL: <https://www.akorda.kz>
- 2 Казахстан может увеличить доходы от сельского хозяйства на 6 млрд долл. США. URL: <http://finreview.info/ru>. (дата обращения: 19.12.2019)
- 3 Деградация земель в Казахстане: фактор природный и человеческий. URL: <https://www.ritmearasia.org/news>. (дата обращения: 07.11.2019)
- 4 Брекешев С. В Казахстане до 2030 г. площадь орошаемых земель будет доведена до 3 млн га. URL: <https://primeminister.kz>. (дата обращения: 05.10.2021)
- 5 Токаев К.К. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. URL: <https://primeminister.kz>.
- 6 Промышленность Республики Казахстан за 2016–2020 гг. – Нур-Султан. – 2021. – 201 с.
- 7 Керимова У.К., Мадиев Г.Р., Дарибаева Э.Б., Турекулов С. Методические подходы к организации агрокластеров в Казахстане // Материалы международной научно-практической конференции, 13–14 июня 2019 г., ФГБОУ ВО Воронежский ГАУ. – 2019. – 214 с.
- 8 Инвестиционная и строительная деятельность в Республике Казахстан за 2016–2020 гг. – Нур-Султан. – 2021. – 198 с.
- 9 Шкарупа Е.А. Особенности привлечения инвестиций в сельское хозяйство: современное состояние и тенденции развития // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 3, Экономика. Экология – 2011. – № 2(19). URL: <http://www.volsu.ru>.
- 10 Что мешает сельскому хозяйству Казахстана стать драйвером экономики? URL: <https://cabar.asia/ru>.

REFERENCES

- 1 Tokaev K.K. Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaja osnova procvetaniya strany. URL: <https://www.akorda.kz>
- 2 Kazahstan mozhet uvelichit' dohody ot sel'skogo hozjajstva na 6 mlrd doll. SShA. URL: <http://finreview.info/ru>. (data obrashhenija: 19.12.2019)
- 3 Degradacija zemel' v Kazahstane: faktor prirodnyj i chelovecheskij. URL: <https://www.ritmearasia.org/news>. (data obrashhenija: 07.11.2019)
- 4 Brekeshev S. V Kazahstane do 2030 g. ploshhad' oroshaemyh zemel' budet dovedena do 3 mln ga. URL: <https://primeminister.kz>. (data obrashhenija: 05.10.2021)
- 5 Tokaev K.K. Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetaniya Kazahstana. URL: <https://primeminister.kz>.
- 6 Promyshlennost' Respubliki Kazahstan za 2016–2020 gg. Nur-Sultan. 2021, 201 p.
- 7 Kerimova U.K., Madiev G.R., Daribaeva Je.B., Turekulov S. (2019) Metodicheskie podhody k organizacii agroklastero v Kazahstane // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 13–14 ijunja 2019 g., FGBOU VO Voronezhskij GAU. 214 p.
- 8 Investicionnaja i stroitel'naja dejatel'nost' v Respublike Kazahstan za 2016–2020 gg. Nur-Sultan. 2021. 198 p.
- 9 Shkarupa E.A. (2011) Osobennosti privlechenija investicij v sel'skoe hozjajstvo: sovremennoe sostojanie i tendencii razvitija // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. – Serija 3, Jekonomika. Jekologija No. 2(19). URL: <http://www.volsu.ru>.
- 10 Chto meshaet sel'skomu hozjajstvu Kazahstana stat' drajverom jekonomiki? URL: <https://cabar.asia/ru>.

Ү.К. КЕРИМОВА,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail:ykerimova@mail.ru

Ғ.С. ҚАСЕНБАЕВ,²

докторант.

e-mail: galym005@mail.ru

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу

университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясы, Қазақстан,

Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДІ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазақстанды негізгі азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету үшін инновациялық технологиялар мен техникаларды енгізу арқылы ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту қажет. Алға қойылған міндеттерді жүзеге асыру үшін осы саланың дамуына кедергі болып отырған мәселелерді шешу керек. Мақаланы жазу мақсаты – Қазақстандағы агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мәселелерін анықтау және оларды шешу жолдарын негіздеу. Біз еліміздің АӨК дамытудың 2021-2025 жж. арналған ҚР АӨК дамытудың ұлттық жобасын орындау шеңберінде шешілуі қажет өзекті мәселелерін келтірдік. Бұл жобаның мақсаты – халықты белгіленген, ғылыми негізделген физиологиялық тұтыну нормасына (ҒНФТН) сәйкес ең қажетті азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету. ҚР АӨК дамуының негізгі мәселелері – бұл саланың ауыл шаруашылығы техникасымен және технологиясымен техникалық жарақтануының төмендігі, табиғи ресурстарды, атап айтқанда жерді, суды тиімсіз пайдалану, ұсақ тауарлық емес шаруашылықтардың көптігі, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу деңгейінің төмендігі, өсірілген өнімді өндіру мен өткізу арасындағы делдалдардың көптігі, ауыл шаруашылығы ғалымдарының ғылыми зерттеулері мен әзірлемелерінің нәтижелерінің өндіріске енгізілу деңгейінің, ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау, тасымалдау және өткізу деңгейінің төмендігі және т.б. Мақалада инвестиция салу үшін осы саланың тартымсыздығы, еңбек өнімділігінің төмендігі, мемлекеттік қолдау тетіктерін әзірлеу қажеттілігі, инновациялық технологияларды кеңінен енгізу және т.б. мәселелер қамтылған. ҚР АӨК дамытудың жоғарыда аталған проблемаларын шешу жолдары негізделіп, дәлелденген.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, мәселелер, қорлар, тиімділік, қамтамасыз ету, азық-түлік, жүзеге асыру.

U.K. KERIMOVA,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail:ykerimova@mail.ru

G.S. KASENBAYEV,²

PhD student.

e-mail: galym005@mail.ru

¹Kazakh national agrarian research university,

Kazakhstan, Almaty

²State Academy of Management

under the President of the Republic

of Kazakhstan, Kazakhstan, Nur-Sultan

KEY PROBLEMS OF AGRO-INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN AND WAYS TO SOLVE THEM

Abstract

To provide food to the population of Kazakhstan, it is necessary to develop agricultural production based on the introduction of innovative technologies and new knowledge. In order to implement the tasks set, it is necessary to solve the problems in this industry that hinder its development. The purpose of writing the article is to identify the

problems of the development of the agro-industrial complex in Kazakhstan and to justify the ways to solve them. We present the actual problems of the development of the country's agro-industrial complex, which must be solved within the framework of the implementation of the National Project for the development of the Agro-industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2025. The purpose of this project is to provide the country's population with essential foodstuffs, according to the established, scientifically based physiological consumption rate (SBPC). The key problems of the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan are low technical equipment of the branch with agricultural machinery and technology, inefficient use of natural resources, in particular land, water, the presence of a large number of small non-commodity farms, low level of processing of agricultural products, a lot of intermediaries between the production and sale of grown products, poor implementation of the results of scientific research and development of agricultural scientists, low level of storage, transportation and sale of agricultural products, etc. The article highlights such issues as the unattractiveness of this area for investment, low labor productivity, the need to develop state support mechanisms, the widespread introduction of innovative technologies, etc. The ways of solving the above-mentioned problems of the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan are substantiated and reasoned.

Key words: agriculture, problems, resources, efficiency, availability, foods products, realization.

FTAXP 06.71.07
ЭОЖ 332.145

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-93-102>

А.А. ПЯГАЙ,*¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: pyagay72@mail.ru

С.С. ШИНТАЕВА,²

докторант.

e-mail: saveliya13@mail.ru

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²«Туран-Астана» университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРЫНЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ, МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН РЕЗЕРВТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада республиканың өңірлері бойынша ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік өндірісін дамытуды мемлекеттік реттеу шараларының жүйесі талданған. Аталған зерттеудің мақсаты-экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы өнімі өндірісінің экономикалық құрамдас бөліктерін жүйелеу бойынша ұсыныстар әзірлеу және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы өнімі өндірісінің тиімділігіне мемлекеттік қолдаудың әсер ету деңгейін бағалау. Авторлар экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік өндірісін мемлекеттік қолдау тиімділігінің көрсеткіштер жүйесіне, сондай-ақ Қазақстанның ауылдық өңірлерінің азық-түлік нарығын дамыту қорларына бағалау жүргізді. Зерттеу көрсеткендей, ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту үшін Қазақстанның халықтың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, экспортты ұлғайтуға және импортты қысқартуға мүмкіндік беретін айтарлықтай ресурстық әлеуеті (жер, еңбек және материалдық-техникалық) бар. Ол үшін республика өңірлерінің стратегиялық дамуын ескере отырып, ең алдымен экспортқа бағдарланған өнім мен азық-түлікті өндіруді мемлекеттік қаржылық қолдаудың нысандары мен әдістерін жетілдіру қажет. Экономиканың аграрлық секторын өңірлік мемлекеттік қолдау тиімділігінің көрсеткіштері келесі түрде сипатталады: жалпы өндіріспен, түсіммен, пайдамен, рентабельділік деңгейімен, қаржылық тұрақтылығымен, еңбек өнімділігімен. Мемлекеттік қолдау қаражатын бөлудің әдістемелік тәсілдерін қарастыра отырып, агроөнеркәсіптік кешенді бюджетаралық реттеудің үш негізгі бағыты келесі әдісті қолдана отырып болжанады: жан басына шаққандағы, есептік қаржылық алшақтықты жабу, бюджеттік қауіпсіздікті теңестіру. Өсімдік шаруашылығында (гектар бойынша) 1 га егістікке субсидиялау 2018 ж. бастап, ал малдың өнімділігін субсидиялау 2020 ж. бастап тоқтатылды.

Тірек сөздер: азық-түлік нарығы, ауылдық өңірлер, ауыл шаруашылығы өнімдері, аграрлық өндіріс, ауыл шаруашылығы, инвестициялар.

Кіріспе

Еліміздің басты нормативтік құжаты «Қазақстан–2050» Стратегиясы болып табылады, мұнда ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлікке деген сұранысын ескере отырып, ауылшаруашылық саланы одан әрі жаңғырту көзделеді.

Бұл саланы ауылдық аймақтар шеңберінде аумақтық шаруашылық және оның шаруашылық принципі бойынша тұрғызудағы қоғамдық мүдделер саласының қатысуымен тығыз байланысты басқару жүйесін дамыту талап етіледі [1].

Тұрақты дамудың негізгі мақсаттары – өнім өндіру, өндірістік қызмет көрсету, өндірістік қызметтің барлық салаларында инновациялық дамуды қамтамасыз ету. Өндірістік қызметті басқару тиімділігін бағалаудың маңызды критерийлері – экономикалық нәтижелер: табыс, рентабельділік және т.б.

Негізгі ережелер

Экономика салаларының аймақтарда орналасуын бағалаудың маңызды критерийлерінің бірі – олардың экономикалық тиімділігінің көрсеткіші: ресурстардың ең төменгі шығынымен өнімдердің жоспарлы көлемін алу.

Өндірістерді орналастыру тиімділігінің көрсеткіштері – өнімнің тұтынушыға жеткізілуін ескере отырып, өнімнің өзіндік құны, қуат бірлігіне шаққандағы нақты капиталдық салымдар, рентаның пайдасы мен оны ұлғайту перспективалары.

Бұл көрсеткіштермен қатар, аймақтағы әрбір сала үшін оны орналастырудың техникалық-экономикалық көрсеткіштер жүйесі әзірленуі тиіс және басқарудың нақты құралдары мен формаларын қолдана отырып ресурстарды үнемді пайдалану жолдары анықталуы керек. Бұл жүйе қамтуы тиіс:

- ◆ шикізаттың негізгі түрлерінің, отынның, энергияның, судың өнім бірлігіне шаққандағы үлестік шығындарды бағалау;

- ◆ өнім бірлігіне шаққандағы өндірістік қалдықтарды шығару және қалдықсыз пайдалану әдістері;

- ◆ негізгі қорлардың үлестік шығындары және олардың ғылыми-техникалық прогреске сәйкестік деңгейі;

- ◆ экономикалық процестерді ең тиімді басқару жолдарын іздеу [2].

Аймақтың тұрақты даму қорларын бағалаудағы маңызды орынды экономикалық сипаттамалар алады. Ол үшін бір-бірімен біртекті технологиялық тізбектер және соңғы өнімді өңдеу, жасап шығару мен сатудың барлық кезеңдеріне дейін жеткізілетін, бастапқы қорды өндіру, шығарып алу сияқты технологиялық құрылысты ұйымдастырушы өндірістер реттілігі арқылы байланысқан техникалық түйіндескен өндірістердің топтарын бөліп алу қажет [3].

Материалдар мен әдістер

Ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту үшін қаржы жүйесін жетілдіру қажет. Қаржыландырудың негізгі көздері меншікті қаражат (пайда, амортизациялық аударымдар), мемлекеттік бюджет, аралас инвестициялар (мемлекеттік, жеке: отандық және шетелдік компаниялар, коммерциялық банктер) болуы мүмкін.

Ауыл шаруашылығына салынған инвестициялардың жеткіліктілік критерийі дегеніміз – салааралық аймақтық деңгейде капиталдың табыстылығы мен еңбек ресурстарын (еңбекақы төлеу) пайдалану бағасының мөлшерінде өнім өндірудің тұрақты өсуін қамтамасыз етуші ресурстар көлемі.

Мемлекеттің функциясы икемді экономикалық саясат жүргізу (салықтық, несиелік, амортизациялық, кедендік және т.б.), несие нарығында өндіріс құралдарының қозғалысын бақылау, мемлекеттік бағалы қағаздардың пайыздық мөлшерлемесін басқару және т.б. арқылы инвестициялық процесті реттеу болып табылады. Нарықтық экономикасы дамыған елдердің ауыл шаруашылығы негізгі капиталының инвестициялар құрылымындағы меншікті қаражаттың үлес салмағы 65–70% құрайтындығын көрсетеді (оның ішінде 40–45% – пайда және 25–30% – амортизациялық аударымдар) [4].

Әдістемелік тәсілдемелер негізінде мемлекеттік көмекті мақсатты пайдалануға, делдалдық банк қызметтерімен байланысты шығындарды азайтуға, тауар өндірушілері мен бір-бірімен байланысты салалардың кәсіпорындарынан бос қаражат тартуға мүмкіндік беретін ауылшаруашылық несие жүйесін қалыптастыру қажет. Ол үшін несие төлеудің жеңілдетілген шарттарымен мемлекеттік несиелендіру жүйесін қарастыратын ауылшаруашылық несиелер бойынша арнайы бағдарламалар әзірлеу ұсынылады.

Осы мақсатта несие ресурстарын тиімдірек пайдалануға мүмкіндік беретін жеңілдетілген қысқа және ұзақ мерзімдік несиелендірудің арнайы мемлекеттік қорларын, ауылшаруашылық өнімдерінің тауар өндірушілерінің ипотекалық және лизингтік қорларын құру ұсынылады.

Сонымен бірге ауылшаруашылық өнімді өндіру және ұқсатуды дамытудағы барлық технологиялық шығындар бойынша коммерциялық құрылымдарды пайызсыз несиелендіру жүйесін енгізу қажет.

Нәтижелер

Ауылшаруашылық құралымдар қызметін талдау барысында, олардың асыл тұқымды табын сатып алудағы төлемді дереу және толығымен төлейтін немесе кепілдік мүлікті талап етуші коммерциялық банктерден қымбат бағадағы несиелер алуға қабілеттерінің жетпейтінін көрсетті. Бұл мақсатта асыл тұқымды мал сатып алудың шарттары мен тәртіптерін лизингтік негізде заңнамалы түрде бекітілуі керек.

Лизингтік қызметтерді ескере отырып, асыл тұқымды малды сатып алуды басқарудың келесі механизмі ұсынылады – несиелік ресурстар үшін лизингтік компанияның алатын 6%-ын субсидиялау, оның сатып алу құнын төмендетуге мүмкіндік беру үшін ҚҚС пен сақтандыру төлемдерін алып тастау.

Агроөнеркәсіптік кешеннің (АӨК) басым бағыттары бойынша инвестициялық жобаларды іске асыру шеңберінде тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің қол жетімділігін арттыру мақсатында, капитал сыйымдылығын төмендету мен салынған инвестициялар қайтарымын арттыру көмегімен АӨК субъектілерінің инвестициялық салымдарға жұмсаған шығынның бір бөлігін қайтаруды субсидиялау бағдарламасы жүзеге асырылуда.

Инвестициялық субсидиялау құралы құрылыс-монтаждау жұмыстарына, техника мен жабдықтарға жұмсалған инвестициялық шығындарды ішінара өтеуге (20%-дан 80%-ға дейін) бағытталған.

Бюджет қаражатының негізгі көлемін (41%) жыл сайын ауылшаруашылық техниканы субсидиялауға – 49 млрд теңге, мал шаруашылығына – 36 млрд теңге (30%) және өсімдік шаруашылығына – 16% (19 млрд теңге), ұқсатуға 11%-ды – 16 млрд теңгені бағыттау қарастырылған.

Қазақстанның барлық аймақтары бойынша көктемгі егіс және астық жинау жұмыстарын ұйымдастыру үшін жеңілдетілген несиелердің жалпы сомасы 682,6 млрд теңгені құрайды, оның ішінде тұқым үшін – 228,9 млрд теңге (33,5%), жанар-жағармай материалдарына – 124,2 млрд теңге (18,2%), минералды тыңайтқыштарға – 180,9 млрд теңге (26,5%), гербицидтер мен улы химикаттарға – 148,5 млрд теңге (21,8%).

Республикалық бюджетте қарастырылған несиенің бөлінген несиелер үшін 41,4 млрд теңге сомасына субсидиялар беру көзделеді, оның ішінде тұқым үшін – 12,6 млрд теңге (30,4%), жанар-жағармай материалдарына – 8 млрд теңге (19,3%), минералды тыңайтқыштарға – 12,8 млрд теңге (30,9%), гербицидтер мен улы химикаттарға – 8,1 млрд теңге (19,4%). Көктемгі егіс және астық жинау жұмыстарын ұйымдастыру кезеңінде дәнді дақылдарды егу үшін жалпы мөлшері 56,2% жеңілдетілген несиелер, 58% субсидиялар бөлінеді; астық жүгерісі үшін: жеңілдетілген несиелер – 2,2%, субсидиялар – 2,6%; күріш үшін: жеңілдетілген несиелер – 2,4% және субсидиялар – 2,6%; картоп үшін: сәйкесінше 7,7% және 4,3%; көкөністер үшін: 6,1% және 6,4% [5].

Көктемгі егіс және астық жинау жұмыстарын ұйымдастыру үшін жеңілдетілген несиелердің жалпы мөлшердегі үлес салмағы Ақмола облысы бойынша 19,5%, субсидиялар – 20% құрайды, сәйкесінше Ақтөбе – 2,8% және 2,6%; Алматы – 7,9% және 7,5%; Батыс Қазақстан – 1,7% және 1,7%; Жамбыл – 4,2% және 4,3%; Қарағанды – 4,7% және 2,8%; Қостанай – 18,7% және 19,5%; Павлодар – 5,1% және 5,2%; Солтүстік Қазақстан – 15,3% және 15%; Түркістан – 10,1% және 10,3%; Шығыс Қазақстан – 5,7 және 5,4%.

Тұқым үшін жеңілдетілген несиелендіру жоғары репродукциялы тұқымдарды өндіруді 2021 ж. 2019 жылға қарағанда 2 есеге арттыруға мүмкіндік береді, оның ішінде Ақмола облысы бойынша – 13%-ға, Ақтөбе – 2,6 есе, Алматы – 10,7%, Батыс Қазақстан – 2,6 есе, Жамбыл – 20,6%, Қарағанды – 32,5%, Қостанай – 3,7 есе, Қызылорда – 4 есе, Түркістан – 1,8 есе, Павлодар – 37%, Солтүстік Қазақстан – 1,7 есе, Шығыс Қазақстан – 2,4 есе.

Минералды тыңайтқыштарды енгізу көлемі 2021 ж. 2019 ж. салыстырғанда Қазақстан бойынша 33%-ға ұлғаяды, оның ішінде Ақмола облысы бойынша – 14%-ға, Ақтөбе – 86%-ға, Алматы – 63%-ға, Жамбыл – 70%-ға, Қостанай – 2,6 есе, Қызылорда – 33%-ға, Түркістан – 34,4%-ға, Солтүстік Қазақстан – 18%-ға.

2021 ж. арамшөптермен күресу үшін гербицидтермен өңделген аудан Қазақстан бойынша 16,2 млн га болады, оның ішінде Ақмола облысының үлесі – 33,6%, Қостанай облысында – 30,4%, Солтүстік Қазақстан облысында – 21,5%.

Атап өткен және басқа да ұйымдастырушы-экономикалық және технологиялық шаралар негізгі ауылшаруашылық дақылдардың және ең алдымен, экспортталушы дақылдардың өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Өрараптандыруды, тыңайған жерлерді игеруді және бос қалған жарамсыз жерлерді қолдануды ескеретін болсақ, 2021 ж. егістік алқаптары дәнді дақылдары мен дәнді-бұршақты дақылдары үшін Қазақстан бойынша 13,3 млн га құрайды, астық жүгерісі 23,5%-ға (184 мың га) ұлғаяды, майлы дақылдар – 8,3%-ға және 3 млн га; қант қызылшасы – 88,2%-ға және 32 мың га, және де олардың барлығы 2021 ж. ауылшаруашылық жануарларды шүйгін азықпен қамтамасыз етеді.

Малдың ірі азықпен қамтамасыз етілуі Қазақстан бойынша 112%-ды құрайды, оның ішінде Ақмола облысы бойынша – 105%, Алматы – 106%, Ақтөбе – 117%, Батыс Қазақстан – 120%, Қарағанды – 118%, Қостанай – 125%, Түркістан – 120%, Солтүстік Қазақстан – 111%.

Тұқымдық мал мен құстың үлесі Қазақстан бойынша келесі көрсеткіштерді құрайды: ірі қара – 16,9%-ды және 2019 ж. салыстырғанда 5,9%-ға артады, қой – 17,7%-ды құрайды және 3%-ға артады; құс – 31,2%-ды құрайды және 12,7%-ға артады, түйе – 18,1%-ды құрайды және 5,4%-ға артады.

Қарқынды технологияларды енгізу, өнімділікті арттыру, мал мен құс санының өсуі мал шаруашылығы өнімдерін өндіруді ұлғайтуға мүмкіндік береді.

2022 ж. еттің барлық түрін өндіру мөлшері (таза салмақта) 1258 мың тоннаға жетеді, оның ішінде сиыр еті – 516 мың тонна (41%), шошқа еті – 133 мың тонна (10,6%), қой еті – 144 мың тонна (14,1%), құс еті – 298 мың тонна (23,7%) және жылқы еті – 134 мың тонна (18,6%).

Еттің барлық түрін өндіру мөлшері 2022 ж. 2019 ж. салыстырғанда 27,1%-ға ұлғаяды, оның ішінде сиыр еті – 15%-ға, шошқа еті – 44,5%-ға, қой еті – 17,2%-ға, құс еті – 66,5%-ға, жылқы еті – 14,5%-ға.

Еттің барлық түрін өндірудің жалпы мөлшері Солтүстік өңір бойынша 331 мың тонна, таза салмағы – 26,3%-ды құрайды, Батыста – 167 мың тонна және 13,3%, Оңтүстікте – 478 мың тонна және 37%, Орталық және Шығыста – 282 мың тонна және 22,4%.

Сүт өндірісінің мөлшері 6079 мың тоннаға жетеді, оның ішінде Солтүстік өңір бойынша – 30%, Батыста – 10,8%, Оңтүстікте – 34,9%, Орталық және Шығыста – 24,1%; жұмыртқа: таза салмағы бойынша Солтүстік өңірде – 47,9%, Батыста – 9,2%, Оңтүстікте – 27,4%, Орталық және Шығыста – 15,6%; жүн: Солтүстік өңірде – 8,1%, Батыста – 16,5%, Оңтүстікте – 59,6%, Орталық және Шығыста – 15,8%.

Демек, 2022 ж. Қазақстан бойынша ет өндіру 1258 мың тонна көлемінде болжануда және халықтың азық-түлік өнімдері мен қажеттіліктерін 119% қамтамасыз етеді, оның ішінде Солтүстік өңір бойынша – 164%-ға, Батыста – 84%-ға, Оңтүстікте – 101%-ға, Орталық және Шығыста – 148%-ға. Алматы, Нұр-Сұлтан қалалары мен Батыс өңірі халқының қажеттіліктері Солтүстік, Орталық және Шығыс өңірлерінен үлестіру есебінен орны толтырылады.

Жалпы, сүт өндірісі Қазақстан бойынша және Алматы мен Нұр-Сұлтан қалаларын қоса алғанда барлық өңірлер бойынша қажеттілікті қанағаттандырады; жұмыртқа қажеттілігі де Қазақстан бойынша толық қамтылуда; өсімдік майының қажеттілігі меншікті өндіріс есебінен қамтамасыз етіледі; көкөністер мен картоп қажеттіліктері де меншікті өндіріс арқылы қамтамасыздандырылады. Атап айтқанда, жеміс-жидек дақылдары және жүзіммен қамтамасыздандыру жалпы Қазақстан бойынша тек 36%-ын ғана қанағаттандырады, оның ішінде Солтүстік өңір бойынша – 8%-ға, Батыста – 4%-ға, Оңтүстікте – 61%-ға, Орталық және Шығыста – 11%-ға.

Талдау көрсетіп отырғандай, ауылшаруашылық өнімдерді өндіру және дайын өнімді шығару ұлғайған сайын экспорт та ұлғайды. Сонымен, 2019 жылы 2016 жылмен салыстырғанда ауылшаруашылық өнім экспортының көлемі 16,8%-ға артты, оның ішінде өсімдік шаруашылығының өнімдері – 14,5%-ға, мал шаруашылығының өнімдері – 54,8%-ға, дайын өнімді шығару (азық-түлік) – 19,0%-ға, жалпы – 16,8%-ға.

Есептеулер көрсетіп отырғандай, 2022 жылы 2019 ж. салыстырғанда ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлік экспортының көлемі 31,2%-ға ұлғаяды, оның ішінде азық-түлік бойынша – 51%-ға және өнімдер бойынша – 31,2%-ға. Мұндай жағдай өнімдердің импортын 9,5%-ға азайтуға мүмкіндік береді, яғни 2022 ж. экспорт 1963 млн АҚШ долларына импорттан арта түседі (1-кесте, б. 97).

Кесте 1 – Қазақстан бойынша ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлік экспорты және импортының динамикасы

Көрсеткіш	2016 ж. нақты	2017 ж. нақты	2018 ж. нақты	2019 ж. нақты	2022 ж. болжам
Өнімдер экспортының көлемі, барлығы:	1082	1167	1192	1899	2288
оның ішінде жеке өнімдер бойынша:					
- өсімдік шаруашылығы	1020	1109	1124	1790	1970
- мал шаруашылығы	62	58	68	109	318
Дайын өнімді шығару	945	978	1081	1125	1700
Барлығы	2027	2145	2273	3024	3988
Импорт көлемі	2726	2596	2495	2131	2025
Ескертпе – Зерттеу мәліметтерінен құрастырылды.					

2022 ж. ауылшаруашылық дайын өнімдерді экспорттау 1700 млн АҚШ долларын құрайтын болады, оның ішінде таза салмақтағы ұн – 17,4%, ет – 22,3%, мақта талшығы – 8,3%, өсімдік майы – 8,7%, басқалары – 19,6%, күнжара және басқа да қатты қалдықтар – 4,3%, балық сүбесі – 3,7%.

2022 ж. 2019 жылмен салыстырғанда ауылшаруашылық өнімдер мен азық-түлік экспортының көлемі 1961 млн АҚШ долларына ұлғаяды, оның ішінде астық бойынша – 985 млн АҚШ долларына, өсімдік майы – 250 млн АҚШ долларына, тұқым майлары – 185 млн АҚШ долларына, сиыр еті – 140 млн. АҚШ долларына, ұн – 155 млн АҚШ долларына, және басқа да өнімдер бойынша – 216 млн АҚШ долларына [6].

Ауылшаруашылық өндірісінің дамуы үшін, ең алдымен, экспортқа бағытталған өнімдер үшін негізгі капиталдың инвестициялар көлемі ұлғаюда.

2019 ж. бойынша инвестициялар 482,8 млрд теңгені құрады, бұл көрсеткіш 2018 жылмен салыстырғанда 42,3 млрд теңгеге (9,6%-ға) жоғары болып, 2018 жылмен салыстырғанда инвестициялардың өсімі Солтүстік өңір бойынша 7,8%-ға төмендесе, Батыс өңірі бойынша – 9,3 млрд теңгеге (35,6%-ға), Оңтүстік бойынша – 34,1 млрд теңгеге (23,1%-ға), Орталық және Шығыс бойынша – 17,2 млрд теңгеге (52,2%-ға) өсті (2-кесте).

Кесте 2 – Қазақстан өңірлері бойынша АӨК негізгі капиталға инвестициялар

Өңір	2018 ж.		2019 ж.		2019 ж. салыстырмалы 2018 ж. (+,-)	
	млрд. теңге	%	млрд. теңге	%	млрд. теңге	%
Солтүстік	234,1	53,1	215,8	44,7	-18,3	-7,8
Батыс	26,1	5,9	35,4	7,3	9,3	35,6
Оңтүстік	147,4	33,5	181,5	37,6	34,1	23,1
Орталық және Шығыс	32,9	7,5	50,1	10,4	17,2	52,2
Барлығы	440,5	100	482,8	100	42,3	9,6
Ескертпе – ҚР ҰЭМ Статистика жөніндегі комитеттің мәліметтері бойынша дайындалған, 2019 ж.						

Аграрлық сектордағы инвестициялар механизмін аймақтар бойынша жетілдіру ауылшаруашылық өндірісінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік берді (шығындар өтелімділігі өсті) және мамандандыру мен шоғырлануды ескергенде, өндіріс көлемі ұлғайтылды.

Өндіріс тиімділігінің ұлғайтылуына (ауылшаруашылық өнімнің өзіндік құнын төмендету және рентабельділік деңгейін арттыру) субсидиялар айтарлықтай әсер етті.

2019 ж. ауылшаруашылық өндірісті дамытуға 287 млрд теңге субсидиялар бөлінді, оның ішінде өсімдік шаруашылығына – 122 млрд теңге (42,5%), мал шаруашылығына – 67 млрд теңге (23,3%).

Егін салу және жинау жұмыстарын ұйымдастыруға арналған несиенің үлес салмағы субсидиялардың жалпы көлемінде 49,2%, минералды тыңайтқыштар үшін – 18%, гербицидтер үшін – 17,2% құрады.

2019 ж. Қазақстандағы мал шаруашылығына бөлінген субсидия көлемі 33,8 млрд теңгені құрады, және де 2018 жылмен салыстырғанда тек 2%-ға азайды; келесі облыстар бойынша өсті: Ақтөбе – 4%-ға, Алматы – 16%-ға, Қостанай – 13%-ға, Қызылорда – 59%-ға, Солтүстік Қазақстан – 53%-ға, Түркістан – 2%-ға, келесі облыстар бойынша азайды: Атырау – 57%-ға, Шығыс Қазақстан – 37%-ға, Қарағанды – 20%-ға, Маңғыстау – 38%-ға, Павлодар – 24%-ға.

2019 ж. Қазақстан бойынша тұқымал саласына бөлінген субсидиялардың орташа үлес салмағы 50,5%-ды құрады, оның ішінде Солтүстік өңірде – 58,4%, Батыс өңірінде – 38,5%, Оңтүстікте – 52,3%, Орталық және Шығыста – 41,7% (3-кесте).

Субсидияны ескергенде, жалпы көлемде 100 бастан жемдеуге қойылатын бұқалардың үлес салмағы етті мал шаруашылығындағы тірідей массасы 400-ден 450 кг-ға дейін болса, бір бас үшін 45 мың теңгеге субсидиялануы 39,3%-ды құрайды, 451 кг-нан 500 кг-ға дейін – бір бас үшін 40 мың теңге болғанда 17,6%-ды құрайды, 501-ден 550 кг-ға дейін – бір бас үшін 35 мың теңге болғанда 15,9%-ды құрайды, 551-ден 600 кг-ға дейін және одан жоғары – бір бас үшін 30 мың теңге болғанда 27,2%-ды құрайды.

Кесте 3 – Қазақстан өңірлері бойынша мал шаруашылығына бөлінген субсидиялар көлемі, 2019 ж.

Өңір	2018 ж.		2019 ж.	
	млрд. теңге	%	млрд. теңге	%
Солтүстік	8620	41,6	12057	58,4
Батыс	5533	61,5	3462	38,5
Оңтүстік	12476	47,7	13672	52,3
Орталық және Шығыс	6423	58,3	4595	41,7
Барлығы	33052	49,5	33786	50,5
Ескертпе – 2018–2019 жж. бойынша ҚР ҰЭМ Статистика жөніндегі комитеттің мәліметтері бойынша дайындалған.				

2019 ж. бойынша Қазақстандағы сүт өндірісі құнының төмендеуі 6958 млн теңгені құрады, оның ішінде тоннасы үшін 25 мың теңге төленген жағдайда – 4924 млн теңге (70,8%), тоннасына 15 мың теңге болғанда – 1555 млн тонна (22,3%) және ауылшаруашылық кооперативтерге тоннасы үшін 10 мың теңге төлегенде – 478 млн теңге (6,9%) болды.

Құс етін өндіруге кеткен шығындар 7270 млн теңгеге төмендеді, оның ішінде бір тонна үшін 80 мың теңге мөлшерінде субсидия бөлінген жағдайда 4152 млн теңгені (57,1%) құрады, бір тонна үшін 70 мың теңге болғанда – 1064 млн теңге (14,6%), бір тонна үшін 60 мың теңге болғанда – 1221 млн теңге (16,8%), бір тонна үшін 50 мың теңге болғанда – 833 млн теңге (11,5%) болды.

Тағамдық жұмыртқаны өндірудің өзіндік құны субсидияландырудың есебінен 6025 млн теңгеге төмендеді, оның ішінде 3 мың данасын 1 мың теңгеден есептегенде 2008 млн теңгеге (33,3%), 1 мың үшін 2,7 мың теңге болғанда – 250 млн теңгеге (4,1%), 1 мың үшін 2,5 мың теңге болғанда – 2693 млн теңгеге (44,7%), 1 мың үшін 2 мың теңге болғанда – 369 млн теңгеге (6,5%).

Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін өндіру үшін 16,6 млрд теңге мөлшерінде бөлінген субсидиялар есебінен Қазақстан бойынша ауылшаруашылық өнімдерін өткізуден түскен жалпы пайданың көлемі 429,5 млрд теңгені құрады, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімі – 335,5 млрд теңге (78,1%) және мал шаруашылығы 94 млрд теңге (21,9%). Солтүстік өңірі құрылымындағы 235,8 млрд теңгеге тең жалпы түсімнің 216,8 млрд теңгені (91,9%) өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы – 19 млрд теңгені (8,1%) құрады [7].

Жалпы пайда құрылымының Солтүстік өңір бойынша үлес салмағы 54,9%-ға тең, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімі – 64,6%, мал шаруашылығы өнімі – 20,2%; Батыс өңірі бойынша сәйкесінше үлес салмақ 5,1%-ға тең, өсімдік шаруашылығы өнімі – 2,9%, мал шаруашылығы өнімі – 12,7%; Оңтүстікте – 28,4%, өсімдік шаруашылығы өнімі – 23,7%, мал шаруашылығы өнімі – 45,1%.

Әсіресе мал шаруашылығы өнімдерін өткізудің табыстылық деңгейі 36%-ға төмендеп, келесі көрсеткіште болар еді: ірі қара малдың еті – 16,8% (субсидиялар ескертілгенде – 26,2%); қой еті – сәйкесінше 24% және 37%; шошқа еті – 11% және 17,1%; жылқы еті – 24,0% және 37,5%; құс еті – 11,6% және 18,1%, сүт – 22% және 34%.

2019 ж. бойынша Қазақстан ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлікті 2400 млн АҚШ долларына экспорттады, бұл бағдарлама бойынша жоспарланған деңгейден 23%-ға жоғары, 2018 ж. – 26%-ға жоғары болды да, экспорттың өсу қарқыны 1,26 көрсеткішін құрады. Ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлікті экспорттау бойынша жоспарлық көрсеткіштер келесі аймақтар бойынша артығымен орындалды: Атырау облысы бойынша 98%-ға, Шығыс Қазақстан – 54%-ға, Батыс Қазақстан – 45%-ға, Ақтөбе – 33%-ға және Нұр-Сұлтан қаласы – 79%-ға. 2019 ж. бойынша экспорт көлемі өсімдік шаруашылығы өнімі бойынша 1168 млн АҚШ долларын, мал шаруашылығы – 96 млн АҚШ долларын, және жалпы алғанда 1264 млн АҚШ долларын құрады.

Экспорттық өнімді өткізу үшін 2557 кәсіпорын қатысты, оның ішінде өсімдік шаруашылығы бойынша – 539 кәсіпорын, мал шаруашылығы бойынша – 2019 кәсіпорын, оның ішінде Солтүстік өңір бойынша – 840 кәсіпорын (32,8%), Батыс өңірі бойынша – 592 (23,2%), Оңтүстік және Шығыс өңірлері бойынша – 482 кәсіпорын (18,9%).

Қазақстан бойынша бір кәсіпорынға шаққандағы ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты 0,7 млн АҚШ долларын құрады, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімдері – 3,3 млн АҚШ доллар, мал шаруашылығы өнімдері – 0,6 млн АҚШ доллар; сонымен бірге, Алматы қ. бойынша – 2,5 млн АҚШ доллар; Нұр-Сұлтан қ. бойынша – 1,1 млн АҚШ доллар; дайын өнімді жасап шығару бойынша: Алматы қ. – 5,5 млн АҚШ доллар; өсімдік шаруашылығы бойынша: Орталық және Шығыс өңірлері – 5,9 млн АҚШ доллар, Оңтүстік – 4,1 млн АҚШ доллар.

Сонымен, АӨК өнімдері экспортының негізгі көлемі бидайға (26,9%) және ұнға (14,7%), дайын өнімдерге – 66%, оның ішінде 39,2% – ұн, 9% – өсімдік майы, 9% – кондитерлік өнімдер, 4% – балық сүбесі, 6% – мақта талшығына келеді.

Астық экспорты бойынша негізгі аймақтарға Ақмола, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстары жатады, ал дәстүрлі астық нарықтары Орталық Азия, Иран, Қытай, Ауғанстан болып табылады.

Майлы дақылдар Өзбекстан, ЕО, ҚХР, Моңғолия және Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Ақмола облыстары мен Алматы қаласына экспортталады.

Негізінен өсімдік майы Алматы мен Нұр-Сұлтан қалаларынан, Түркістан және Шығыс Қазақстан облыстарынан ҚХР, Ресей Федерациясына, Тәжікстан мен Қырғызстанға жеткізіледі.

Қазақстан үшін ЕАЭО маңызды нарық болып табылады. Қытайға экспорт 258 млн АҚШ долларын құрады.

Иранға 329 млн АҚШ долларына, ал Түркияға 113 млн АҚШ долларына ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлік тауарлары экспортталады (кесте 4).

Кесте 4 – Қазақстан өңірлерінің шетелдерге ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлік тауарларының экспорты, 2019 ж., млн АҚШ доллары

Өңір	ЕАЭО	ЕО	ҚХР	Иран	Өзбекстан	Басқа елдер	Барлығы
Солтүстік	142,2	73,8	46,6	59,3	204,2	481,7	1007,8
Батыс	44,5	2,2	1,6	22,4	14,5	23,9	109,1
Оңтүстік	94,5	66,7	50,8	14,8	229,0	115,3	571,1
Орталық және Шығыс	68,1	54,2	41,5	27,1	83,8	90,5	365,2
Алматы қ.	118,8	77,1	–	72,9	75,3	188,3	532,4
Нұр-Сұлтан қ.	22,4	29,5	117,8	132,6	26,8	109,2	438,3
Барлығы	499,5	303,5	258,3	329,1	633,6	989,9	3023,9
Ескертпе – ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметтері бойынша дайындалған, 2020 ж.							

Экспортталушы ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түлік тауарларының жалпы көлемдегі үлес салмағы ЕАЭО елдеріне – 16,6%, ЕО үшін – 10%, ҚХР – 8,5%, Иран – 10,9%, Өзбекстан – 21% және басқа елдерге – 33% құрады [8].

Талқылау

Қазақстандық ауылшаруашылық өнімдері үшін перспективалық нарықтар: ЕАЭО және ТМД елдері, Қытай, Парсы шығанағы елдері.

Ауылшаруашылық өнімдерін экспорттауда келесі түрдегі кедергілер кездеседі: жоғары импорттық баждар, жоғары техникалық кедергілер, стандарттардың айырмашылықтары.

Ішкі қажеттіліктерді азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін ауылшаруашылық өнімнің келесі түрлері қажет: құс еті, ет өнімдері, сүт өнімдері, балық, өсімдік майы, жеміс-көкөністер өнімдері, қант [9].

Ішкі тұтынуын меншікті өндірісімен толығымен қамтамасыз ете алатын өнімдең экспорттық әлеуеті ең жоғары болып табылады: сиыр еті, қой еті, шошқа еті, сондай-ақ сыртқы нарықта жоғары сұранысқа ие: астық, майлы дәнгер, картоп және олардың дайын өнімдері [10].

Ауылшаруашылық өнімдерін жасап шығару және азық-түлік өнеркәсібі салаларын дамыту, ішкі нарықты азық-түлік тауарларымен қанықтыру, мал шаруашылығының құрама жемге қажеттіліктерін қанағаттандыру және экспорттық әлеуетті іске асыру үшін өнімнің басым түрлерін өндіруге бағытталған.

Бәсекеге қабілетті экспортқа бағытталған өнімдер жасап шығаруға бағытталған ауылшаруашылық өнімдерін жасап шығару мен азық-түлік өнеркәсібі кәсіпорындарын салу мен жетілдіруде оларды заманауи жабдықтармен қамтамасыздандырудағы инвестициялық шығындарды да субсидиялау қажет.

Қорытынды

Мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыру мақсатында субсидиялаудың нормативтері мен өлшемдерді қолдану ұсынылады.

Жаңа технологияларды ендіру, тұқым себуда жоғары сапалы тұқым материалын пайдалану, тыңайтқыштарды және өсімдіктерді қорғау құралдарын кеңінен пайдалану, өнімділігі жоғары техниканы иелікке алуды ынталандыру астық өнімділігін, шығарылатын өнім сапасын арттыруға және олардың өзіндік құнын төмендетуге бағытталатын болады. Бұл ұсынылып отырған шаралар қосылған құны жоғары өнімдер өндіруді, ең алдымен өсімдік майы мен қант импортының орнын басуға қол жеткізуге мүмкіндік береді [11].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Akhmetova K.A. et al. Problems of Food Market of Kazakhstan: Solution Approaches // Journal of Applied Economic Sciences. – 2018. – Т. 13. – № 8.
- 2 Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova S. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan // Polish Journal of Environmental Studies. – 2018. – Т. 27. – № 5.
- 3 Федорович С.В. и др. Инфраструктурное развитие сельхозпродукции в Республике Казахстан // Экономика региона. – 2019. – Т. 15. – № 2.
- 4 Таможенный Кодекс Евразийского экономического союза. – М.: ЕЭК, 2017. – 465 с.
- 5 Закон № 197-VI «О республиканском бюджете Казахстана на 2019-2021 годы». – Астана, 2018. – 62 с.
- 6 Отчет о реализации Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 гг. – Астана: МСХ РК, 2020. – 82 с.
- 7 План мероприятий по реализации Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 гг. – Астана: МСХ РК, 2018. – 64 с.
- 8 Доступность рынков сбыта и развития экспорта. – Астана: МСХ РК, 2019. – 9 с.
- 9 О региональных особенностях экспорта продукции АПК по итогам 2019 г. – Астана: МСХ РК, 2020. – 65 с.
- 10 «О согласованных действиях государств-членов Евразийского экономического союза в области развития экспортного потенциала сельскохозяйственной продукции и продовольствия»: рекомендации. – М.: ЕЭК, утв. от 13 декабря 2016 г. – № 30. – 5 с.
- 11 АПК: новый драйвер экономики: рекомендация. – Астана: МСХ РК, 2019. – 40 с.

REFERENCES

- 1 Akhmetova K.A. et al. (2018) Problems of Food Market of Kazakhstan: Solution Approaches // Journal of Applied Economic Sciences. V. 13. No. 8.
- 2 Tokbergenova A., Kiyassova L., Kairova S. (2018) Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan // Polish Journal of Environmental Studies. V. 27. No. 5.
- 3 Fedorovich S.V. i dr. (2019) Infrastrukturnoe razvitie sel'hozprodukcii v Respublike Kazahstan // Jekonomika regiona. V. 15. No. 2.
- 4 Tamozhennyj Kodeks Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. – M.: EJeK, 2017. 465 p.
- 5 Zakon № 197-VI «O respublikanskom bjudzhete Kazahstana na 2019-2021 gody». – Astana, 2018. 62 p.
- 6 Otchet o realizacii Gosudarstvennoj programmy razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gg. Astana: MSH RK, 2020. 82 p.
- 7 Plan meroprijatij po realizacii Gosudarstvennoj programmy razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gg. Astana: MSH RK, 2018. 64 p.
- 8 Dostupnost' rynkov sbyta i razvitija jeksporta. Astana: MSH RK, 2019. 9 p.
- 9 O regional'nyh osobennostjah jeksporta produkcii APK po itogam 2019 g. Astana: MSH RK, 2020. 65 p.
- 10 «O soglasovannyh dejstvijah gosudarstv-chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza v oblasti razvitija jeksportnogo potencijala sel'skohozjajstvennoj produkcii i prodovol'stvija»: rekomendacii. M.: EJeK, utv. ot 13 dekabrja 2016 g. No. 30, 5 p.
- 11 APK: novyj drajver jekonomiki: rekomendacija. Astana: MSH RK, 2019. 40 p.

А.А. ПЯГАЙ,*¹

д.э.н., профессор

*e-mail: ryagay72@mail.ru

С.С. ШИНТАЕВА,²

докторант.

e-mail: saveliya13@mail.ru

¹Казахский агротехнический университет

им. С. Сейфуллина, Казахстан, г. Нур-Султан

²Университет «Туран-Астана», Казахстан, г. Нур-Султан

СОСТОЯНИЕ, ВОЗМОЖНОСТИ И РЕЗЕРВЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА СЕЛЬСКИХ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье проанализирована система мер государственного регулирования развития производства сельскохозяйственной продукции и продовольствия по регионам республики. Цель данного исследования – разработка предложений по систематизации экономических составляющих производства экспортоориентированной сельскохозяйственной продукции и оценка уровня влияния государственной поддержки на эффективность производства экспортоориентированной сельскохозяйственной продукции. Авторами проведена оценка системы показателей эффективности государственной поддержки производства экспортоориентированной сельскохозяйственной продукции и продовольствия, а также резервы развития продовольственного рынка сельских регионов Казахстана. Исследование показывает, что для развития аграрного производства Казахстан располагает значительным ресурсным потенциалом (земельным, трудовым и материально-техническим), позволяющим обеспечить продовольственную безопасность населения, увеличить экспорт и сократить импорт. Для этого необходимо усовершенствование форм и методов государственной финансовой поддержки прежде всего экспортоориентированной продукции и продовольствия, с учетом стратегического развития регионов республики. Показатели эффективности региональной государственной поддержки аграрного сектора экономики характеризуются следующими: валовым производством, выручкой, прибылью, уровнем рентабельности, финансовой устойчивости, производительностью труда. Рассматривая методические подходы к распределению средств господдержки, предлагаются три принципиальных направления к межбюджетному регулированию АПК с использованием следующей методики: подушевая, покрытия расчетного финансового разрыва, выравнивания бюджетной обеспеченности. Субсидирование в растениеводстве (погектарное) на 1 га посева отменено в 2018 г., продуктивности животных – с 2020 г.

Ключевые слова: продовольственный рынок, сельские регионы, сельскохозяйственная продукция, аграрное производство, сельское хозяйство, инвестиции.

A.A. PYAGAY,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: pyagay72@mail.ru

S.S. SHINTAYEVA,²

PhD student.

e-mail: saveliya13@mail.ru

¹S. Seifullin Kazakh Agrotechnical
University, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Turan-Astana University, Kazakhstan, Nur-Sultan

FOOD MARKET'S STATE, OPPORTUNITIES AND RESERVES OF THE KAZAKHSTAN RURAL REGIONS

Abstract

The article analyzes the state regulation measures system of the agricultural production and food development in the regions of the state. This research purpose is the development of proposals for the economic component's systematization of the production of export-oriented agricultural products and assessment of the state support level for the influence on the efficiency of the production of export-oriented agricultural products. The authors evaluated the efficiency indicators system of state support for the production's export-oriented agricultural products and food as well as reserves for the food market's development in rural regions of Kazakhstan. The research shows that for the agricultural production's development Kazakhstan has a significant resource potential (land, labor and material-technical), which allows to ensure the population's food security, increase exports and reduce imports. For this, it is necessary to improve the forms and methods of state financial support and, above all, export-oriented products and food, with considering republic regions strategic development. Efficiency indicators of the regional state support for the agricultural sector of the economy are characterized by the following: gross production, revenue, profit, level of profitability, financial stability, labor productivity. Considering the methodological approaches to the state support funds distribution, three principal directions for inter-budgetary regulation of the agro-industrial complex are suggested using the following methodology: per capita, covering the estimated financial gap, and equalizing budget provision. Subsidies in crop production (per hectare) for 1 ha of crops were canceled in 2018, and stock raising – from 2020.

Key words: food market, rural regions, agricultural products, agricultural production, agriculture, investment.

МРНТИ 06.61.33, 06.71.09
УДК 332.1 (338.43 + 338.49)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-103-111>

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,^{1*}

д.э.н., профессор.

*e-mail: tat404@mail.ru, tleuberdinova@gmail.com

В.Б. КУЛИК,²

к.т.н., ассоциированный профессор.

e-mail: kulv2015@mail.ru

К.В. КУЛИК,²

докторант.

e-mail: kulkw@mail.ru

¹Институт экономики Комитета науки
Министерства образования и науки РК,

Казахстан, г. Алматы

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

АНАЛИЗ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ СЕЛЬСКИХ РАЙОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Цель исследования – определение роли и значения транспортной инфраструктуры для ускоренного развития сельских территорий, роста агропромышленного производства и повышения качества жизни населения сел. В исследовании использован структурно-функциональный подход, проведен обзор научных публикаций зарубежных и отечественных ученых, посвященных изучению проблем транспортного обеспечения сельских территорий, межрегиональной логистики, государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы жол», а также данных Агентства по статистике Республики Казахстан. Авторами проведен сравнительный анализ основных тенденций развития дорожной инфраструктуры сельских районов страны, обеспечивающей хозяйственную связь с другими территориями, мобильность сельского населения. По показателям плотности автомобильных и железных дорог рассчитаны коэффициенты обеспеченности транспортной инфраструктурой сельских территорий регионов страны. Проведена группировка областей по трем категориям оснащенности (высокий, средний, низкий), позволяющая, по мнению авторов, определить приоритетность мероприятий программ по строительству и реконструкции дорог, а также значимость их реализации для подъема экономики сельских территорий. На основе проведенного анализа даны рекомендации по совершенствованию транспортной инфраструктуры сельских районов, представляющие интерес для региональных и местных органов власти, государственных структур управления развитием инфраструктуры, а также ученых, докторантов, чьи научные интересы соответствуют данной теме.

Ключевые слова: транспортная инфраструктура, сельские районы, автомобильные дороги, железнодорожные пути, протяженность, плотность, обеспеченность, качество жизни.

Введение

Основной характеристикой современного казахстанского села является стабильная миграция сельского населения в город. Как правило, отток населения не затрагивает все сельские поселения одинаково и концентрируется в основном в местности со слабой инфраструктурой.

Развитие базовых услуг для сельских районов рассматривается как катализатор роста экономики, оказывающий, в свою очередь, положительное влияние на качество жизни сообщества в целом. Их достаточность и хорошее качество способны поддержать баланс качества жизни между сельскими и городскими районами. Развитие эффективной технической базы, и прежде всего дорожной, расширяет доступ к социальным и коммуникационным услугам, ускоряет рост экономики и повышает удовлетворенность населения условиями жизни.

Транспортная инфраструктура обеспечивает коммуникацию между сельскими сообществами, сельских поселений – с внешними сообществами. Наличие хорошей дорожной сети способствует улучшению логистики между сельхозпроизводителями и переработчиками про-

дукции, ускоряет работу цепочки поставок, снижает потери, сокращает транспортные расходы, что в целом отражается на себестоимости сельхозпродукции.

Решение вопросов дорожного соединения сельских поселений с другими территориями обеспечивает интеграцию местной экономики в региональную и национальную, что особенно важно для казахстанских условий, отличающихся значительной отдаленностью регионов между собой. Важная роль принадлежит дорожной сети и в обеспечении многих социальных услуг: здравоохранения, образования, культурно-просветительной, финансовой, торговой сфер.

Транспортная доступность определяет степень привлекательности территорий для инвестиций, дающих значительный толчок в развитии, обеспечивает возможность диверсификации сельской экономики посредством развития таких направлений, как туризм, торговля, услуги.

Значимость данного вопроса и определила тему настоящего исследования, цель которого заключается в проведении сравнительного анализа оснащенности транспортной инфраструктурой сельских территорий регионов Казахстана по показателям протяженности и плотности дорог и их группировки по уровню обеспеченности.

Исследование проведено на основе комплекса научных методов: абстрактно-логического, монографического, графического, сравнительного анализа и классификации.

Обзор литературы

Вопрос оснащенности транспортной инфраструктурой сельских территорий, являющийся главным ключом к благополучию сообществ, достаточно актуален для многих стран мира. Значение транспортной инфраструктуры для развития аграрного производства, эффективного использования основных экономических ресурсов сельских районов рассматривалось в трудах J.R. Cook et al. (2017), P. Prus, M. Sikora, (2021) [1, 2]. Такой показатель, как индекс доступа к сельской местности (RAI), разработанный P. Roberts, K.C. Shyam & Rastogi (2006), стал одним из важнейших индикаторов мирового развития в транспортном секторе [3].

Состояние дорожной сети и ее совместимость с основными коммуникационными артериями, по мнению многих авторов, являются необходимыми условиями привлекательности региона для потенциальных инвесторов [4, 5].

Влияние инфраструктуры на формирование человеческого, социального и культурного капитала, на возможности для развития экономических инициатив и привлечения внешних инвестиций, модернизации и роста сельскохозяйственного производства, улучшение жизни жителей и формирование многофункционального и устойчивого развития сельских районов отмечали Thacker et al. [6].

Воздействие развития инфраструктуры на качество социальных услуг, особенно в области образования, здравоохранения и качества жизни сельских сообществ, в целом было изучено J.S. Bulus, J.O. Adefila (2014), Y. Popova (2017), M. Farhadi (2015), J.J. Laird, A.J. Venables (2017) [7, 8, 9, 10].

Характерная ограниченность и неадекватность технической базы сельских территорий в отличие от городских районов стали объектом исследования I. Manggat, R. Zain & Z. Jamaluddin (2018), J. Straka & M. Tuzova (2016) [11, 12].

Развитие базовой инфраструктуры в сельской местности рассматривается как целостный подход, где он может быть решением проблем неравенства и социальной несправедливости для сельской местности в целом. Необходимость ее развития многие ученые рекомендуют рассматривать как часть развития общества в целом [6, 7, 13].

Вопросы логистики и развития транспортной системы Казахстана изучались в трудах казахстанских ученых Сабдена О.С., Сатовой Р.К., Можаровой В.В., Раимбекова Ж.С., Тулембаевой А.Н. и других авторов. Однако недостаток исследований, посвященных сравнительному анализу ее доступности для сельских районов областей Казахстана, очевиден.

Основные положения

Для анализа транспортной инфраструктуры сельских территорий Казахстана были использованы сведения о протяженности автомобильных дорог областного и районного значения,

преимущественно относящихся к четвертой технической категории, чаще всего грейдерных или грунтовых, без твердого покрытия. Качество таких дорог обуславливает быструю амортизацию транспортных средств, повышение затрат на топливо, увеличение длительности перевозок. Кроме того, с учетом резко континентального климата такие дороги в большинстве регионов страны становятся непроходимыми практически от 3 до 6 месяцев в году. Согласно данным государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы жол», 32% дорог областного и районного значения имеют неудовлетворительное качество [14, с. 13].

Как следует из официальных данных, общая протяженность местного соединения за анализируемый период снизилась по республике на 1583 км (3%), в том числе за последние три года на 999 км [15].

Существенное сокращение дорог отмечено в сельских районах Жамбылской (860 км), Северо-Казахстанской (504 км) и Павлодарской (211 км) областей. Причем если в Жамбылской области сократилась протяженность дорог районного значения, то в Северо-Казахстанской – областного. Увеличение общей протяженности отмечено в Мангистауской (283 км), Кызылординской (112,7 км), Восточно-Казахстанской (111,6 км) областях. Соответственно, такая тенденция влияет на плотность по регионам страны. В среднем по стране за последние 5 лет отмечается снижение плотности автодорог сельских территорий с 26,59 км до 26,00 км (рисунок 1).

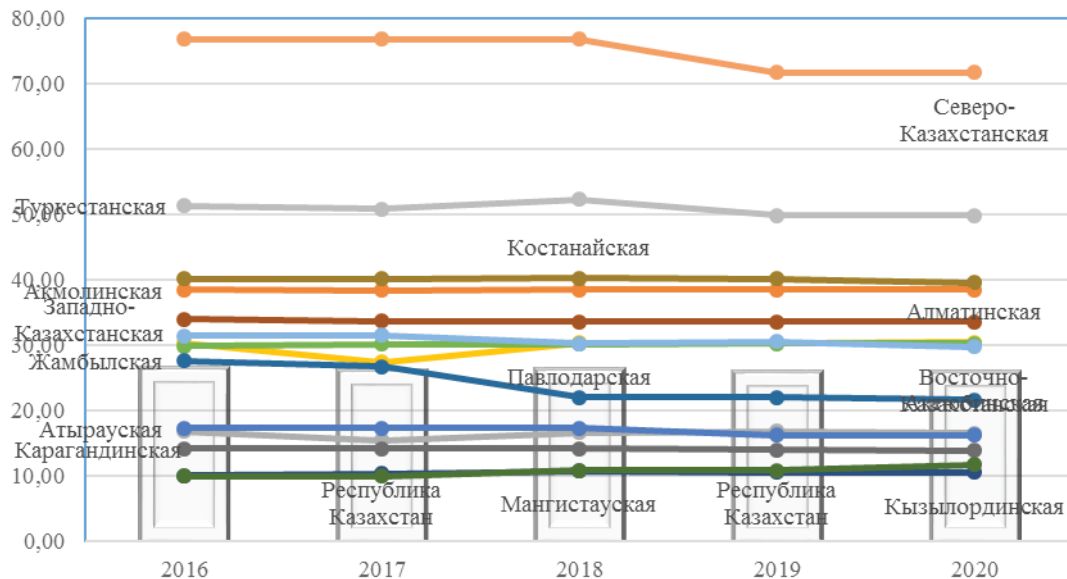

Рисунок 1 – Плотность автомобильных дорог в Республике Казахстан, в %

Примечание – Составлено авторами на основе [15].

Как и предполагалось, наибольшее снижение плотности автомобильного соединения сельских районов на 1 км² площади территорий наблюдается в Жамбылской (-5,96 км), Северо-Казахстанской (-5,14 км), Павлодарской (-1,69 км) областях. В то же время рост плотности в Мангистауской и Кызылординской областях составил соответственно 1,71 и 0,5 км на 1 км² площади территорий.

Наибольшей насыщенностью автомобильных путей районного уровня отличается Северо-Казахстанская область (71,89 км), наименьшей – Кызылординская (10,54 км). Очевидно, что на плотность дорог влияют два основных фактора: площадь территории областей и количество населенных пунктов. В первом случае отмечается обратная зависимость, во втором – прямая. Так, Северо-Казахстанская и Карагандинская области, располагающие самой малой и самой большой площадями территорий в 98 км² и 428 км², имеют концентрацию автодорог соответственно 71,89 и 13,94 км. В то же время Мангистауская и Туркестанская области, имеющие минимальное и максимальное количество сельских поселений, также различаются по плотности автомобильных путей: 11,73 км и 49,91 км соответственно.

Государственной программой «Нұрлы жол» были предусмотрены целевые индикаторы строительства, реконструкции, капитальный и средний ремонт автомобильных дорог областного и районного значения на 2018, 2019, 2020 гг. соответственно 4365, 4025, 4000 км, а также повышение их доли в хорошем и удовлетворительном состоянии с 68% до 71% [14, с. 62]. Однако удельный вес дорог без твердого покрытия, как следует из анализа статистических данных, снизился только на 1% при общем снижении протяженности [15]. В целом по республике, согласно статистическим данным, 17% местных дорог не имеет твердого покрытия. Фактически данный показатель значительно выше, особенно в отдаленных уголках страны. Данное обстоятельство создает для населения регионов физические барьеры доступа к социальным благам и услугам, вызывая у населения чувство оторванности от цивилизации.

Стоит отметить, что автомобильный транспорт имеет первостепенное значение для отдаленных сельских районов Казахстана, лишенных доступа к железнодорожным путям. Этот момент весьма важно учитывать при решении вопроса продовольственной самообеспеченности страны, оптимизации товарообмена между регионами республики, обеспечении связей между сельхозпроизводителями и перерабатывающими предприятиями.

Значительная роль в обеспечении межрегиональных связей республики, особенно в вопросах товарообмена, принадлежит железнодорожному транспорту. Как наиболее эффективный, дешевый способ перемещения пассажиров, он обеспечивает высокую мобильность населения.

Анализ протяженности и плотности железных дорог по стране показал стабильность данных по всем областям, кроме Мангистауской, где прирост длины железнодорожных путей за последние 5 лет составил 170,6 км, что связано со строительством ветки Бейнеу – Жезказган (рисунок 2).

Плотность железных дорог по области выросла с 5,59 км до 7,42 км на 1 км² площади территории. Строительство новых железнодорожных путей по другим направлениям государственной программой «Нұрлы жол» не было предусмотрено.

Наибольшей плотностью железнодорожных путей располагают Акмолинская (10,81 км на 1 км²) и Северо-Казахстанская (8,23 км на 1 км²) области, наименьшей отличаются Западно-Казахстанская (2,85 км на 1 км²), Кызылординская (3,85 км на 1 км²) и Восточно-Казахстанская (4,27 км на 1 км²) области (таблица 1).

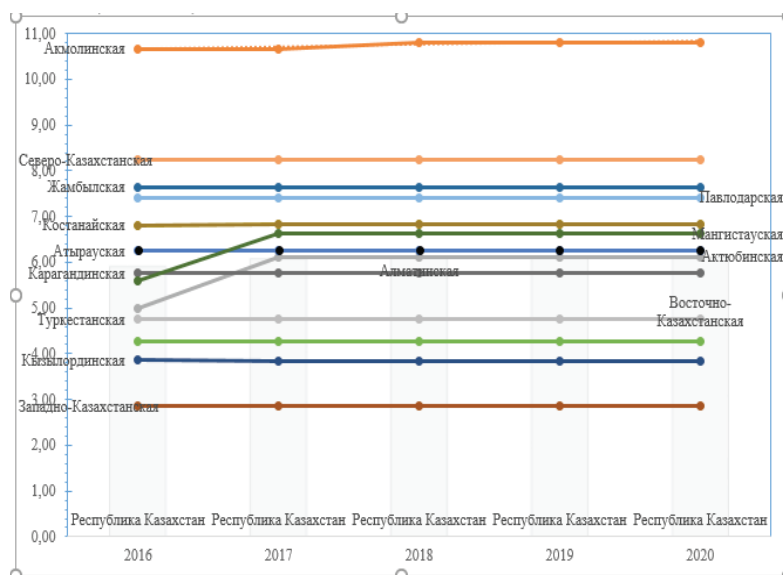

Рисунок 2 – Плотность железных дорог в Республике Казахстан, в %

Примечание – Составлено авторами на основе [15].

Материалы и методы

В исследовании использован структурно-функциональный подход, проведен обзор научных публикаций, в том числе зарубежных авторов из баз данных Scopus, Web of Science; госу-

дарственных программ и нормативно-правовых актов РК по данной проблеме в РК, статистических данных.

В статье проведен сравнительный анализ транспортной инфраструктуры сельских территорий Республики Казахстан как фактора их социально-экономического развития на основе официальных статистических данных. Исследование проведено на основе комплекса научных методов: абстрактно-логического, монографического, графического, сравнительного анализа и классификации.

Результаты и обсуждение

На основе данных о плотности автомобильных и железных дорог областей Казахстана были рассчитаны коэффициенты обеспеченности транспортной инфраструктурой сельских территорий областей по формуле:

$$K = \frac{1}{n} * \sum_{i=1}^i \frac{B_{\phi i}}{B_{\square i}}$$

где B_{ϕ} , $B_{\square i}$ – соответственно фактический и нормативный уровень плотности i -го вида транспорта.

В качестве нормативных показателей использовались лучшие показатели по стране, относящиеся в обоих случаях к Северо-Казахстанской области (таблица 1).

На основе предположения группировки областей страны по трем категориям (низкий, средний, высокий) благоустройства, была определена величина равного интервала группировки по формуле:

$$h = \frac{R}{n}$$

где R – размах вариации или разность максимального и минимального значений признака, n – количество интервалов.

Поскольку интервал составил 0,23, то, соответственно, группировка областей проведена по следующим диапазонам:

- ♦ 0,31–0,54 – низкий уровень обеспеченности;
- ♦ 0,55–0,78 – средний уровень обеспеченности;
- ♦ 0,79–1,0 – высокий уровень обеспеченности.

Таким образом, высокой степенью оснащенности дорожной инфраструктурой отличаются Акмолинская и Северо-Казахстанская области, средней – Костанайская, Павлодарская, Туркестанская и Жамбылская. Сельские территории оставшихся восьми областей страны характеризуются низким уровнем обеспеченности транспортными путями.

Заключение

Необходимость развития транспортной инфраструктуры в сельских районах страны продиктована стратегическими задачами подъема сельских поселений и продовольственной самообеспеченности регионов страны за счет оптимизации обмена товарами отечественного производства.

1. Повышение качества дорог, связывающих сельские районы страны с городами, будет способствовать снижению транспортных расходов, снижению себестоимости сельхозпродукции, повышению конкурентоспособности казахстанских продовольственных товаров.

2. Развитие транспортной инфраструктуры позволяет диверсифицировать экономику сельских территорий посредством расширения таких сфер, как туризм, торговля, услуги. Обеспечение географической доступности сельских районов гарантирует инвестиционную привлекательность.

Таблица 1 – Оснащенность сельских территорий регионов РК транспортной инфраструктурой в 2020 г.

	Плотность автомобильных дорог	Плотность ж/д путей	Коэффициент обеспеченности транспортной инфраструктурой	Уровень обеспечен- ности
Средний показатель по РК	26,00	6,11	0,55	средний
Акмолинская	38,51	10,81	0,93	высокий
Актюбинская	16,51	6,12	0,49	низкий
Алматинская	30,46	6,27	0,59	низкий
Атырауская	16,24	6,26	0,49	низкий
Восточно-Казахстанская	30,31	4,27	0,47	низкий
Жамбылская	21,70	7,65	0,62	средний
Западно-Казахстанская	33,59	2,85	0,41	низкий
Карагандинская	13,94	5,76	0,45	низкий
Костанайская	39,54	6,83	0,69	средний
Кызылординская	10,54	3,85	0,31	низкий
Мангистауская	11,73	6,62	0,48	низкий
Павлодарская	29,80	7,42	0,66	средний
Северо-Казахстанская	71,69	8,23	1,00	высокий
Туркестанская	51,26	4,75	0,65	средний
Примечание – Рассчитано авторами на основе [15].				

3. Решение транспортного соединения сельских поселений будет во многом способствовать повышению уровня и качества жизни местного населения за счет повышения доходов вследствие востребованности производимой продукции, обеспечения круглогодичной мобильности и доступа к услугам здравоохранения и образования, появления возможности для занятия предпринимательством.

4. Проведенная группировка областей устанавливает очередность решения вопросов улучшения транспортного соединения сельских территорий областей, определяя первостепенность развития дорог в областях с низким уровнем обеспеченности транспортной инфраструктурой.

5. При оптимизации транспортного соединения сельских территорий следует использовать лучевой подход, связывающий поселения с районными центрами, где необходимо предусмотреть строительство логистических центров по сбору сельхозпродукции.

6. Необходимо повышение качества автомобильных дорог, соединяющих сельские поселения между собой, с районными центрами и ближайшими городами, посредством твердого покрытия, что будет способствовать решению экономических и социальных задач.

7. Для оптимизации логистических связей между регионами следует учитывать возможности мультимодальных перевозок с использованием автомобильных, железнодорожных и речных путей страны.

Информация о финансировании

Исследование проведено в рамках программно-целевого финансирования Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан («Разработка концепции и механизмов сбалансированного территориального развития экономики и общества Казахстана»).

ЛИТЕРАТУРА

1 Cook J.R., Huizenga C., Petts R., Sampson L.R., Visser C., Yiu A. The Contribution of Rural Transport to Achieve the Sustainable Development Goals. Transport and Communications Bulletin for Asia and the Pacific. 2017. No. 87, article 7.

2. Prus P., Sikora M. The Impact of Transport Infrastructure on the Sustainable Development of the Region—Case Study. *Agriculture*, 2021, no. 11(4), p. 279. URL: <https://doi.org/10.3390/agriculture11040279>
- 3 Roberts P., Shyam K.C. & Rastogi C. Rural Access Index: A Key Development Indicator. *Transport Papers TP-10*. The World Bank Group, Washington, DC. 2006. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/>
- 4 Rajé F. The Lived Experience of Transport Structure: An Exploration of Transport’s Role in People’s Lives. *Mobilities*, 2007, no. 2, pp. 51–74.
- 5 Nidziy E. Financing the construction of transport infrastructure as the basis for sustainable development of the regional economy. In *Earth and Environmental Science*; IOP Publishing: Orlando, FL, USA, 2017, no. 90(1), pp. 112–172. DOI: 10.1088/1755-1315/90/1/012172
- 6 Thacker S., Adshead D., Fay M., Hallegatte S., Harvey M., Meller H., O’Regan N., Rozenberg J., Watkins G., Hall J.W. Infrastructure for sustainable development. *Nature Sustainability*, 2019, no. 2(4), pp. 324–331. DOI: 10.1038/s41893-019-0256-8
- 7 Bulus J.S., Adefila J.O. The study of rural infrastructural facilities in Kajura area, Kedna State of Nigeria: A spatial analysis for planning. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2014, no. 4(2), pp. 286–295.
- 8 Popova Y. Relations between Wellbeing and Transport Infrastructure of the Country. *Procedia Engineering*, 2017, no. 178, pp. 579–588.
- 9 Farhadi M. Transport Infrastructure and Long-Run Economic Growth in OECD Countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, Elsevier, 2015, no. 74(C), pp. 73–90. DOI: 10.1016/j.tra.2015.02.006
- 10 Laird J.J., Venables A.J. Transport investment and economic performance: A framework for project appraisal. *Transport Policy*, Elsevier, 2017, no. 56(C), pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.tranpol.2017.02.006
- 11 Manggat I., Zain R., Jamaluddin Z. The Impact of Infrastructure Development on Rural Communities: A Literature Review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2018, no. 8(1), pp. 637–648. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i1/3837>
- 12 Straka J., Tuzova M. Factors Affecting Development of Rural Areas in the Czech Republic: a Literature Review. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 2016, no. 64(6), pp. 2141–2150. DOI: 10.11118/actaun201664062141
- 13 Jovovic R., Draskovic M., Delibasic M., Jovovic M. The Concept of Sustainable Regional Development—Institutional Aspects, Policies and Prospects. *J. Int. Stud.*, 10, pp. 255–266. DOI:10.14254/2071-8330.2017/10-1/18
- 14 Государственная программа инфраструктурного развития РК «Нұрлы жол» на 2020–2025 годы. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1055. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>
- 15 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан / Официальная статистика / Статистика транспорта / основные показатели. URL: <https://stat.gov.kz/>

REFERENCES

- 1 Cook J.R., Huizenga C., Petts R., Sampson L.R., Visser C., Yiu A. The Contribution of Rural Transport to Achieve the Sustainable Development Goals. *Transport and Communications Bulletin for Asia and the Pacific*. 2017. No. 87, Article 7.
2. Prus P., Sikora M. The Impact of Transport Infrastructure on the Sustainable Development of the Region—Case Study. *Agriculture*, 2021, no. 11(4), p. 279. URL: <https://doi.org/10.3390/agriculture11040279>
- 3 Roberts P., Shyam K.C. & Rastogi C. Rural Access Index: A Key Development Indicator. *Transport Papers TP-10*. The World Bank Group, Washington, DC. 2006. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/>
- 4 Rajé F. The Lived Experience of Transport Structure: An Exploration of Transport’s Role in People’s Lives. *Mobilities*, 2007, no. 2, pp. 51–74.
- 5 Nidziy E. Financing the construction of transport infrastructure as the basis for sustainable development of the regional economy. In *Earth and Environmental Science*; IOP Publishing: Orlando, FL, USA, 2017, no. 90(1), pp. 112–172. DOI: 10.1088/1755-1315/90/1/012172
- 6 Thacker S., Adshead D., Fay M., Hallegatte S., Harvey M., Meller H., O’Regan N., Rozenberg J., Watkins G., Hall J.W. Infrastructure for sustainable development. *Nature Sustainability*, 2019, no. 2(4), pp. 324–331. DOI: 10.1038/s41893-019-0256-8
- 7 Bulus J.S., Adefila J.O. The study of rural infrastructural facilities in Kajura area, Kedna State of Nigeria: A spatial analysis for planning. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2014, no. 4(2), pp. 286–295.

8 Popova Y. Relations between Wellbeing and Transport Infrastructure of the Country. *Procedia Engineering*, 2017, no. 178, pp. 579–588.

9 Farhadi M. Transport Infrastructure and Long-Run Economic Growth in OECD Countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, Elsevier, 2015, no. 74(C), pp. 73–90. DOI: 10.1016/j.tra.2015.02.006

10 Laird J.J., Venables A.J. Transport investment and economic performance: A framework for project appraisal. *Transport Policy*, Elsevier, 2017, no. 56(C), pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.tranpol.2017.02.006

11 Manggat I., Zain R., Jamaluddin Z. The Impact of Infrastructure Development on Rural Communities: A Literature Review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2018, no. 8(1), pp. 637–648. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i1/3837>

12 Straka J., Tuzova M. Factors Affecting Development of Rural Areas in the Czech Republic: a Literature Review. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 2016, no. 64(6), pp. 2141–2150. DOI: 10.11118/actaun201664062141

13 Jovovic R., Draskovic M., Delibasic M., Jovovic M. The Concept of Sustainable Regional Development—Institutional Aspects, Policies and Prospects. *J. Int. Stud.*, 10, pp. 255–266. DOI:10.14254/2071-8330.2017/10-1/18

14 Gosudarstvennaja programma infrastruktornogo razvitija RK «Nұrlı zhol» na 2020–2025 gody. Utverzhdena Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrja 2019 goda no. 1055. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>

15 Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan / Oficial'naja statistika / Statistika transporta / osnovnye pokazateli. URL: <https://stat.gov.kz/>

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: tat404@mail.ru, tleuberdinova@gmail.com

В.Б. КУЛИК,²

т.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: kulv2015@mail.ru

К.В. КУЛИК,²

докторант.

e-mail: kulkw@mail.ru

¹ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Қазақстан, Алматы қ.

²«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛДЫҚ АУДАНДАРЫНЫҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІН ТАЛДАУ

Андатпа

Зерттеудің мақсаты – ауылдық аумақтарды жедел дамыту, агроөнеркәсіптік өндірісті өсіру және ауыл халқының өмір сүру сапасын арттыру үшін көлік инфрақұрылымының рөлі мен маңызын анықтау. Зерттеуде құрылымдық-функционалдық тәсіл пайдаланылды, ауыл аумақтарын көліктік қамтамасыз ету, өңіраралық логистика, «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы мәселелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің деректерін зерделеуге арналған шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми жарияланымдарына шолу жүргізілді. Авторлар басқа аумақтармен шаруашылық байланысты, ауыл халқының ұтқырлығын қамтамасыз ететін, елдің ауылдық аудандарының жол инфрақұрылымын дамытудың негізгі үрдістеріне салыстырмалы талдау жүргізді. Автомобиль және темір жолдар тығыздығының көрсеткіштері бойынша ел өңірлерінің ауылдық аумақтарын көлік инфрақұрылымымен қамтамасыз ету коэффициенттері есептелген. Авторлардың пікірінше жолдарды салу және қайта жаңарту бойынша бағдарламалар іс-шараларының басымдылығын, сондай-ақ оларды ауылдық аумақтардың экономикасын көтеру үшін іске асырудың маңыздылығын айқындауға мүмкіндік беретін жарактандырудың үш санаты (жоғары, орташа, төмен) бойынша облыстар топтастырылды. Жүргізілген талдау негізінде өңірлік және жергілікті билік органдары, инфрақұрылымды дамытуды басқарудың мемлекеттік құрылымдары, сондай-ақ ғылыми қызығушылықтары осы тақырыпқа сәйкес келетін ғалымдар, докторанттар үшін қызығушылық тудыратын ауылдық аудандардың көлік инфрақұрылымын жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді.

Тірек сөздер: көлік инфрақұрылымы, ауылдық өңірлер, автокөлік жолдары, темір жолдар, ұзындығы, тығыздығы, жабдықталуы, өмір сапасы.

A.T. TLEUBERDINOVA,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: tat404@mail.ru

V.B. KULIK,²

c.t.s., associate professor.

e-mail: kulv2015@mail.ru

X.V. KULIK,²

PhD student.

e-mail: kulkw@mail.ru

¹Institute of Economics of the Science Committee
of the Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

ANALYSIS OF THE PROVISION OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of the study is to determine the role and importance of transport infrastructure for the accelerated development of rural areas, the growth of agro-industrial production and improving the quality of life of the population of villages. In the study was used a structural-functional approach, a review of scientific publications by foreign and domestic scientists devoted to the study of transport problems in rural areas, interregional logistics, the state program for infrastructure development «Nurly Zhol», as well as data from the Agency on Statistics of the Republic of Kazakhstan. The authors conducted a comparative analysis of the main trends in the development of the road infrastructure of rural areas of the country, providing economic communication with other territories, the mobility of the rural population. According to the indicators of the density of roads and railways, the coefficients of the provision of transport infrastructure in rural areas of the country's regions are calculated. The regions were grouped into three categories of equipment (high, medium, low), which, according to the authors, allows determining the priority of measures of programs for the construction and reconstruction of roads, as well as the importance of their implementation for the economic recovery of rural areas. Based on the analysis, recommendations on improving the transport infrastructure of rural areas are given, which are of interest to regional and local authorities, state infrastructure development management structures, as well as scientists, doctoral students whose research interests correspond to this topic.

Key words: transport infrastructure, rural areas, highways, railways, length, density, security, quality of life.

МРНТИ 06.51.02
УДК 338.1

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-112-119>

С.Р. ЕСИМЖАНОВА,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: saira_sr@mail.ru

¹Университет международного бизнеса
им. К. Сагадиева, Казахстан, г. Алматы

КАПИТАЛ ЗДОРОВЬЯ КАК ОСНОВА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID–19

Аннотация

В статье раскрыта сущность человеческого капитала и важной его части – капитала здоровья. В Казахстане остается актуальным как вопрос понимания важности человеческого капитала, так и разработки и реализации действенной модели его развития. На основе анализа демографических показателей, характеризующих здоровье населения Казахстана, выявлены негативные тенденции в показателях продолжительности жизни и смертности, вызванной COVID–19. Проведенные маркетинговые исследования путем опроса пациентов показали в большей части их неудовлетворенность качеством оказанных медицинских услуг, а результаты экспертного опроса позволили выявить проблемы в медицинском обслуживании в условиях COVID–19 и определить пути их решения. Анализ показателей позволил сделать вывод об ухудшении здоровья населения в Казахстане за последние два года. Сегодня в учреждениях здравоохранения наблюдается острый дефицит кадров, особенно это ощущается в сельской местности. Недостаточное количество медицинского персонала приводит к превышению удельного веса времени, необходимого для обслуживания пациентов, что сказывается на своевременности и качестве оказания медицинских услуг. Гарантированный объем бесплатной медицинской помощи по ОСМС получают не все, остаются за бортом безработные и самозанятые. В результате выявлена объективная необходимость повышения инвестиций в здравоохранение как со стороны государства, так и со стороны компаний, а также отдельного индивидуума.

Ключевые слова: человеческий капитал, капитал здоровья, COVID–19, пандемия, продолжительность жизни, медицина, смертность, вакцинация, качество медицинских услуг.

Введение

В формировании конкурентоспособной экономики Казахстана важную роль играет человеческий капитал в виде накопленных знаний, профессиональных качеств, умений и образования человека. Качество человеческого капитала, его количественные характеристики влияют на конкурентоспособность страны и ее место в глобальной экономике.

Задача статьи – провести сравнительный анализ состояния капитала здоровья в условиях пандемии COVID–19 в Казахстане, выявить проблемы и дать рекомендации по их решению.

Материалы и методы

Результаты статьи основаны на проведении междисциплинарного исследования в области медицины, демографии, маркетинга и экономики. При написании статьи были использованы общенаучные методы: анализ, синтез, систематизация и обобщение. Исследование теоретического материала основано на контент-анализе существующих точек зрения по развитию концепций человеческого капитала.

Для сравнительного анализа данных были использованы материалы Министерства здравоохранения Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (БНС) Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, отчеты ВОЗ и Всемирного банка, центра исследований «Сандж», а также информация с зарубежных сайтов Our World in Data, GOGOV.

С целью изучения проблем, связанных с коронавирусной инфекцией, был проведен экспертный опрос в виде онлайн-обсуждений посредством платформы Zoom среди респондентов

в количестве 20 человек. В качестве экспертов были выбраны медицинские работники Управления общественного здоровья г. Алматы, а также врачи поликлиник и больниц г. Алматы.

В статье также представлены результаты маркетинговых исследований, проведенных с целью изучения удовлетворенности пациентов качеством медицинских услуг. Данный опрос был проведен на основе интервьюирования пациентов поликлиник № 17, 8 и 4, а также с помощью инструментов онлайн-опроса Google Forms. Объем выборки составил 248 человек, и ее репрезентативность была определена на основе статистического метода.

Результаты и их обсуждение

В научной среде отсутствует однозначное определение сущности человеческого капитала. Автор разделяет мнение ученых, которые в понятие «человеческий капитал» включают запас знаний, умений и навыков индивида, способствующих росту производительности труда, инвестиции на его воспроизводство и доходы, способствующие дальнейшему росту его способностей и профессиональных качеств [1, 2, 3].

В процессе трансформации концепции о человеческом капитале особо выделяется проблема инвестиции на его воспроизводство. Классики данного теоретического направления Т. Шульц, Г. Беккер отметили, что образование и инвестиции в образование определяют ценность человеческого капитала в условиях рынка. Однако в условиях глобальной пандемии мы видим первостепенную важность инвестиций в здоровье человека.

Понятие «капитал» предполагает факт его применения в процессе производства и воспроизводства. Инвестиции в данный вид капитала необходимы как для общества, так и для самого человека, в процессе реализации человеческого капитал может приносить доход в виде повышенной заработной платы и прибыли [4].

Значительный вклад в развитие теории капитала здоровья внес И.В. Ильинский, по мнению которого это инвестиции в человека, осуществляемые с целью поддержания и улучшения его здоровья и работоспособности [5]. Он выделяет в структуре человеческого капитала: капитал образования; капитал здоровья; капитал культуры; интеллектуальный и информационный капиталы [6]. Все его компоненты важны для инновационного развития общества.

Известно, что инвестиции в капитал здоровья будут способствовать сокращению заболеваемости и смертности, соответственно, повышению производительности труда и эффективности производства в целом.

Однако в настоящее время Казахстан сталкивается с такими проблемами, как снижение продолжительности жизни, рост смертности, дорогостоящее и не всегда качественное медицинское обслуживание и др. Данные статистики показывают, что в Казахстане продолжительность жизни в 2019 г. составила 73,2 года, тогда как в Белоруссии – 74,8, Киргизии – 74,2, Японии – 84,5, Великобритании – 81,5, в Турции – 78,8 года.

Таблица 1 – Ожидаемая продолжительность жизни при рождении

Страны	Годы	Все население, лет	в том числе	
			мужчины	женщины
Республика Казахстан	2020	71.4	67.1	75.5
	2019	73,2	68,8	77,3
Россия	2019	73.0	68.0	78.0
Белорусия	2019	74.8	69.7	79.6
Азербайджан	2019	71.4	68.8	74.1
Кыргызстан	2019	74.2	70.7	77.3
Узбекистан	2019	73.0	70.8	75.2
Украина	2019	72.9	68.0	77.8
Япония	2019	84.5	81.5	87.1
Великобритания	2019	81.5	80.0	85.0
Турция	2019	78.5	76.5	80.5

Примечание – Составлено на основе источника [7].

Рост смертности во время пандемии сократил продолжительность жизни населения: в 2020 г. по сравнению с 2019 г. сокращение составило 1,8 лет, а по сравнению с 2018 г. (73,15) – 1,75 лет. Продолжительность жизни женщин выше, чем мужчин (67,1), на 8,4 года и составляет 75,5 лет. Тем не менее следует отметить, что смертность среди женщин за последние два года была намного выше, чем среди мужчин, что и отразилось на резком сокращении продолжительности (на 2,2 года) их жизни.

Стремительное распространение COVID–19, несоблюдение санитарных норм, отсутствие профилактики заболеваний, недоверие к вакцинам, высокие цены на медицинские услуги и лекарственные препараты, снижение их доступности – все эти факторы привели к росту количества умерших по основным классам причин смертности за последние два года. Как видно из данных таблицы 2, за период с 2016 по 2020 гг. наблюдается снижение смертности от несчастных случаев, травм, отравлений, также от злокачественных и доброкачественных новообразований, в то же время выросла от болезней системы кровообращения, органов дыхания, инфекционных болезней. В 2020 г. по сравнению с 2019 г. более чем в два раза выросла смертность от инфекционных заболеваний, почти на 40% – от болезней органов дыхания. Рост их связан именно с COVID–19. Согласно информации БНС Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, смертность от COVID–19 не фиксируется отдельной графой, а входит в статистику инфекционных болезней и заболеваний органов дыхания (табл. 2).

В Казахстане за последние пять лет впервые выросла смертность на 9,01%, а по г. Алматы за 9 месяцев 2021г. по сравнению с аналогичным периодом 2020 г. рост смертности составил 24,41%.

Таблица 2 – Показатели смертности населения по основным классам причин смерти на 100 000 человек населения

Основные классы заболеваний	2016	2017	2018	2019	2020	2020 в % к 2019
Болезни органов пищеварения	70.95	64.25	62.75	64.10	68.32	106,6
Болезни органов дыхания	102.12	92.22	86.92	87.89	122.88	139,8
Несчастные случаи, травмы и отравления	75.05	69.38	66.59	65.35	57.76	88.4
Инфекционные и паразитарные болезни	7.78	7.82	7.26	7.36	15.29	207.7
Злокачественные и доброкачественные новообразования	90.2	85.81	82.89	81.10	80.70	99.5
из них – злокачественные	88.16	83.90	80.81	79.30	78.66	99.2
Болезни системы кровообращения	178.92	174.83	167.28	163.14	193.79	118.8
В т.ч. ишемические болезни сердца	65.94	63.58	62.29	58.25	67.57	116.0
Инсульт	64.68	65.77	61.00	58.97	66.57	112,9
Общий показатель смертности	737.50	715.22	713.75	719.08	860.24	119,6
Примечание – Составлено на основе источников [7, 8].						

По данным Министерства здравоохранения РК, с начала пандемии от коронавируса скончались 6,5 тыс. человек, из них 4,7 тыс. – в 2020 г., 1,8 тыс. – в первые четыре месяца 2021 г.

По данным Университета Хопкинса, по состоянию на 8 ноября 2021 г., число заболевших COVID–19 в Казахстане составило 93,2 тыс. чел. Количество фактически переболевших может

быть и выше официальных цифр. Так, результаты опроса 9200 членов 2093 домохозяйств, проведенного центром исследований «Сандж» в июле 2020 г., показали, что количество фактически переболевших COVID–19 превышало более чем в 6–8 раз официальные данные [10].

По результатам экспертного опроса, проведенного с целью выяснения ситуации с коронавирусом, респондентам были заданы несколько вопросов. На вопрос: «Какие имелись и имеются проблемы в предупреждении и лечении коронавируса?» 70% респондентов ответили, что нет четкого препарата для лечения COVID–19, постоянно меняется протокол лечения, 20% – осложнения сопутствовавших заболеваний после перенесенной коронавирусной инфекции, рост расходов здравоохранения и увеличение нагрузки на медицину, 10% – дефицит кадров и отток их за рубеж, низкую мотивацию.

На вопрос: «Какие рекомендации вы предлагаете для улучшения ситуации с коронавирусом?» 50% опрошенных ответили, что необходимо информировать население о тяжелых последствиях коронавирусной инфекции для здоровья человека, остальные 50% считают необходимым проводить массовую вакцинацию и активизировать работу с антиваксерами. На вопрос: «Какие основные факторы будут способствовать повышению качества медицинских услуг?» 1/3 респондентов считает необходимым укомплектовать кадровый потенциал, повышать мотивацию врачей, 30% экспертов рекомендуют уменьшить нагрузку на врачей, а также бумажную волокиту, остальные предлагают совершенствовать нормативно-правовую базу медицины.

На вопрос: «Каков ваш прогноз развития ситуации с коронавирусом в будущем?» 90% респондентов ответили, что при таком безответственном подходе людей к ситуации COVID–19 будет существовать до 2025 г. По мнению британских экспертов, опубликованному в Daily mail, «сезонные всплески» COVID–19 будут появляться в холодное время года на протяжении многих лет. Таков неутешительный прогноз врачей.

Чтобы остановить дальнейшее распространение инфекции, необходимо создавать коллективный иммунитет. По информации ВОЗ, ситуация радикально изменится при вакцинации 70–75% населения. По данным Gogov на 18.11.2021, странами – лидерами по вакцинации от COVID–19 в процентах от всего населения являются: ОАЭ – 100%, Мальдивы – 100%, Сингапур – 93%, Камбоджа – 90,6%, Куба – 90,3% [11]. В Казахстане этот показатель составляет 45,1%, что свидетельствует о невысоком уровне вакцинации населения.

Хотя за последние два года на развитие системы здравоохранения и лечение коронавируса были выделены миллиарды тенге, уровень финансирования этой отрасли остается еще невысоким – 3,7% ВВП в 2019 г. Это довольно мало, особенно в сравнении с другими странами, где расходы составляют в пределах 5–15% (например, в США и в странах Западной Европы). ВОЗ рекомендует на цели здравоохранения ежегодно выделять не менее 5–5,5% от годового ВВП.

По обеспеченности населения медицинским персоналом Казахстан также отстает как от ведущих стран мира, так и от РФ. Так, по данным официальной статистики за 2016 г., в Казахстане на 10 тысяч населения приходилось 42 врача и 95 единиц среднего медицинского персонала, в 2020 г. соответственно 40,5 и 95,5. В г. Алматы в 2020 г. обеспеченность врачами на 10 тысяч населения составила 25,1, медицинскими сестрами – 78,3 [12]. Поэтому в учреждениях здравоохранения наблюдается острый дефицит врачей, а также медицинских сестер, особенно это ощущается в сельской местности. Из-за нехватки врачей, а также фактического превышения нормативно утвержденного времени на обслуживание пациентов в поликлиниках создаются большие очереди, что вынуждает пациентов обращаться в частные клиники. Гарантированный объем бесплатной медицинской помощи по ОСМС получают не все, остаются за бортом безработные и самозанятые.

Качество оказания медицинских услуг населению остается все еще невысоким. По результатам исследований Министерства здравоохранения в 2019 г., удовлетворенность пациентов качеством медицинских услуг в Казахстане составила 48% [12]. Результаты маркетинговых исследований путем опроса пациентов поликлиник № 4, 17, 5, проведенных автором совместно с исследователем Ахпанбаевой А.А., показали аналогичное значение данного показателя – 46% [12].

На основе проведенных автором исследований можно сделать следующие выводы, направленные на повышение качества капитала здоровья.

1. Казахстан существенно отстает по объему финансирования здравоохранения как от отдельных стран СНГ, так и от развитых стран. Важной проблемой развития здравоохранения является как недостаточность финансовых ресурсов, так и неэффективное их использование.

Среднемесячная заработная плата врачей в Казахстане в 2019 г. составила 162,4 тыс. тенге, что на 12,5 % ниже данного показателя в целом по республике. Недостаточно высокий уровень оплаты труда обуславливает непрестижность профессии и низкую трудовую мотивацию медицинских работников. Государству следует обратить особое внимание на данную проблему, решение которой будет способствовать существенному повышению качества капитала здоровья. Необходимо пересмотреть плановую нагрузку участковых врачей. Высокая загруженность врачей приводит к снижению качества медицинского обслуживания. К тому же по оценкам опроса экспертов установлено, что основная часть их рабочего времени (40–45%) уходит на работу с документами, а только 55–60% времени – на осмотр больных.

2. Основной задачей остается обеспечение и поддержание высокого уровня профессионализма медицинских работников, способных удовлетворять потребности населения в высококачественных медицинских услугах. Не всегда квалификация врачей соответствует требованиям и ожиданиям пациентов. На мировом уровне ежегодные издержки, связанные с ошибками в назначении или приеме лекарственных препаратов, оцениваются в 42 млрд долл. США, не считая потерь в заработной плате, упущенных доходов в связи с отсутствием улучшений в продуктивности, а также затрат системы здравоохранения [14]. Необходимо создавать условия для повышения квалификации медицинского персонала, нужны финансовые средства для приглашения зарубежных опытных специалистов с целью обмена передовым опытом.

3. Для снижения уровня смертности и повышения продолжительности жизни необходимо проводить профилактические мероприятия: своевременные лабораторные исследования, прохождение обязательных скрининговых анализов, пропаганда здорового образа жизни. Опыт западных стран показывает, что своевременная профилактика может снизить смертность от неинфекционных заболеваний в 2–3 раза.

4. В повышении качества медицинских услуг, а также в решении глобальной проблемы – пандемии COVID–19 важное значение имеет внедрение цифровых технологий, которые способствуют доступности медицинских услуг, а также повышению производительности и эффективности труда врачей. К таким технологиям в медицине относятся средства мониторинга состояния здоровья пациентов, мобильные приложения, оказывающие медицинскую поддержку населению, телемедицина, искусственный интеллект и др.

5. Опрос экспертов показал, что практически отсутствует пропаганда о необходимости и безопасности вакцин. Ситуация осложняется тем, что по всем социальным сетям идет черный пиар против вакцинации, что подрывает доверие людей к ней. Врачи считают необходимым информировать население о тяжелых последствиях коронавирусной инфекции для здоровья, а также проводить активную работу с антиваксерами. В связи с этим необходимо вести активную пропаганду среди населения, используя СМИ и социальные сети.

6. Многие работодатели заставляют своих работников трудиться сверхурочно без дополнительной оплаты, как предусмотрено Трудовым законодательством. В результате происходит профессиональное выгорание и снижение трудоспособности работников. Такое положение в основном характерно для организаций малого и среднего бизнеса и консалтинговых компаний, в которых нет профсоюзов и, следовательно, коллективных договоров. В подобных случаях возникает объективная необходимость разработки механизма, регламентирующего права и обязанности работников.

Заключение

Пандемия и ее последствия серьезно повлияли как на экономику страны, так и на качество человеческого капитала, снижение продолжительности жизни и повышение смертности. Низкая мотивация и непривлекательность профессии врача привели к дефициту специалистов. Вследствие этого нагрузка на одного врача превышает утвержденные нормы на 15–17%.

Результаты опроса респондентов показали, что лишь 46% пациентов, получающих лечение в медицинских учреждениях г. Алматы, удовлетворены качеством медицинских услуг. Иссле-

дованиями установлено, что повышению качества медицинских услуг будут способствовать рост финансирования здравоохранения, цифровизация отрасли, повышение квалификации врачей и их оплаты труда, использование современного медицинского оборудования, укомплектованность медицинским персоналом, меры по повышению престижности профессии врача и др.

В обеспечении качества капитала здоровья приоритетом становится государственная поддержка системы здравоохранения, вложение инвестиций в дальнейшее развитие ее цифровизации и технологичности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Мау В. Человеческий капитал: вызовы для России // Вопросы экономики. – 2012. – № 7 – С. 114–112.
- 2 Глазьев С.Ю., Воронов А.С., Леонтьева Л.С., Орлова Л.Н., Сухарева М.А. О формировании человеческого капитала на разных этапах социально-экономического развития // Государственное управление. – Выпуск № 82. – 2020.
- 3 Мелдеханова М.К. Человеческий капитал и его устойчивое развитие в Казахстане: теория, приоритеты и механизмы реализации. – Алматы, 2011. – 341 с.
- 4 Человеческий капитал и обеспечение устойчивого социально-экономического развития России. Коллект. монография / под ред. проф. И.В. Ильинского и др. – СПб.: СПГУПТД, 2015. – 17,6 п.л.
- 5 Форрестер С.В., Вережкина Д.С. Капитал здоровья как составляющая человеческого капитала в современных условиях // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» – 2016. – Том 8. – № 6. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/18EVN616.pdf>
- 6 Ильинский И.В. Человеческий капитал и социально-экономическая активность работника (статья). Материалы Международной научно-практической конференции «Социальная активность молодежи как необходимое условие развития общества», 21–23 ноября 2019 г. / под ред. Г.В. Ковалевой – СПб.: ФГБОУВО «СПбГУПТД», 2019. – С. 154–157. – 0,25 п.л.
- 7 Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2020 году: Стат. сборник. – Нұр-Сұлтан, 2021. – 324 с.
- 8 Статистический ежегодник «Казахстан в 2018 году». Агентство Республики Казахстан по статистике. – Астана, 2016. – 194 с.
- 9 Данные Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. – 2021.
- 10 COVID–19 в Казахстане: масштабы проблемы, оценка услуг здравоохранения и социальной защиты. Центр исследований «Сандж». – Алматы, 2020.
- 11 gogov.ru/articles/covid-v-stats
- 12 Министерство здравоохранения РК. Итоги деятельности Министерства здравоохранения за 2019 год и задачи на 2020 год. – Нур-Султан, 28 февраля 2020.
- 13 Akhpanbayeva A., Yessimzhanova S. // A marketing study into the quality of healthcare in the Republic of Kazakhstan. IJABER-SP – International Journal of Applied Business and Economic Research, 2016. Vol. 14, 9 India-Scopus.
- 14 Всемирная организация здравоохранения. – Предоставление качественных услуг здравоохранения: обязательное условие всеобщего охвата услугами здравоохранения на мировом уровне. Организация экономического сотрудничества и развития и Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк, 2019. – 104 с.

REFERENCES

- 1 Mau V. (2012) Chelovecheskij kapital: vyzovy dlja Rossii // Voprosy jekonomiki. No. 7. pp. 114–112.
- 2 Glaz'ev S.Ju., Voronov A.S., Leont'eva L.S., Orlova L.N., Suhareva M.A. O formirovanii chelovecheskogo kapitala na raznyh jetapah social'no-jekonomicheskogo razvitija // Gosudarstvennoe upravlenie. Vypusk No. 82. – 2020.
- 3 Meldehanova M.K. (2011) Chelovecheskij kapital i ego ustojchivoe razvitie v Kazahstane: teorija, priorityty i mehanizmy realizacii. Almaty. 341 p.
- 4 Chelovecheskij kapital i obespechenie ustojchivogo social'no-jekonomicheskogo razvitija Rossii. Kollekt. monografija / pod red. prof. I.V. Il'inskogo i dr. – SPb.: SPGUPTD, 2015. 17,6 p.l.

5 Forrester S.V., Verevkina D.S. (2016.) Kapital zdorov'ja kak sostavljajushhaja chelovecheskogo kapitala v sovremennyh uslovijah // Internet-zhurnal «NAUKOVEDENIE». Vol. 8. No. 6. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/18EVN616.pdf>

6 Il'inskij I.V. (2019) Chelovecheskij kapital i social'no-jekonomicheskaja aktivnost' rabotnika (stat'ja). Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Social'naja aktivnost' molodezhi kak neobhodimoe uslovie razvitija obshhestva», 21–23 nojabrja 2019 g. / pod red. G.V. Kovalevoj – SPb.: FGBOUVO «SPbGUPTD», pp. 154–157. 0,25 p.l.

7 Zdorov'e naselenija Respubliki Kazahstan i dejatel'nost' organizacij zdavoohranenija v 2020 godu: Stat. sbornik. – Nұr-Sұltan, 2021. 324 p.

8 Statisticheskij ezhegodnik «Kazahstan v 2018 godu». Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike. – Astana, 2016. 194 p.

9 Dannye Bjuro Nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam RK. – 2021.

10 COVID–19 v Kazahstane: masshtaby problemy, ocenka uslug zdavoohranenija i social'noj zashhity. Centr issledovanij «Sandzh». Almaty, 2020.

11 gogov.ru/articles/covid-v-stats

12 Ministerstvo zdavoohranenija RK. Itogi dejatel'nosti Ministerstva zdavoohranenija za 2019 god i zadachi na 2020 god. – Nur-Sultan, 28 fevralja 2020.

13 Akhpanbayeva A., Yessimzhanova S. // A marketing study into the quality of healthcare in the Republic of Kazakhstan. IJABER-SP – International Journal of Applied Business and Economic Research, 2016. Vol. 14, 9 India-Scopus.

14 Vsemirnaja organizacija zdavoohranenija. – Predostavlenie kachestvennyh uslug zdavoohranenija: objazatel'noe uslovie vseobshhego ohvata uslugami zdavoohranenija na mirovom urovne. Organizacija jekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitija i Mezhdunarodnyj bank rekonstrukcii i razvitija / Vsemirnyj bank, 2019. 104 p.

С.Р. ЕСІМЖАНОВА,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: saira_sr@mail.ru

¹Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ДЕНСАУЛЫҚ КАПИТАЛЫ COVID–19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ КАПИТАЛЫНЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Андатпа

Мақалада адам капиталының мәні және оның маңызды бөлігі – денсаулық капиталының мәне ашылған. Қазақстанда адами капиталдың маңыздылығын түсіну, сонымен қатар оны дамытудың модельдерін әзірлеу мен іске асыру өзекті мәселе болып қалуда. Қазақстан халқының денсаулық жағдайын көрсететін негізгі демографиялық көрсеткіштер талданып COVID–19 туындатқан өмір сүру ұзақтығы мен өлім-жітім көрсеткіштеріндегі теріс үрдістер анықталды. Емделушілерге сауалнама жүргізу арқылы жүргізілген маркетингтік зерттеулер көбінесе көрсетілген медициналық қызметтердің сапасына қанағаттанбайтындығын көрсетті, ал сараптамалық сауалнама нәтижелері COVID–19 жағдайында медициналық қызмет көрсету мәселелерін анықтап, оларды шешу жолдарын анықтады. Көрсеткіштерді талдау соңғы екі жылда Қазақстанда халық денсаулығының нашарлауы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бүгінде денсаулық сақтау мекемелерінде кадрлардың өткір тапшылығы байқалады, бұл әсіресе ауылдық жерлерде сезіледі. Медициналық персоналдың жеткіліксіз саны пациенттерге қызмет көрсету үшін қажетті уақыттың үлес салмағының артуына әкеледі, бұл медициналық қызмет көрсетудің уақытылығы мен сапасына әсер етеді. МӘМС бойынша тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін барлығы ала бермейді, жұмыссыздар мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар шет қалады. Нәтижесінде, мемлекет тарапынан да, компаниялар тарапынан да, сондай-ақ жеке адам тарапынан да денсаулық сақтауға инвестицияларды арттырудың объективті қажеттілігі анықталды.

Тірек сөздер: адами капитал, денсаулық капиталы, COVID–19, пандемия, өмір сүру ұзақтығы, медицина, өлім, вакцинация, медициналық қызметтердің сапасы.

S.R. YESSIMZHANOVA,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: saira_sr@mail.ru

¹University of International Business
named after K.Sagadiyev, Kazakhstan, Almaty

HEALTH CAPITAL AS THE BASIS FOR THE FUNCTIONING OF HUMAN CAPITAL IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

The article examines health capital as the basis for the functioning of human capital. The issue of understanding of human capital importance is still relevant for Kazakhstan, as well as in the development and implementation of its development model. Based on the analysis of demographic indicators characterizing the health of the population of Kazakhstan, revealed the negative trends in indicators of life expectancy and mortality caused by COVID-19. Marketing research conducted by interviewing patients showed for the most part their dissatisfaction with the quality of medical services provided, and the results of the expert survey made it possible to identify problems in medical care in the conditions of COVID-19 and identify ways to solve them. The analysis of the indicators allowed us to conclude that the health of the population in Kazakhstan has deteriorated over the past two years. Today, there is an acute shortage of personnel in healthcare institutions, especially in rural areas. Insufficient number of medical personnel leads to exceeding the specific weight of the time required for patient care, which affects the timeliness and quality of medical services. Not everyone receives a guaranteed amount of free medical care under the CSHI, the unemployed and the self-employed left behind. As a result, there is an objective need to increase investments in healthcare both from the state and from companies, as well as an individual.

Key words: human capital, health capital, COVID-19, pandemic, life expectancy, medicine, mortality, vaccination, quality of medical services.

ГТАХР 06.39.31
ӘОЖ 338.12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-120-126>

Ш.А. СМАҒҰЛОВА,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: shsmagulova@mail.ru

¹Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ ЖАҒДАЙЛАРДА ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ӘРТАРАПТАНДЫРУ ИНДУСТРИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ БАСЫМДЫҒЫ РЕТІНДЕ

Андатпа

Ғылыми мақаланың мақсаты – пандемиядан кейінгі жағдайда Қазақстанның экономикалық өсуін қамтамасыз ету үшін өнеркәсіптік саланы әртараптандырудың орындылығын негіздеу. Бұл жұмыста келесі әдістер қолданылды: синтез, кешенді бағалау, талдау, жүйелілік, логикалық жалпылау. Республиканың пандемия жағдайындағы экономикалық даму жағдайы көрсетілген. Пандемиядан кейінгі жағдайларда әртараптандыру процесін жаңғырту мен жандандыруды жалғастыру қажеттілігі негізделген. Шет елдердегі әртараптандырудың қазіргі жағдайын анықтау мақсатында кейбір бастапқы дереккөздерге библиографиялық шолу жасалды. Тау-кен секторы басымдыққа ие болған, республика тәуелсіздігінің 30 жылындағы өнеркәсіптік өндірістің дамуы талданды. Өңдеу өнеркәсібінің құрылымында машина жасау үлесінің маңызды рөлі анықталды. Ұлттық экономиканың нақты секторын әртараптандыру курсы белсендіретін мемлекеттік қолдаудың елеулі шаралары анықталды. Қазақстанның өнеркәсіптік саласын әртараптандырудың негізгі мәселелері жинақталды. Бұған цифрландыру мен Автоматтандырудың, технологиялық қайта бөлудің және білікті кадрлардың төмен дәрежесі жатады. Пандемиядан кейінгі кезеңде индустрияны әртараптандыруды тиімді іске асыру бойынша болжамдар мен ұсынымдар берілді. Бұл жерде маңызды ұсыныстар – Ұлттық қор қаражатының жұмсалуды оңтайландыру, бизнес пен мемлекеттік компаниялар үшін экономикалық қызметтің бірдей режимін құру, салауатты бәсекелестік пен еңбек өнімділігінің өсу қағидаттарын ілгерілету.

Тірек сөздер: әртараптандыру, өңдеуші сектор, пандемия, машина жасау, қайта құрылымдау, мемлекеттік қолдау, модернизация.

Кіріспе

Әртараптандыру Қазақстан экономикасының шикізаттық бағдардан шығуын қамтамасыз етуге арналған, бәсекеге қабілеттіліктің өсуіне және тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуге ықпал етеді. Әртараптандыру өндіріске жоғары технологиялар мен капитал ағындарын енгізуге бағытталған.

Ұлттық экономика 2020 ж. пандемияның пайда болу фонында айтарлықтай құлдыраудан кейін, 2021 ж. біртіндеп қалпына келе бастады. Дегенмен, ол 2019 ж. пандемияға дейінгі деңгейіне әлі жақындаған жоқ.

Алдағы жылдардағы Қазақстан үшін басты міндет – экономиканы әртараптандыру үшін әлеуметтік-экономикалық жағдайлар жасау. Республика шикізатқа тәуелді болып қала береді, бұл әртараптандыруды экономиканың басты басымдықтарының бірі етеді. Мұнай-газ секторы мемлекет кірісінің 50%-ын құрайды. Коронавирустық пандемия сыртқы әсерлердің әсерін азайту үшін экономиканы әртараптандыру қажеттілігін көрсетті.

Ұлттық қайта құрудың ең қолайлы әдістерінің бірі – центрлік әртараптандыруды енгізу. Бұл әртараптандыру инновациялық өнімдердің кең ассортиментін құруды және өндіруді көздейді. Сонымен қатар, компанияны басқарудың тиімділігі артып, өндірістің табыстылығы артып келеді [1].

Әдебиетке шолу

Agosin & Retamal (2021) Оңтүстік Корея, Сингапур және Чилидің экономикалық өсуін талдады. Мұнда шағын нарықтары бар макет салынды. Бұл елдердің кәсіпкерлері өндірістің

жаңа технологияларын құруға инвестиция салуы тиіс екендігі дәлелденді [2]. Нанотехнологияны енгізуге негізделген инновациялық менеджментті модернизациялауды жүзеге асыру елдің экономикалық қызметінің жаңа әдісін білдіреді. Қазіргі уақытта нанотехнологияның даму жолы – бұл басқарудың неғұрлым тиімді жүйесін өзгерту [3]. Бұл жол салаларды инновацияға шақырады. Бүгінде ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді бағаның өзгеруін бағалау және газ бен мұнайдан түсетін табысты анықтау маңызды болып көрінеді. Бұл өзгерістер нақты ЖІӨ көлеміне тікелей әсер етеді. Charfeddine & Barkat (2020) көмірсутегі бағасы мен табыстың уақыттың ұзақтығына байланысты өзгеру нәтижелері [4]. Ғалымдар Guyader & Piscicelli жұмыстарында әртараптандыру жағдайында «Жалпы ұтқырлық платформасын» қолдануға талдау жасалған. Мұнда көлік саласындағы әртараптандыру талданады. Талдау көрсеткендей, әртараптандыруды енгізу жаңа технологияларды енгізуге, басқарудың тиімділігін арттыруға және іскерлік ортаның сапасын жақсартуға негізделген көлік қызметтерінің санын арттырады [5]. Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде COVID-19 пандемиясының фондында 2020 ж. экономиканың мәселелері туралы айтылған [6]. Онда жиынтық сұраныс пен кәсіпкерлік белсенділікті қолдау мақсатында экономикаға мемлекеттік маңызды қолдау көрсетілген. Бұл қолдау 2020–2021 жж. өңдеу өнеркәсібінің айтарлықтай өсуіне әкелді. Мұнай өнеркәсібі өндірісінің өсуі Қазақстанға экономикалық өсуге мүмкіндік беретініне баса назар аударылады. Алайда көмірсутегі шикізатына тәуелділіктен бас тартып, өңдеу өнеркәсібіне технологияларды енгізу қажет. Болашақта бұл әлемдік сұраныс пен мұнай бағасының ауытқуына тәуелсіз болуға мүмкіндік береді [7].

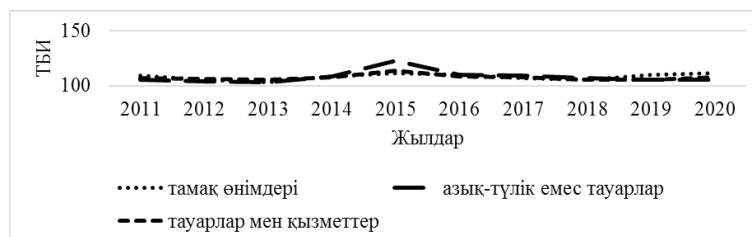
Материалдар мен тәсілдер

Өңдеу өнеркәсібінің соңғы 20 жылда тұңғыш рет ЖІӨ құрылымына қосқан үлесі артқанын атап өткен жөн. Сонымен 2020 ж. ол 13% (13 трлн теңге) құрады, оның үлесі 12,4% (11,7 трлн теңге) құрайтын тау-кен өнеркәсібінен жоғары, және бұл шикізаттың, атап айтқанда, мыс бағасының өсуіне қарамастан.

Сондықтан мақалада өнеркәсіптік әртараптандыруды негіздеу саласында зерттеулер жүргізу үшін синтез және талдау әдістері қолданылған. Сонымен, талдау әдісі елдің өнеркәсіптік саласын белгілі бір бөліктерге ыдыратуға мүмкіндік берді. Ал синтез техникасы алынған нақты нәтижелердің бірігуіне әкелді. Жүйелі тәсілді қолдану бар заңдылықтарды жалпылайды және белгілі бір өзара тәуелділікті анықтады. Кешенді талдау мен логикалық жалпылау әдісі жаңғырту мен әртараптандырудың жалпы процесін дәйекті түрде бағалауға мүмкіндік берді. Кейіннен бұл кемшіліктерді ашып, мақаланың тақырыбы бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім. Талқылау

Ковид пандемиясы жаһандық дағдарысқа әкелді, ол бірден 2020 ж. 1 және 2 тоқсанында әлемдік мұнай бағасының күрт төмендеуіне себеп болды. Сонымен қатар, ОПЕК+ мұнай өндіру квотасының әлсіреуі және әлемдік сұраныстың біртіндеп қалпына келуі аясында ҚР мұнай өндіру 2020 ж. 4 тоқсанынан бастап өсті. 2021 ж. инфляцияның өсуіне байланысты белгілі бір мәселелер бар (1-сурет). Азық-түлік бағасының салыстырмалы түрде жоғары көтерілуі айтарлықтай алаңдаушылық туғызады.

Сурет 1 – ҚР негізгі тауарлар мен қызметтерге баға динамикасы, 2011–2020 жж.

Ескертпе – Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша құрастырылған [8].

Осылайша, азық-түлік тауарларының бағасының өсуі 2021 ж. күзде 11%-дан асты. Ал қызмет, киім-кешек және басқа да азық-түлікке жатпайтын тауарлардың қымбаттауы шамамен 6–7%-ды құрайды. Бағаның айтарлықтай өсуі жанар-жағармай саласында болды. Осылайша, отын, газ және электр энергиясының бағасы 13%-дан астамға өсті.

2021 ж. соңына қарай макроэкономикалық көрсеткіштер ішкі экономикалық белсенділіктің біршама жақсарғанын көрсетеді. Осылайша, құрылыс индустриясы, оның ішінде фискалдық саясат шараларының арқасында өсуді көрсетеді. Бұл жерде республикада тұрғын үй құрылысына инвестицияларды, сондай-ақ, азаматтардың зейнетақы жинақтарын пайдалануды қолдау бойынша мемлекеттік шаралар қабылданғанын атап өткен жөн. Алайда, мемлекеттің елеулі қатысуы экономика секторларының өсуін тежейді, мұнда мемлекеттік қолдау аз немесе мүлде жоқ. Бұл жерде мемлекеттік компаниялардың жеңілдіктерге ие екендігін атап өткен жөн. Ал жеке кәсіпкерлердің бизнесте мұндай жеңілдіктер мен ынталандыру жоқ.

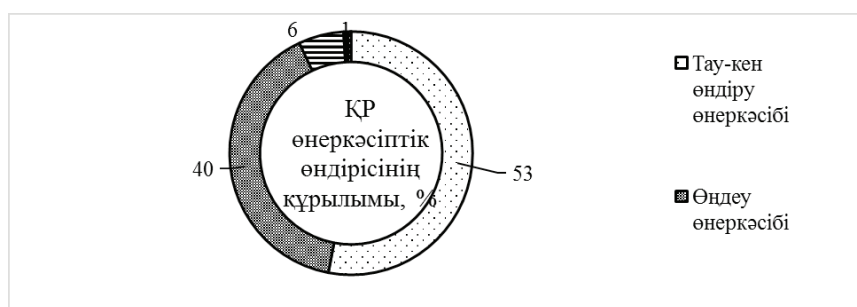
Елдегі өнеркәсіп көлемінің динамикасын талдайық. Жалпы алғанда, 30 жыл ішінде Қазақстанның өндірісі 380,9 мың есе өсті – 1990 жылғы 70,1 млн теңгеден, 2020 ж. 26,7 трлн теңгеге дейін. Тәуелсіздіктің бірінші жылында, 1991 ж. бұл көрсеткіш 171,9 млн теңгені құрады (1-кесте).

Кесте 1 – Қазақстандағы өнеркәсіптік өндірістің өзгеруі, 1990–2020 жж.

Жылдар	Өндірістің жалпы көлемі (теңге)	Қоса алғанда			
		Өңдеу өнеркәсібі	Машина жасау	Жеңіл өнеркәсіп	ММК және карьерлерді қазу
1990	82,5 млн теңге	57,2 млн теңге	8,8 млн теңге	8,6 млн теңге	7,9 млн теңге
1995	582,2 млрд теңге	356,9 млрд теңге	39,7 млрд теңге	14,1 млрд теңге	171,5 млрд теңге
2000	1,691 трлн теңге	823,3 млрд теңге	45,9 млрд теңге	21,9 млрд теңге	799,9 млрд теңге
2005	5,118 трлн теңге	1,8 трлн теңге	181,6 млрд теңге	37,2 млрд теңге	3,1 трлн теңге
2010	11,610 трлн теңге	3,8 трлн теңге	376,2 млрд теңге	34,2 млрд теңге	7,4 трлн теңге
2015	14,239 трлн теңге	6 трлн теңге	668,3 млрд теңге	71,5 млрд теңге	7,5 трлн теңге
2020	26,628 трлн теңге	13 трлн теңге	1,8 трлн теңге	128,7 млрд теңге	11,7 трлн теңге

Ескертпе — Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша құрастырылған [8].

Қазақстандағы өнеркәсіптік өндіріс құрылымында тау-кен өнеркәсібі айтарлықтай үлеске ие (2-сурет).

Сурет 2 – ҚР өнеркәсіптік өндірістің құрылымы

Ескертпе – Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша құрастырылған [8].

ҚР өнеркәсіп өндірісінің 8 айдағы талдауы 2021 жылы 2020 жылдың осы кезеңіне қатысты, ол 2,4%-ға өскенін көрсетеді. Егер біз ЕАЭО елдерінің өндірушілерімен (Еуразиялық

экономикалық одақ) салыстыратын болсақ, онда біздің республикада өсім айтарлықтай төмен болып шықты (2-кесте).

Кесте 2 – ЕАЭО мемлекеттеріндегі өнеркәсіп өндірісінің өсу қарқыны

ЕЭК елдері	Пайыз	Құндық мәнде АҚШ доллары
Беларусь	9,3	27,7
РФ	4,4	548
Қазақстан Республикасы	2,5	24
Ескертпе — Еуразиялық экономикалық комиссияның мәліметтері бойынша құрастырылған [9].		

Біз пандемияға қарамастан өңдеу өнеркәсібі отандық экономиканың маңызды драйверіне айналғанын баса айтамыз. Мысалы, 2021 ж. соңына қарай өңдеу өнеркәсібінің өсу қарқыны жалғасуда, ол 6%-ды құрады. Бұл жерде мұндай өсуді келесі себептермен ақтауға болады, мысалы: фармацевтика өнеркәсібі 41%-ға жуық, машина жасау секторы – 24%-дан астам, мұнай өңдеу – 9%-дан астам, тамақ өнімдері – 5%-ға жуық.

Соңғы жылдары өңдеу өнеркәсібіндегі инвестициялық жобалар республикаға 9 трлн астам теңге тартты. Оның ішінде машина жасау жобаларына – 450 млрд теңге. Болжам бойынша, 2021 жылдан 2025 жылға дейін машина жасау саласында 1 млрд АҚШ долларына жуық инвестициялық жобалар жүзеге асады. Болжам бойынша, оның ішінде 2021 ж. шамамен 190 млн доллар жұмсалады.

30 жыл ішінде машина жасау өнімдерінің өндірісі 2020 ж. 1990 жылғы 8,8 млн теңгеден қарағанда, 1,8 триллион теңгеге өсті.

Әрі қарай әртараптандыру мақсатында Қазақстан Үкіметі машина жасаудың перспективалы дамуына ынталандыруды енгізеді. Мысалы, компоненттерді импорттау ҚҚС-дан босатылады. Сондай-ақ, машина жасау саласындағы қызметтің жекелеген түрлері басымдық тізіміне енгізілген. Бұл инженерлік компаниялар СІТ, мүлік, жер және салық төлемей жұмыс жасай алады дегенді білдіреді. Сонымен қатар, машина жасау саласындағы кәсіпкерлерді қолдау үшін «Қарапайым заттардың экономикасы» және «БЖК–2025» бағдарламалары бойынша жылдық 6% мөлшерлеменен жеңілдікпен несие беру қарастырылған.

Бұл мемлекеттік қолдау шараларының жиынтығы машина жасау өнеркәсібі кәсіпорындарына өнімді жұмыс орындарын құруға және ұлттық экономиканы әртараптандыруға қосымша серпін беруге мүмкіндік беретінін білдіреді.

Дегенмен, бұл салада проблемалар бар. Біз өңдеуші кәсіпорындардың едәуір бөлігінде цифрлық технологиялардың автоматтандырылуы мен ену дәрежесі төмен екенін атап көрсетеміз. Мысалы, мұнай өңдеуде жөнделу үшін зауыттардың жыл сайынғы жоспарлы тоқтатылуы қолданылады. Бұл жабдықты жөнделу мен қызмет көрсетудің оңтайландырылмаған процестерін көрсетеді.

Шектеу факторы – қаржылық ресурстардың шектеулігі, білікті кадрлардың жетіспеушілігі. Сонымен қатар өңдеу өнеркәсібінде қайта бөлу деңгейі әлі де жеткілікті жоғары емес. Бұл еңбек өнімділігі мен бәсекеге қабілеттіліктің төмен болуына әкеледі.

Қазақстан мұнай өндірумен айналысатындықтан, әртараптандыру арқылы мұнай-газ техникасын дамытуға ерекше назар аудару қажет. Бұл ірі мұнай-газ жобалары операторларының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өнім мен қызметтерді өндіру мен жеткізуде жергілікті сервистік компаниялардың кемшіліктерін азайтады. Бұған қоса, бұл өндіріс пен сатып алу жүйесіне отандық өндірушілерді барынша тарту арқылы жергілікті қамту үлесін арттыруға мүмкіндік береді.

Атап айтқанда, 2020 ж. көмірсутек шикізаты мен уран өндіру бойынша осындай ірі жер қойнауын пайдаланушылар – Қарашығанақ Петролиум Оперейтинг, Теңізшевройл, Солтүстік Каспий Консорциумы, ҚазМұнайГаз тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді сатып алу көлемі 5,4 трлн теңгені құрады. Бұл ретте жергілікті қамту үлесі 50%-дан аз болды.

Сонымен, машина жасау өнеркәсібінің өсуін мемлекеттік қолдаудың маңызды шараларымен түсіндіруге болады, оның ішінде Ұлттық қор қаражаты есебінен. Бұл жерде мемлекеттік бюджет пен Ұлттық қор қаражатын шектеусіз жұмсау жоғары тәуекелге және шетелдік инвесторлардың сенімінің төмендеуіне әкелуі мүмкін екенін ерекше атап өткен жөн.

Өңдеу өнеркәсібіне бюджеттік шығындардың өсуі бюджеттің басқа баптары бойынша қаржыландырудың төмендеуіне әкеледі. Біріншіден, бұл денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік төлемдер және т.б. Сондықтан әртараптандыру үдерістерін жандандыру үшін отандық жеке және шетелдік көздерден инвестицияларды белсенді түрде іздеу қажет.

Нәтиже, қорытынды

Өңдеу өнеркәсібі 2022–2024 жж. өседі деп болжануда. Орта есеппен 4–4,5%-ға өсті. Дегенмен, салада келесі мәселелер қалады:

ШОБ әлі де тұрақты дамымаған. Бұл өнеркәсіптің әлсіз дамуын және еңбек өнімділігінің баяу өсуін сипаттайды. COVID–19 жаңа толқыны және соған байланысты шектеулер, әлемдік экономикадағы белгісіздіктер мен инфляцияның өсу қаупі өнеркәсіпті бюджеттік қолдау шараларын төмендетуі және әртараптандыруды жалғастыруы мүмкін. Өнеркәсіптік кәсіпорындар деңгейіндегі деректерді талдау нәтижелері кәсіпорындардың цифрландыруға, инновация мен модернизацияға қосқан аз үлесін көрсетеді.

Өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін күрделі мәселе қазіргі кезде электр энергиясының және жанар-жағармай материалдары бағасының өсуі, қосылған құн тиімділігінің төмендігі, бәсекелестіктің төмендігі және т.б. нәтижесінде өндірушілер шығындарының өсуі болып қала береді. Өнеркәсіптік секторды дамытуға инвестициялық қаражаттың елеулі жетіспеушілігі байқалады. Бұл, әсіресе, COVID–19 деңгейінде, инвесторлар күтуге көзқарас танытқанда айқын көрінеді.

Пандемиядан кейінгі жағдайда индустриялық дамудың негізгі басымдығы ретінде Қазақстан экономикасының әртараптандырылуын күшейту мақсатында біз келесі ұсыныстарды ұсынамыз:

- ♦ ұлттық қор қаражатын пайдалануды қысқарту қажет (2021 ж. қарай оның үлесі ЖІӨ-нің шамамен 30%-ын құрайды). Шикізаттық емес сектордан түсетін түсімдердің өсуін ынталандыру және бюджет шығыстарының тиімділігін арттыру қажет;
- ♦ еңбек өнімділігін арттыру үшін экономиканы әртараптандыру қажет. Бұл жерде мемлекеттік және жеке өнеркәсіптік кәсіпорындарға тең жағдай жасау қажеттігін атап өткен жөн;
- ♦ COVID пандемиясының таралуы азайған сайын, мемлекеттің экономикадағы қатысуын айтарлықтай азайту қажет. Бұл жерде жеке кәсіпті қайта бөлу бағытында мемлекеттік кәсіпорындарды қолдау үлесін қайта қарау маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Рыночные возможности перехода промышленного предприятия к стратегии диверсификации: монография / И.В. Котляревская, М.А. Ильшева, К.В. Смирнов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – 104 с.
- 2 Agosin M., Retamal Y. A model of diversification and growth in open developing economies // *Structural Change and Economic Dynamics*. 2021. Vol. 58. pp. 455–470.
- 3 Soeteman-Hernández L.G., Sutcliffe H.R., Sluijters T., van Geuns J., Noorlander C.W., Sips A.J. Modernizing innovation governance to meet policy ambitions through trusted environments // *NanoImpact*. 2021. Vol. 21. pp. 1–7.
- 4 Charfeddine L., Barkat K. Short- and long-run asymmetric effect of oil prices and oil and gas revenues on the real GDP and economic diversification in oil-dependent economy // *Energy Economics*, 2020, vol. 86, no. 5, pp. 656–680.
- 5 Guyader H., Piscicelli L. Business model diversification in the sharing economy: the case of GoMore // *Journal of Cleaner Production*, 2019, vol. 215, pp. 1059–1069.

6 Смагулова Ш.А. «COVID-19» пандемиясы жағдайындағы Қазақстан экономикасының макроэкономикалық талдауы және даму болжамдары // Central Asian Economic Review (CAER). – 2020. – № 4(133). – Б. 8-19.

7 Smagulova Sh.A., Movkebayeva G. and etc. Energy security and sustainability in Eurasian economic union in the terms of economic growth: the case of Kazakhstan's energy sector up to 2040 perspectives // International Journal of Energy Economics and Policy, 2020, vol. 10, no. 2, pp. 497–503.

8 Ұлттық статистика бюросының мәліметтері. – 2021. URL: https://stat.gov.kz/for_users/dynamic/ (өтінім берілген күні: 12.10.2021).

9 Данные Евразийской экономической комиссии. – 2021. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Analytics/indicators_07_2021.pdf (өтінім берілген күні: 15.10.2021).

REFERENCES

1 Rynochnye vozmozhnosti perehoda promyshlennogo predpriyatija k strategii diversifikacii: monografija / I.V. Kotljarevskaja, M.A. Ilysheva, K.V. Smirnov. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2018. – 104 p.

2 Agosin M., Retamal Y. (2021) A model of diversification and growth in open developing economies // Structural Change and Economic Dynamics. Vol. 58. pp. 455–470.

3 Soeteman-Hernández L.G., Sutcliffe H.R., Sluijters T., van Geuns J., Noorlander C.W., Sips A.J. (2021) Modernizing innovation governance to meet policy ambitions through trusted environments // NanoImpact. Vol. 21. pp. 1–7.

4 Charfeddine L., Barkat K. (2020) Short- and long-run asymmetric effect of oil prices and oil and gas revenues on the real GDP and economic diversification in oil-dependent economy // Energy Economics, vol. 86, no. 5, pp 656–680.

5 Guyader H., Piscicelli L. (2019) Business model diversification in the sharing economy: the case of GoMore // Journal of Cleaner Production, vol. 215, pp. 1059–1069.

6 Смагулова Ш.А. (2020) «COVID–19» пандемиясы зһардајындағы Қазақстан јеконмикасынұң макрјеконмикалық талдауы зһәне даму болжамдары // Central Asian Economic Review (CAER). No. 4(133). – P. 8-19.

7 Smagulova Sh.A., Movkebayeva G. and etc. (2020) Energy security and sustainability in Eurasian economic union in the terms of economic growth: the case of Kazakhstan's energy sector up to 2040 perspectives // International Journal of Energy Economics and Policy, vol. 10, no. 2, pp. 497–503.

8 Ұлттық статистика бюросының мәліметтері. – 2021. URL: https://stat.gov.kz/for_users/dynamic/ (өтінім берілген күні: 12.10.2021).

9 Danye Evrazijskoј јekonomicheskoј komissii. – 2021. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Analytics/indicators_07_2021.pdf (өтінім берілген күні: 15.10.2021).

Ш.А. СМАГУЛОВА,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: shsmagulova@mail.ru

¹Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА КАК ПРИОРИТЕТ ИНДУСТРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В ПОСТПАНДЕМИЙНЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Цель научной статьи – обосновать целесообразность диверсификации индустриальной сферы для обеспечения экономического роста Казахстана в постпандемийных условиях. В данной работе были использованы следующие методы: синтеза, комплексной оценки, анализа, системности, логического обобщения. Показано состояние экономического развития республики в условиях пандемии. Обоснована необходимость продолжения модернизации и активизации процесса диверсификации в постпандемийных условиях. С целью раскрыть современное состояние диверсификации в зарубежных странах проведен библиографический обзор некоторых первоисточников. Проанализировано развитие индустриального производства за 30 лет независимости республики, где приоритетное значение занимает горнодобывающий сектор. Определена существенная роль

доли машиностроения в структуре обрабатывающей промышленности. Выявлены значительные меры государственной поддержки, которые активизируют ход диверсификации реального сектора национального хозяйства. Обобщены основные проблемы диверсификации индустриальной сферы Казахстана. Сюда относятся низкая степень цифровизации и автоматизации, технологического передела и квалифицированности кадров. Даны прогнозы и рекомендации по эффективной реализации диверсификации индустрии в постпандемийном периоде. Важными предложениями здесь представляются оптимизация расходования средств Национального фонда, создание одинакового режима экономической деятельности для бизнеса и государственных компаний, продвижение принципов здоровой конкуренции и рост производительности труда.

Ключевые слова: диверсификация, обрабатывающий сектор, пандемия, машиностроение, реструктуризация, государственная поддержка, модернизация.

SH.A. SMAGULOVA,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: shsmagulova@mail.ru

¹Narxoz University, Kazakhstan, Almaty

DIVERSIFICATION OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN AS A PRIORITY OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN POST-PANDEMIC CONDITIONS

Abstract

The purpose of the scientific article is to substantiate the expediency of the diversification of the industrial sphere to ensure the economic growth of Kazakhstan in post-pandemic conditions. In this work, the following methods were used: synthesis, integrated assessment, analysis, consistency, logical generalization. The state of economic development of the republic in the conditions of a pandemic is shown. Substantiated the necessity of continuing modernization and intensification of the diversification process in post-pandemic conditions. Analyzed the development of industrial production over the 30 years of independence of the republic, where the mining sector takes priority. The essential role of the share of mechanical engineering in the structure of the manufacturing industry is determined. Significant measures of state support have been identified, which activate the course of diversification of the real sector of the national economy. Summarized the main problems of diversification of the industrial sphere of Kazakhstan. They include a low degree of digitalization and automation, technological conversion and qualified personnel. Forecasts and recommendations for the effective implementation of industry diversification in the post-pandemic period are given. Important proposals here are to optimize the spending of the National Fund, to create the same economic activity regime for business and state-owned companies, to promote the principles of healthy competition and labor productivity growth.

Key words: diversification, manufacturing sector, pandemic, mechanical engineering, restructuring, government support, modernization.

FTAXP 39.21.02
ӘОЖ 314.1

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-127-133>

З.Т. АУЕЗОВА,*¹

Г.Ф.К., доцент.

*e-mail: zaure58@mail.ru

К.Т. АУЕЗОВА,²

Т.Ф.К., доцент м.а.

e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Е.К. БАРЛЫКОВ,³

Ә.Ф.К., доцент м.а.

e-mail: erbolat_barlykov@mail.ru

¹Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

³«Туран-Астана» университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – халықтың өмір сүру сапасын басқару тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын қарастыру және зерттеу. Өмір сүру деңгейі – жалпы өмір салтының сандық сипаттамасы, ол әдетте есепке алынатын статистикалық және басқа мәліметтерді анықтау үшін қолданылады. Жалпы халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын бағалау әдістемесі мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың маңызды талдау құралы болып табылады. Бұл мақалада Қызылорда облысы халқының өмір сүру сапасын бағалау және талдау әдістемесін пайдалану ұсынылады. Зерттеу жұмысы алға қойылған міндеттерді шешуге және еліміздің өңірлерінде, сонымен қатар облыстың аудандарындағы халықтың өмір сүру сапасының қазіргі жай-күйінің өңірлік мәселерін көретуге мүмкіндік береді. Қазіргі нарықтық экономика жағдайында халықтың өмір сүру сапасы республиканың әр аймақтарда әртүрлі, ал статистикалық мәліметтерге сәйкес, өндіріс орындары шоғырланған аймақтарда халықтың өмір сүру сапасы мен тұтыну қоржыны жоғары. Сонымен қатар, бұл мақалада ел өңірлеріндегі халықтың өмір сүру сапасын бағалау үшін маңызды көрсеткіштер енгізілген.

Тірек сөздер: демография, статистика, өмір сүру сапасы, табиғи орта, әлеуметтік тұрақтылық, еркіндік, нарықтық экономика, инфрақұрылым.

Кіріспе

Халықтың өмір сүру сапасы әлеуметтік саланың маңызды санаттарының бірі болып табылады. «Өмір сапасы» терминін ХХ ғ. 60-шы жылдары американдық экономист Дж.К. Гэлбрейтом енгізді. Қазіргі таңда қоршаған ортаны қорғау, денсаулықты сақтау, денсаулықты күту, сонымен қатар көптеген мәселелермен қатар қалаларды жаңарту мәселесі ретінде пайда бола отырып, «өмір сапасы» жалпы мағынаға ие болды. Ақырында, «өмір сапасы» көптеген елдерде, әсіресе экономикасы дамыған шетелдерде адам өмірінің табиғи-әлеуметтік-психологиялық жағдайларын зерттейтін пәнаралық ғылыми бағытқа айналды. Осыған байланысты адамдардың әл-ауқатын бағалау өлшемдері ретінде халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасының көрсеткіштерін пайдалану қабылданды.

Негізгі ережелер

Өмір сүру деңгейі – бұл өмір салтының сандық сипаттамасы, оны анықтау кезінде әдетте статистикалық және басқа да нақты есепке алынатын деректер қолданылады. Әр түрлі көрсеткіштерді біріктірудің ұтымды тәсілінің болмауына байланысты отандық және

халықаралық тәжірибедегі бірыңғай көрсеткіш өмір сүру деңгейін жан-жақты сипаттайтын бір көрсеткішті пайдаланудың мүмкін еместігі танылды. Өмір сүру деңгейі, ең алдымен, тұтыну деңгейі мен құрылымының көрсеткіштерімен, сондай-ақ, тұтыну мүмкіндігін сипаттайтын көрсеткіштермен сипатталады – жан басына шаққандағы ақшалай табыстар, жинақтар және т.б. Белгілі бір шартты дәрежесімен өмір сүру деңгейін сипаттау үшін пайдаланылатын барлық көрсеткіштерді үш түрге бөлуге болады [1]:

- ◆ синтетикалық құндық көрсеткіштер (жалпыұлттық (өңірлік) өнім, тұтыну қоры, халықтың жиынтық табысы және т. б.);
- ◆ нақты материалдық игіліктерді тұтыну көлемін өлшейтін заттай көрсеткіштер (жеке мүлікпен қамтамасыз ету, тамақ өнімдерін тұтыну, тасымалданған жолаушылар саны және т.б.);
- ◆ әл-ауқатты бөлудің пропорциялары мен құрылымын көрсететін көрсеткіштер (халықтың кіріс топтары бойынша бөлінуі, табыс пен тұтынудың шоғырлануы мен саралануы және т.б. көрсеткіштері).

Адамдардың әл-ауқатының деңгейін көрсететін басқа өлшем өмір сапасының көрсеткіші болып табылады. Өмір сапасы – бұл адам өмірінің барлық жақтарын қамтитын өмір салтының сапалық сипаттамасы: өмірлік әлеуеті, тіршілік әрекеті және өмір сүру жағдайы (өмір сүру ортасы) осы кезеңде қабылданған эталонға қатысты. Жалпы «өмір сапасы» ұғымы өте кең қолданылады, бірақ оның жалпы танылған формальды құрылымы мен индикаторлардың стандартты жиынтығы жоқ. Басымдықтар адамдардың қажеттіліктеріне және елдер мен өңірлердің даму деңгейімен тығыз байланысты, сондықтан өмір сапасын бағалау критерийлері дамыған және дамушы елдер үшін сәйкес келмейді. Халықаралық тәжірибеде өмір сүру сапасын талдау әдетте мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- ◆ халықтың табысы;
- ◆ еңбек жағдайы және жұмыспен қамту;
- ◆ демографиялық процестердің серпіні;
- ◆ білім беру және кәсіби дайындық;
- ◆ денсаулық, тамақтану, тұтыну мен жинақтауға жұмсалатын қаражат;
- ◆ тұрғын үйдің жағдайы және оны көркейту, инфрақұрылым, байланыс;
- ◆ табиғи ортаның ресурстары мен жай-күйі;
- ◆ әлеуметтік қамтамасыз ету;
- ◆ саяси және әлеуметтік тұрақтылық (қауіпсіздік);
- ◆ жалпы адамзаттық еркіндік.

Көптеген елдердің ғалымдары ұзақ уақыт бойы қоғамның нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайын барынша толық көрсететін ең маңызды көрсеткіштер туралы пікір таластырады. «Халықтың өмір сүру сапасы» көрсеткіші неғұрлым жалпылама болып табылады. Халықтың өмір сүру сапасы қандай да бір қоғамдық-экономикалық жүйенің жұмыс істеу тиімділігін бағалаудың басты өлшемдерінің бірі. Бірақ отандық әдебиеттің ғылыми айналымында «халық өмірінің сапасы» термині жақында пайда болды. КСРО кезінде қоғамдық әл-ауқатты сипаттау үшін негізінен «халықтың өмір сүру деңгейі», «халықтың әл-ауқаты», «өмір салты», «еңбекшілердің рухани және материалдық сұраныстарын қанағаттандыру дәрежесі» сияқты ұғымдар қолданылды. Кеңес заманының әкімшілік-командалық жүйесінде жоспарлау, есепке алу және статистикалық есеп берудің орталықтандырылған жүйесі болды, халық әл-ауқатын арттыру мәселелері идеологиялық ұстанымдардан ғана және партия белгілеген шеңберде ғана қаралды.

Өмір сапасын бағалаудың күрделілігі осы ұғымның көп өлшемімен ғана емес. Халықтың әртүрлі топтары үшін өмірдің сапасы туралы түсінік әртүрлі болғандықтан, олар субъективті бағалау арқылы анықталады. Сондықтан өмір сапасын талдау кезінде әдетте индикаторлардың екі түрге бөлінеді: субъективті және объективті. Өмір сапасының объективті индикаторлары өмірдің экономикалық, демографиялық, табиғи және әлеуметтік параметрлерін көрсететін әртүрлі статистикалық көрсеткіштерді қамтиды. Өмір сапасының субъективті индикаторлары халықтың ұдайы жаппай сұрауына немесе сарапшылардың бағалауына негізделген, өйткені жалпы адамзаттық еркіндік, саяси және әлеуметтік тұрақтылық және т.б. сияқты компоненттер тек субъективті бағалануы мүмкін. Өмір сапасының субъективті индикаторлары өмір мен өмірдің түрлі аспектілеріне жалпы қанағаттанушылықты бағалауды қамтиды [2].

Халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасының өзгеруіндегі үрдістерді талдау қоғамның осы міндетті қаншалықты тиімді атқаратынын бағалауға мүмкіндік береді.

Жалпы мағынада даму деп бір күйден екіншісіне өту процесін түсінеді. Даму нәтижесінде объектінің жаңа сапалы жағдайы пайда болады. Өңірді дамыту объектісі ретінде қарастыра отырып, біз осындай дамудың түпкі мақсаты осы аумақта тұратын адамдардың әл-ауқатын арттыру болып табылатындығын түсінеміз.

Кез келген аумақ – бұл қандай да бір белгілермен шектелген кеңістік ғана емес. Ол өз аумағын ғана емес, сонымен қатар осы аумақты құрайтын көптеген басқа да табиғи, әлеуметтік, экономикалық элементтерді қамтиды.

Өмір сапасының жоғары көрсеткіші – бұл қазіргі заманғы мемлекеттер ұмтылатын идеал және олар тек оған қол жеткізуге ғана емес, сонымен қатар болашақ ұрпақтың лайықты өмір сүру сапасын қолдауға және қамтамасыз етуге ұмтылады. Осы тұрғыдан алғанда, өмір сүру сапасы тұрақты даму кезінде ғана қамтамасыз етілуі мүмкін, мемлекет қабылдайтын шаралар, қоғамдық ұйымдардың қызметі, сондай-ақ адамдардың тіршілік әрекеті бір-бірімен келісілген және осы және болашақ қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін әлеуетті нығайтуға бағытталған жағдайда болады.

Халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын бағалаудың әдістемесі мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың маңызды аналитикалық құралы болып табылады, ол мемлекеттің болашақтағы әлеуметтік-экономикалық саясатының бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді: елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі деңгейіне талдау жасау, кедейлік деңгейін бағалау, халықтың өмір сүру деңгейі мен деңгейіне өңіраралық салыстыру жүргізу.

Өмір сапасы мен деңгейін бағалаудың қазіргі статистикалық практикасында екі көзқарас қабылданды:

- ♦ бағалау БҰҰ-ның әдіснамалық ұсынымдарына сәйкес статистика мен есепке алудың ұлттық жүйесіне негізделген көрсеткіштер-әлеуметтік индикаторлар жүйесінің көмегімен жүргізіледі;

- ♦ жекелеген көрсеткіштер негізінде өмір сүру деңгейі мен сапасының жиынтық индексінің көмегімен бағалау, БҰҰ мен басқа да халықаралық ұйымдар әртүрлі елдер халқының өмір сүру деңгейі мен сапасына еларалық салыстырулар жүргізу үшін кеңінен қолданылады.

Мәселен, БҰҰ-да өмір сүру деңгейінің интегралдық көрсеткіші ретінде адам әлеуетін дамыту индексі (АДИ) әзірледі.

«Өмір сапасы» ұғымы өте кең қолданылады, бірақ оның жалпы танылған формальды құрылымы мен индикаторлардың стандартты жиынтығы жоқ. Басымдықтар елдер мен өңірлердің даму деңгейімен тығыз байланысты адамдардың қажеттіліктеріне байланысты, сондықтан өмір сапасын бағалау критерийлері дамыған және дамушы елдер үшін сәйкес келмейді.

Халықаралық салыстырулар мен дамыған елдердің ұлттық бағалауларында пайдаланылатын өмір сүру сапасы компоненттерінің неғұрлым толық тізбесі мынадай блоктарды қамтиды: халықтың табысы, кедейшілік және теңсіздік; жұмыссыздығы және жұмыс күшін пайдалану, демографиялық процестердің серпіні, білім беру, денсаулық, азық-түлік және тамақтану, тұрғын үй қоры (елді мекендер), инфрақұрылым, байланыс, табиғи ортаның ресурстары мен жайкүйі, мәдениет, әлеуметтік байланыстар, отбасылық құндылықтар, саяси және әлеуметтік тұрақтылық (қауіпсіздік және), саяси және азаматтық институттар (демократия және қатысу). Өмір сапасын бағалау осы ұғымның көп өлшемдігіне байланысты ғана емес, ол өте күрделі. Халықтың әртүрлі топтары үшін сапа туралы түсінік жеке және субъективті бағалау арқылы анықталады. Батыс зерттеулерінде халықтың ұдайы жаппай сұрауына немесе сарапшылардың бағалауына негізделген объективті (статистикалық) және субъективті өлшемдер үйлеседі. Әлеуметтік байланыстар, отбасылық құндылықтар, саяси және әлеуметтік тұрақтылық сияқты компоненттер субъективті ғана бағалануы мүмкін, өйткені объективті өлшемдер жоқ.

Халықтың өмір сүру сапасын зерттеу барысындағы маңызды міндет оны сандық тұрғыда түсіндіру болып табылады. Бұл ретте ең қолайлы тәсіл – адамдардың тіршілік әрекетінің объективті жағдайларын сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі негізінде өмір сүру сапасын анықтайтын объективті тәсіл.

Қазақстан өңірлері үшін субъективті бағалауды пайдалану әзірге мүмкін емес, бұл үшін Қазақстан әрбір субъектісі үшін репрезентативті тұрақты әлеуметтік зерттеулер қажет. Сондықтан ол үшін өмір сүру сапасының барлық компоненттерін өлшеуге болмайды.

Талқылаулар

Халықтың өмір сүру сапасының индексі бағалау әдістемелерінің бірі М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің ғалымдарымен жасалған. Индекс интегралдық бағалауға және өңірлердің әлеуметтік дамуының мониторингіне арналған.

Біз мысалы, Қызылорда облысы халқының өмір сүру сапасын бағалау және талдау үшін осы әдісті қолдану ұсынылады, өйткені ол зерттеуде қойылған міндетті шешуге және аудандарындағы халықтың өмір сүру сапасының қазіргі жай-күйінің өңірлік картасын ұсынуға мүмкіндік береді. Әдісте өңірлердің өмір сүру сапасын бағалау үшін маңызды көрсеткіштер енгізілген.

Қызылорда облысының аудандарының халқының өмір сүру сапасының индексі осы әдіснаманың негізінде есептелінді.

Өмір сүру сапасын бағалаудағы басымдықтар өтпелі кезеңнің неғұрлым өткір проблемаларын ескере отырып таңдалынған. Егер Кеңес уақытында айырмашылықтар көп жағдайда өмір сүру жағдайларымен (қол жетімділігімен және базалық қызметтермен қамтамасыз етілгендігімен, өңірде өмір сүру жағдайының қолайлылығымен) анықталса, өтпелі кезеңде бірінші жоспарға өмір сүру деңгейінің (төмен табыс пен табыс бойынша күшті теңсіздік), жұмыспен қамтудың (жұмыссыздық), халық денсаулығының (балалардың өмір сүруінің күтілетін ұзақтығы мен денсаулығының төмендігі) мәселелері шықты. Бұл компоненттер өмір сапасының неғұрлым проблемалық аспектілері бойынша өңірлік интегралдық бағалау үшін әзірленген өмір сапасының «дағдарыстық» индексінің құрамына осындай индекстің көмегімен өңірлердегі әлеуметтік ахуалға мониторинг және экспресс-диагностика жүргізуге болады [2, 3].

Интегралдық индекс төрт жеке индекстің орташа арифметикалық мәні ретінде формула бойынша есептеледі, оның бірі – денсаулық индексі – ұзақ өмір сүру (күтілетін өмір сүру ұзақтығы) және нәресте өлімі көрсеткіштерінің орташа мәні ретінде есептеледі.

Әдіс шеңберінде өмір сүру сапасының индексі құру үшін, Қазақстан Республикасының статистика департаментінің деректері пайдаланылды, бұл олардың қол жетімділігіне себепші болды. Сонымен қатар, индексті есептеу үшін қажетті деректер жыл сайын өлшенеді, бұл таңдалған өңірлерде өмір сүру сапасына мониторинг жүргізуге мүмкіндік береді.

Өмір сапасы индексінің компоненттері әртүрлі өлшемдерге ие. Әр түрлі өлшемдік шамалар кіретін индексті есептеу мүмкіндігі болу үшін сызықтық масштабтау әдісі қолданылады, яғни көрсеткіштердің әрқайсысы жеке мәндердің арасындағы барлық пропорцияларды сақтай отырып, 0-ден 1-ге дейінгі диапазонда көрсетіледі.

Өмір сапасының индексі есептеу базалық формуланың көмегімен жүзеге асырылады:

$$I_k = \frac{A + B + C + \frac{D+E}{2}}{4}$$

I_k – өмір сүру сапасы индексі, А – жан басына шаққандағы ақшалай табыстың ең төменгі күнкөріс деңгейіне қатынасының индексі, В – табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары халық үлесінің индексі С – халықты жұмыспен қамту деңгейінің индексі, D – күтілетін өмір сүру ұзақтығының индексі, E – сәбилер өлім-жітімі индексі болып көрсетіледі.

Зерттеу жұмысында есептеулер 2019 ж. арналған, себебі соңғы жарияланған Қызылорда облыстық статистика департаменті қызметі «Қызылорда облысының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері» 2019 ж. жатады, сәйкесінше, онда 2019 ж. көрсеткіштері көрсетілген.

Есептеу барысында әрбір жеке индекстердің мәндері 0-ден 1-ге дейінгі диапазонда болды, яғни жекелеген ауданның индекс мәні 1-ге жақындаған сайын жақсы, ал индекс мәні төмендеген сайын бағаланып отырған индикатор бойынша төменгі көрсеткіш ретінде болады. Осылайша, жан басына шаққандағы ақшалай табыстың ең төменгі күнкөріс деңгейіне қатынасының индексі бойынша жоғары Қызылорда қ.ә. және төмен болып Қазалы ауданы бағаланды. Күнкөріс минимумынан табысы жоғары халық үлесі индексі есептеуде орташа облыстық мәні алынды, себебі жекелеген аудандар бойынша статистикалық мәліметтерде күнкөріс минимумынан жоғары халық үлесі есептелмейді [3,5].

Халықтың жұмыспен қамту деңгейінің индексі бойынша жоғарғы көрсеткіш облыс көлемінде Шиелі ауданында болса, төменгі көрсеткіш Қармақшы ауданында тіркелді. Халықтың

жұмыспен қамтылу деңгейінің мәні белгілі бір жас тобындағы жұмыспен қамтылған халық санының тиісті жас тобындағы халықтың жалпы санына қатынасы, пайыздық үлесте көрсетіледі. Жалпы халықты жұмыспен қамту деңгейі елдің табысы мен шығыстарына үлкен әсерін тигізетіні белгілі. Күтілетін өмір сүру ұзақтығының индексі есептеуге БҰҰ даму бағдарламасы ұсынған әдістемені пайдалана отырып есептелінді.

Кесте 1 – Қызылорда облысы бойынша өмір сүру сапасы индексі

	Индекстер				
	Жан басына шаққандағы ақшалай табыстың ең төменгі күнкөріс деңгейіне қатынасының индексі	Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары халық үлесінің индексі	Халықты жұмыспен қамту деңгейінің индексі	(Күтілетін өмір сүру ұзақтығының индексі+сәбилер өлім-жітімі индексі)/2	Өмір сүру сапасы индексі
Арал	0,515	0,956	0,152	0,857	0,620
Жаңақорған	0,410	0,956	0,165	0,815	0,586
Жалағаш	0,259	0,956	0,215	0,758	0,547
Қармақшы	0,330	0,956	0,000	0,677	0,491
Қазалы	0,000	0,956	0,756	0,927	0,660
Сырдария	0,263	0,956	0,517	0,427	0,541
Шиелі	0,174	0,956	1,000	0,767	0,724
Қызылорда қ.ә	1,000	0,956	0,391	0,727	0,768
Байқоңыр қ.ә	0,940	0,956	0,036	0,856	0,699

Өмір сүру сапасын әлеуметтік-экономикалық зерттеу картасын алу үшін өмір сүру сапасы индексінің ұқсас мәні бар өңірлер топтарын бөлу қажет болғандықтан, өмір сапасы бойынша үш өңір тобын бөліп қарастырылды: жоғары (0,769–0,677); орташа (0,676–0,584); төмен (0,583–0,491).

Жүргізілген есептер өмір сапасының негізгі компоненттерін есепке ала отырып, Қызылорда облысының субъектілерінің арасында Қызылорда (0,768) қалалық әкімшілігі, Шиелі ауданы (0,724) және Байқоңыр қ.ә (0,699) көшбасшылық орындарды иеленетінін куәландырады. Бұл өңірлер базалық дамуды қамтамасыз ете отырып, өмір сапасының «дағдарыстық» индексінің құрайтын көрсеткіштердің айтарлықтай жоғары мәнін көрсетеді [6].

Халықтың өмір сүру сапасы сияқты базалық санаттың күрделілігі және оның біртектес еместігі оны бағалауды бір ғана интеграцияланған индикатормен қиындатады, алайда бұл әдіс экономикалық, әлеуметтік-демографиялық факторлардың аудандардағы халықтың өмір сүру сапасының мәніне әсерін көрсетуге мүмкіндік береді [7].

Осы зерттеуде есептелген халықтың Қызылорда аумағында өмір сүру сапасының индекстері айтарлықтай айырмашылықты, сондай-ақ жекелеген аумақтарға тән мәселелердің қатарын анықтады.

Қорытынды

Елдегі әлеуметтік-экономикалық саясаттың түрлі шараларын іске асыру арқылы оларға бағдарлану тек бар сәйкессіздікті қысқартуға ғана емес, сондай-ақ өңірдің экономикалық жағдайына қолайлы ықпал жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Чернова Т.В. Экономическая статистика. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999.
- 2 Мироедов А.А. Качество жизни в статистических показателях социально-экономического развития // Вопросы статистики, 2008.

3 Қызылорда облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы. Статистикалық жинақ // ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті Қызылорда облысының Статистика департаменті. – Қызылорда, 2020.

4 Қазақстан Республикасы еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2005 жылғы 2 желтоқсандағы № 307/1-п және Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің 2005 жылғы 5 желтоқсандағы № 194 «Күнкөріс есептеу ережесін бекіту туралы» бірлескен бұйрығы.

5 Қызылорда қаласының 2016-2020 жылдарға арналған даму бағдарламасы // Қызылорда қалалық мәслихатының 2015 жылғы 24 желтоқсандағы XXXXXI кезекті сессиясының №51/3 шешімімен бекітілді. – Қызылорда, 2015.

6 Трофимов А.М., Мальганова И.Г. Оценка качества жизни населения как форма изучения социально-географического пространства // Географический вестник, 2005.

7 Современное состояние рынка труда в Казахстане: брошюра / Под ред. З.К. Шаукеновой. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2017.

REFERENCES

- 1 Chernova T.V. (1999) Jekonomicheskaja statistika. Taganrog: Izd-vo TRTU.
- 2 Miroedov A.A. (2008) Kachestvo zhizni v statisticheskikh pokazateljah social'no-jekonomicheskogo razvitiya // Voprosy statistiki.
- 3 Qyzylorda oblysynyñ äleumettik-ekonomikalıq damuy. Statistikalıq jınaq // QR Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті Qyzylorda oblysynyñ Statistika departamenti. Qyzylorda, 2020.
- 4 Qazaqstan Respublikasy eñbek және halyqty әleumettik qorǵau ministrліginiñ 2005 jylǵy 2 jeltoqsandaǵy No. 307/1-p және Qazaqstan Respublikasy Statistika agenttiǵiniñ 2005 jylǵy 5 jeltoqsandaǵy № 194 «Künköris esep-teu erejesin bekitu turaly» birlesken büiryǵy.
- 5 Qyzylorda qalasyñyñ 2016–2020 jylдарǵа арналған даму баǵдарламасы // Qyzylorda qalalyq мәслиhatynyñ 2015 jylǵy 24 jeltoqsandaǵy HHHHHI kezekti sesiasynyñ №51/3 şeşimimen bekitildi. Qyzylorda, 2015.
- 6 Trofimov A.M., Mal'ganova I.G. (2005) Ocenka kachestva zhizni naselenija kak forma izuchenija social'no-geograficheskogo prostranstva // Geografi cheskij vestnik.
- 7 Sovremennoe sostojanie rynka truda v Kazahstane: broshjura / Pod red. Z.K. Shaukenovoj. Astana: Kazahstanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente RK, 2017.

З.Т. АУЕЗОВА,*¹

к.г.н., доцент.

*e-mail: zaure58@mail.ru

К.Т. АУЕЗОВА,²

к.т.н, и.о. доцента.

e-mail: karlygash.uezova@mail.ru

Е.К. БАРЛЫКОВ,³

к.э.н, и.о. доцента.

e-mail: erbolat_barlykov@mail.ru

¹Казахский экономический университет финансов и международной торговли, Казахстан, г. Нур-Султан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

³Университет Туран-Астана, Казахстан, г. Нур-Султан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

Цель статьи – рассмотрение и исследование основных направлений повышения эффективности управления качеством жизни населения. Уровень жизни – это количественная характеристика образа жизни в целом, которая обычно используется для определения статистических и других данных, которые принимаются во внимание. Методика оценки уровня и качества жизни населения в целом является важным аналитическим инструментом государственной социально-экономической политики. В данной статье предлагается исполь-

зовать методику оценки и анализа качества жизни населения Кызылординской области. Исследование может ответить на вызовы и представить региональные проблемы современного состояния качества жизни в регионах страны, а также в районах области. В условиях современной рыночной экономики качество жизни населения разное в разных регионах страны, а по статистике, качество жизни населения и потребительской корзины высокое в регионах с концентрированным производством. Кроме того, в эту статью включены важные показатели для оценки качества жизни населения в регионах страны.

Ключевые слова: демография, статистика, качество жизни, природная среда, социальная стабильность, свобода, рыночная экономика, инфраструктура.

Z.T. AUYEZOVA,*¹

c.g.s., associate professor deputy.

*e-mail: zaure58@mail.ru

K.T. AUYEZOVA,²

c.g.s, acting assistant professor.

e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Y.K. BARLYKOV,³

c.e.s., associate professor deputy.

e-mail: erbolat_barlykov@mail.ru

¹Kazakh university of economics, finance and international trade, Kazakhstan, Nur-Sultan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

³«Turan-Astana» University, Kazakhstan, Nur-Sultan

THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF QUALITY OF LIFE MANAGEMENT OF THE POPULATION

Abstract

The purpose of the article is to review and study the main directions of improving the efficiency of quality of life management of the population. The level of living is a quantitative characteristic of the lifestyle in general, which is usually used to determine the statistics and other data that are taken into account. The methodology for assessing the level and quality of life of the population as a whole is an important analytical tool of the state socio-economic policy. This article proposes to use the methodology for assessing and analyzing the quality of life of the population of the Kyzylorda region. The study will help answer the challenges and present regional problems of the current state of the quality of life in the regions of the country, as well as in the districts of the region. In a modern market economy, the quality of life of the population is different in different regions of the country, and according to statistics, the quality of life of the population and the consumer basket is high in regions with concentrated production. In addition, this article includes important indicators for assessing the quality of life of the population in the regions of the country.

Key words: demography, statistics, quality of life, natural environment, social stability, freedom, market economy, infrastructure.

IRSTI 06.61.53

UDC 332.711

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-134-139>

L.M. BEKENOVA,¹

c.e.s., professor.

e-mail: bekenova_l@mail.ru

G.ZH. SEITKHAMZINA,¹

c.e.s., professor.

e-mail: gau17erj@mail.ru

E.KH. AKHATOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: eahatova@mail.ru

¹Almaty Academy of Economics
and Statistics, Kazakhstan, Almaty

TERRITORIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF URBANIZATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of the work is to study the problems of territorial and economic development within the confines of regulated activation of urbanization processes in the Republic of Kazakhstan. To achieve it, authors analysed the statistical data on such indicators as population density, administrative-territorial division, according to which significant disproportions of territorial and economic development and settlement in the republic, the development of the regions of Kazakhstan were revealed. The authors studied the main provisions of regional policy, considered the main directions of state management of the formation of centers of urbanization with the decisive role of cities with a population of millions people in the optimization of regional economic systems. Research on this topic allowed the authors to conclude that the process of urbanization in Kazakhstan has a dynamic character and has not yet exhausted its potential, which gives reason to conclude that it is necessary to form new centers of urbanization and agglomerations. The article examines the main trends of the urbanization process at the present stage, namely, in economically developed countries, where urbanization has reached a sufficiently high level, the share of the urban population is growing at a slower pace, whereas in developing countries the urbanization process continues to grow in breadth and has a spontaneous, uncontrollable character. At the same time, the growth of population in cities far outstrips their economic development. Materials and research methods. When studying the territorial and economic features of urbanization in Kazakhstan, a complex of the following research methods were used: monographic, program-targeted, statistical analysis. In this work also used such theoretical research methods as comparisons and generalizations, scientific abstraction and synthesis.

Key words: urbanization, agglomeration, city, region, population, regional center, regional policy.

Introduction

The growth of urban population has become a distinct feature inherent to historical development of the civilization. The urbanization process had several stages among which the most intensive is connected with the industrialization stage. The urbanization in the contemporary time is a full-scale process changing the role of cities not only in individual countries, but in the universal space in whole. This process, to a significant extent, was favored by the independence got by countries at all continents including the post-Soviet territory.

In the course of independence years, the Republic of Kazakhstan pays a lot of attention to the tasks of territorial development. The implementation of the state policy in the field of comprehensive development of regions is based on the adopted Main provisions of the General scheme of territory arrangement in the Republic of Kazakhstan updated considering the Strategy “Kazakhstan–2050”: new political course of the established State, and corrections of the national and governmental programs, strategic plans of the national authorities of the Republic of Kazakhstan that represent a brief summary of the main project proposals and decisions on arrangement of the Republic of Kazakhstan territory for the intermediate (year 2020), estimated (year 2030), and predicted (year 2050) terms of projecting under the updated General scheme of the territory arrangement in the Republic of Kazakhstan [1].

The main problem is the disproportion in social and economic development of regions that is, first of all, stipulated by nature and climate conditions. The most part of Kazakhstan territory is represented

by semi-desert and desert zones. For the development of such regions the huge amount of financial and other resources is required.

The most important indicator of urbanization is the share of urban population in the country. In Kazakhstan, in 2016 this indicator was 57.2%, and in 2020 the urban population increased up to 59.1% [2].

The incremental rate of urban population growth is reasonably stipulated by the implementation of large investment projects in cities, concentration of science-based enterprises, developed engineer, transport, informational communications, better quality of medical, educational, social services, higher level of income and other.

Highlights

The paper considers contemporary tendencies of urbanization, describes its features in Kazakhstan basing on statistical data, shows the main tendencies of the state management of the urbanization centers forming in the Republic.

Materials and investigation methods

While investigating the territorial and economic features of urbanization in Kazakhstan, a set of the following investigation methods was used: monographic, special-purpose, statistical analysis. The work has also applied such theoretical methods of investigation as comparison and generalization, scientific abstraction, and synthesis.

Results, discussion

Cities are the locomotives of economy. If at the early stages of cities establishing the determining factors for its appearance were people settlement in favorable environmental conditions and then forming of sedentary life and gradual growth of administrative power of policies, nowadays the contemporary city is a center of economic and political influence.

There is distinct interconnection between the level of economic development and degree of urbanization. Many countries show a tendency when the low level of GDP corresponds to small share of population in cities and vice versa, the urbanization potential in economically underdeveloped countries is quite high (Table 1).

Table 1 – GDP and urban population share, 2020

Country	GDP per capita, US dollars	Share of urban population,%
Great Britain	44117	83,7
Russia	27930	74,6
China	17192	60,3
Indonesia	12222	56.0
Egypt	12790	42.7
Bangladesh	5307	37.4
Cambodia	4695	23.8
Burundi	760	13.4
Note – reference [3, 4].		

The scientific research has confirmed that increase of urbanization level by 1% has ensured the growth of the gross domestic product per capita by 10% in China, and by 13% in India [5].

The relatively high rate of urban population increment is observed in the developing countries where the breakthrough growth of urbanization level is caused by the migration of rural population to cities. If in economically developed countries, where the urbanization has reached quite high level, the growth of urban population share is slower and number of city people in some capitals and big cities even decreases, in the developing countries the urbanization process continues to grow broadside and has spontaneous, uncontrolled character. At the same time, the population growth in cities, as rule, is much ahead of its economic development.

The contemporary processes of growth and settlement of population, changing of its structure cause a lot of problems that should be resolved considering the specifics of different country development level.

For Kazakhstan, the comprehensive development of regions is one of the main tasks of the national policy. Its solving is complicated by disbalance of territorial and economic development and contrast settling in the Republic (Figure 1).

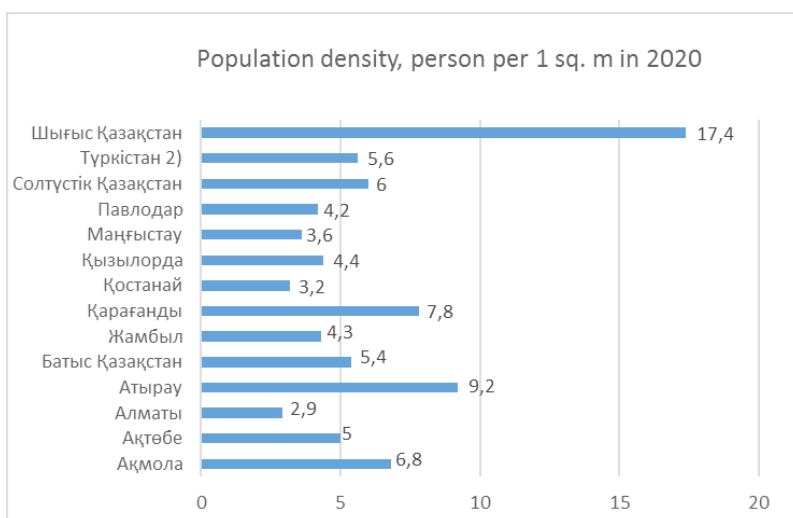

Figure 1 – Population density, person per 1 sq. m in 2020 [6]

The process of urban agglomerations network forming in Kazakhstan, as natural continuation of the global process, has determined as prospective centers the cities Almaty, Nur-Sultan, Shymkent, and Aktobe, and regional centers and cities Semey and Turkestan. The most urbanized are three cities in the Republic, its population is more than million people – the highest population density is in Almaty – 2806.5 persons per 1 sq. m, then the capital Nur-Sultan – 1425.5 and Shymkent – 892.7 persons per 1 sq. m [6]. The status of the nationwide city given to Chimkent city has provided it with capabilities to implement the widescale projects and attract large investments.

Currently, there are 88 cities and towns in the Republic, among them 37 have regional status, and 48 have district city status (Figure 2).

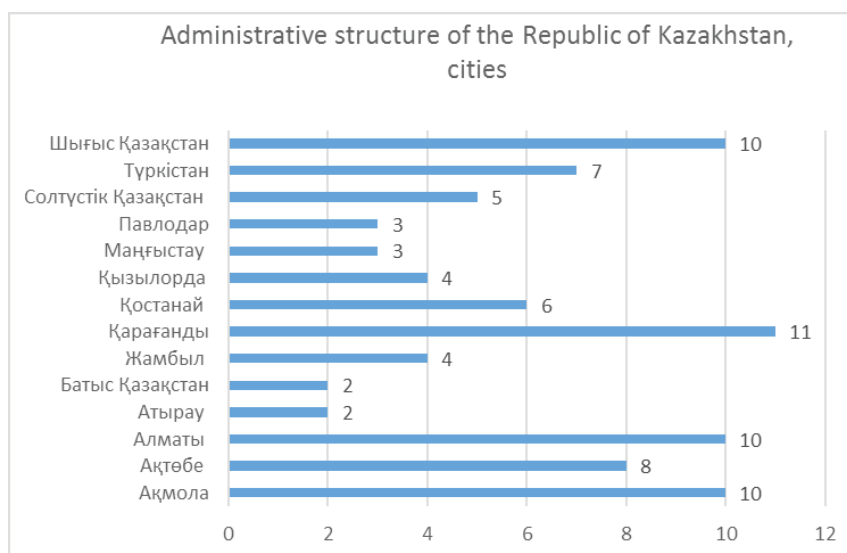

Figure 2 – Administrative structure of RK, cities [6]

Distribution of cities by regions reflects the asymmetry of its development caused by the climate conditions. The large extension of Kazakhstan territory from the east to the west covers different nature zones including the semi-desert and desert zones occupying the major part of plain Kazakhstan. For the development of these territories and creation of comfortable conditions for living there, the huge amount of financial and other resources is required. The hard development of these regions causes relatively small number of large urban centers. The disproportions in economic development

of regions are also reflected on territorial distribution of rural settlements, Mangystayu, Atyrayu, Kyzylorda regions close this list too (Figure 3).

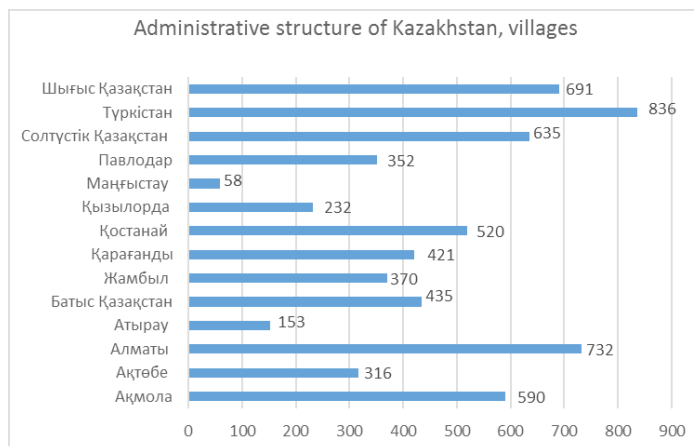

Figure 3 – Administrative structure of RK, cities [6]

In many world countries the large-scale “village-city” flows are accompanied by forming of agglomerations. Thus, by 2030, at least 70% of Kazakhstan population could live in cities. Namely such share of population urbanization, in experts’ opinion, will allow forming the contemporary post-industrial economy [7].

The growth of urban population is a natural process typical for the most countries of the world. In view of rural people all advantages are on the city side. There one can achieve a right for favorable future, well-paid work, qualitative education, good medical service, and housing conditions. The base of the internal migration to cities is population having agriculture labor experience. The city industry and service sphere are not able to ensure the employment for everyone considering that the workforce arriving to cities is not qualified or has low qualification. The shortage of job opportunities and problems with employment became one of the main reasons of the so-called “false” urbanization [8].

According to the new regional policy of Kazakhstan, its economic territories are divided into the following categories – “first level” cities (agglomerations), “second level” cities (regional centers, Semey and Turkestan cities), “third level” cities (small and monocities), key rural settlements, and border territory.

The “first level” cities or urban agglomerations reasonable become the key factors of the contemporary settling in the most world countries. In Kazakhstan, these are Nur-Sultan, Almaty, Shymkent, Aktobe cities.

The “second level” are 14 cities, among them 12 cities are administrative centers of 12 regions (Kokshetayu, Taldykorgan, Atyrayu, Uralsk, Taraz, Karaganda, Kostanay, Kyzylorda, Pavlodar, Petropavlovsk, Ust-Kamenogorsk, Aktayu), 2 cities are of regional significance (Semey, Turkestan).

The “third level” cities (small and monocities) on its geographical location are divided into the following city types: at the zone of agglomerations influence, along the motor highways and railways of the Republican and international significance, and at border territory.

This plan of the territorial and space development of the country realizes the new regional policy aimed at the creation of the rational territorial arrangement of economic potential and favorable conditions for population living. It is based on the rational balance of the priority development of prospective centers of economic growth and support of regions with low economic potential at minimum sufficient level of life quality standard.

The regional policy aimed at the balanced development of regions, increase of employment and population life quality independently on the place of their living, should, in the long run, ensure the gradual urbanization and optimized territorial and economic organization of the Republic of Kazakhstan. The development of depressive regions with unfavorable conditions for people living is aggravated by relatively small number of large cities. In this regard, it is important to form new centers of urbanization and agglomerations. By the present moment, Aktobe has more than 500 thousand people, Karaganda is on the way to half million population; definite demographic potential have Taraz, Pavlodar, Ust-Kamenogorsk towns.

Conclusion

Thus, the analysis of the territorial and economic features of Kazakhstan urbanization allows concluding that the main problem is the disproportion in social and economic development of regions. To implement the managed urbanization, the specific attention is paid to development of agglomerations – the macro-regions with centers of economic growth in large agglomerations – Nur-Sultan, Almaty, Shymkent, and Aktobe are formed on the national level, the regional centers and Semey, Turkestan towns, small towns and monocities were determined as growth points at regional level. At the present stage the regional policy of Kazakhstan is aimed at ensuring the forming of the rational territorial arrangement that includes stimulation and regulated development of urbanization processes being a starting point of the economic growth of the national economy, development and support of the prospective settlements having economic and demographic potential.

Information on financing

The paper was prepared within the grant financing of research projects awarded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (IRN: “Organizational and economic mechanism of managed urbanization in post-pandemic period”).

REFERENCES

- 1 On approval of the main provisions of the General Scheme of territory arrangement in the Republic of Kazakhstan. The Decree of the Kazakhstan Republic government dated December 30, 2013, no. 1434.
- 2 Preliminary data for 2020 (Statistical year-book) Almaty: Agency on Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2020. 276 p. URL: <http://stat.gov.kz>
- 3 A list of countries by GDP per capita. A list by IMF: April, 2021.
- 4 Rating of the world countries by urbanization level. 2021.
- 5 Begimova D.K. Urbanization in Uzbekistan: problems and priorities // Bulletin of science, 2019, no. 6(15). V.3. pp. 190–192.
- 6 Demographic yearbook of Kazakhstan (Statistical yearbook). Almaty: Agency on Statistics of the Republic of Kazakhstan. 2020. 264 p. URL: <http://stat.gov.kz>
- 7 Koshanov A. Urbanization and social problems of territorial development // Society and economics, 2019, no. 2, pp. 64–82.
- 8 Bragina Ye.A. Urbanization in the developing countries: contemporary stage // Institute of RAS. 2019. pp. 202–219.
- 9 Kuznetsov V.V. Urbanization in Russia in XXI century: tendencies of development and topical contemporary problems // Scientific notes, 2019, no. 1(29), pp. 28–32.
- 10 Agashirina V.Yu. Urbanization as a complicated complex phenomena // Innovative economics, 2019, no. 8 (42), pp.178–191.

Л.М. БЕКЕНОВА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: bekenova_l@mail.ru

Г.Ж. СЕЙТХАМЗИНА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: gau17erj@mail.ru

Э.Х. АХАТОВА,^{*1}

к.э.н., доцент.

*e-mail: eahatova@mail.ru

¹Алматинская академия экономики и статистики, Казахстан, г. Алматы

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УРБАНИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Целью работы является исследование проблем территориально-экономического развития в рамках регулируемой активизации процессов урбанизации в Республике Казахстан. Для ее достижения проведен анализ статистических данных по таким показателям, как плотность населения, административно-территориальное

деление, по которым выявлены существенные диспропорции территориально-экономического развития и расселения в республике, развития регионов Казахстана. Авторами изучены основные положения региональной политики, рассмотрены основные направления государственного управления формированием центров урбанизации при решающей роли городов с миллионным населением в оптимизации региональных экономических систем. Исследования по данной теме позволили авторам сделать вывод, что процесс урбанизации в Казахстане имеет динамичный характер и еще не исчерпал свой потенциал, что дает основание сделать вывод о необходимости формирования новых центров урбанизации и агломераций. В статье рассмотрены основные тенденции процесса урбанизации на современном этапе, а именно в экономически развитых странах, где урбанизация достигла достаточно высокого уровня: доля городского населения растет более медленными темпами, тогда как в развивающихся странах процесс урбанизации продолжает расти вширь и имеет стихийный, неуправляемый характер. При этом рост населения в городах, как правило, намного опережает экономическое развитие. При изучении территориально-экономических особенностей урбанизации в Казахстане применялся комплекс следующих методов исследований: монографический, программно-целевой, статистический анализ. В работе также были использованы такие теоретические методы исследования, как сравнения и обобщения, научная абстракция и синтез.

Ключевые слова: урбанизация, агломерация, город, регион, народ, обласной центр, региональная политика.

Л.М. БЕКЕНОВА,¹

э.ф.к., профессор.

e-mail: bekenova_l@mail.ru

Г.Ж. СЕЙТХАМЗИНА,¹

э.ф.к., профессор.

e-mail: gau17erj@mail.ru

Э.Х. АХАТОВА,*¹

э.ф.к., доцент.

*e-mail: eahatova@mail.ru

¹Алматы экономика және статистика академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНДАЛУДЫҢ АУМАҚТЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа

Жұмыстың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы урбандалу процестерінің реттелетін белсендіру шеңберінде аумақтық-экономикалық даму мәселелерін зерттеу. Оған қол жеткізу үшін халық тығыздығы, әкімшілік-аумақтық бөліну сияқты көрсеткіштер бойынша статистикалық деректерге талдау жүргізілді, олар бойынша республикада аумақтық-экономикалық даму мен қоныстанудың, Қазақстан өңірлерінің дамуындағы елеулі сәйкессіздіктер анықталды. Авторлар өңірлік саясаттың негізгі ережелерін зерделеді, өңірлік экономикалық жүйелерді оңтайландыруда миллион халқы бар қалалардың шешуші рөлімен урбандалу орталықтарын қалыптастыруда мемлекеттік басқарудың негізгі бағыттарын қарастырды. Осы тақырып бойынша зерттеулер авторларға Қазақстандағы урбандалу процесі серпінді сипатқа ие және өзінің әлеуеті әлі таусылған жоқ деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді, бұл жаңа урбандалу орталықтары мен агломерацияларды қалыптастыру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға негіз бола алады. Мақалада қазіргі кезеңдегі урбандалу үдерісінің негізгі тенденциялары қарастырылған, атап айтқанда урбандалу айтарлықтай жоғары деңгейге жеткен экономикалық дамыған елдерде: қала халқының үлесі баяу қарқынмен өсуде, ал дамушы елдерде урбандалу үдерісі кеңейе түсуде және стихиялық, бақыланбайтын сипатқа ие. Бұл ретте қалалардағы халық санының өсуі, әдетте, экономикалық дамудан әлдеқайда алда. Қазақстанда урбандалудың аумақтық-экономикалық ерекшеліктерін зерделеу кезінде мынадай зерттеу әдістерінің кешені қолданылды: монографиялық, бағдарламалық-мақсатты, статистикалық талдау. Жұмыста сонымен қатар салыстыру және жалпылау, ғылыми абстракция және синтез сияқты теориялық зерттеу әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: урбандалу, агломерация, қала, аймақ, халық, облыс орталық, аймақтық саясат.

IRSTI: 06.56.31

UDK: 332.145

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-140-146>

K.T. KABDESOV,*¹

master, senior lecturer.

*e-mail: kabdesov.k@uib.kz

A.V. MALDYNOVA,¹

master, senior lecturer.

e-mail: maldynova.a@uib.kz

¹Kenzhegali Sagadiyev

University of International Business

Kazakhstan, Almaty

COMMUTING IN ALMATY AGGLOMERATION: AN ANALYSIS OF PILOT SURVEY RESULTS

Abstract

Commuting is a process that occurs frequently, usually in bigger cities and agglomerations. People living in the periphery tend to travel to work that is located in the center of agglomeration. The choice to commute can vary among the population, and that is explained by internal and external factors such as the economic and financial situation of people, labor market, etc. Even though a routine activity is a central concept of commuting, it takes place in different forms and ways and is impacted by various sociodemographic, economic, and spatial aspects. Hence, it is these social and economic changes in commuting tendencies, characters, and behaviors that this study aims to classify, analyze, and comprehend. Almaty is one of the most populated cities in Kazakhstan. Due to the urbanization processes and urban development, the city captures new territories and becomes an agglomeration. This leads to increased daily human mobility. People living in the periphery of the agglomeration, but working in downtown, travel to their workplace. Therefore, they conduct commuting. Studying commuting is important for the city's development. The purpose of this article is to identify the characteristics of pendulum migration based on the analysis of the results of a pilot survey conducted in the Almaty region. The methods of descriptive statistics are used for the analysis of the survey results.

Key words: commuting, urbanization, agglomeration, suburbanization, urban economy, survey, statistics.

Introduction

Due to the rapid growth of the cities, excessive population density conflicts with further productivity growth. Territorial opportunities for expanding production are limited, transport is overloaded, and living conditions are getting worse due to crowding, high cost, air pollution, and noise. As a result, the city begins to grow extensively – it captures all new territories and is transformed into an agglomeration [3, 4].

Urbanization can be characterized as one of the pillars of the Kazakhstan-2050 strategic plan. As commuting processes are closely connected with the urbanization rate, it is crucial to analyze commuting in order to maintain a sustainable urbanization rate. In Kazakhstan, the urbanization rate remains low compared with other countries. According to the National Bureau of Statistics of the RK, the share of the urban population in 2020 is 57% of the whole country population. There are some factors that explain the low urbanizations rate in Kazakhstan: the high living expenses in big cities such as Nur-Sultan and Almaty refrains most of the potential migrants; the increasing population in rural areas [5]. According to Seitz, Almaty is 190% more expensive compared with the average in the country, whereas Nur-Sultan is 240%.

Another factor that impacts the urbanization rate is the increasing population in rural areas. The largest population growth over the past ten years occurred precisely in rural areas (villages) with a population of over 10 thousand people. According to the Law of the RK on the administrative-territorial structure, to obtain the status of a city, a settlement has to meet the following criteria: the population of the settlement should exceed 10 thousand people; 2/3 of the population should be workers and their family members employed in the non-agricultural sector. As a result, there are villages where the

population has already exceeded 20 people, but the local government and development plans are the same as with villages of two or three thousand inhabitants. Moreover, the agricultural sector cannot produce a labor demand that would satisfy the supply produced by a rapidly growing population. Therefore, higher spatial mobility, specifically commuting can be traced in these regions.

Literature review

Commuting takes a significant place in modern economic systems worldwide, as well as in a particular country. At the microeconomic level, it affects people's behavior and their income, household activities, and even individual entrepreneurs. At the macroeconomic level, it has tangible effects on national economic indicators, such as employment and unemployment rates, local labor markets, housing prices, and urban economics.

Such factors as wage, labor market, housing prices, commuting distance, etc. have an impact on the decision to commute and migrate [1, p. 466]. Therefore, commuters pay attention to the commuting costs. Some scholars believe that higher wages and lower housing prices would compensate for high commuting costs, relying on perfect market theory [6]. On a contrary, other scholars believe that commuting costs cannot be minimized due to the house and labor market imperfections, such as uncertainty, lack of information, and transportation costs [7]. Hence, it is important to pay attention to the concept of "excess commuting" introduced by Hamilton & Röell in 1982. It basically can be defined as the supplementary travel to work characterized by the distinctions between the real average commuting and the minimum possible average commuting, followed by the spatial structure of the place of work and urban sites [8].

The reasons why people commute can differ depending on the category of people and their income. People who cannot afford to buy housing near the workplace are forced to travel to the center of the agglomeration for earning money etc. Whereas wealthy people prefer to live in the periphery in order to avoid city noise, air pollution, crime rates, etc. [9].

However, in Kazakhstan, there are no studies specifically related to commuting. This can be explained by several reasons: 1) the lack of official statistics on commuting 2) the high cost and complexity of quantitative studies of commuting 3) urban agglomerations still being in the process of formation.

Materials and methods

Desk research was intended to understand the patterns of commuting in Almaty. Moreover, the authors conducted a pilot online survey via Google forms, using convenient sampling via snowball technique (N=102), to collect data about commuting characteristics in the Almaty region. The response rate is 72%. The survey consisted of 10 questions about gender, age, income, hours of travel, etc. In order to analyze the results of the survey descriptive statistics methods are used. The crosstabulations (using SPSS software) serve to show the relationship within the received data.

Results

Due to the urban development and population growth, the city's economy cannot keep up with the growing population. Accordingly, the city grows not only intensively, but also extensively, turning into an urban agglomeration and joining suburban settlements and small towns. However, the periphery of the agglomeration cannot fully satisfy the supply of the labor market. Therefore, people living in the suburbs are forced to travel to the city on a daily basis for the purpose of work, study, etc. This, in turn, affects the transport system, creating traffic congestions. A large amount of exhaust fumes from transport harms the ecological environment. Inconvenient transport systems, travel times, and additional problems during travel negatively affect the well-being of commuting migrants [2, p. 2779].

In order to understand commuting patterns, it is important to analyze their characteristics such as age, gender, income level. Firstly, the results of the pilot survey show that the preferably young population tends to commute (Figure 1, p. 142).

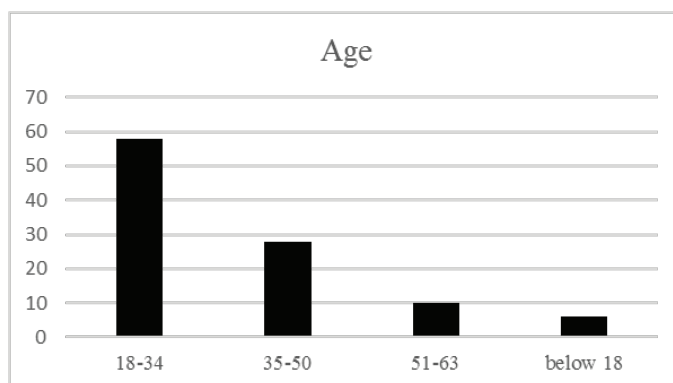

Figure 1 – Age share of respondents

Note – Source – Compile on the base of the survey results.

According to pilot survey results, it can be seen that the share of females is larger than the share of the male population (Figure 2).

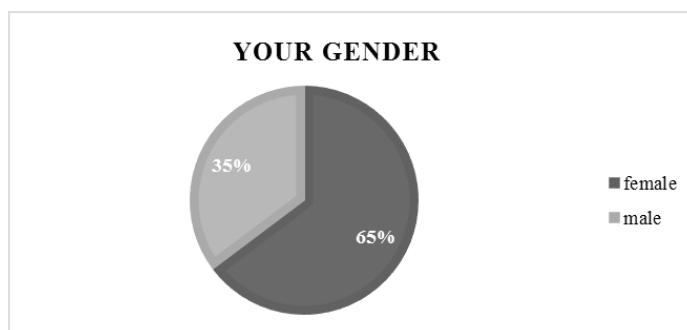

Figure 2 - The share of male and female population

Note – Source – Compiled on the base of the survey results.

Table 1 – Cross-tabulation analysis of the mode of transport and hours spent on travel

Transport * hours crosstabulation					
Count					
		hours			Total
		less than 2 hours	2-3 hours	3-4 hours	
transport	public	20	40	10	70
	private	18	7	7	32
Total		38	47	17	102

Note – Source – Compiled on the base of the survey results.

Table 2 – Correlation analysis of the mode of transport and hours spent on travel

Symmetric Measures						
			Value	Asymptotic Standard Error ^a	Approximate T ^b	Approximate Significance
Interval	by	Pearson's R	-0,132	0,108	-1,334	0,185 ^c
Interval						
Ordinal	by	Spearman Correlation	-0,160	0,110	-1,620	0,108 ^c
Ordinal						
N of Valid Cases			102			

Note – Source – Compiled on the base of the survey results.

Commuting patterns are adapting to developing municipal dispersion and may be self-modifying in a way that decreases traffic congestion and travel commute times and can considerably impact the concept of the threshold of commuting. However, due to the fact that the metropolitan system of Almaty city does not cover the entire agglomeration, people use private cars and buses as a mode of transport (Figure 4). This can impact the average commuting time. The results of the pilot survey show that most respondents spend 2–3 hours on travel to work (Figure 3). In comparison, the average one-way commute in the United States increased to a new high of 27.6 minutes in 2019, making up 55.2 minutes to a two-way commute [10].

Table 3 – Cross-tabulation analysis of the mode of transport and income of respondents

transport * income Crosstabulation								
Count								
		income						total
		100–200 thousand	200–300 thousand	300–400 thousand	less than 100 thousand	more than 400 thousand	unemployed	
transport	private	9	7	1	2	3	10	32
	public	28	19	1	7	0	15	70
total		37	26	2	9	3	25	102

Note – Source – Compiled on the base of the survey results.

The reason to commute can vary, it depends on a person’s income level, labor market, and personal preferences. The reasons why respondents do not desire to move to the city are shown in Figure 3.

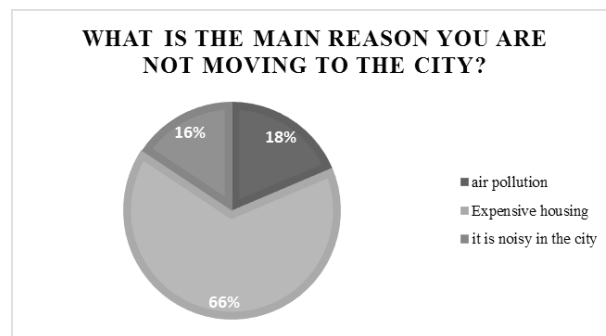

Figure 3 – The reasons for not moving of respondents

Note – Source – Compiled on the base of the survey results.

Air pollution in Almaty remains an important issue. Traffic within the city and from the periphery to the center of agglomeration has a huge impact on air pollution. The study on air quality changes in Almaty shows that during lockdown the PM2.5 concentration was reduced by 21% with spatial variations of 6–34% compared to the average on the same days in 2018–2019 [11]. This occurred due to the regulation of mobility during a lockdown, since it was forbidden to enter from the region to the city, except in some urgent cases.

Commuting behavior has been found to have an impact on various dimensions of workers’ daily lives. For instance, Ross and Zenou [12] all found a negative correlation between commuting and worker productivity, in terms of sickness absenteeism or shirking behaviors. Several authors such Gimenez-Nadal and Molina, Schafer et al. have also found negative links between commuting and worker health outcomes, including subjective wellbeing, psychological problems, increased stress, and subjective health. According to pilot survey results, respondents mostly struggle with traffic congestion (Figure 4).

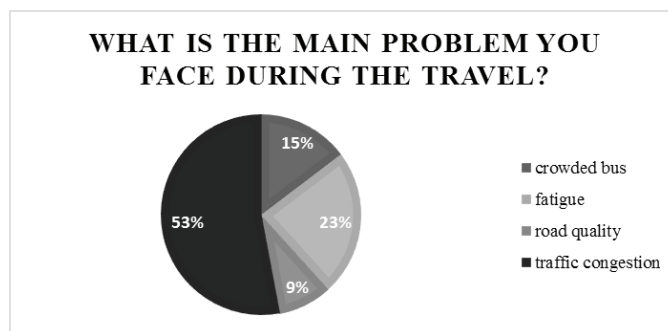

Figure 4 – Problems during the travel

Note: Source – Compiled on the base of the survey results.

Discussion

Another essential aspect of commuting is gender differences. Over the years the gender differences of commuting were studied by scholars worldwide. Most studies suggest that women tend to spend less time on the journey to work and travel shorter distances than men. The cross-tabulation between income level and gender of respondents is presented in Table 3 in the Appendix section.

Commuting, or more accurately the willingness to commute, demonstrates a significant factor in the employment and income level of individuals, as it directly impacts the geographical size of a person's labor market. The central urban sites can present diverse job opportunities with higher wages, however, longer commutes hence can present additional costs to commuters. Therefore, in order to compensate for these additional costs associated with commuting, commuters are more likely to accept job offers with appropriate wages [13].

Studying commuting is also important for traffic management and transport flow predictions. In the case of the Almaty region, urban road transport has become an integral part of the modern life of the population. According to Murzhakmetova et. al. [14] currently, there are problems with road traffic organization in the major cities of Kazakhstan, especially in their central parts. This can be explained by the increase in private car use, the low quality and malfunction of the roads.

Conclusion

Commuting plays a significant role in understanding urban and agglomeration development, as it affects people, the environment and the economy as a whole. According to Strategy 2050 of Kazakhstan, one of the pillars is a sustainable urbanization rate. Therefore, this process should be studied, especially in Kazakhstan, paying attention to the interdisciplinary approach. The results of pilot survey contribute to further research of commuting patterns in the Almaty region, especially studying the impact of expensive housing, air pollution and traffic congestion on commuting behavior.

REFERENCES

- 1 Haas A., Osland L. Commuting, Migration, Housing and Labour Markets: Complex Interactions. *Urban Studies*, 2014, no. 51(3), pp. 463–476. URL: <https://doi.org/10.1177/0042098013498285> (Accessed 28 August 2021)
- 2 Clark B., Chatterjee K., Martin A., Davis, A. How commuting affects subjective wellbeing. *Transportation*, 2019, no. 47(6), pp. 2777–2805. URL: <https://doi.org/10.1007/s11116-019-09983-9> (Accessed 2 September 2021)
- 3 Carlino G.A., Kerr W.R. Agglomeration and Innovation (Innovaatiot Ja Kasautuminen). *SSRN Electronic Journal*. 2015. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2702694> (Accessed 2 September 2021)
- 4 Fang C., Yu D. Urban agglomeration: An evolving concept of an emerging phenomenon. *Landscape and urban planning*, 2017, no. 162, pp. 126–136.

5 Seitz W. Urbanization in Kazakhstan: desirable cities, unaffordable housing, and the missing rental market. *International Journal of Urban Sciences*, 2020, no. 25(sup1), pp. 135–166. URL: <https://doi.org/10.1080/12265934.2019.1709534> (Accessed 2 September 2021)

6 Roback J. Wages, Rents and the Quality of Life. *Journal of Political Economy*, 1982, no. 90(6), pp. 1257–1278.

7 Crane R. The Influence of Uncertain Job Location on Urban Form and the Journey to Work. *Journal of Urban Economics*, 1996, no. 39(3), pp. 342–356.

8 Ma K., Banister D. Excess Commuting: A Critical Review. *Transport Reviews*, 2006, no. 26(6), pp. 749–767.

9 Glaeser E.L., Laibson D.I., Scheinkman J.A., Soutter C.L. Measuring Trust*. *Quarterly Journal of Economics*, 2000, no. 115(3), pp. 811–846. URL: <https://doi.org/10.1162/003355300554926> (Accessed 5 September 2021)

10 Nine days on the road. Average commute time reached a new record last year. *The Washington Post*, 2019. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2019/10/07/nine-days-road-average-commute-time-reached-new-record-last-year/>

11 Assanov D., Zapasnyi V., Kerimray A. Air Quality and Industrial Emissions in the Cities of Kazakhstan. *Atmosphere*, 2021, no. 12(3), p. 314. URL: <https://doi.org/10.3390/atmos12030314> (Accessed 7 September 2021)

12 Ross S.L., Zenou Y. Are shirking and leisure substitutable? An empirical test of efficiency wages based on urban economics theory. *Regional Science and Urban Economics*, 2008, no. 38, pp. 498–517.

13 Zabel J.E. Migration, housing market, and labor market responses to employment shocks. *Journal of Urban Economics*, 2012, no. 72(2–3), pp. 267–284. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jue.2012.05.006> (Accessed 11 September 2021)

14 Murzakhmetova U.A., Sabraliev N.S., Alshynova A.M., Tundybaeva E.T. Problems of urban traffic organizations in a large city of the republic of Kazakhstan (on the example of Almaty). *The Journal of Almaty Technological University*, 2021, pp. 94–100

К.Т. КАБДЕСОВ,*¹

магистр, аға оқытушы.

*e-mail: kabdesov.k@uib.kz

А.В. МАЛДЫНОВА,¹

магистр, аға оқытушы.

e-mail: maldynova.a@uib.kz

¹Кенжеғали Сағадиев атындағы
Халықаралық бизнес университеті
Қазақстан, Алматы қ.

АЛМАТЫ АГЛОМЕРАЦИЯСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАМАЛЫ КӨШІ-ҚОН: ПИЛОТТЫҚ САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қатынамалы көші-қон – бұл, әдетте, ірі қалалар мен агломерацияларда күнделікті орын алатын процесс. Шеткері жерлерде тұратын адамдар агломерация орталығындағы жұмыс орындарына дейін сапар жасайды. Қатынамалы көші-қон халық арасында әр түрлі болуы мүмкін және бұл адамдардың экономикалық және қаржылық жағдайы, еңбек нарығы және т. б. сияқты ішкі және сыртқы факторларға байланысты. Күнделікті белсенділік қатынамалы көші-қонның орталық тұжырымдамасы болса да, ол әртүрлі нысандарда жүзеге асырылады және әртүрлі әлеуметтік-демографиялық, экономикалық және кеңістіктік факторларға байланысты. Демек, қатынамалы көші-қонмен байланысты тенденциялардағы, модельдердегі және мінез-құлықтағы әлеуметтік-демографиялық және экономикалық айырмашылықтар зерттеу нысаны болып табылады. Алматы қаласы – Қазақстанның халық тығыз орналасқан аумақтарының бірі. Урбанизация және қала құрылысы процестерінің арқасында қала жаңа аумақтарды басып алып, агломерацияға айналады. Бұл адамның күнделікті ұтқырлығының артуына әкеледі. Агломерацияның шетінде тұратын, бірақ қала орталығында жұмыс істейтін адамдар күнделікті сапарлар жасайды. Қатынамалы көші-қонды зерттеу қаланың дамуы үшін маңызды. Осы мақаланың мақсаты – Алматы облысында жүргізілген пилоттық сауалнама нәтижелерін талдау негізінде қатынамалы көші-қон сипаттамаларын анықтау болып табылады. Сауалнама нәтижелерін талдау үшін сипаттамалық статистика әдістері қолданылады.

Тірек сөздер: қатынамалы көші-қон, урбандалу, агломерация, субурбанизация, қала экономикасы, сауалнама, санақ.

К.Т. КАБДЕСОВ,^{1*}

магистр, ст. преподаватель.

*e-mail: kabdesov.k@uib.kz

А.В. МАЛДЫНОВА,¹

магистр, ст. преподаватель.

e-mail: maldynova.a@uib.kz

¹Университет международного бизнеса
имени Кенжегали Сагадиева,
Казахстан, г. Алматы

МАЯТНИКОВАЯ МИГРАЦИЯ В АЛМАТИНСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ: АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ПИЛОТНОГО ОПРОСА

Аннотация

Маятниковая миграция – это процесс, протекающий на ежедневной основе, как правило, в крупных городах и агломерациях. Люди, живущие на периферии, совершают поездку до места работы в центр агломерации. Маятниковая миграция может варьироваться среди населения, и это объясняется внутренними и внешними факторами, такими как экономическое и финансовое положение людей, рынок труда и т.д. Несмотря на то что рутинная деятельность является центральной концепцией маятниковой миграции, она осуществляется в разных формах и зависит от различных социально-демографических, экономических и пространственных факторов. Следовательно, именно эти социально-демографические и экономические различия в тенденциях, моделях и поведении, связанных с маятниковой миграцией, являются объектом исследования. Город Алматы – один из самых густонаселенных территорий Казахстана. Благодаря процессам урбанизации и градостроительству город захватывает новые территории и становится агломерацией. Это приводит к увеличению повседневной мобильности людей. Люди, живущие на периферии агломерации, но работающие в центре города, совершают ежедневные поездки. Изучение маятниковой миграции важно для развития города. Целью данной статьи является выявление характеристик маятниковой миграции на основе анализа результатов пилотного опроса, проведенного в Алматинской области. Для анализа результатов опроса используются методы описательной статистики.

Ключевые слова: маятниковая миграция, урбанизация, агломерация, субурбанизация, городская экономика, опрос, статистика.

МРНТИ 82.33.17
УДК 339.138

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-147-152>

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,^{1*}

к.э.н, ст. преподаватель.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Р.Е. ТАРАКБАЕВА,²

к.т.н., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

С.А. ЙОЛДЖУ,³

к.э.н, доцент.

e-mail: saule.azimbek@gmail.com

¹Казахский национальный университет

им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

³Алматы менеджмент университет, Казахстан, г. Алматы

ПАРАДИГМА МЕЖДУНАРОДНОГО МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВУЮ ЭРУ

Аннотация

По мере развития процессов глобализации и интернационализации экономик традиционные маркетинговые стратегии постепенно уходят на задний план. Наступает цифровая эпоха, которая формирует новую парадигму международного маркетинга. В то же время в результате пандемии COVID–19 процессы перехода к цифровизации ускорились. Новая парадигма международного маркетинга проявляется в обострении конкуренции, частой смене товарного ассортимента, необходимости расширения партнерских взаимоотношений и уменьшении асимметрии информации. Для привлечения и удержания клиентов в эпоху развитых цифровых технологий успешные компании вынуждены разрабатывать новые стратегии. Альтернативой становятся новые технологии, такие как Big data (Большие данные) и искусственный интеллект. Меняются предпочтения потребителей и относительно формы рекламы. Предпочтительной становится реклама в формате онлайн. С целью выявления основных черт новой парадигмы маркетинга проведены предварительные качественные вторичные и первичные исследования. Для изучения вторичной информации осуществлен поиск научной литературы по теме исследования в базах данных SCOPUS, Science Direct и Springer, что позволило понять основные тенденции развития международного маркетинга в эпоху цифровизации. Для проведения первичных исследований была составлена анкета, состоящая из вопросов открытого типа. Опрос проведен с помощью Google Form. Анкета содержала четыре раздела по следующим темам: (i) Проявления новой парадигмы маркетинга; (ii) Маркетинговые стратегии в условиях цифровизации; (iii) Big data VS-Маркетинговые исследования; и (iv) Онлайн-реклама. Выборка по удобству, базирующаяся на 12 респондентах – специалистах в области маркетинга, позволила сформулировать маркетинговые стратегии в условиях цифровизации мира.

Ключевые слова: маркетинговые стратегии, интернет-маркетинг, цифровизация, парадигма, COVID–19, конкуренция, реклама.

Введение

Маркетинг всегда играл ключевую роль в развитии экономики и имел решающее значение для успеха любого бизнеса. Маркетинг способствует удовлетворению потребностей через такие важные компетенции, как способность выстраивать эффективные коммуникации с целевой аудиторией, прогнозировать потребительский спрос и анализировать конкурентов. Однако традиционные маркетинговые стратегии становятся все менее эффективными и менее актуальными, особенно при взаимодействии с целевыми рынками. В эпоху цифровизации власть потребителей становится безграничной. Следовательно, в эпоху цифровых технологий, когда подавляющее количество людей в мире переходит в новую парадигму существования, а именно в интернет-пространство, традиционные средства массовой информации теряют свои позиции в предоставлении рекламы и информации о товарах и услугах. Именно в Интернете потре-

бители ищут информацию о продуктах, услугах. И если в эпоху цифровизации власть потребителей возрастает, то и компании получают важное преимущество от применения стратегий цифрового маркетинга, а именно компании получают более легкий доступ к целевым рынкам и мгновенную обратную связь от клиентов. В эпоху цифровизации расходы на опросы и рекламу значительно сократились. Chaffey и Smith выяснили, что цифровой маркетинг влияет на эффективность всех департаментов организации – от обратной связи с клиентами, обслуживания клиентов, улучшения продукта, продаж и финансов/оплаты до отделов доставки, администрирования и маркетинга [2]. Более того, организациям доступен широкий спектр маркетинговых инструментов, таких как SEO (Search Engine Optimization), SMO (Social Media Optimization), YouTube, Yelp, GoogleAds, помимо таких форм цифрового маркетинга, как электронный маркетинг, партнерский маркетинг, маркетинг влияния и текстовый маркетинг. Таким образом, традиционные маркетинговые стратегии постепенно уходят в прошлое, а для привлечения и удержания клиентов в эпоху цифровых технологий требуются новые маркетинговые стратегии.

Глобализация мировой экономики и цифровизация подталкивают товаропроизводителей к выходу на внешние рынки, поскольку мировые и зарубежные рынки всегда представляют собой новые возможности сбыта продукции. Базовая стратегия международного маркетинга обычно строится на определении возможностей внешнего рынка и оценке маркетинговых возможностей – «потребностей и интересов покупателя, которую компания с высокой вероятностью сможет удовлетворить с прибылью» [3]. Следовательно, создание как можно большего числа маркетинговых возможностей приводит к большему числу клиентов и продаж. В пандемическую эру предприятия сталкиваются с ограниченными ресурсами и ограниченным пониманием рынка [4]. Поэтому знание процедуры анализа маркетинговых возможностей легко поможет оценить состояние бизнеса и выжить в условиях пандемии и найти те стратегии, которые помогут вернуться к обычной жизни в постпандемическую эру.

Основные положения

На международный маркетинг влияют такие процессы, как обострение конкуренции, частая смена товарного ассортимента (как реакция на изменение структуры и характера спроса), расширение партнерских взаимоотношений, усиление производственных возможностей и уменьшение асимметрии информации. Кстати, снижение асимметрии информации во многом происходит благодаря развитию Интернета. По мнению Caiazza & Bigliardi, постепенное и непрекращающееся проникновение Интернета в мировое экономическое пространство «требует преодоления традиционных моделей маркетинга» [1, с. 12].

В последнее время появляется другая точка зрения относительно проведения маркетинговых исследований, затратных с точки зрения как человеческих, так и материальных ресурсов. Альтернативой могут стать новые технологии, такие как Big data и искусственный интеллект [5]. Большие данные – это основа для развития цифровой экосистемы для достижения устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности экономики [5]. De Bruyn et al. в своей статье также обсуждают возможности внедрения искусственного интеллекта в маркетинг, которое, несомненно, окажет «глубокое влияние на задачи прогнозирования» [6, с. 91].

Меняются предпочтения потребителей относительно формы рекламы. Отмечено, что в большей степени предпочтительна реклама в формате онлайн. Так, Denić et al. представили исследование, посвященное популярности онлайн-рекламы среди пользователей и их привязанности к определенным ее формам [7].

С точки зрения науки маркетинга знаменательна редакционная статья Krafft et al. «Проблемы и возможности для ученых-маркетологов во время четвертой промышленной революции», в которой искусственный интеллект (AI) и 5G определены движущими силами очередной промышленной революции [8]. Krafft et al. утверждают, что искусственный интеллект и 5G на основе таких технологий, как блокчейн, редактирование генов, датчики Интернета вещей, нанотехнологии и 3D-печать, «ускоряют стирание границ между цифровой, биологической и физической сферами» [8]. Таким образом, задается направление будущих исследований маркетологов, которые должны сосредоточиться на междисциплинарных знаниях.

Villanova et al. считают, что благодаря возможностям электронной коммерции более полно отражать процесс принятия решения клиентами розничные продавцы стали более вовлеченными в процесс маркетинга и, как результат, более влиятельными, поскольку они стали лучше понимать, какой должна быть коммуникация [9]. В доцифровую эпоху розничная торговля была «в значительной степени ограничена», поскольку «производители принимали большинство коммуникационных решений» [9].

Saheb, Amini & Kiaei Alamdari обнаружили, что стратегии цифрового маркетинга меняют традиционный маркетинг [10].

Материалы и методы

Поиск научной литературы по интернет-маркетингу с использованием ключевых слов в базах данных SCOPUS, Science Direct и Google Scholar позволил выявить основные тенденции развития международного маркетинга в эпоху цифровизации. Применены качественные методы исследования с использованием вторичных и первичных данных. Опрос проведен с помощью Google Form. Анкета опроса содержала вопросы открытого типа. Выборка по удобству, базирующаяся на 12 респондентах, специалистах сферы маркетинга, позволила получить ответы на такие вопросы, как: (i) Проявления новой парадигмы маркетинга; (ii) Маркетинговые стратегии в условиях цифровизации; (iii) Big data vs маркетинговые исследования; и (iv) Онлайн-реклама. Поднятые вопросы помогли определить и сформулировать маркетинговые стратегии в условиях повсеместной цифровизации мира.

Результаты

На основе методологии научных исследований, описанной в разделе «Материалы и методы», был проведен онлайн-опрос среди специалистов по маркетингу, список которых включал респондентов, занимающих должности маркетолога предприятий и организаций по г. Алматы, экспертов и преподавателей в области маркетинга, а также докторантов, обучающихся по специальности 8D04111 «Маркетинг». Опрос проводился по следующим разделам: (i) Проявления новой парадигмы маркетинга; (ii) Маркетинговые стратегии в условиях цифровизации; (iii) Big data vs маркетинговые исследования; и (iv) Онлайн-реклама.

(i) Проявления новой парадигмы маркетинга. На стыке двух веков происходит постепенная смена парадигмы маркетинга. Этому в первую очередь способствовало стремительное развитие Интернета, новых технологий, а также процессы цифровизации. Новое поколение потребителей имеет свободный доступ к информации и отчасти является экспертом, что в конечном итоге делает его влиятельным и ответственным стейкхолдером в вопросах этики, защиты окружающей среды и безопасности, достоверности информации и качества товаров и услуг.

(ii) Маркетинговые стратегии в условиях цифровизации. Эффективной маркетинговой стратегией большинство респондентов назвали стратегию цифрового маркетинга, заключающуюся в тщательном отборе каналов коммуникаций. Данная стратегия позволяет значительно сократить как материальные, так и временные расходы. По мнению респондентов, стратегия цифрового маркетинга должна строиться на использовании элементов, представленных на рисунке 1 (стр. 150).

Особенно компании должны в полной мере использовать возможности социальных сетей и размещать свой бренд на соответствующих платформах, поскольку большинство потребителей перед покупкой внимательно изучают продукт и это позволит охватить целевую аудиторию. На таких сайтах, как Facebook, Twitter и YouTube, имеются алгоритмы, позволяющие сопоставить тип бизнеса с потребителями, которым предоставляются продукты или услуги.

(iii) Big data vs маркетинговые исследования. Большие данные изменили взгляд и отношение к традиционным маркетинговым исследованиям. Бизнес-аналитика, основанная на Big data, стала подрывной технологией традиционных маркетинговых исследований и побуждает принимать решения быстро и адекватно.

(iv) Онлайн-реклама. Большинство экспертов склонны считать, что онлайн-реклама более предпочтительна для тех потребителей, которые в большей степени вовлечены в интернет-про-

странство. И к ним следует отнести в первую очередь молодежь и среднее поколение. Респонденты отмечают, что на казахстанском рынке наблюдаются тенденции к сокращению маркетинговых бюджетов на ТВ и радио. Происходит отказ и от наружной рекламы.

Рисунок 1 – Элементы стратегии цифрового маркетинга

Освобождающиеся бюджеты перераспределяются между нетрадиционными категориями рекламы. Большинство опрошенных отмечают увеличение расходов на баннерную рекламу в Интернете, SMM, блогеров. В условиях пандемии эти процессы ускорились и получают более широкое распространение.

Обсуждение

Маркетинг продолжает играть одну из ключевых ролей при продвижении бизнеса во всем мире. Через маркетинг осуществляется коммуникация между потребителями и производителями товаров и услуг. От умения компании выстраивать коммуникации с целевой аудиторией зависит потребительский спрос и возможность противостоять конкуренции. Традиционный маркетинг теряет свою актуальность при взаимодействии с «мобильными» клиентами. Важно отметить, что развитие Интернета и цифровизация усилили власть потребителей, а в некоторых случаях она стала безграничной. Подавляющая часть экономического мира живет в новой парадигме существования, а именно в интернет-пространстве. Доступность целевых рынков и мгновенная обратная связь от клиентов становятся возможными благодаря применению стратегий цифрового маркетинга, которые влияют на конкурентное преимущество. Компании широко используют такие инструменты, как SEO, SMO, SMM, и формы цифрового маркетинга, такие как электронный и текстовый маркетинг. Резко сокращаются расходы на маркетинговые исследования и рекламу.

При использовании стратегий цифрового маркетинга резко возрастают маркетинговые возможности компании, поскольку использование больших данных и других цифровых технологий позволяет сократить время на поиск привлекательного направления маркетинговых усилий, где компания может повысить свое конкурентное преимущество [11]. Большое число маркетинговых возможностей увеличивает число потребителей и, следовательно, объем продаж. Стратегии цифрового маркетинга в пандемическую эру стали важным фактором выживания. Анализ маркетинговых возможностей, по мнению авторов, важный способ оценки текущего состояния и поиска тех стратегий, которые помогут без потерь выйти в постпандемическую эру.

Заключение

Маркетинг имеет решающее значение, поскольку способствует удовлетворению потребностей через эффективные коммуникации с целевой аудиторией. Передовые технологии задают направление для маркетологов, навыки которых основаны на междисциплинарных знаниях.

Онлайн-опрос среди специалистов по маркетингу позволил определить основные направления современного международного маркетинга, который должен базироваться на стратегиях цифрового маркетинга. При использовании стратегий цифрового маркетинга возрастают маркетинговые возможности компаний. Цифровой маркетинг основан на использовании техноло-

гий больших данных, что значительно сокращает время на поиск конкурентного преимущества, что позволяет многим компаниям выживать в пандемическую эру.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Caiazza R., Bigliardi B. Web marketing in agri-food industry: Challenges and opportunities // Trends in Food Science & Technology, 2020, vol. 103, pp. 12–19.
- 2 Chaffey D., Smith P. eMarketing eXcellence. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, 2011.
- 3 Learn the Definition of Marketing opportunity [online] // THE-DEFINITION.COM. the-definition.com. 2021. URL: <https://the-definition.com/term/marketing-opportunity>. (accessed: 29. 09. 2021)
- 4 Patel P., Feng C., Guedes M. Marketing capability and new venture survival: The role of marketing myopia // Industrial Marketing Management, 2021, vol. 93, pp. 307–326.
- 5 Yerimpasheva A., Balgabayeva Z. Data-driven marketing as a part of a business strategy of Kazakhstani franchise companies. Wiesbaden: Springer Gabler, 2020, pp. 333–347.
- 6 De Bruyn A. et al. Artificial Intelligence and Marketing: Pitfalls and Opportunities // Journal of Interactive Marketing, 2020, vol. 51, pp. 91–105.
- 7 Denić N., Radević B., Siljković B. The role of digital marketing in promotion of wine fromap Kosovo and Metohija // Ekonomika poljoprivrede, 2018, vol. 65, no. 3, pp. 1071–1083.
- 8 Krafft M., Sajtos L., Haenlein M. Challenges and Opportunities for Marketing Scholars in Times of the Fourth Industrial Revolution // Journal of Interactive Marketing, 2020, vol. 51, pp. 1–8.
- 9 Villanova D. et al. Retailer Marketing Communications in the Digital Age: Getting the Right Message to the Right Shopper at the Right Time // Journal of Retailing, 2021, vol. 97, no 1, pp. 116–132.
- 10 Saheb T., Amini B., Kiaei Alamdari F. Quantitative analysis of the development of digital marketing field: Bibliometric analysis and network mapping // International Journal of Information Management Data Insights, 2021, vol. 1, no 2, pp. 1–12.
- 11 Manrai L., Manrai A. Marketing opportunities and challenges in emerging markets in the new millennium: a conceptual framework and analysis // International Business Review, 2001, vol. 10, no 5, pp. 493–504.

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,*¹

Э.Ф.К., аға оқытушы.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Р.Е. ТАРАҚБАЕВА,²

Т.Ф.К., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

С.А. ЙОЛДЖУ,³

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: saule.azimbek@gmail.com

¹Әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Алматы менеджмент университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МАРКЕТИНГ ПАРАДИГМАСЫ

Аңдатпа

Экономиканың жаһандану және интернационалдану үдерістері дамыған сайын дәстүрлі маркетингтік стратегиялар біртіндеп артта қалады. Халықаралық маркетингтің жаңа парадигмасын қалыптастыратын цифрлық дәуірдің уақыты келе жатыр. Сонымен бірге, COVID–19 пандемиясының нәтижесінде цифрландыруға көшу үдерістері жеделдеді. Халықаралық маркетингтің жаңа парадигмасы бәсекелестіктің күшеюінен, өнім ассортиментінің жиі өзгеруінен, серіктестікті кеңейту мен ақпараттың асимметриясын төмендету қажеттілігінен көрінеді. Цифрлық дәуірде тұтынушыларды тарту және ұстап қалу үшін табысты компаниялар жаңа стратегияларын жасауға мәжбүр. Big data (Үлкен деректер) және жасанды интеллект сияқты жаңа технологиялар баламаға айналууда. Тұтынушылардың талғамы жарнама түріне қатысты да өзгеруде. Онлайн форматтағы жарнамаға басымдық берілуде. Маркетингтің жаңа парадигмасының негізгі ерекшеліктерін

анықтау үшін алдын-ала сапалы қайталама және бастапқы зерттеулер жүргізілді. Қайталама ақпаратты зерделеу үшін SCOPUS, Science Direct және Springer дерекқорларында зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді іздеу жүзеге асырылды, бұл цифрландыру дәуіріндегі халықаралық маркетингтің негізгі даму үрдістерін түсінуге мүмкіндік берді. Бастапқы зерттеулерді жүргізу үшін ашық түрдегі сұрақтардан тұратын сауалнама жасалды. Сауалнама Google Form көмегімен жүргізілді. Сауалнама келесі тақырыптар бойынша төрт бөлімнен тұрды: (I) Жаңа маркетингтік парадигманың көріністері; (II) Цифрландыру жағдайындағы маркетингтік стратегиялар; (III) Big data VS маркетингтік зерттеулер; және (IV) Онлайн-жарнама. Маркетинг саласындағы 12 респондент-мамандарға негізделген ыңғайлылық бойынша іріктеу әлемді цифрландыру жағдайында маркетингтік стратегияларды қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: маркетингтік стратегиялар, интернет-маркетинг, цифрландыру, парадигма, COVID–19, бәсекелестік, жарнама.

A.T. YERIMPASHEVA,*¹

c.e.s., senior lecturer.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

R.E. TARAKBAEVA,²

c.t.s., associate professor.

e-mail: raushan_29@mail.ru

S.A. YOLCU,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: saule.azimbek@gmail.com

¹al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

³Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty

THE PARADIGM OF INTERNATIONAL MARKETING IN THE DIGITAL AGE

Abstract

As globalization and the internationalization of economies develop, traditional marketing strategies are gradually fading into the background. The digital age is coming, which is forming a new paradigm of international marketing. At the same time, as a result of the COVID–19 pandemic, the processes of transition to digitalization have accelerated. The new paradigm of international marketing is manifested in the intensification of competition, frequent changes in the product range, the need to expand partnerships and the reduction of asymmetry of information. In order to attract and retain customers in the era of advanced digital technologies, successful companies are forced to develop new strategies. New technologies such as Big Data and artificial intelligence are becoming an alternative. Consumer preferences are also changing regarding the form of advertising. Online advertising becomes preferable. With the aim of to identify the main features of the new marketing paradigm, preliminary qualitative secondary and primary studies were conducted. To study secondary information, a search for scientific literature on the research topic was carried out in the databases SCOPUS, Science Direct and Springer, which allowed us to understand the main trends in the development of international marketing in the era of digitalization. To conduct primary research, we compiled a questionnaire, consisted of open-ended questions. The survey was conducted using a Google Form. The questionnaire contained four sections on the following topics: (I) Manifestations of a new marketing paradigm; (II) Marketing strategies in a digital environment; (III) Big data VS Marketing research; and (IV) Online Advertising. A sample of convenience, based on 12 respondents – marketing specialists, allowed formulating marketing strategies in the context of the digitalization of the world.

Key words: marketing strategies, internet marketing, digitalization, paradigm, COVID–19, competition, advertising.

МРНТИ 06.51
УДК 330.8

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-153-160>

А.А. САТЫБАЛДИН,¹

д.э.н., профессор, академик НАК РК.

e-mail: esp@ieconom.kz

М.М. ХАЛИТОВА,*¹

д.э.н., ассоциированный профессор, г.н.с.

*e-mail: madinakhalidi@mail.ru

¹Институт экономики Комитета Науки МОН РК,

Казахстан, г. Алматы

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ ИНСТИТУТОВ И ВЫЯВЛЕНИЕ ИХ СИЛЬНЫХ И СЛАБЫХ СТОРОН

Аннотация

В настоящей статье рассматривается важность антикоррупционных институтов, их основной деятельности и анализ слабых и сильных сторон антикоррупционных институтов Казахстана. В рамках исследования проведены анализ по типам антикоррупционных институтов и маркировка их сильных и слабых сторон. Также в работе выделена важность роли внедрения новейших цифровых технологий в отборе кадров в госорганы и системы объективного и прозрачного поощрения. Отмечается бесспорная ценность роли антикоррупционных институтов в финансовой сфере по госзакупкам, эффективности госфинансов, а также в формировании законодательной сознательности общества. Целью данного исследования является анализ слабых и сильных сторон антикоррупционных институтов Казахстана, которые позволили бы сформировать их типологию исходя из различных критериев. Методология исследования основывается на обсуждении и выявлении основной проблематики, возникающей в данной области. SWOT – анализ деятельности антикоррупционных институтов в Казахстане позволяет выделить структуру и причинно-следственные проблемы антикоррупционной деятельности Казахстана. Рассмотрены методы и механизмы системной и комплексной борьбы с коррупцией, которая является одной из приоритетных задач нынешней власти Казахстана, а также формы реализации антикоррупционной работы через общественные организации, отслеживание динамики борьбы с коррупцией. Также рассмотрена работа по защите прав человека через демократическое общество и духовно-нравственное и патриотическое воспитание среди учащихся и молодежи нашей страны.

Ключевые слова: общество, антикоррупционные институты, антикоррупционная культура, закон, анализ, организации, проекты, цифровизация

Введение

Проходя определенный путь развития общества и экономического развития и оказавшись под влиянием различных внешних и внутренних факторов зарубежных стран, Казахстан также формирует и развивает собственные модели национального антикоррупционного института.

В 2015 г. в Казахстане принята Антикоррупционная стратегия, которая ориентирована на сокращение уровня коррупции в государственных и частных секторах, в судебных и правоохранительных органах [1].

Модели структур и их характерные особенности различных стран демонстрируют, как наложили отпечаток на стратегические подходы противостоянию коррупции. К примеру, в африканской и латиноамериканской моделях общество проявляет некоторую пассивность к коррупции сознательно, таким образом принимая наличие коррупции как данность. Стратегия «профилактики» коррупции, предполагающая превентивные меры со стороны госорганов, спецучреждений по недопущению коррупционных схем, преступлений, характерна для некоторых стран Азии, таких как Япония, Южная Корея и Китай. Можно говорить и о стратегии «осознания» коррупции, которая четко сигнализирует о процессе формирования общественного иммунитета против незаконных действий. Стратегия «закона» или «правозащитная», предполагает верховенство закона и высокой правовой защиты прав граждан. Данный тип стратегии характерен для многих европейских стран [2].

В мировой практике выделено четыре модели национальных антикоррупционных институтов (таблица 1).

Таблица 1 – Модели национальных антикоррупционных структур

Модель	Характеристика
Азиатская	Коррупция воспринимается как необходимое явление для развития общественного строя и социальных групп общества. В азиатских странах постепенно происходит перестройка данной идеологии путем активной борьбы против коррупции. В частности, акции «нулевой рупий», «нулевой гривен» в рамках движения 5-й колонны. Характер данных социальных инициатив имеет просветительский, пропагандистский смысл и цели.
Африканская	Имеет клановый характер. Проявляется через разделение пределов интересов и сфер среди родовых кланов и защиту чиновников, обладающих властью формальной и неформальной. Антикоррупционная система не организована и находится на стадии зарождения.
Латиноамериканская	Характеризуется влиянием криминалитета и значительным объемом теневой экономики. Антикоррупционная деятельность постепенно активизируется церковью, школами, общественными организациями и состоит в установлении верховенства закона, прозрачности информации о незаконности дачи взяток и коррупционных фактов.
Европейская	Антикоррупционная деятельность является результатом эволюции негативного отношения общества к коррупции, вследствие благоприятных социально-экономических условий в странах Европы. Значимы такие характеристики госслужащих, как честность, культура, этика, приверженность закону, несмотря на другие связи.

Вместе с тем происходит процесс переплетения или гибридации между этими стратегиями. Стратегия противодействия коррупции любой страны включает в себя и аспекты осознанного неприятия, и аспекты предупреждения негативных явлений, и аспекты верховенства законности. Наблюдается синтез имеющихся типов в обобщенную антикоррупционную стратегию. Под влиянием процессов глобализации происходит закономерная адаптация национальных антикоррупционных моделей к международным стандартам и правам.

Основные положения

По данным Европейской комиссии «За демократию через право», международное право предполагает институциональную специализацию государств в сфере коррупции, т.е. создание специализированных органов, департаментов или лиц (в рамках существующих учреждений), отвечающих за борьбу с коррупцией посредством правоохранительных органов [3]. Эти же тенденции находят отражение и в казахстанской практике. Например, Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы собрала в себе комплексные меры по выработке нулевой терпимости к коррупции, действия по устранению причин неблагоприятного явления.

Ключевым антикоррупционным институтом, обладающим государственным статусом и исключительными компетенциями в области реализации противокоррупционной политики, является Агентство Республики Казахстан по борьбе с коррупцией, созданное в 2014 г. Данный институт занимается координированием работы по обнаружению, пресечению, раскрытию и расследованию правонарушений коррупционного характера [4].

Руководство службы включает в себя председателя, первого заместителя председателя, двух заместителей председателей и руководителя аппарата агентства и 17 департаментов по всей стране с широким охватом деятельности, направленной на предупреждение и борьбу с коррупцией. Помимо преимуществ в количественно – штатном и территориально – охватном аспектах в деятельности антикоррупционного института предусмотрены уполномоченные лица по взаимодействию с неправительственными организациями (НПО).

В качестве сильной стороны деятельности агентства можно выделить подход к осуществлению своей основной работы с точки зрения менеджмента государственной организации.

Анализ стратегического менеджмента агентства показал, что оно планирует свою деятельность каждые три года на 5-летний горизонт с учетом стратегических и программных документов РК.

Стратегический план позволяет определить приоритеты развития учреждения, обосновать операционные планы и тактические шаги по достижению целевых приоритетов.

Для выработки стратегических задач в составе агентства предусмотрен Департамент стратегии и оперативного управления (штаб) агентства, а также организуются стратегические сессии.

Материалы и методы

Деятельность агентства регулируется положением, планом, регламентом работ. Организационная структура антикоррупционной службы дает ей преимущество перед другими антикоррупционными институтами страны в деятельности по противостоянию коррупции (рисунок 1).

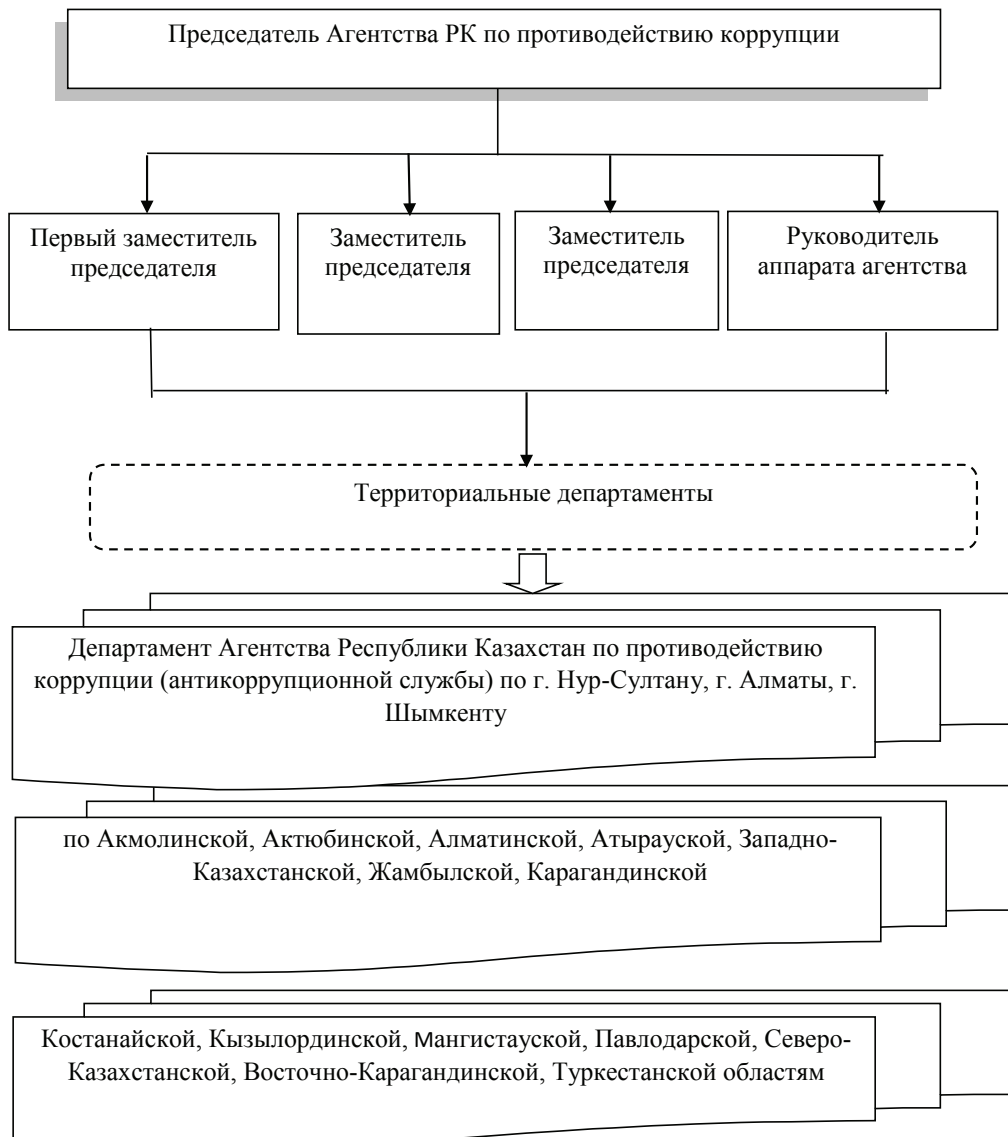

Рисунок 1 – Организационная структура Агентства РК по борьбе с коррупцией

Консультационно-совещательным органом агентства является коллегия. Поручения президента РК по вопросам предотвращения и противостояния коррупции, работа агентства рассматриваются на заседаниях коллегии.

Постоянное совершенствование системы антикоррупционной службы отразилось на показателях. Согласно данным агентства, число коррупционных фактов за последние 5 лет имеет тенденцию к снижению (рисунок 2). Количество зафиксированных преступлений в 2020 г. снизилось по сравнению с 2016 г. на 616 фактов, снизилось с 2807 до 2191, или на 22,0%.

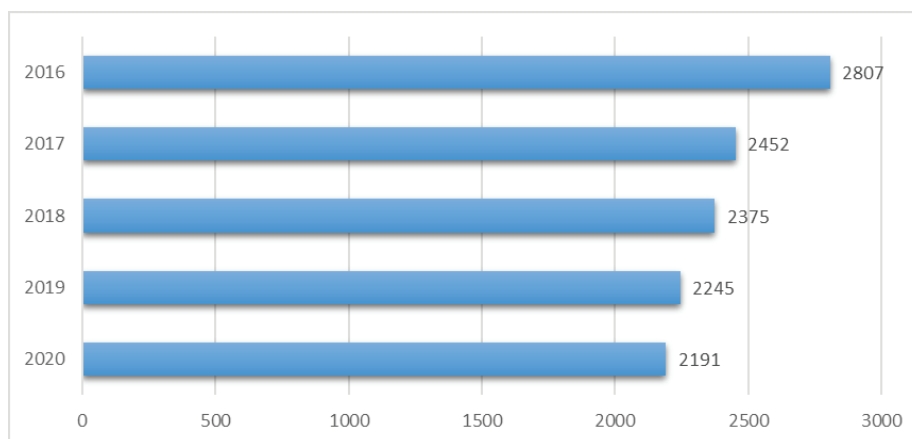

Рисунок 2 – Количество зарегистрированных коррупционных преступлений за 2016–2020 гг.

В целом превентивно-профилактическая и уголовно-правовая деятельность агентства оценивается как положительная. По итогам 2020 г. порядка 96 млрд тенге было возвращено в бюджет страны.

Следующим антикоррупционным институтом является Комиссия при Президенте Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции, созданная в 2002 г. Целью комиссии является деятельность по противостоянию коррупции с акцентом на повышении ответственности и этикета государственных служащих [5].

Комиссия заседает под руководством председателя – государственного секретаря Республики Казахстан, его заместителя – помощника президента – секретаря Совета безопасности Республики Казахстан, секретаря – заведующего Отделом правоохранительной системы Совета безопасности Республики Казахстан и других членов. Наряду с постоянными членами комиссии в ее состав могут быть включены представители НПО и иные лица.

Данный антикоррупционный институт имеет статус консультационно-совещательного органа при президенте РК.

Ежегодно определяется план работы комиссии, и круг вопросов, обсуждаемых комиссией, включает в себя: организацию и выработку антикоррупционной культуры, антикоррупционное образование и воспитание, улучшение контроля и надзора в области государственного управления, уменьшение теневой экономики, эффективное использование бюджетных средств институтами квазигосударственного сектора, контроль средств на реализацию государственных программ, прозрачность государственных мер поддержки граждан жильем и другие.

МВД РК разработало на период 2021–2023 гг. новую Антикоррупционную программу в рамках реализации Антикоррупционной стратегии РК (приказ МВД от 07.12.2020 года № 836 [6]. МВД РК по антикоррупционной линии поэтапно переходит к цифровизации и автоматизации в процессе взаимодействия сотрудников с населением, согласно рисунку 3 (стр. 157).

Переход к цифровым технологиям в рамках сервисной модели позволил укрепить работу ведомства в направлении улучшения имиджа МВД среди населения. По итогам ежегодно проводящегося социологического опроса «Уровень доверия населения к правоохранительным органам» отмечается рост доверия населения к полиции на 37%.

По итогам 2020 г. индекс восприятия коррупции составил 38 баллов, что привело к 94-му месту среди 180 стран мира, по данным ОФ «Transparency International». За последние 5 лет Казахстан набрал 9 баллов с позиции 2016 г. с 29 баллами, достиг 38 баллов в 2020 г. (рисунок 4, стр. 157).

Для сравнения: в странах Восточной Европы и Центральной Азии этот показатель в среднем составляет 36 баллов.

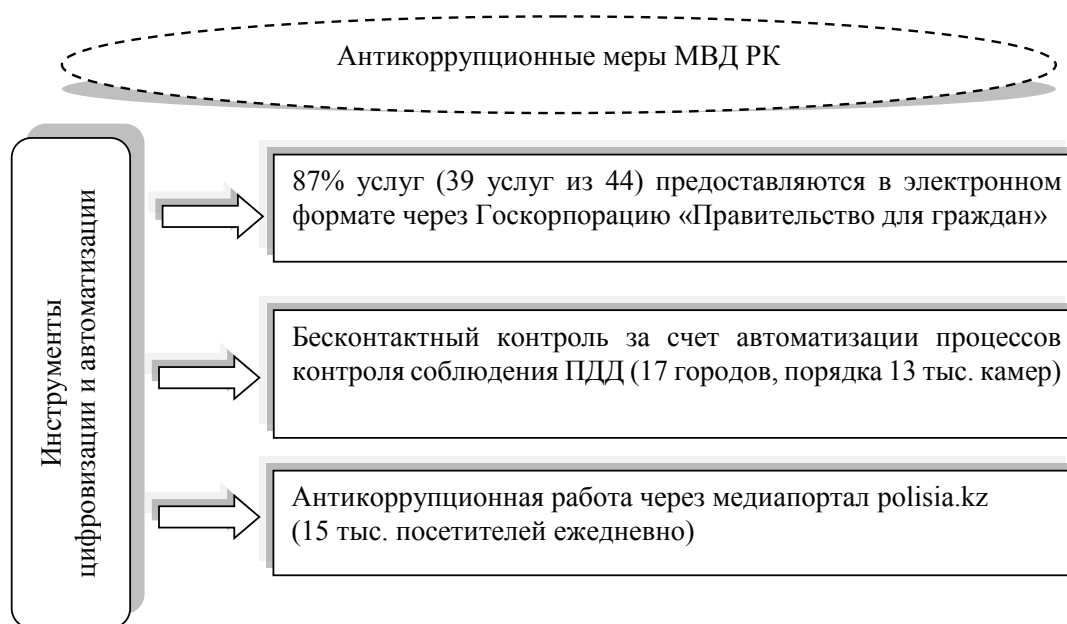

Рисунок 3 – Цифровизация и автоматизация деятельности МВД РК

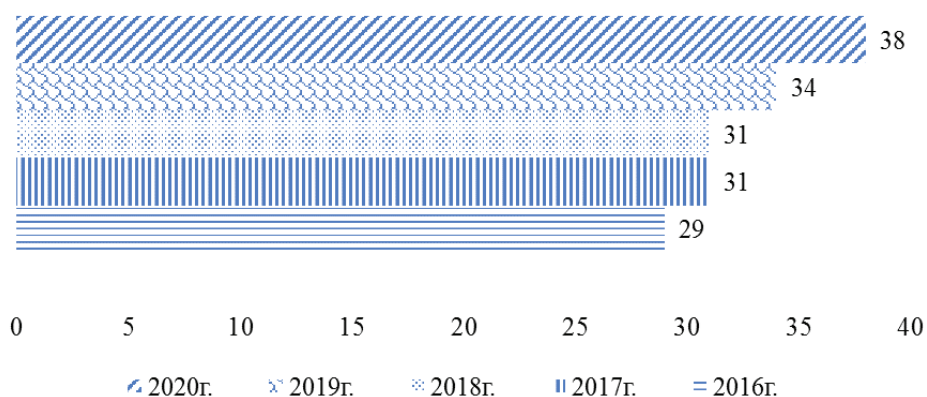

Рисунок 4 – Динамика индекса восприятия коррупции в Казахстане

Результаты

Анализ деятельности основных антикоррупционных институтов Казахстана позволил сформировать их типологию исходя из критериев: специализация института в части коррупционного противостояния; наличие и соблюдение законодательных норм в данной области; организационная структура института, официальные ресурсы, кадровые ресурсы; имеющийся опыт в сопротивлении и устранении коррупции.

Мы можем выделить 4 основных типа антикоррупционных институтов в Казахстане на сегодняшний этап развития страны, согласно таблице 2 (стр. 158), с выделением сильных и слабых сторон.

Таким образом, можно заметить общие сильные стороны основных типов антикоррупционных институтов страны:

- ♦ во-первых, все они опираются на сильную правовую законодательную базу в области противостояния и борьбы с коррупцией. В Казахстане сформирована достаточно сильная правовая база в данной сфере.

♦ во-вторых, опыт развития этих институтов достаточно сформирован, несмотря на не совсем долгую историю развития страны в качестве независимого государства, налаживаются каналы по линии обмена опытом между другими странами, специалисты проходят обучение, повышают квалификацию в области антикоррупционной деятельности.

Таблица 2 – Типы антикоррупционных институтов и их маркировка

Критерии	Типы институтов / оценка их сильных и слабых сторон			
	1-й тип	2-й тип	3-й тип	4-й тип
Специализация	Специальный профильный институт, деятельность которого прямо сведена к антикоррупционной работе	Институты, специализирующиеся на общеправовых аспектах борьбы с коррупцией в сфере национальной и внутренней безопасности страны	Институты, специализирующиеся на противоборстве коррупции в финансовой сфере по госзакупкам, эффективности госфинансов	Институты, специализирующиеся на формировании гражданской и массовой сознательности заслона коррупции
Законодательная база	+ сильные позиции	+ сильные позиции	+ сильные позиции	+ сильные позиции
Кадровые ресурсы института	+ сильные позиции	+/-, т.е. имеются и сильные, и слабые стороны	+/-, т.е. имеются и сильные, и слабые стороны	+/-, т.е. имеются и сильные, и слабые стороны
Опыт института в антикоррабате	+ сильные позиции	+ сильные позиции	+ сильные позиции	+ сильные позиции

Слабыми сторонами можно считать некоторые аспекты обеспеченности данных институтов кадровыми ресурсами. Сама специализация институтов, с одной стороны, является сильной стороной, так как тот или иной тип института сосредоточен на определенных аспектах коррупционной борьбы, но, с другой стороны, слабость заключается в том, что для 2, 3, 4-го типов институтов антикоррупционная деятельность является не прямой функцией и профильным направлением.

Заключение

По результатам исследования сделаны следующие выводы:

♦ приверженность отечественной антикоррупционной практики и институциональной структуры международным стандартам и документам показывает, что Казахстан соблюдает принципы мировой борьбы с коррупцией, находится в консенсусе с глобальными трендами;

♦ в Казахстане сложилась институциональная структура, состоящая из специальных органов, ведомств, институтов, задействованных в реализации стратегических приоритетов – борьбе с коррупцией. Антикоррупционные функции и задачи включены в противокоррупционной механизм государственных органов, квазигосударственных институтов и институтов гражданской общественности через правовые, кадровые рычаги;

♦ в Казахстане создан уполномоченный институт по противодействию коррупции. Данный институт координирует деятельность всех других институциональных структур в рамках масштабов всей страны;

♦ наблюдаются позитивные тенденции совместной работы основных антикоррупционных институтов, отклик со стороны общественности, рост заинтересованности граждан и выработке превентивных мер в деле противостояния коррупции. Анализ деятельности основных антикоррупционных институтов страны показал общие сильные стороны, такие как укрепление материально-технической базы, обучение и поддержка сотрудников, переход к цифровизации внутренних бизнес-процессов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Об Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015–2025 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000986>. (дата обращения: 01.05.2021)
- 2 Грицяк Е., Горный М., Каськив В. и др. Антикоррупционные стратегии для стран с переходной экономикой. – Киев, 2002. – С. 47–48.
- 3 Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). URL: https://iacis.ru/deyatelnost/sotrudnichestvo_i_partnerstvo/partnerskie_organizacii/evropejskaya_komissiya_za_demokratiyu_cherez_pravo_venecijskaya_komissiya. (дата обращения: 03.05.2021)
- 4 О некоторых вопросах Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции и внесении изменений и дополнений в некоторые указы Президента Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 29 августа 2014 года № 900. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000900>. (дата обращения: 08.05.2021)
- 5 Комиссия по вопросам противодействия коррупции. URL: https://www.akorda.kz/ru/executive_office/presidential_commissions/komissiya-po-voprosam-protivodeistviya-korrupcii. (дата обращения: 08.05.2021)
- 6 Приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 7 декабря 2020 года № 836 «Об утверждении антикоррупционной программы органов внутренних дел Республики Казахстан на 2021-2023 годы». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32009583 (дата обращения: 09.07.2021)

REFERENCES

- 1 Ob Antikorrupcionnoj strategii Respubliki Kazahstan na 2015–2025 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrja 2014 goda No. 986. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000986>. (data obrashhenija: 01.05.2021)
- 2 Gricjak E., Gornyj M., Kas'kiv V. i dr. (2002) Antikorrupcionnye strategii dlja stran s perehodoj jekonomikoj. Kiev, pp. 47–48.
- 3 Evropejskaja komissija za demokratiju cherez pravo (Venecijskaja komissija). URL: https://iacis.ru/deyatelnost/sotrudnichestvo_i_partnerstvo/partnerskie_organizacii/evropejskaya_komissiya_za_demokratiyu_cherez_pravo_venecijskaya_komissiya. (data obrashhenija: 03.05.2021)
- 4 O nekotoryh voprosah Agentstva Respubliki Kazahstan po delam gosudarstvennoj sluzhby i protivodejstviju korrupcii i vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye ukazy Prezidenta Respubliki Kazahstan Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 29 avgusta 2014 goda No. 900. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000900>. (data obrashhenija: 08.05.2021)
- 5 Komissija po voprosam protivodejstvija korrupcii. URL: https://www.akorda.kz/ru/executive_office/presidential_commissions/komissiya-po-voprosam-protivodeistviya-korrupcii. (data obrashhenija: 08.05.2021)
- 6 Prikaz ministra vnutrennih del Respubliki Kazahstan ot 7 dekabrja 2020 goda No. 836 «Ob utverzhenii antikorrupcionnoj programmy organov vnutrennih del Respubliki Kazahstan na 2021-2023 gody». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32009583 (data obrashhenija: 09.07.2021)

А.А. САТЫБАЛДИН,¹

э.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.

e-mail: esp@ieconom.kz

М.М. ХАЛИТОВА,^{*1}

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор, б.ғ.қ.

*e-mail: madinakhalidi@mail.ru

¹ҚР БҒМ Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан, Алматы қ.

**ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ НЕГІЗГІ ИНСТИТУТТАРДЫ ТАЛДАУ,
ОЛАРДЫҢ КҮШТІ ЖӘНЕ ӘЛСІЗ ЖАҚТАРЫН АНЫҚТАУ**

Андатпа

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттардың маңыздылығы, олардың негізгі қызметі қарастырылды және Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттардың күшті және әлсіз жақтарына талдау жасалды. Зерттеу аясында сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттардың типтері бойынша талдау

және олардың күшті және әлсіз жақтарын таңбалау жүргізілді. Сондай-ақ, жұмыста мемлекеттік органдарға кадрларды іріктеуде жаңа цифрлық технологияларды енгізу рөлінің және объективті ашық көтермелеу жүйесінің маңыздылығы атап өтілді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттар рөлінің мемлекеттік сатып алулар бойынша қаржы саласындағы, мемлекеттік қаржының тиімділігі, сондай-ақ қоғамның заңнамалық санасын қалыптастырудағы даусыз құндылығы атап өтілді. Зерттеудің мақсаты – әртүрлі критерийлерге сүйене отырып, олардың типологиясын қалыптастыруға мүмкіндік беретін Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттарының әлсіз және күшті жақтарын талдау. Зерттеу әдістемесі осы салада туындайтын негізгі мәселелерді талқылауға және анықтауға негізделген. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттардың қызметін SWOT–талдау Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметінің құрылымы мен себеп-салдарлық мәселелерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Қазақстанның қазіргі билігінің басым міндеттерінің бірі болып табылатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйелі және кешенді күрестің әдістері мен тетіктері, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмысты қоғамдық ұйымдар арқылы іске асыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес серпінін қадағалау нысандары қаралды. Сондай-ақ, демократиялық қоғам арқылы адам құқықтарын қорғау және еліміздің оқушылары мен жастары арасында рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбие беру жөніндегі жұмыс қаралды.

Тірек сөздер: қоғам, сыбайлас жемқорлыққа қарсы институттар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, заң, талдау, ұйымдар, жобалар, цифрландыру.

A.A. SATYBALDIN,¹

d.e.s., professor, academician
of National academy of sciences
of the Republic of Kazakhstan.
e-mail: esp@ieconom.kz

M.M. ХАЛИТОВА,^{*1}

d.e.s., associate professor, c.s.o.
*e-mail: madinakhalidi@mail.ru

¹Institute of economics of the Science committee
of the Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Almaty

ANALYSIS OF THE MAIN ANTI-CORRUPTION INSTITUTIONS AND IDENTIFICATION OF THEIR STRENGTHS AND WEAKNESSES

Abstract

This article examines the importance of anti-corruption institutions, their main activities and an analysis of the strengths and weaknesses of anti-corruption institutions in Kazakhstan. Within the confines of the study, an analysis was carried out by types of anti-corruption institutions and marking of their strengths and weaknesses. The work also highlights the importance of the role of the introduction of the latest digital technologies in the selection of personnel for government agencies and systems of objective and transparent incentives. Noted the indisputable value of the role of anti-corruption institutions in the financial sphere of public procurement, the effectiveness of state finances, as well as in the formation of legislative consciousness of society. The purpose of this study is to analyze the weaknesses and strengths of Kazakhstan's anti-corruption institutions, which would allow them to form a typology based on various criteria. The methodology of the research is based on the discussion and identification of the main issues arising in this area. SWOT analysis of the activities of anti-corruption institutions in Kazakhstan allows us to identify the structure and cause-and-effect problems of anti-corruption activities in Kazakhstan. Considered the methods and mechanisms of systematic and comprehensive fight against corruption, which is one of the priorities of the current government of Kazakhstan, as well as forms of implementation of anti-corruption work through public organizations, tracking the dynamics of the fight against corruption. Also considered the work on the protection of human rights through a democratic society and spiritual, moral and patriotic education among students and youth of our country.

Key words: society, anti-corruption institutions, anti-corruption culture, law, analysis, organizations, projects, digitalization,

ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ
ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ
TOURISM: WORLD EXPERIENCE

МРНТИ 06.52.17
УДК 339.138:338.48 (574)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-161-169>

Ж.С. РАХИМБЕКОВА,*¹,

к.э.н., и.о. ассоциированный профессор.

*e-mail: rahi-zhanar@mail.ru

Т.Б. КЛИМОВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: tklimova@bsu.edu.ru

О.М. ЗАЛУЧЁНОВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: o.zaluchenova@turand.edu.kz

А.В. ЛИПОВКА,¹

м.н.с., ст. преподаватель

*e-mail: lipivkaav@gmail.com

¹Алматы менеджмент университет, Казахстан, г. Алматы

²Белгородский государственный национальный
исследовательский университет, Россия, г. Белгород

³Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

**ИССЛЕДОВАНИЕ СТЕПЕНИ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ
ГОСТИНИЧНЫМИ УСЛУГАМИ ВО ВРЕМЯ COVID**

Аннотация

Цель статьи – выработать предложения по повышению степени удовлетворенности потребителей гостиничных услуг во время COVID среди резидентов Казахстана и России. В статье изучены вопросы обслуживания, сервиса, стоимости и качества услуг гостиничных предприятий, включая меры по противодействию коронавирусной инфекции. Маркетинговые исследования проводились в третьем квартале 2021 года, методика определения степени удовлетворенности состояла из шести этапов. Результаты исследований показали, что, несмотря на имеющиеся ограничения по перемещению в исследуемых странах, экономически активное население испытывает потребности в аттрактивных эмоциях, отдыхе, смене обстановки. Данные опроса показали, что эпидемиологическая обстановка в мире и внутри страны оказала влияние на туристские поездки за последние полтора года. Респонденты отметили необходимость соблюдения мер безопасности для здоровья. На выбор места отдыха и средств размещения повлияли стоимость ПЦР-анализа, особенно для семей, путешествующих с детьми, и наличие паспорта вакцинации. Также в условиях COVID выбор потребителей был сделан в пользу личного автотранспорта. Данный период повысил спрос на объекты внутреннего туризма. Однако требования потребителей к услугам сохранились - к качеству, уровню сервиса, стоимости, дружелюбному отношению. К ключевым факторам респонденты отнесли: локацию, чистоту в номере, качество питания. 85% респондентов удовлетворены предоставленными гостиничными услугами и мерами безопасности пребывания. Выводы и рекомендации, сделанные в результате исследования, могут быть рекомендованы предприятиям, предоставляющим услуги проживания и питания.

Ключевые слова: гостиничные услуги, COVID, обратная связь, потребности, гость, безопасность, гендер.

Введение

В последние три года население планеты столкнулось с неизвестным инфекционным заболеванием COVID-19, которое имеет высокую контагиозность и степень восприимчивости к

возбудителю у людей независимо от национальности, климатических особенностей стран, температуры и прочего. Несомненно, изменение в окружающей среде, увеличение плотности проживания, миграция активного населения внесли свою лепту в скорость распространения заболевания по всему миру. Вирусы являются нашей частью, но эпидемия, пандемия, ограничения, карантинные меры с точки зрения биологической безопасности населения заставляют учиться противостоянию, вакцинироваться, а также извлекать уроки и соблюдать меры безопасности.

Несмотря на ограничения, экономически активное население, продолжая свою деятельность в онлайн- и офлайн-формате, испытывает аттрактивные потребности в восстановлении физических и духовных сил, а также эмоциональной составляющей. Большинство из этих потребностей «закрывают» туристские поездки с целью отдыха, это может быть как внутренний туризм, так и выездной. В условиях противодействия коронавирусной инфекции важными с точки зрения безопасности гостей являются меры, которые соблюдают предприятия, предоставляющие гостиничные услуги.

Цель и задачи исследования

Цель настоящего исследования – выработать рекомендации по повышению уровня удовлетворенности потребителей гостиничных услуг с момента введения ограничений и усиления карантинных мер по противодействию коронавирусной инфекции COVID–19 (SARS-CoV). Задачами проведенных нами исследований являлось выявление степени удовлетворенности гостиничными услугами у реальных туристов, уже посетивших места размещения с июня 2020 г., а именно:

- ♦ изучить данные посетителей по гендерным признакам (возрасту, полу, образованию);
- ♦ выявить, какое влияние на отдых оказали вакцинация, ПЦР-анализы, стоимость, качество гостиничных услуг, безопасность;
- ♦ исследовать, какому виду перевозок и трансфера посетители отдали предпочтение;
- ♦ оценить вид предпочитаемого отдыха, а также уточнить мотивы с точки зрения безопасности здоровья;
- ♦ проанализировать предприятия гостиничного бизнеса и предоставляемые ими услуги на предмет безопасности по COVID–19, качеству гостиничных услуг, обслуживанию, приветствию, стоимости;
- ♦ определить ключевые мотивы и критерии туристов с учетом безопасного проживания и получения гостиничных услуг;
- ♦ проанализировать по критерию «результат отдыха – безопасность здоровья».

Материалы и методы

Исходными материалами стали результаты маркетингового исследования, проведенного в октябре 2021 г., где респондентами выступили резиденты двух стран: России и Казахстана. Анкетирование проводилось анонимно с помощью google form. Технологический цикл включал шесть составляющих: определение цели исследования, разработка анкеты, пилотный запуск, корректировка, запуск и проведение опроса, оценка и интерпретация результатов [1, 2]. В процессе маркетингового исследования были выявлены предпочтения потребителей, которые совершали турпоездку и получали гостиничные услуги.

В процессе исследования применялись методы анкетирования, опроса, группировки данных, сравнения, ранжирования [3].

Результаты

С целью изучения степени удовлетворенности гостей услугами предприятий размещения, включая меры безопасности здоровья и предупреждения COVID–19, были проведены маркетинговые исследования в III квартале 2021 г. среди 85 посетителей. Респондентами выступили гости (туристы) – резиденты России и Казахстана, которые осуществили туристские поездки и получили различные гостиничные услуги.

Результаты исследования по гендерным критериям по половозрастному статусу и гражданству показали следующее: 80% респондентов – женщины, 20% – мужчины. Из общего числа опрошиваемых 68,2% респондентов являются резидентами Российской Федерации, а 30,6% – Республики Казахстан. По возрастному цензу: 63,5 % респондентов относятся к категории «молодежь» до 45 лет.

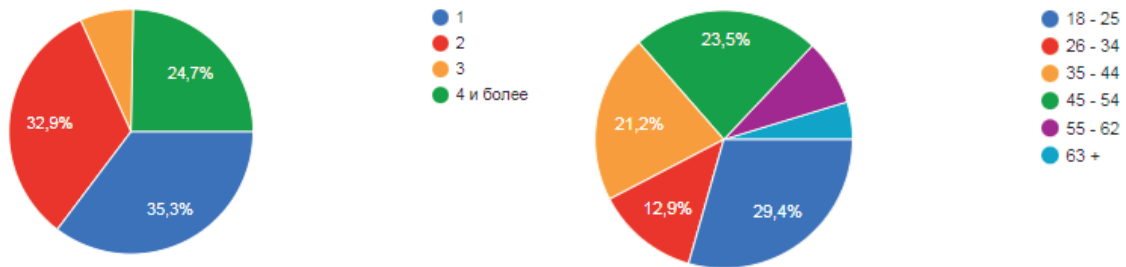

Рисунок 1– Ранжирование респондентов по возрасту и уровню образования

Из рисунка 1 видно, что самыми активными являются следующие категории: лидеры от 18 до 25 лет, второе место отводится респондентам от 45 до 54 лет и третье – опрошиваемым в возрасте 35–44 года. На респондентов в возрасте 26–34 года пришлось лишь 12,9%, а 4,7% приходится на людей пенсионного, «третьего» возраста. Информация по уровню образования демонстрирует, что 83,5% имеют высшее образование и, несомненно, соответствующий уровень доходов для путешествий, 14,1% – незаконченное высшее образование, и лишь 2% – среднее специальное.

Опрошиваемые респонденты активные, стараются совершать аттрактивные поездки. Так, 35,3% совершили одну поездку, 32,9% – две, 7,1% выполнили три поездки, а 24,7% респондентов относятся к категории путешественников и съездили четыре и более раз. Последние составляют ¼ всех опрошиваемых, это говорит о том, что, несмотря на карантинные меры, активное население стремится получить эмоции от смены обстановки, оздоровиться и получить удовольствие от поездок и гостиничных услуг.

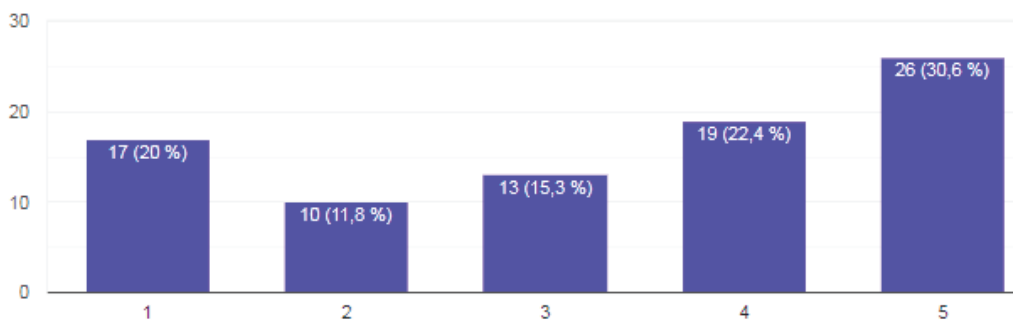

Рисунок 2 – Оцените, какое влияние оказали обязательная вакцинация; сдача ПЦР на COVID (туда и обратно), его стоимость, качество и безопасность

Современное тысячелетие началось со знакомства человечества с новой модификацией вируса, имеющего различные виды мутации и названия, течения, формы и скорость передачи. Объявление Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ) пандемии по COVID–19 в марте 2020 г. заставило весь мир внести изменения в свой уклад, деятельность, логистику и др., особенно перемещение с учетом рекомендаций и ограничений. Итак, результаты исследований показали, что реально обязательная вакцинация и/или наличие анализа ПЦР на SARS-CoV имеют

особое значение, без него уже нет возможности пересечь границу, отдохнуть в отелях, получить услуги общественного питания и другие услуги. Анализ данных показывает, что влияние преобладает: 80,1%, – это львиная доля. Несомненно, стоимость анализа ПЦР туда и обратно накладывает дополнительные расходы, тревожность получения положительного анализа и состояние ожидания, осуществится ли поездка и будут ли получены ожидаемые эмоции. Лишь 20% респондентов оценили по пятибалльной шкале со статусом 1 балл, и, скорее всего, это оценка туристов, осуществляющих путешествия внутри страны, где ПЦР не нужен.

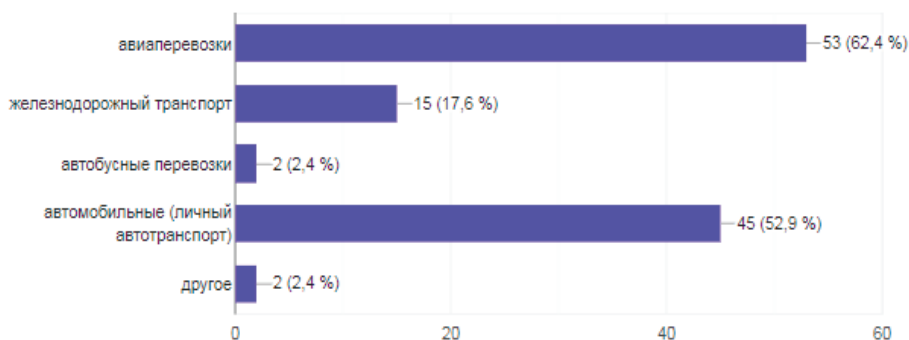

Рисунок 3 – При выборе трансфера с точки зрения безопасности здоровья, быстроты, стоимости и др. какой выбор вы предпочли?

Из рисунка 3 видно, что из всей выборки респонденты отдавали предпочтение скорости перевозок и безопасности. Так, 62,4% опрошиваемых выбрали авиасообщения, а также 52,9% респондентов предпочли личный автотранспорт с целью меньшего контакта и личного комфорта. Лишь 17,6% туристов совершили поездки железнодорожным транспортом, наименьшее количество голосов отдали предпочтение автобусным перевозкам (2,4%).

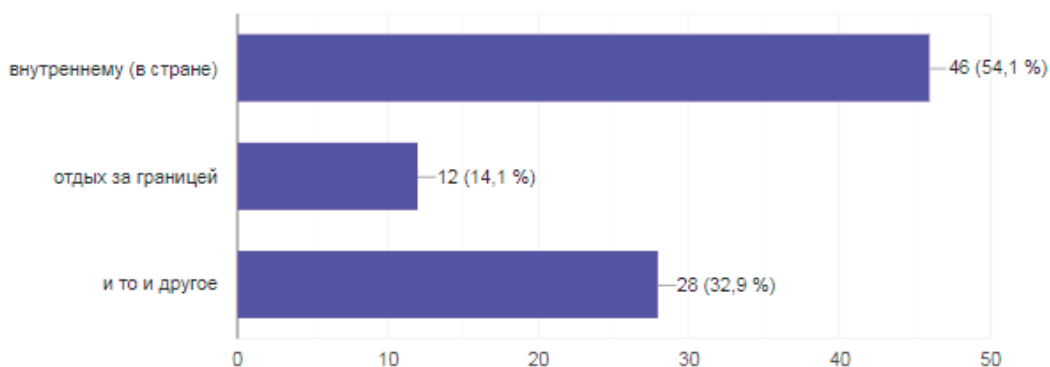

Рисунок 4 – В связи с ограничениями по COVID какому виду отдыха вы отдали предпочтение?

Ограничения к перемещению населения между странами, границами, внутри страны внесли существенные изменения и в выборе предпочтений среди туристов. Большинство респондентов – 54,1% – остановили свой выбор на внутреннем туризме, и лишь 14,1% предпочли выездной туризм. Некоторые респонденты – 32,9% – за полтора года ограничений совершили поездки как внутри страны, так и за ее пределами.

Рисунок 5 – При выборе гостиницы (отеля и пр. мест размещения) какие мотивы с точки зрения безопасности здоровья принимали во внимание (важное)?

Интересную информацию показали исследования при выборе гостями мест размещения: 70,6% респондентов проявляли меры предостережения по безопасности при выборе мест размещения, 20%, 16,5% и 14,1% опрошиваемых отдали предпочтение отелям и др. местам размещения, где меньше скопление людей: небольшой отель, дополнительные меры в концепции. Лишь 29,4% отметили, что им не важно, достаточно наличие ПЦР-теста у проживающих и политика по предотвращению и противодействию распространению коронавируса.

Вся вышеназванная информация относилась к ожиданиям и возможности выбора. Теперь перейдем к постфактической информации.

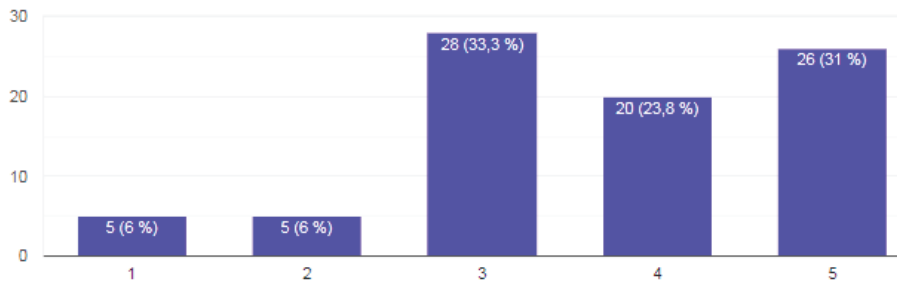

Рисунок 6 – Оцените, были ли предприняты меры безопасности по COVID у проживающих в гостинице (отеле и пр. местах размещения)

Важным является оценка реальной ситуации для отдыхающих. Из рисунка 6 видно, что удельная доля мест размещения в своей концепции жестко регламентировали правила безопасного проживания и предоставления гостиничных услуг. Фактически 88,1% опрошиваемых оценили меры безопасности, осуществляемые на территории предприятий гостиничного бизнеса, при этом 54,8% поставили высокую оценку. Лишь 11,9% респондентов поставили неудовлетворительную оценку по мерам по COVID.

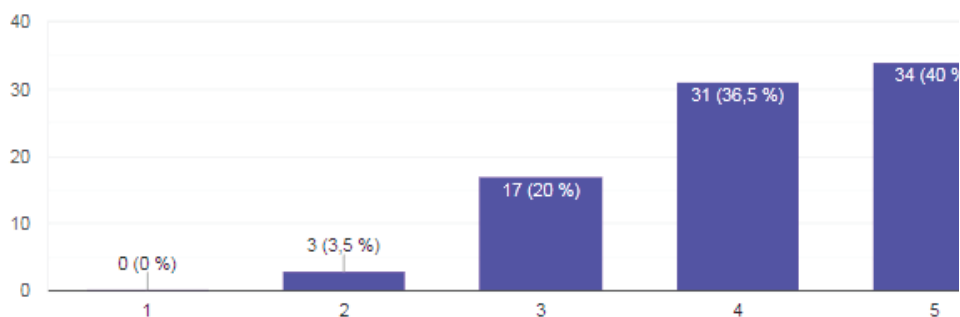

Рисунок 7 – Оцените качество предоставляемых услуг и обслуживания в гостинице (отеле и пр. местах размещения)

С момента локдауна по противодействию коронавирусной инфекции большинство предприятий гостиничного бизнеса испытали трудности, связанные с ограничениями и большой по-

терей гостей, коэффициент загрузки у многих варьировался в пределах 10%, штатный персонал был задействован по минимуму, что болезненно отразилось на рентабельности и устойчивости предприятий. После ослабления не все предприятия смогли начать свое функционирование. Интересен тот факт, что после всех трудностей гостиничные предприятия оказывают свои услуги на достаточно высоком уровне. Так, 76,5% оценили очень высоко, 20% гостей поставили «удовлетворительно», а «неудовлетворительно» лишь 3,5%.

«Театр начинается с вешалки», а места размещения – с улыбки и дружелюбного отношения к гостю, поэтому этот критерий является значимым. По данным рисунка 10 видно, что практически 49,4% оценили на «отлично», 29,4% – на «хорошо». Однако 21,2% оценивают как удовлетворительно и неудовлетворительно.

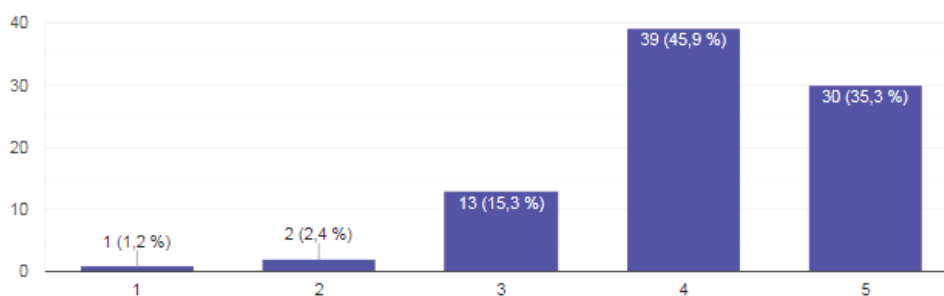

Рисунок 8 – Оцените предоставленные гостиничные услуги по принципу «соответствие цены и качества»

Как и любые услуги, потребители оценивают по принципу соответствия «цена и качество». Из рисунка 8 видно, что по данному критерию наибольшее количество голосов было отдано оценке «хорошо» и составило 45,9%, «отлично» выставили 35,3% респондентов, «удовлетворительно» и «неудовлетворительно» – 18,8 % опрошиваемых.

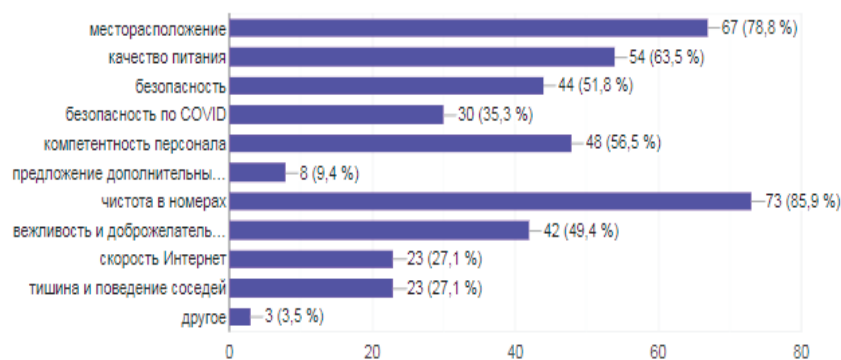

Рисунок 9 – Отметьте, пожалуйста, 5 из нижеперечисленных критериев, которые для вас являются ключевыми при получении гостиничных услуг в целом с учетом COVID

Глобальные изменения в укладе жизни населения, который вызвал SARS – CoV, принесли существенные изменения в смене предпочтений, трансформацию жизненных ценностей в пользу оздоровления и безопасности здоровья. Полученные фактические данные показывают, что ключевыми критериями при получении услуг предприятий гостиничного бизнеса являются: чистота в номере (85,9%), локация отеля (87,8%), качество питания (63,5%). Другими словами, критерии при выборе остались неизменными, а сам критерий по безопасности по COVID–19 был оценен лишь 35,3% респондентов. Антилидерами стали: тишина и поведение соседей (27,1%), скорость Интернета (27,1%), дополнительные гостиничные услуги (9,4%), другие (3,5 %).

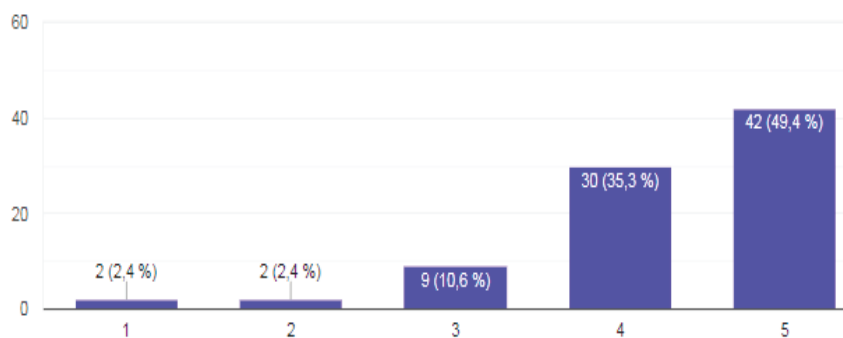

Рисунок 10 – Оцените, оправдались ли ваши ожидания по результату отдыха и безопасности здоровья

Каждый гость, прежде чем им стать, имеет свои ожидания от предстоящего отдыха, предполагаемых услуг. Потенциальный потребитель для реализации поездки – путешествия трудится, порой и не один период. 84,7% опрошенных оценили очень высоко, однако 15,3% оказались неудовлетворенными от полученных гостиничных услуг, включая меры безопасности.

Обсуждение

В современных условиях, связанных с распространением в мире COVID–19, происходят изменения и трансформация условий пребывания в туристских поездках, транспортных сообщениях, гостинично-ресторанных услугах, их выбора с точки зрения безопасности и профилактики здоровья. Эти тенденции уже становятся частью нашей жизни, и вопросы получения предоставляемых услуг предприятиями гостиничного бизнеса являются актуальными и требуют изучения.

Полученные из опроса данные позволили заключить, что активное население испытывает потребность в отдыхе, смене обстановки, получении аттрактивных эмоций, позитивной энергии. Львиная доля туристов приходится на категорию молодых людей, и очевидный факт, что путешествуют люди с высшим образованием и достаточным уровнем дохода.

В связи с ограничениями по SARS-CoV вся совокупность опрашиваемых респондентов разделилась на группы, осуществляющие путешествия:

- ♦ внутри страны, характеризующий внутренний туризм. Преимущества этого выбора: возможность осуществлять поездки на личном автотранспорте (безопасность и комфорт), нет необходимости сдавать анализ ПЦР на наличие коронавирусной инфекции туда и обратно и/или наличие паспорта вакцинации. Недостатки: высокая плотность проживающих гостей в популярных регионах массового отдыха, невысокий уровень сервиса, высокая стоимость проживания, ограниченный перечень предоставляемых услуг, выбор маршрута с хорошим дорожным покрытием, износ автомобиля, стоимость топлива (бензин/газ/дизельное топливо).

- ♦ за пределы страны проживания, то есть выездной туризм. Преимущества: скорость доставки до места назначения (авиасообщения), высокий уровень сервиса, возможность выбора отеля с небольшим количеством номеров и проживающих, перечень гостиничных и ресторанных услуг, смена климата, положительные эмоции. Недостатки: высокая стоимость туристской поездки, привязанная к курсу валют, высокая стоимость авиаперелетов и неизбежное контактирование в полете и портах, даже при наличии паспорта вакцинации дополнительные расходы на ПЦР-анализ туда и обратно. Средняя стоимость ПЦР колеблется от 7500 до 9000 тенге, что существенно бьет по карману семей, имеющих как минимум двоих детей.

В целом исследования показали, что опрашиваемые респонденты путешествовали с учетом мер предосторожности, выбирали средства размещения с низкой плотностью заселения, высоким качеством питания и предоставлением гостиничных услуг, выгодным месторасположением и хорошим уровнем сервиса. Однако 19% респондентов остались неудовлетворены по принципу соответствия «цена – качество», 24% оценили качество предоставляемых услуг как неудовлетворительные, 12% отметили недостаток мер предупреждения по нераспространению коронавируса. Представленная оценка позволяет рекомендовать предприятиям гостиничного

бизнеса принять решения для повышения качества гостиничных услуг, мер безопасности, повысить лояльность потребителей с учетом ценовых предложений.

Заклучение

Результаты маркетинговых исследований, проведенных авторами, позволили выявить актуальные тренды и выработать четкие представления об удовлетворенности потребителями гостиничными услугами во время COVID-19 среди граждан двух стран. Анализ показал, что спрос достаточно высокий на гостиничные услуги, особенно формирующие внутренний туризм и менеджерам средств размещения следует повышать качество оказываемых услуг с учетом реальных потребностей, ценовой политики, сервиса, комфортности и, несомненно, соблюдать меры по профилактике и нераспространению инфекции как среди гостей, так и среди работников.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Малхотра Нэреш К. Маркетинговые исследования. Практическое руководство, 4-е издание: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 1200 с.: ил.– Парал. тит. англ.
- 2 Дурович А.П. Маркетинговые исследования в туризме: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2008. – 384 с.
- 3 Черчилль Г.А., Браун Т.Дж. Маркетинговые исследования: Учебник. – М.: «Питер», 2008. – 704 с.
- 4 Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: Учебник для вузов / Пер. с англ. Под ред. О.Б. Ноздревой. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 787 с.
- 5 Dolnicar S., Ring A. Tourism marketing research: past, present and future // Annals of Tourism Research. Volume 47, July 2014, pp. 31–47.

REFERENCES

- 1 Malhotra Njeresh K. (2007) Marketingovye issledovaniya. Prakticheskoe rukovodstvo, 4-e izdanie: Per. s angl. – M.: ООО «I.D. Vil'jams», 1200 p: il.– Paral. tit. angl.
- 2 Durovich A.P. (2008) Marketingovye issledovaniya v turizme: Uchebnoe posobie. SPb.: Piter, 384 p.
- 3 Cherhill' G.A., Braun T.Dzh. (2008) Marketingovye issledovaniya: Uchebnik. M.: «Piter», 704 p.
- 4 Kotler F., Boujen Dzh., Mejkenz Dzh. (1998) Marketing. Gostepriimstvo i turizm: Uchebnik dlja vuzov / Per. s angl. Pod red. O.B. Nozdrevoj. M.: JuNITI, 787 p.
- 5 Dolnicar S., Ring A. Tourism marketing research: rast, present and future // Annals of Tourism Research. Volume 47, July 2014, pp. 31–47.

Ж.С. РАХЫМБЕКОВА,*¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор м.а.

*e-mail: rahi-zhanar@mail.ru

Т.Б. КЛИМОВА,²

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: tklimova@bsu.edu.ru

О.М. ЗАЛУЧЁНОВА,³

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

o.zaluchanova@turan-edu.kz

А.В. ЛИПОВКА,¹

К.Ф.К., аға оқытушы

e-mail: lipivkaav@gmail.com

¹Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Белгород мемлекеттік ұлттық зерттеу университеті, Ресей, Белгород қ.

³«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

COVID КЕЗІНДЕ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚОНАҚ ҮЙ ҚЫЗМЕТТЕРІНЕ ҚАНАҒАТТАНУ ДӘРЕЖЕСІН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстан мен Ресей резиденттері арасында COVID кезінде қонақ үй қызметтерін тұтынушылардың қанағаттанушылық дәрежесін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Мақалада корона-

вирустық инфекцияға қарсы іс-қимыл шараларын қоса алғанда, қонақ үй кәсіпорындарына қызмет көрсету, қызмет көрсету, қызметтердің құны мен сапасы мәселелері зерттелген. Маркетингтік зерттеулер 2021 ж. үшінші тоқсанында жүргізілді, қанағаттану дәрежесін анықтау әдісі алты кезеңнен тұрды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, зерттелген елдерде орын ауыстырудағы шектеулерге қарамастан, экономикалық белсенді халық тартымды эмоцияларға, демалуға және жағдайды өзгертуге мұқтаж. Сауалнама деректері әлемдегі және Ел ішіндегі эпидемиологиялық жағдай соңғы бір жарым жыл ішінде туристік сапарларға әсер еткенін көрсетті. Респонденттер денсаулық үшін қауіпсіздік шараларын сақтау қажеттігін атап өтті. Демалыс орны мен тұру құралдарын таңдауға ПТР талдау құны, әсіресе балалармен саяхаттайтын отбасылар үшін және вакцинация паспортының болуы әсер етті. Сондай-ақ, COVID жағдайында тұтынушылардың таңдауы жеке көліктердің пайдасына жасалды. Бұл кезең ішкі туризм нысандарына сұранысты арттырды. Алайда, тұтынушылардың қызметтерге деген талаптары сақталды – сапа, қызмет көрсету деңгейі, құны, достық қарым-қатынас. Респонденттер негізгі факторларға: орналасқан жерін, бөлменің тазалығын, тамақтану сапасын жатқызды. Респонденттердің 85%-ы ұсынылған қонақ үй қызметтеріне және қауіпсіз болу шараларына қанағаттанған. Зерттеу нәтижесінде жасалған қорытындылар мен ұсыныстар тұру және тамақтану қызметтерін ұсынатын кәсіпорындарға ұсынылуы мүмкін.

Тірек сөздер: қонақ үй қызметтері, COVID, кері байланыс, қажеттіліктер, қонақ үй, қауіпсіздік, гендер.

ZH.S. RAKHIMBEKOVA,*¹

c.e.s., associate professor deputy.

*e-mail: rahi-zhanar@mail.ru

T.B. KLIMOVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: tklimova@bsu.edu.ru

O.M. ZALUCHYONOVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: o.zaluchenova@turand.edu.kz

A.V. LIPOVKA,¹

junior research fellow, senior lecturer.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

¹Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty

²Belgorod State National Research University, Belgorod, Russia

³«Turan» University, Kazakhstan, Almaty

A STUDY OF THE DEGREE OF CUSTOMER SATISFACTION WITH HOTEL SERVICES DURING COVID

Abstract

The purpose of the article is to develop proposals to increase the degree of satisfaction of hotel services consumers during COVID among residents of Kazakhstan and Russia. The article examines the issues of service, service, cost and quality of services of hotel enterprises, including measures to counteract coronavirus infection. Marketing research was conducted in the third quarter of 2021, the methodology for determining the degree of satisfaction consisted of six stages. The research results have shown that, despite the existing mobility restrictions in the studied countries, the economically active population feels the need for attractive emotions, rest, and a change of scenery. The survey data showed that the epidemiological situation in the examined countries impacted tourist trips over the past year and a half. The respondents noted the need to comply with health safety measures. The choice of recreation and accommodation facilities was influenced by the cost of PCR analysis, especially for families traveling with children, and the availability of a vaccination passport. Also, in the conditions of COVID, the choice of consumers was made in favor of personal vehicles. This period has increased the demand for domestic tourism facilities. However, most previous consumers' requirements for services have remained the same – for quality of service, cost, and friendly attitude. The respondents attributed to the key factors: hotel location, clean rooms, and quality of food. 85% of respondents are satisfied with the hotel services and measures of safe stay. Conclusions and recommendations based on the study findings can be applied by the enterprises providing hotel and catering services.

Key words: hotel services, COVID, feedback, needs, guest, security, gender.

FTAXP 06.71.57
ӘОЖ 338.486

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-170-177>

Р.М. РАХИМБАЕВА,¹

аға оқытушы, э.ғ.м.
e-mail: roza_madjarova68@mail.ru

М.К. ТУЛЕУБАЕВА,²

э.ғ.к., профессор ассистенті.
e-mail: mika75.75@mail.ru

К.Ж. БЕЛЬДИБАЕВА,³

аға оқытушы, э.ғ.м.
e-mail: kuanysh.beldibaeva@narxoz.kz

Г.У. МАКЕНОВА,^{*3}

аға оқытушы, э.ғ.м.
*e-mail: makenovagulsim3@gmail.com

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы қ.

²Қ.И. Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Қазақстан, Алматы қ.

³Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ПАНДЕМИЯНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМГЕ ӘСЕРІ

Андатпа

Әлемдегі COVID–19 жаһандық дағдарысының басталуы әртүрлі аймақтар мен елдердің экономикасына, соның ішінде ұлттық экономиканың жеке саласы ретінде туризмнің дамуына теріс әсер етті. Халықаралық туризм 2020 ж. және 2021 ж. басында үлкен құлдырауды бастан өткерді: пандемия мен локдаундарға байланысты туристер саны 98 пайызға дейін төмендеді. Мақалада COVID–19 дағдарысына байланысты бүкіл әлемде қалыптасқан жаһандық туризмнің құлдырау деңгейі талданған. Автор талдау барысында халықаралық туризмнің осал бағыттарын бірнеше қауымдасқан топтар мысалында қарастырады. Халықаралық туризмнің қазіргі жағдайы мен дамуына талдау жасау кезінде ақпаратты жинау және қажетті материалды тиімді іздеу, топтау, өңдеу және жалпылау үшін ішінара абстракция әдісі қолданылды. Салыстырмалы әдіс арқылы Африка, Америка, Азия және Тынық мұхиты, Еуропа, Таяу Шығыс аймақтарының үш түрлі экономикалық көрсеткіштерінің динамикасын зерттеу, соның ішінде туризмнің ЖІӨ-ге, экспортқа және халықаралық туризмге тікелей әсерін зерттеу себеп-салдар байланысын орнатуға және халықаралық туризм мәселелерін анықтауға және жеңілдетуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, вакцинация дамып келе жатқан терең мәселелерді шешудің өзекті тетігі болып табылатыны белгілі.

Тірек сөздер: халықаралық туризм, пандемия, COVID–19, экспорт, ЖІӨ, вакцина, экономика, бюджет.

Кіріспе

Туризм негізінен адамдардың ұтқырлығымен байланысты болғандықтан, туризм COVID-19 дағдарысы салдарынан ең көп зардап шеккен салалардың біріне айналғаны таңқаларлық жағдай емес.

Туризм – әлемдік экономиканың маңызды секторларының бірі. Ол Жердегі әрбір ониншы адамды жұмыспен қамтып, тағы жүздеген миллион адамға өмір сүруге мүмкіндік береді [1].

COVID–19 нәтижесінде қалыптасқан дағдарыс – бұл туризм секторы мен оның адамдар мен планетаның өміріне қосатын үлесін қайта қарау мүмкіндігіне айналып отыр, туризмнің артықшылықтары ортақ және тең болатын тұрақты, инклюзивті және тұрақты туризм секторына оралу мүмкіндігі беріліп отыр [2].

Туризм саласының дамуы ұлттық экономиканың жеке саласы ретінде әр түрлі аймақтар мен елдердің экономикасына оң әсер етеді. Туризм саласын зерттеушілердің ойынша туризм саласының дамуы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің шешілуіне, мемлекеттік бюджеттің толығына және осы арқылы мемлекеттердің осы сала бойынша бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне әкеледі [3].

Әдістер

Талдау барысында түрлі анализдеу мен синтездеу, салыстырмалы аналитикалық, ғылыми жалпылау әдістері, сонымен қатар, қазақстандық және шетел ғалымдарының, халықаралық ұйымдардың материалдары мен еңбектерін салыстыруға мүмкіндік беретін жалпы логикалық әдістер қолданылды.

Мәліметтер мен талдаулар

Қазақстан Республикасы Заңының анықтамасына сәйкес «туризм» – жеке тұлғалардың уақытша болатын елде (жерде) жиырма төрт сағаттан бір жылға дейін не жиырма төрт сағаттан аз уақытқа созылатын, бірақ түнейтін, ақылы қызметпен байланысты емес мақсаттағы саяхаты [4].

Отандық ғалым Г.М. Дүйсеннің пікірінше, туризм индустриясы – бұл елдің табиғи және рекреациялық әлеуетіне негізделген, қоғамның демалысқа деген сұранысын қанағаттандыра алатын сервистік инфрақұрылымның барлық түрлерін қамтитын экономикалық, өндірістік және әлеуметтік қызметтің күрделі, көп қырлы жүйесі және ойын-сауық [5].

Қызмет көрсету нарығындағы әртүрлі туристік қызметтер мен өнімдердің ұсынылуы, әртүрлі елдерге, аймақтарға және континенттерге саяхат жасау, көптеген елдер үшін халықаралық туризм негізгі табыс көзін жасаушы салаға айналды. Туризм мен қызметтердің табыс көзі ретіндегі маңыздылығына негізделген түрлі жарияланымдар мен ресми ақпаратты зерделеу негізінде ел бюджетін толықтыру туралы отандық ғалымдар атап өткен [6].

Туризм саласын зерттеушілер, халықаралық туризм халықаралық экономикалық қатынастардың бөлігі ретінде, Қазақстан Республикасы Алматы облысы мысалында регрессиялық модельді құру арқылы туризм динамикасын, экономиканың дамуына әсерін отандық ғалымдар қарастырды [7].

Теориялық аспектілерге сүйене отырып, туризм саласы жаһанды түрде дамып отырған, мемлекет қаржысының өсуіне, халықтың әл-ауқатын көтеруші, түрлі елдің мәдениетін танытушы сала болып табылады. Бірақ пандемияның басталуы, туризм саласын ондаған жылдарға кері қарай жылжитты. COVID–19 салдарынан, халықаралық туризмнің 2020 ж. наурыз айынан бастап күрт төмендегенін UNWTO мәліметтері негізінде талданған 1-кестедегі аймақтар бойынша халықаралық туризм ақпараттарынан көрінеді.

Кесте 1 – Аймақтар бойынша келуші халықаралық туризм, 2020–2021 жж.

аймақтар/ айлар бойынша, (%)	Африка		Америка		Азия және Тынық мұхиты		Еуропа		Таяу Шығыс		Әлем	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
жаңтар	0	-81	1	-76	-6	-96	4	-83	9	-82	1	-86
ақпан	0	-82	4	-78	-52	-97	2	-87	4	-83	-15	-88
наурыз	-39	-82	-49	-72	-82	-95	-61	-87	-71	-82	-65	-86
сәуір	-91	-81	-94	-69	-99	-95	-97	-87	-99	-84	-97	-86
мамыр	-89	-78	-93	-64	-99	-95	-95	-81	-99	-82	-95	-82
маусым	-90		-91		-98		-88		-98		-91	
шілде	-87		-88		-98		-70		-96		-79	
тамыз	-87		-87		-97		-65		-94		-76	
қыркүйек	-85		-82		-96		-68		-89		-77	
қазан	-81		-78		-96		-76		-87		-82	
қараша	-80		-75		-96		-84		-86		-86	
желтоқсан	-75		-73		-95		-84		-85		-85	
2020 ж. басынан және 2021 ж. 5 айдағы өзгерістері (%)	-69	-81	-68	-72	-84	-95	-69	-85	-75	-83	-73	-85

Ескертпе – автор құрастырған [8].

Берілген мәліметтерді негізге ала отырып, әлем бойынша 2020 ж. халықаралық туризм минус 15% құрап отыр, ал 2021 ж. минус 88%-ға теңесті. 2020 ж. сәуір айында келуші халықаралық туризм ең жоғары деңгейге жетіп, 97% құрады.

Әлемдегі қауымдасқан мемлекеттерге де дағдарыс кері әсерін тигізіп, келуші халықаралық туризм ең жоғары деңгейі 99%-ға жетті. Қауымдасқан елдер бойынша, соның ішінде: ASEAN, G20, LDCs, SIDS топтарының 2020-2021 жж. мәліметтері 2-кестеде берілген.

Кесте 2 – Қауымдасқан топтар бойынша халықаралық туризмге сұраныс, 2020-2021 жж.

Қауымдасқан топтар/айлар бойынша, (%)	ASEAN– Оңтүстік Шығыс мемлекеттерінің ассоциациясы		G20 – дамыған 20 мемлекет		LDCs – дамыған елдердің көпшілігі		LLDCs– теңізге шыға алмайтын, дамушы мемлекеттер		SIDS– кіші арал түріндегі дамушы мемлекеттер		World – бүкіл әлем	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
қаңтар	7	-98	2	-84	0	-90	0	-86	-4	-88	1	-86
ақпан	-36	-98	-10	-88	-21	-91	-4	-85	-22	-88	-15	-88
наурыз	-72	-98	-65	-86	-48	-89	-37	-84	-70	-84	-65	-86
сәуір	-98	-98	-96	-6	-85	-8	-88	-84	-99	-63	-97	-86
мамыр	-98	-97	-98	-81	-83	-89	-87	-82	-99	-59	-95	-82
маусым	-98		-89		-81		-88		-99		-91	
шілде	-98		-74		-80		-87		-93		-79	
тамыз	-98		-71		-81		-86		-94		-76	
қыркүйек	-98		-73		-81		-82		-93		-77	
қазан	-98		-79		-82		-84		-91		-82	
қараша	-98		-84		-83		-83		-89		-86	
желтоқсан	-98		-73–84		-95–82		-84–81		-81		-85	
жылдың басынан, (%)	-82	-98	-72	-85	-67	-90	-68	-84	-77	-77	-73	-85

Ескертпе – автор құрастырған [8]

Әлемдік экономика туризмге COVID–19 әсерінен 4 триллионнан астам доллар жоғалтуы мүмкіндігін растайды [9].

UNWTO 2021 ж. 30 маусымда жариялаған есебіне сәйкес, коронавирустық пандемияға байланысты халықаралық туризмнің құлдырауы 2021 және 2020 жылдары әлемдік ЖІӨ-де 4 триллион доллардан астам шығынға әкелуі мүмкіндігін баяндайды.

Бүкіл әлемде олар COVID–19 вирусын таратпау үшін шектеу шараларын қолдана бастады, шекаралар жабылып, барлық рейстер тоқтатылды: әуе, теміржол және басқалары.

1-диаграммада 2020 жылғы сапарларға шектеу түрі бойынша әлемдік бағыттағы үлесі туралы деректер берілген.

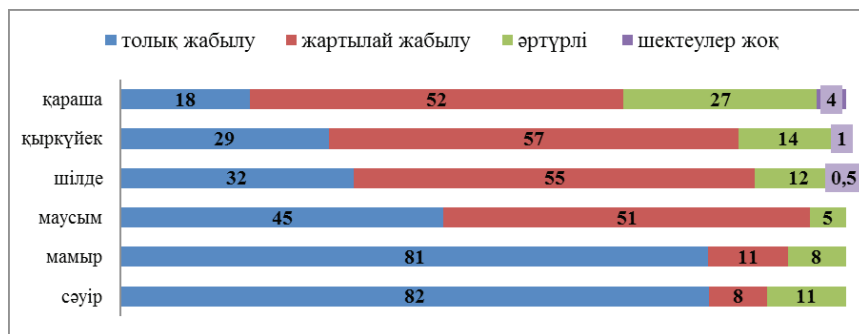

Диаграмма 1 – Сапарларға шектеу түрі бойынша әлемдік бағыттар, 2020 ж. (үлесі, әлемдік келу %)*, * Үлестер 2019 жылдың халықаралық келулерін ескере отырып есептелген [10]

БҰҰ Дүниежүзілік туристік ұйымымен бірге ұсынылған есебінде 2020 ж. Халықаралық туризм және онымен тығыз байланысты секторлары 2,4 триллион доллар шығынға ұшырағандығын мәлімдеді [9].

Дүниежүзілік туристік ұйым COVID-19 және туризм туралы жаңа ақпараттық панельді іске қосып, онда пандемияның бүкіл әлемдегі туристік секторларға, аймақтар мен бағыттарға әсері туралы мәліметтер берілген.

Ақпараттық бақылау тақтасында келесідей мәліметтер берілген:

- ◆ халықаралық туристік келу;
- ◆ халықаралық туризмнен түсетін түсімдер;
- ◆ бағыттардың осалдығы [11].

UNWTO мәліметтеріне сәйкес аймақтардың бағыт осалдықтарын берілген үш көрсеткіш бойынша анықтауға болады [12].

1) туризм жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) үлесі, %

2) туризмнің жалпы экспорттағы үлесі, %

3) халықаралық туризм жалпы туризмнің үлесі (ішкі туризмді қоса алғанда), %.

Берілген үш көрсеткіштерді негізге ала отырып, Африка, Америка, Азия және Тынық мұхит, Еуропа, Таяу Шығыс аймақтарының бағыт осалдықтарына талдау жасаймыз.

Африка аймағы бойынша туризмнің жалпы ішкі өнімдегі үлесінің көрсеткішін талдауда келесі жерлерді қарастырамыз: Мауритиус 10 % (2018), Марокко 7% (2018), Кот-д'Ивуар 6% (2018), Ботсвана 5% (2016), Мозамбик 5% (2018), Оңтүстік Африка 3% (2017), Реюньон (2010) 2%-ды құрайды.

Африка аймағы бойынша туризмнің жалпы экспорттағы үлесінің көрсеткіштері: Сао Томе және Принсипе 65% (2019), Гамбия 53% (2018), Кабо Верде 44% (2020), Руанда 30% (2019), Мадагаскар 24% (2019), Судан 22% (2019), Сейшеллес 20% (2020), Того 16% (2018), Танзания 15% (2020), Мауритиус 15%-ды (2020) құрап отыр.

Африка аймағы бойынша халықаралық туризмнің жалпы туризмдегі үлесі туралы мәліметтері келесідей: Чад 94% (2012), Того 93% (2019), Габо Верде 93% (2019), Исватини 66% (2019), Тунис 64% (2019), Сенегал 64% (2017), Намибия 60% (2013), Мозамбик 51% (2018), Марокко 50% (2019) [12].

Америка аймағы бойынша туризмнің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ, %) үлесінің көрсеткіштері: Панама 9% (2013), Ямайка 9% (2017), Мексика 9% (2018), Уругвай 8% (2018), Гондурас 6% (2017), Бермуда 6% (2017), Коста Рика 5% (2016), Перу 4% (2018), Пуэрто Рико 3% (2018), Чили 3% (2012).

Америка аймағы бойынша туризмнің жалпы экспорттағы үлесінің көрсеткіштері: Ангилья 98% (2019), Сен Винсент и Гренадины 86% (2020), Багам 84% (2019), Монсеррат 84% (2020), Сент-Китс және Невис 83% (2020), Аруба 80% (2020), Синт-Мартен 62% (2019), Ямайка 60% (2019), Белиз 44% (2019), Кюрасао 39% (2019).

Америка аймағы бойынша халықаралық туризмнің жалпы туризмдегі үлесі туралы мәліметтері келесідей: Виргин аралы 89% (2019), Пуэрто Рико 71% (2018), Никарагуа 41% (2019), Чили 38% (2016), Боливия 28% (2018), Мексика 27% (2018), Аргентина 23% (2018), Перу 13% (2019) [12].

Азия және Тынық мұхит аймақтары бойынша туризмнің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ, %) үлесінің көрсеткішіне тоқталамыз: Макао (Қытай) 48 % (2017), Фиджи (Океания) 13% (2014), Филлипин 9% (2016), Тайланд 7% (2017), Малайзия 7% (2018), Жаңа Зеландия 6% (2018), Гонг Конг (Қытай) 5% (2017), Индонезия 4% (2017), Үндістан 4% (2012), Австралия 3% (2017).

Азия және Тынық мұхит аймақтары бойынша туризмнің жалпы экспорттағы үлесінің көрсеткіштері келесідей: Макао (Қытай) 94% (2020), Палау (Океания) 88% (2017), Тувалу (Океания) 87% (2013), Мальдив 86% (2019), Вануату (Океания) 71% (2019), Самоа (Океания) 63% (2020), Тонга (Океания) 53% (2019), Микронезия Федеративті Штаттары 30% (2015), Шығыс Тимор (немесе Тимор-Лесте) 29% (2020), Маршалл аралдары (Океания) 24% (2018).

Азия және Тынық мұхит аймақтары бойынша халықаралық туризмнің жалпы туризмдегі үлесі туралы мәліметтерді қарастырамыз: Тимор-Лесте 86% (2018), Жаңа Каледония 46% (2014), Оңтүстік Корея 42% (2018), Тайланд 36% (2019), Малайзия 36% (2019), Индонезия 16% (2019), Австралия 11% (2018) [12].

Еуропа аймағы бойынша туризмнің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ, %) үлесінің көрсеткіштері: Испания 12% (2017), Хорватия 11% (2016), Монтенегро 10% (2009), Исландия 9% (2017), Португалия 8% (2018), Франция 7% (2018), Швеция 7% (2018), Греция 7% (2017), Венгрия 7% (2017), Австрия 7% (2018).

Еуропа аймағы және ТМД-ның кейбір елдеріндегі туризмнің жалпы экспорттағы үлесі бойынша көрсеткіштері келесідей: Албания 25% (2020), Хорватия 21% (2020), Монтенегро 15% (2020), Португалия 12% (2020), Греция 11% (2020), Исландия 9% (2020), Армения 8% (2020), Молдова 10% (2020), Қырғызстан 23% (2020).

Еуропа аймағы және ТМД-ның кейбір елдеріндегі халықаралық туризмнің жалпы туризмдегі үлесі бойынша мәліметтеріне тоқталамыз: Монако 98% (2019), Лихтенштейн 98% (2018), Монтенегро 95% (2019), Мальта 89% (2019), Хорватия 89% (2019), Исландия 87% (2019), Кипр 84% (2018), Словения 75% (2019), Грузия 75% (2016) [12].

Таяу Шығыс аймағы бойынша туризмнің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ, %) үлесінің көрсеткіштері: Иордания 12% (2018), Египет 4% (2014), Катар 4% (2017), Оман 3% (2018), Сауд Арабиясы 2% (2018).

Таяу Шығыс аймағындағы туризмнің жалпы экспорттағы үлесі бойынша көрсеткіштері келесідей: Ливан 43% (2019), Катар 21% (2020), Сирия 13% (2011), Иордания 13% (2020), Бахрейн 13% (2019), Араб Әмірлігі 11% (2019), Египет 11% (2020), Йемен 10% (2016), Оман 7% (2019), Ирак 4% (2019).

Таяу Шығыс аймағы бойынша халықаралық туризмнің жалпы туризмдегі үлесінің мәліметтері: Бахрейн 97% (2018), Палестина 92% (2019), Араб Әмірлігі 83% (2019), Иордания 72% (2019), Сирия 38% (2010), Сауд Арабиясы 22%-ды (2019) құрады [12].

Нәтижелер

Берілген көрсеткіштер, соның ішінде: 1) туризм жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) үлесі; 2) туризмнің жалпы экспорттағы үлесі; 3) халықаралық туризм жалпы туризмнің үлесі (ішкі туризмді қоса алғанда) негізіндегі талдау нәтижесінде, аймақтардың бағыт осалдықтары анықталды.

Қарастырылған аймақтардың экономикасы туризм саласымен байланыстылығын, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына, мемлекеттік бюджетке түсуші түсімдердің, халықтың әл-ауқатының деңгейіне тура әсер етуші құрал екендігі, соның ішінде кейбір елдер 94–98%-ға дейін тәуелді екендігі анықталып отыр.

Сондықтан туризм саласын пандемияға дейінгі деңгейге жеткізудің Дүниежүзілік туризм Ұйымының сценарийі белгіленіп отыр.

Қорытынды

Қалыптасып отырған пандемияның терең әсерін жеңілдету үшін, қабылданған UNWTO сценарийі болжамдарына сәйкес Дүниежүзілік туризм Ұйымы 2021-2024 жылдарға арналған, кеңейтілген туризм саласының дағдарыстан шығу жолдарын, келесідей сценарийін ұсынып отыр:

1) 2,5 жылға дейін қалпына келтіру жұмыстарын жүргізу, яғни 2023 жылдың ортасына дейін деп болжануда;

2) 3 жылға дейін қалпына келтіру, яғни 2023 жылдың аяғына дейін;

3) 4 жылға дейін қалпына келтіру, яғни 2024 жылдың аяғына дейін [13].

Мақаламызды қорыта келе, қазіргі уақытта жаһандық туризм саласында қалыптасып отырған терең дағдарысты жоюдың жолы – вакцинация жасау, вакцина қабылдау – ол күрделеніп отырған мәселені шешуші негізгі кілті. Саяхат шектеулерін жеңілдететін вакциналар мен сандық шешімдер ағымдағы уақыттағы маңызды құрал болып отыр.

Дүниежүзілік туристік ұйымның (UNWTO) соңғы деректері бойынша вакцинациялауды жаһандық өрістету және қауіпсіз саяхаттарға (green passport) арналған цифрлық шешімдерді неғұрлым кеңінен енгізу алдағы уақыттағы жаһанды түрде қажетті халықаралық ұтқырлықтың өсуіне алып келуші тиісті құрал екендігіне сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Antonio Guterres. UN Secretary-General. Guiding tourism's recovery. URL: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- 2 Zurab Pololikashvili. UN Secretary-General of the WTO. URL: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- 3 Bhatia A.K. The Business of Tourism: Concepts and Strategies. – Sterling Publishers Pvt. Ltd., 2006. – ISBN 9788120731189
- 4 Закон РК «О туристской деятельности в Республике Казахстан» от 13 июня 2001 года N 211 Глава 1, Статья 1.
- 5 Дуйсен Г.М. Основы формирования и развития индустрии туризма в Казахстане. Алматы 2002. – С. 9
- 6 Makenova G.U., Daurenbekova A.N. The international tourism market and its role in the development of the national economy. – Of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Volume 5. Number 327. 2019. P. 186–198.
- 7 Makenova G.U., Tuleubayeva M.K. Analysis of the Development of International Tourism and Its Impact to Tourism Market: Evidence of Kazakhstan, Journal of Environmental Management and Tourism. – Volume XI, Winter, 2020. No. 8(48). P. 2053–2067.
- 8 <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>
- 9 Новости туризма ООН № 27 от 7 июля 2021. URL: <https://www.unwto.org/un-tourism-news-27>
- 10 Барометр ЮНВТО. – Том 18. – Выпуск 7. – Декабрь, 2020.
- 11 UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- 12 UNWTO, International tourism and COVID–19, UNWTO tourism dashboard, Vulnerability of destination. P. 4. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>
- 13 UNWTO World Tourism Barometer. September, 2020. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometerrus.2020.18.1.5>

REFERENCES

- 1 Antonio Guterres. UN Secretary-General. Guiding tourism's recovery. URL: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- 2 Zurab Pololikashvili. UN Secretary-General of the WTO. URL: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- 3 Bhatia A.K. The Business of Tourism: Concepts and Strategies. – Sterling Publishers Pvt. Ltd., 2006. ISBN 9788120731189
- 4 Zakon RK «O turistkoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan» ot 13 ijunja 2001 goda No. 211 Glava 1, Stat'ja 1.
- 5 Dujsen G.M. Osnovy formirovanija i razvitija industrii turizma v Kazahstane. Almaty 2002. P. 9
- 6 Makenova G.U., Daurenbekova A.N. (2019) The international tourism market and its role in the development of the national economy. – Of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences Volume 5, Number 327, pp. 186–198.
- 7 Makenova G.U., Tuleubayeva M.K. (2020) Analysis of the Development of International Tourism and Its Impact to Tourism Market: Evidence of Kazakhstan, Journal of Environmental Management and Tourism. Volume XI, Winter, No. 8(48), pp. 2053–2067.
- 8 <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>
- 9 Novosti turizma OON No. 27 ot 7 ijulja 2021. URL: <https://www.unwto.org/un-tourism-news-27>
- 10 Barometr JuNVTO. Vol. 18. Vypusk 7. Dekabr', 2020.
- 11 UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- 12 UNWTO, International tourism and COVID–19, UNWTO tourism dashboard, Vulnerability of destination. P. 4. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>
- 13 UNWTO World Tourism Barometer. September, 2020. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometerrus.2020.18.1.5>

Р.М. РАХИМБАЕВА,¹

ст. преподаватель, м.э.н.

e-mail: roza_madjarova68@mail.ru

М.К. ТУЛЕУБАЕВА,²

к.э.н., ассистент профессора

e-mail: mika75.75@mail.ru

К.Ж. БЕЛЬДИБАЕВА,³

ст. преподаватель, м.э.н.

e-mail: kuanysh.beldibaeva@narxoz.kz

Г.У. МАКЕНОВА,^{*3}

ст. преподаватель, м.э.н.

*e-mail: makenovagulsim3@gmail.com

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный исследовательский

технический университет им. К.И. Сатпаева, Казахстан, г. Алматы

³Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ

Аннотация

Начало глобального кризиса Covid-19 в мире оказало негативное влияние на экономику различных регионов и стран, в том числе на развитие сферы туризма как отдельной отрасли национальной экономики. Международный туризм пережил серьезный спад в 2020 г. и в начале 2021 г.: из-за пандемии и локдаунов количество туристов снизилось до 98 процентов. В статье проанализирован уровень спада в сфере глобального туризма, складывающийся по всему миру из-за кризиса Covid-19. В ходе анализа автор рассматривает уязвимые направления международного туризма на примере нескольких ассоциированных групп. При проведении анализа современного состояния и развития международного туризма использовался метод частичной абстракции для сбора информации и эффективного поиска, группировки, обработки и обобщения необходимого материала. Исследование динамики трех различных экономических показателей регионов Африки, Америки, Азии и Тихого океана, Европы, Ближнего Востока с помощью сравнительного метода, в том числе прямого влияния туризма на ВВП, экспорт и международный туризм, позволяет установить причинно-следственные связи и выявить и смягчить проблемы международного туризма. В частности, известно, что вакцинация является актуальным механизмом решения складывающихся глубинных проблем.

Ключевые слова: международный туризм, пандемия, COVID-19, экспорт, ВВП, вакцина, экономика, бюджет.

R.M. RAKHIMBAYEVA,¹

senior lecturer, m.e.s.

e-mail: roza_madjarova68@mail.ru

M.K. TULEUBAYEVA,²

c.e.s., assistant professor.

e-mail: mika75.75@mail.ru

K.ZH. BELDIBAYEVA,³

senior lecturer, m.e.s.

e-mail: kuanysh.beldibaeva@narxoz.kz

G.U. MAKENOVA,^{*3}

senior lecturer.

*e-mail: makenovagulsim3@gmail.com

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²K.I.Satpayev Kazakh National Research Technical Institute, Kazakhstan, Almaty

³University of Narxoz, Kazakhstan, Almaty

INFLUENCE OF THE PANDEMIC ON INTERNATIONAL TOURISM

Abstract

The beginning of the global Covid-19 crisis in the world had a negative impact on the economies of various regions and countries, including the development of tourism as a separate branch of the national economy. International

tourism experienced a serious downturn in 2020 and early 2021: due to the pandemic and lockdowns, the number of tourists dropped to 98 percent. The article analyzes the level of decline in global tourism, emerging around the world due to the Covid-19 crisis. In the course of the analysis, the author considers vulnerable areas of international tourism on the example of several associated groups. The analysis of the current state and development of international tourism used the method of partial abstraction to collect information and effectively search, group, process and summarize the necessary material. The study of the dynamics of three different economic indicators of the regions of Africa, America, Asia and the Pacific, Europe, the Middle East using a comparative method, including the direct impact of tourism on GDP, exports and international tourism, allows to establish causal relationships and identify and mitigate the problems of international tourism. In particular, it is known that vaccination is a relevant mechanism for solving the emerging underlying problems.

Key words: international tourism, pandemic, COVID–19, export, GDP, vaccine, economy, budget.

МРНТИ 71.37.75.

УДК 796/799:378

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-178-183>

В.Н. ВУКОЛОВ,*¹

д.п.н., профессор.

*e-mail: vukolov_vn@mail.ru

Д.Б. ВУДВОРД,²

к.г.н., ассоциированный профессор.

e-mail: cpdkaznu@gmail.com

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Казахстанско-Американский свободный университет,
Казахстан, г. Усть-Каменогорск

ПЯТЫЙ ЭТАП ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ПРОЕКТУ «САУМАЛ-ТУР»: ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Цель статьи – определить воздействие сочетания употребления саумала, физических нагрузок и пребывания в среднегорье на организм человека. Саумал, или парное кобылье молоко, является прекрасной альтернативой коровьему молоку при кормлении детей или пожилых людей. Терапевтические свойства кобылье молоко применялись протоказахами еще 5 тысяч лет назад. В статье приводятся данные по дозированному употреблению саумала в сочетании с физическими нагрузками и пребыванием в среднегорье в течение 5 лет с целью оздоровления спортсменов старшего возраста. Методика исследования основана на анализе туристской и медицинской литературы, системном анализе, а также включает констатирующий эксперимент. Проект построен на сочетании лечебно-оздоровительного потенциала климата среднегорья, технологий спортивно-оздоровительного туризма и древних традиций народов Средней Азии по употреблению саумала. Накопленный опыт позволяет нам сделать следующие выводы: 1) по мере пребывания человека в условиях среднегорья устойчивость организма к недостатку кислорода повышается, улучшается самочувствие людей, стабилизируются функции организма, повышается работоспособность; 2) все участники сбора значительно сокращали свой вес, АД и ЧСС выравнивались до возрастной нормы; 3) значительно увеличилась работоспособность; 4) выявилась профилактическая эффективность саумала и восстановительный потенциал для возрастных спортсменов, которые перенесли инсульт и инфаркт; 5) в процессе использования саумала возрастает интеллектуальная активность участников.

Ключевые слова: саумал, среднегорье, туризм, работоспособность, оздоровление, профилактика, физические нагрузки.

Введение

Согласно недавно проведенным исследованиям Всемирного совета по туризму и путешествиям (World Travel and Tourism Council) финансовые потери в секторе путешествий и туризма достигли 4,7 триллиона долларов США в 2020 г. Вклад в ВВП снизился на 49,1% по сравнению с 2019 г., в то время как в 2020 г. падение составило 3,7% ВВП в мировой экономике.

В 2019 г. доля сектора путешествий и туризма в мировом ВВП составила 10,4%, а доля, которая снизилась до 5,5% в 2020 г. из-за продолжающихся ограничений мобильности.

В 2020 г. было потеряно 62 млн рабочих мест, что представляет собой сокращение на 18,5%, в результате чего во всем мире осталось всего 272 млн рабочих мест по сравнению с 334 млн в 2019 г. Угроза потери рабочих мест сохраняется, поскольку многие рабочие места в настоящее время поддерживаются государственными субсидиями. Расходы внутренних туристов снизились на 45%, в то время как расходы иностранных туристов снизились на беспрецедентные 69,4% [1].

Ввиду ситуации, которая происходит в мире с международными туристскими потоками, в данной статье предлагается новый вид внутреннего оздоровительного туризма, который сочетает в себе не только активный вид туризма (восхождение), а также употребление свежего кобылье молоко и нахождение на среднегорье.

В древней и глубокой материальной культуре номадов содержатся эффективные, подтвержденные столетиями опыта оздоровительные технологии. К сожалению, многие из них в современной жизни потомков номадов – казахов утрачены для широкого и эффективного использования. Это относится и к осознанному использованию саумала – парного кобыльего молока. В последние несколько лет разного рода предприниматели пытаются использовать кобылье молоко якобы как средство оздоровления. Однако это либо хаотичное, часто недозированное употребление кобыльего молока при обычном трехразовом обильном питании без физических нагрузок, либо использование сушеного саумала в виде порошкообразного экстракта. И в том, и в другом случае это не воспроизводит древние лечебно-оздоровительные технологии протоказахов по употреблению саумала.

В первом случае не используются физические нагрузки в виде длительных переходов на лошадях в условиях среднегорья. А во втором варианте используется сухой порошок из кобыльего молока, которое в значительной степени утрачивает свой оздоровительный потенциал. Это вообще не классический саумал, т.к. протоказахи не могли в принципе использовать какие-либо сушильные технологии для кобыльего молока, а использовали только что надоенное парное кобылье молоко. Именно только оно обладает полноценным оздоровительным потенциалом.

Целительные свойства напитка были известны еще со времен Ботайской культуры – археологической культуры энеолита, существовавшей в 3700–3100 гг. до н.э. на севере Казахстана (Акмолинская область) [2]. Благодаря более низкому содержанию жира и холестерина его можно использовать для снижения содержания холестерина в крови, а также для борьбы с сердечно-сосудистыми заболеваниями. Доказано, что кобылье молоко играет важную роль в лечении хронических заболеваний, особенно у детей и пожилых людей [3].

Работа над проектом началась в 2016 г. В настоящее время НИИ туризма университета «Туран» уже пять лет проводит исследования по лечебно-оздоровительному проекту «Саумалтур». В этот период был накоплен определенный опыт использования саумала в лечебно-оздоровительных целях и в частности в подготовке и переподготовке туристских кадров, специализирующихся на активных видах туризма.

Основные положения

Основные положения научного исследования построены на сочетании использования туристско-рекреационных ресурсов среднегорья, саумала, а также физических нагрузок по разработанной нами методике. Программа направлена на поддержание здоровья возрастных спортсменов, однако может быть адаптирована для других целей и охватывать более широкие слои населения [4].

Материалы и методы

Исследования проводились в ущелье Чон-Курчак недалеко от г. Бишкека (45 км).

В данном исследовании использовался экспериментальный метод. Исследования проводились в 2016, 2017, 2018, 2019 и 2021 годах на высоте от 1000 до 2500 м. Участники эксперимента ежедневно получали физические нагрузки – утренняя зарядка и подъем по маршруту.

Начинался проект формированием эксклюзивной программы предсезонной подготовки высококвалифицированных горных гидов старших возрастов. Ведь высокую прибыль получают туристские фирмы, реализующие туры в активных видах туризма. Так, самым дорогостоящим туром в мире (\$80–90 тыс. с одного клиента) является восхождение на Эверест. Но для работы с клиентами этой программы нужны высококвалифицированные гиды, а это, как правило, спортсмены старших возрастов (45–55 лет). И тренировочный процесс для этой категории построен по специальной программе.

Именно поэтому в программу предсезонной подготовки участников старшей команды (кроме специального комплекса упражнений утром, ежедневных восхождений на вершину высотой 2500 м с базы на 2000 м) был включен пятиразовый прием (в 09.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00) парного кобыльего молока.

Методика исследования предусматривала анализ туристской и медицинской литературы для формирования исходных позиций проекта, системный анализ передового туристского и

медицинского опыта оздоровления и предсезонной подготовки туристов-горников высокой квалификации, а также констатирующий эксперимент.

Возраст участников эксперимента составлял от 45 до 67 лет в первой подгруппе и от 31 года до 76 лет во второй подгруппе. Участники употребляли парное кобылье молоко пять раз в день и получали физические нагрузки во время восхождения на вершину Киргизия-Туран.

Результаты

Используя метод самонаблюдения, один из авторов, анализируя статистику собственных показателей тренировок (таблица № 1), выявил следующие показатели с точки зрения трех указанных целей участия в проекте. После приезда на место проведения эксперимента на высоту 2000 м АД автора было 152/110, а ЧСС – 73. На следующий день АД было 145/110, а ЧСС – 70. Эти два дня автор выходов на горный склон не совершал. На третий день, когда АД установилось 133/90, а ЧСС – 53, был совершен выход на склон к высоте 2210 м, а сразу после спуска к базе АД зафиксировалось на уровне 107/70 при ЧСС равной 80.

В последующие дни эксперимента АД и ЧСС неуклонно снижались, уровень показателей в последний (10-й) день – 110/60/54. Скачок АД 142/88 был зафиксирован на седьмой день, после того как вечером шестого дня был ужин с мясом и картофелем. Таким образом, если участник проекта имеет цель снизить АД и ЧСС до нормальных возрастных показателей, то рекомендуется: а) начать совершать легкие выходы на горный склон не позднее второго дня пребывания, даже если АД несколько выше нормы; б) не принимать дополнительного дозированного питания все десять дней пребывания в эксперименте; в) выполнять рекомендации, даже если скорость подъема на вершину 2500 и спуск на базу будет падать.

Данных рекомендаций следует придерживаться тем участникам, которые имеют цель снизить вес тела. Отдельные рекомендации нами сформулированы для возрастных спортсменов, которые в проекте имеют цель значительно повысить работоспособность при работе на горном склоне перед летним сезоном.

Таблица 1 – Личная карточка участника экспериментального лечебно-оздоровительного проекта «Саумал-Тур», 1950 г.р. (71 год), рост – 175 см

Утро						Вечер				
Дата	АД	ЧСС	Вес	Кислород	Примечание	АД	ЧСС	Вес	Кислород	Примечание
26.05.21.	152/110	73	107,2	95	Без выхода на склон	188/107	70	107,2	92	Без выхода на склон
27.05.21.	145/110	70	105,3	90	Без выхода на склон	144/97	64	104,6	78	Без выхода на склон
28.05.21	133/90	53	103,6	83	Сразу после выхода 107/71/80	134/87	71	104,5	80	На спуске со склона усталость
29.05.21	125/91	65	104	88	Сразу после выхода 121/80/93	137/96	69	103,6	86	На спуске со склона усталость
30.05.21	123/89	72	103,2	84	Через 20 мин после спуска 121/87/99	133/99	77	102,6	92	Выход на плечо. спуск шел тяжело
31.05.21	122/87	74	102,6	86	Промежуточный замер 120/93/95	130/97	79	102,9	89	Выход к беркуту ужин, мясо, картофель
01.06.21	142/88	70	102,3	89	Промежуточный замер 129/88/95	139/102	71	103	90	Боль в пояснице
02.06.21	117/85	64	102,5	91	Подъем до высоты 2376 м	110/60	63	102,3	93	Боль в пояснице
03.06.21	110/65	55	102,3	92	После выхода на вершину вес -100,4	110/70	71	100,4	86	Ужин, мясо, овощи
04.06.21	110/60	54	103	92	2-е данные записал	110/60	73	101	90	

Аналогичные результаты были получены по другим участникам эксперимента. ЧСС у второго участника снизилась с 76 до 71 удара утром и с 83 до 75 ударов вечером к концу эксперимента. ЧСС у третьего участника снизилась с 70 до 68 ударов утром. Вес участника эксперимента 2 снизился с 105,2 до 99,4 утром и с 105 до 98,1 вечером. График изменения веса участника 2 представлен на рисунке 1.

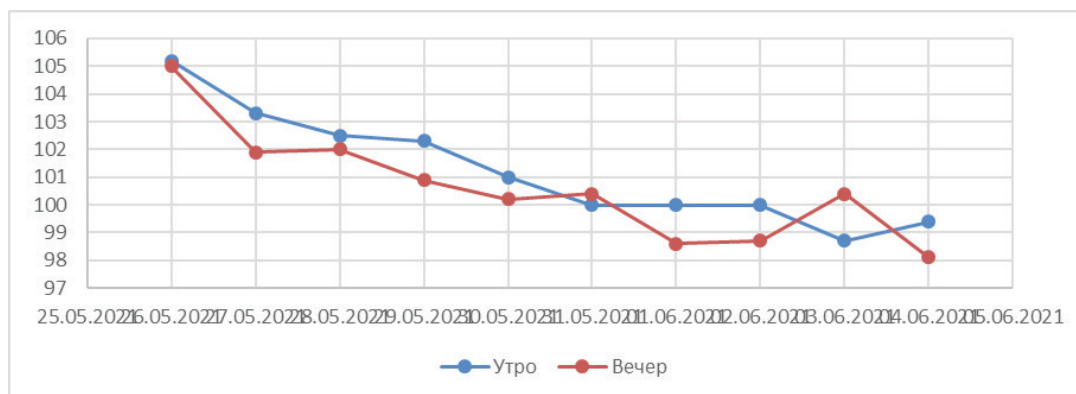

Рисунок 1 – Изменение веса участника эксперимента 2

Содержание кислорода в крови у четырех участников эксперимента снизилось и у одного повысилось. Артериальное давление пришло в возрастную норму у всех участников эксперимента.

Результаты, полученные в этом году, также подтверждают результаты исследований предыдущих лет [5].

Выводы

Накопленный за пять лет экспериментов опыт позволяет нам сделать следующие выводы: 1) подтвердилось, что по мере пребывания человека в условиях среднегорья устойчивость организма к недостатку кислорода повышается, улучшается самочувствие, стабилизируются функции организма, повышается работоспособность; 2) все участники сбора значительно сокращали свой вес (от 4 до 10 кг), АД и ЧСС выравнивались до возрастной нормы; 3) значительно увеличилась работоспособность, скорость восхождения на вершину Туран-Киргизия (2500 м) с высоты 2000 м повышалась от 7 до 20 минут, т.е. в среднем на 10,2 мин; 4) выявилась профилактическая эффективность саумала и восстановительный потенциал для возрастных спортсменов, которые перенесли инсульт и инфаркт; 5) в процессе использования саумала возрастает интеллектуальная активность участников; 6) организм человека адаптируется к недостатку кислорода и повышается работоспособность.

Результаты предсезонной подготовки уже на первом этапе были весьма впечатляющими. В период с 25 июля по 25 августа этого же года старшая команда горных туристов НИИ туризма университета «Туран» под руководством участника и спонсора лечебно-оздоровительной программы В.А. Литвинова прошла горно-туристский маршрут 6-й (предельной) категории сложности по Юго-Западному Памиру. Отчет об этой экспедиции был представлен на чемпионат РК, где занял первое место. Этот же отчет от Республики Казахстан представлялся на чемпионат мира по спортивным походам, где он занял третье место по единогласному решению судей.

Обсуждение

Полученные нами результаты подтвердились группой ученых из Польши. Pieszka M. и др. доказали, что кобылье молоко полезно при лечении атопического дерматита, а также для улучшения внешнего вида кожи. Высокое содержание витамина С в кобыльем молоке влияет на его антиоксидантную ценность. Из-за более низкого содержания жира и холестерина его можно использовать для снижения холестерина, а также для контроля сердечно-сосудистой системы.

Кобылье молоко играет важную роль в лечении болезни Крона, язвенного колита, гепатита и хронической язвы желудка [3].

В процессе проведения исследования нами был установлен высокий оздоровительный эффект предложенной технологии – сочетания использования саумала, физических нагрузок и пребывания в среднегорье для оздоровления организма. Обзор как отечественной, так и зарубежной литературы показал, что исследования в данной области другими учеными не проводятся.

Заключение

Проведенные нами исследования по проекту «Саумал-Тур» выявили универсальность сформированной нами лечебно-оздоровительной методики. А именно: после необходимых корректировок наша методика позволяет использовать ее для участников как минимум с тремя оздоровительными целями: а) повышение работоспособности; б) быстрое и значительное снижение веса человека без мучительного голодания; в) профилактика и восстановление после сердечно-сосудистых заболеваний.

Таким образом, после сертификации нашей авторской методики мы можем работать с тремя разными группами участников, где общим сегментом программы будет системный и дозированный прием парного кобыльего молока сразу после дойки кобыл.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Global Economic Impact Report. World Travel and Tourism Council. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
- 2 Outram A.K., Stear N.A., Bendrey R., Olsen S., Kasparov A., Zaibert V., Thorpe N., Evershed R.P. The earliest horse harnessing and milking. *Science*, 2009, 323, pp. 1332–1335. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19265018/>
- 3 Pieszka, Magdalena & Łuszczynski, Jarosław & Zamachowska, Monika & Augustyn, Romana & Dlugosz, Bogusława & Hędrzak, Magdalena. Is mare milk an appropriate food for people? – A review. *Annals of Animal Science*. 2015. 16. 10.1515/aoas-2015-0041. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/137444>
- 4 «Саумал-тур»: лечебно-оздоровительный проект // Курорт. – 2018. – № 8(8) – С. 8.
- 5 Третий этап исследования по проекту «Саумал-тур»: итоги и перспективы // Вестник университета «Тұран» – 2018. – № 4(80). URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/view/38>

REFERENCES

- 1 Global Economic Impact Report. World Travel and Tourism Council. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
- 2 Outram A.K., Stear N.A., Bendrey R., Olsen S., Kasparov A., Zaibert V., Thorpe N., Evershed R.P. The earliest horse harnessing and milking. *Science*, 2009, 323, pp. 1332–1335. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19265018/>
- 3 Pieszka, Magdalena & Łuszczynski, Jarosław & Zamachowska, Monika & Augustyn, Romana & Dlugosz, Bogusława & Hędrzak, Magdalena. Is mare milk an appropriate food for people? – A review. *Annals of Animal Science*. 2015. 16. 10.1515/aoas-2015-0041. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/137444>
- 4 «Saumal-tur»: lecebno-ozdorovitel'nyj projekt // Kurort, 2018. No. 8(8). P. 8.
- 5 Tretij jetap issledovanija po proektu «Saumal-tur»: itogi i perspektivy // Vestnik universiteta «Turan». 2018. No. 4(80). URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/view/38>

В.Н. ВУКОЛОВ,*¹

п.ф.д., профессор.

*e-mail: vukolov_vn@mail.ru

Д.Б. ВУДВОРД,²

г.ф.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: cpdkaznu@gmail.com

¹«Туран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Қазақстан-Американдық еркін университеті, Қазақстан, Өскемен қ.

«САУМАЛ-ТУР» ЖОБАСЫ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУДІҢ БЕСІНШІ КЕЗЕҢІ: ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – саумалды қолдану, физикалық күш салу және ортатаулықта болу комбинациясының адам ағзасына әсерін анықтау. Саумал немесе жаңа піскен бие сүті балаларды немесе қарттарды тамақтандыру кезінде сиыр сүтіне тамаша балама болып табылады. Бие сүтінің емдік қасиетін көне қазақ халқы 5 мың жыл бұрын қолданған. Мақалада саумалдың дене белсенділігімен бірге дозаланған қолданылуы және егде жастағы спортшылардың денсаулығын жақсарту мақсатында 5 жыл бойы ортатаулықта болу туралы деректер келтірілген. Зерттеу әдістемесі туристік және медициналық әдебиеттерді талдауға, жүйелік талдауға негізделген, сонымен қатар тұжырымдық экспериментті қамтиды. Жоба орта таулар климатының емдік және сауықтыру әлеуетін, спорттық-сауықтыру туризмінің технологияларын және Орталық Азия халықтарының саумал пайдаланудағы ежелгі дәстүрлерін біріктіруге негізделген. Жинақталған тәжірибе мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: 1) адам орта биіктік жағдайында болған сайын организмнің оттегінің жетіспеушілігіне төзімділігі артады, адамдардың әл-ауқаты жақсарады, дененің қызметі тұрақтанады, жұмыс қабілеттілігі артады; 2) жинаққа қатысушылардың барлығы салмағын, қан қысымын және жүрек соғу жиілігін жас нормасына теңестіруді айтарлықтай төмендетті; 3) жұмыс қабілеттілігі айтарлықтай өсті; 4) Саумалдың профилактикалық тиімділігі және инсульт пен инфаркттан зардап шеккен егде жастағы спортшылар үшін қалпына келтіру потенциалы анықталды; 5) саумал пайдалану барысында қатысушылардың интеллектуалдық белсенділігі артады.

Тірек сөздер: саумал, ортатаулық, туризм, жұмысқа қабілеттілік, сауықтыру, алдын алу, дене белсенділігі.

V.N. VUKOLOV,*¹

d.p.s., professor.

*e-mail: vukolov_vn@mail.ru

D.B. WOODWARD,²

c.g.s., associate professor

e-mail: cpdkaznu@gmail.com

¹«Turan» university, Kazakhstan, Almaty

²Kazakh-American Free University, Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk

THE FIFTH STAGE OF THE RESEARCH ON THE PROJECT «SAUMAL-TOUR»: RESULTS AND PROSPECTS

Abstract

The purpose of the article is to determine the impact of the combination of saumal consumption, physical exertion and staying in the middle mountains on the human body. Saumal or fresh mare's milk is an excellent alternative to cow's milk when feeding children or the elderly. The therapeutic properties of mare's milk were used by the ancestors of the Kazakh people 5 thousand years ago. The article provides data on the dosed use of saumal in combination with physical exertion and staying in the middle mountains for 5 years in order to improve the health of older athletes. The research methodology is based on the analysis of tourist and medical literature, system analysis, and also includes a stating experiment. The project is based on a combination of the therapeutic and health-improving potential of the climate of the Middle mountains, technologies of sports and health tourism and ancient traditions of the peoples of Central Asia on the use of saumal. The accumulated experience allows us to draw the following conclusions: 1) as a person stays in mid-mountain conditions, the body's resistance to a lack of oxygen increases, people's well-being improves, body functions stabilize, and efficiency increases; 2) all participants in the collection significantly reduced their weight, blood pressure and heart rate leveled off to the age norm; 3) the working capacity has significantly increased; 4) the prophylactic efficacy of Saumal and the restorative potential for aged athletes who had suffered a stroke and heart attack were revealed; 5) in the process of using saumal, the intellectual activity of the participants increases.

Key words: saumal, middle mountains, tourism, working capacity, health improvement, prevention, physical activity.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ
ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ
PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

ҒТАХР 06.39.31
ӘОЖ 332.1:339.564(574.25)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-184-192>

А.М. КАСИМҒАЗИНОВА,¹

докторант, экономика магистрі.
e-mail: akdasha@mail.ru

А.А. НҰРҒАЛИЕВА,^{*1}

э.ғ.к., профессор.
*e-mail: nurgalieva_a72@mail.ru

Г.К. КЕНЖЕТАЕВА,¹

экономика магистрі.
e-mail: qulmira74@mail.ru

Б. ҚУАНТҚАН,²

э.ғ.к.

e-mail: bolat_76@mail.ru

¹Торайғыров университеті, Қазақстан, Павлодар қ.

²Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК
ҚҰРЫЛЫМДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ДАМУЫН БАСҚАРУ ПРИНЦИПТЕРІ

Андатпа

Жаһандану жағдайында инновациялық дамудың тұрақтылығы елдің бәсекеге қабілеттілігін, экономикалық, технологиялық, экологиялық қауіпсіздікті және тұрақты дамуды қамтамасыз ететін факторлардың бірі болып табылады. Экономиканың инновациялық моделі елдің бүгін және болашақта орнықты дамуын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты, мемлекет отандық инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға ерекше назар аударуға тиіс. Бүгінгі таңда инновациялық даму – Қазақстан Республикасы үшін ең маңызды міндет болып табылады. Автор Қазақстан Республикасында жұмыс жасайтын шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің санын және кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейін зерттеді. Бұл инновациялық ілгерілеудің белгілі бір нәтижелері туралы куәландырады, бірақ сонымен бірге отандық кәсіпкерліктің инновациялық белсенділігінің төмен деңгейін көрсетеді. Инновациялық кәсіпорындардың өсуіне қарамастан, отандық кәсіпорындардың инновациялар саласындағы кәсіпкерлік белсенділігі төмен болып қалатынын атап өткен жөн. Қазақстан қазірдің өзінде енгізілген және пайдаланылатын шетелдік әзірлемелер мен технологияларға тәуелді, бұл оның өндірістік базасын басқару және жаңғырту процесін қиындатады. Сондықтан отандық инновациялық кәсіпкерлік деңгейін арттыру оның қызметін жетілдіруге, инновациялық ортаны дамытуға, сұранысқа ие білікті мамандарды оқытуға, ынталандыруға, қаржыландыруға, инновацияларды реттеуге және инновациялық экономика моделі үшін құқықтық базаны одан әрі қалыптастыруға байланысты көптеген мәселелерді шешуді талап етеді. Осыған байланысты мақалада Қазақстандағы Инновациялық дамуды жандандыру үшін қажетті шаралар ұсынылған.

Тірек сөздер: жоғары технологиялар, инновациялық даму, тұрақты даму, көгалдандыру, жоғары технологиялық өндіріс, инновациялық технологиялар паркі, инновациялық кәсіпкерлік, экологиялық қауіпсіздік.

Кіріспе

Экономикалық өсуге жәрдемдесу кез келген мемлекеттің міндеті болып табылады. Қалыпты экономикалық өсім қашанда еліміздің экономикасындағы шағын және орта кәсіпорындардың

үлес салмағына тікелей байланысты. ШОБ дамыған жағдайда орта тап құрылады, жаңа жұмыс орындары ашылады, «сау» бәсекелестік орта құрылады, бұл сайып келгенде еліміздің тұрғындарының тіршілік еуіне оң әсер ететінін байқауға болады.

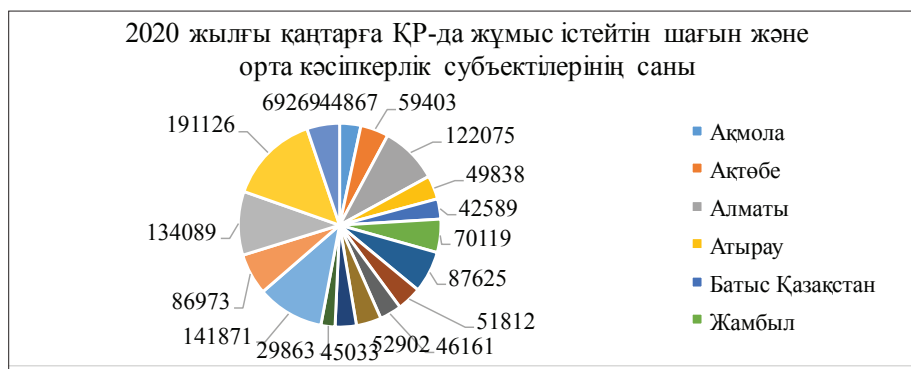
Дамудың қазіргі кезеңінде елдің бәсекеге қабілеттілігін, экономикалық, технологиялық, экологиялық қауіпсіздігін және орнықты дамуын қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі – инновациялық дамудың тұрақтылығы.

Инновациялық экономикалық модель елдің қазір де, болашақта да өркендеуін ескереді. Осы тұрғыда мемлекет отандық инновациялық бизнесті дамытуға аса зор көңіл бөледі.

Бүгінде Қазақстанда, энергия нарығының қолайсыз жағдайында, шағын кәсіпорындарды белсенді түрде дамыту қажет, себебі шикізат секторы басым болатын Қазақстан экономикасын құру қажет. Ел экономикасының инновациялық дамуы процесіне кәсіпкерлік сектордың қатысуынсыз мүмкін емес экономикалық өсудің принципті жаңа нүктелері.

Зерттеудің негізгі бөлігі

Қазақстанда 2020 ж. қаңтардағы жағдай бойынша 1 325 615 шағын және орта бизнес жұмыс істейді. Негізінен ШОБ Алматыда – 191 мың және Нұр-Сұлтанда – 134 мың, сондай-ақ Алматы мен Түркістан облыстарында дамып, жұмыс істейді. ШОБ субъектілерінің ең азы Солтүстік Қазақстан мен БҚО-да, сәйкесінше жиырма тоғыз бүтін оннан сегіз мың және қырық екі бүтін оннан бес мың. Өңірлердегі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері көлемінің ұлғаюына немесе азаюына картографиялық орналасуы, халық саны, өзара кеңею, жалпы экономикалық жағдайлар, кәсіпкерлік артықшылық және басқа да көптеген факторлар әсер етеді (сурет 1).

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде

Сурет 1 – Қазақстан Республикасында жұмыс істейтін орта және шағын кәсіп субъектілерінің саны

Тұрғындарды кәсіпкерлікке тарту үшін, оған кедергі келтіретін мәселелерді шеше отырып, Қазақстанда 2010 ж. сәуірде іске қосылған елдегі кәсіпкерлерді қолдаудың негізгі бағдарламасы болып «Бизнестің жол картасы–2020» мемлекеттік бағдарламасын айтуға болады.

«Бизнестің жол картасы–2020» бағдарламасы жүзеге асырылған жылдар ішінде жақсы жағынан көрінді. «Бәйтерек» холдингінің мәліметінше осы бағдарламаның негізгі операторының пайымдауынша, 2010 ж. бері он үш мың жоба субсидияланған және бес мың жобаға кепілдік берілген; 2010–2020 жылдарға арналған 900 млрд теңге салық төледі, ал осы беріліп отырған бағдарламаға 457,1 млрд теңге бөлінгендігін байқауға болады, осы кезеңде 89,1 мың жұмыс беру орындары құрылып, 13,4 млрд теңгенің өнімі өндірілді.

Жоғарыда айтылған бағдарламаны жүзеге асыру кезінде елдің ЖІӨ-де ШОБ үлесі 2016 ж. 24,9%-дан 2020 ж. 29,5%-ға дейін өсті (сурет 2, б. 186). Қазақстан бизнесті жүргізу жеңілдігі бойынша Doing Business рейтингінде 2010 ж. 63-ші орыннан 2020 ж. 25-ші орынға көтерілді. Шағын және орта бизнес ол Еуропалық экономиканың тірегі болып саналады, себебі Еуропадағы барлық кәсіпорындардың 99%-ы ШОБ болып табылады.

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде

Сурет 2 – Қазақстан Республикасының ЖІӨ-де шағын және орта бизнестің үлесі

2020 ж. «Бизнестің жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасын қаржылық қолдауды жақсартуға бағытталған өзгерістермен 2025 ж. дейін ұзарту туралы шешім қабылданды. 2025 ж. қарай бағдарламада қойылған міндеттерді орындау мен келесі мақсаттарға жету жоспарлануда:

1. ЖІӨ-де ШОБ даму салмағын 33,8%-ға жоғарылату;
 2. Бағдарламаға қатысушылардан алынатын салық түсімдері 2018 ж. деңгеймен салыстырғанда 2 есеге артады;
 3. Бағдарламаға қатысушылардың 30 мың жаңа жұмыс орнын құруы;
 4. ЖІӨ құрылымындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесін 13,4%-ға дейін ұлғайту;
 5. Экономикадағы орта кәсіпорындардың үлесін 13,7%-ға дейін жеткізу.
- Бағдарламаны іске асыруға 2020–2024 жж. бюджеттен 421 млрд бөлінеді.

Сондай-ақ, елде өнімді жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың «Труд», «Даму аймақтары III» сияқты бағдарламалары, қарапайым заттардың экономикасындағы басым жобаларды несиелендіру механизмі бар.

Барлық кәсіпкерлік елдегі экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ете отырып, дамыған шағын және орта бизнесті дамытады.

Шағын және орта бизнестің сыртқы ортаның қиындықтарына икемділігі арқасында оның экономикалық өсу қарқынын анықтайды. Мемлекет ШОБ қызметін қолдау мен ынталандыру арқылы:

- ♦ салықтардан тұрақты бюджеттік түсімдер, елдің әлеуметтік инфрақұрылымын жақсарту мүмкіндігі, мысалы, аурухана немесе мектеп салу;
- ♦ халықтың мүлдем басқа топтары үшін көптеген жаңа жұмыс орындарын ашу, осылайша орта тап құрылады;
- ♦ бәсекелестіктің арқасында экономиканың инновациялық әлеуеті дамиды, жаңа тауарлар мен қызметтер құрылады; өнімді ұйымдастырудың жаңа формалары, өндіріс пен маркетинг әдістері енгізіледі.

Смартфон арқылы бизнес жүргізуге болатын заманауи технологиялар дәуірінде кез келген ел экономикалық белсенді халықты мүмкіндігінше жаппай кәсіпкерлікке тартуға мүдделі.

Бүгінде Қазақстанда инновацияны дамыту мен инновациялық экожүйе мен білімге негізделген экономиканы құру бойынша маңызды зерттеулер жүргізілуде.

Сонымен, Қазақстан Республикасының Ұлттық даму жоспарын, цифрлық Қазақстанның мемлекеттік бағдарламаларын, Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуын іске асыру аясында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту бойынша ауқымды жұмыстар жүргізілді.

Еліміздегі кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі 2020 жылдың қорытындысы бойынша 11,3%-ды құрады. Салыстыру үшін 2019 ж. бұл көрсеткіш 10,6%, ал бір жыл бұрын 9,6% болды. 2019 ж. салыстырғанда 2020 ж. Қазақстанда инновациялық өнім көлемі 4,7%-ға өсіп, 1113,6 млрд теңгені құрады, бұл ретте оның жалпы ішкі өнімдегі үлесі 1,60% құрайды.

Global Innovation Index рейтингісінде Қазақстан өз позициясын 77-орынға жақсартты (2020 ж. 79-орын). Дүниежүзілік экономикалық форумның жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша Қазақстан 2020 ж. «инновациялық потенциал» факторы бойынша 95-ші орынды иеленді (2020 ж. бағалау жүргізілген жоқ). Сонымен қатар, 2020 ж. Қазақстан Bloomberg Innovation Index рейтингісіне қайта оралды (үздік 60 ел), 59-орын.

Дүниежүзілік технологиялар бойынша инновациялық қызметтерді өндіру, жұмыс істеу және пайдалану, технологиялық технологиялардың алдын-ала жобалануы инфрақұрылым қажетті заңнамалық және институционалдық негіз болады. Үздік халықаралық тәжірибеге негізделген заңнаманы жетілдіру бойынша тұрақты жұмыс жүргізілуде.

Жалпы, «Индустриялық саясат туралы» Заңның аясында технологиялық даму саласындағы жинақталған тәжірибені жүйелі түрде кеңейту үшін стратегиялық және ұзақ мерзімді технологиялық дамуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін заңнамалық бастамалар басымдыққа ие болып, Парламентке жолданады. Ол үшін барлық салаларда технологиялық форсайттарды, технологиялық құзыреттілік орталықтарын, технологиялық платформалар мен мақсатты технологиялық бағдарламаларды жүргізу арқылы негізгі технологияларды анықтау ұсынылады.

Мысалы, «Инженерлік және технологиялық трансферт орталығы» АҚ, «Инновациялық технологиялар паркі» автономды кластерлік қоры, «QazTech Ventures» АҚ, «Ұлттық басқарушы холдинг» АҚ еншілес ұйымы сияқты инновацияларға мемлекеттік қолдауды дамытатын институттар бар. «Бәйтерек», Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасы жүзеге асырылуда.

2020 ж. соңында Дүниежүзілік банктің «Өнімді инновацияны ынталандыру» жобасы тағы 2 жылға ұзартылды, бұл технологиялық консорциумдарды дамытуға, жетілдіру орталықтарын құруға және іске асыруға шамамен 5 миллиард теңге көлемінде қаражат тартуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, бастапқы кезеңдегі жеке венчурлық капиталды ынталандыру мақсатында Дүниежүзілік банкпен жалпы сомасы шамамен 20 млн АҚШ долларын құрайтын отандық ерте қаржыландыру венчурлық қорын құру туралы келісім ұзартылды.

Инновациялық сфераның жеке бағыты – инновациялық гранттар беру. Бұл механизм 24-тарауда бекітілген. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінің индустриялық-инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау.

Инновациялық грант – индустриялық-инновациялық қызмет субъектілеріне инновациялық гранттар берудің басым бағыттары аясында олардың индустриялық-инновациялық жобаларын іске асыру үшін өтеусіз негізде берілетін бюджеттік қаражат.

Материалдар мен тәсілдер

Инновациялық гранттар – Қазақстандағы инновациялық қызметті мемлекеттік қолдаудың маңызды құралдарының бірі. Олар 3 негізгі бағыт бойынша шығарылады:

- ◆ коммерциаландыру үшін инновациялық гранттар;
- ◆ жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың технологиялық дамуына инновациялық гранттар;
- ◆ салалардың технологиялық дамуына инновациялық гранттар.

2011–2020 жж. аралығында 18 663,3 млн теңгеге 356 грант берілді.

Оның ішінде:

- ◆ 2011 ж. 129 келісімшарт – 7 129,6 млн теңге;
- ◆ 2013 ж. 44 келісімшарт – 821,4 млн теңге;
- ◆ 2015 ж. 8 келісімшарт – 641,1 млн теңге;
- ◆ 2016 ж. 51 келісімшарт – 1 607,6 млн теңге;
- ◆ 2017 ж. 66 келісімшарт – 1 995,6 млн теңге;
- ◆ 2018 ж. 9 келісімшарт – 1 687,0 млн теңге;
- ◆ 2019 ж. 18 келісімшарт – 4 673,5 млн теңге;
- ◆ 2020 ж. 1 келісімшарт – 107,4 млн теңге.

Берілген инновациялық гранттар, тәжірибе көрсеткендей, ел экономикасына оң мультипликативті әсер етеді.

Мысалы, грант алушылар 198,5 млрд теңгенің өнімін өндірді, оның 179,7 млрд теңгесі сатылды, оның ішінде 60,2 млрд теңге сыртқы нарыққа. Осылайша, гранттың әрбір 1 теңгесі үшін – 10 теңгеге өнім өндірілді. Бұл ретте жаңашылдар ел бюджетіне 12,6 млрд теңге сомасында салық төледі, олар 3778 жұмыс орнын құрды, оның ішінде 1972 жұмыс орны тұрақты.

2020 ж. ҚР Президентінің Жарлығымен ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінен инновациялық және ғылыми-техникалық даму функциялары Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігіне берілді. Инновациялық гранттар беру бойынша операторлық қызметтерді «QazIndustry» индустрияны дамыту мен экспорттаудың қазақстандық орталығы» АҚ көрсетеді.

Ұлттық инновациялық жүйенің дамуын тежейтін негізгі факторлар ретінде мыналар анықталды:

1. Бюрократия мен сыбайлас жемқорлық. Сыбайлас жемқорлық пен бюрократия ғылымның, техниканың және инновацияның (STI) дамуына кедергі болатын маңызды кедергілер ретінде көрсетілді. Бұл мәселе қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада ЖЖБИ дамуын баяулатады. Инновацияға халықтың даму институттарына және елдің инновациялық даму процестеріне сенімін төмендететін сыбайлас жемқорлық пен бюрократия әсер етеді. Сыбайлас жемқорлық инвестицияларға, бәсекеге қабілеттілік деңгейіне және кәсіпкерліктің дамуына теріс әсер етеді, сонымен бірге қоғамның тұрақтылығының әлсіреуіне және тұрақсыздықтың жоғарылауына әкелетін ЖЖБИ саясатын іске асырудың тиімділігін төмендетеді.

2. ЖЖБИ дамуының елдік деңгейде ойластырылған стратегиясының (бас жоспардың) болмауы және әр түрлі министрліктердің бас жоспарларын нашар үйлестіру. Барлық NTI стратегиялары мен бағдарламаларының қысқа мерзімді бағытталуы және НТИ дамытуға қатысатын мекемелер мен мемлекеттік ұйымдардың жоғарғы басшылығының жиі ауысуына байланысты басымдықтардың жиі өзгеруі инновациялық дамуды баяулатады.

3. ЖЖБИ саласындағы саясат пен стратегиялардың нәтижелерін үйлестірудің, бақылаудың және бағалаудың кешенді жүйесінің болмауы мұндай саясат пен стратегияны іске асыруда төмен тиімділік проблемасын тудырады.

4. ЖЖБИ саясатын іске асыру процесінде ЖЖБИ дамуымен айналысатын мекемелер, министрліктер мен ведомстволар арасындағы ынтымақтастықтың төмен деңгейі бұл саясаттың мақсаттарына жетуге кедергі келтіреді. Инновациялық дамуға байланысты мәселелер әр түрлі мемлекеттік бағдарламаларда көрініс табады, бұл олардың таралуына және әр түрлі стратегиялар мен бағдарламалардың нәтижелерін ұлттық инновациялық жүйенің жалпы дамуымен байланыстырудағы қиындықтарға әкеледі. Бұл бір министрлік (немесе даму мекемесі) қолдайтын ЖЖБИ қызметінің немесе жобаларының нәтижелері әр түрлі мемлекеттік институттар мемлекеттік қолдау құралдарын қолданған жағдайда масштабтау, кеңейту және тарату үшін қосымша қолдауды алмауының бір себебі.

5. ЖЖБИ саясатын іске асыру мүмкіндігінің кемшіліктері. Мемлекеттік мекемелерде жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігі – ЖЖБИ саясатын енгізу нәтижелеріне теріс әсер ететін кедергілердің бірі. Сонымен қатар, инновация мен кәсіпкерлік мәдениеттің төмен деңгейі және адами капиталдың дамуы байқалады. НТИ дамытумен айналысатын компаниялар мен мекемелер үшін жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігі. Өнімділікті жақсарту үшін тиісті дайындық қажет.

6. Қазақстанда мүдделер қақтығысына қатысты мәселелерді көтеретін салыстырмалы түрде шағын ғылыми қауымдастық бар.

7. Өндіріс пен ғылым арасындағы ынтымақтастықтың төмен даму деңгейі Қазақстанда ҒЗТКЖ нәтижелерінің әлсіз коммерциялану себептерінің бірі. Ғылыми белсенділік пен ҒЗТКЖ төмен деңгейі экономиканың нақты секторларының қажеттіліктерімен байланысты емес, бұл ҒЗТКЖ нәтижелерін қанағаттанарлықсыз коммерцияландыруға әкеледі.

8. ҰТИ дамытуды мемлекеттік қолдаудың теңдестірілген механизмдері мен құралдарының болмауы. Жоғары технологиялық стартаптар көбінесе инновациялық процестің әр түрлі

кезеңдерінде қаржылық қолдауды іздестіру қиындықтарымен бетпе-бет келеді (идеяларды қалыптастырудан іске асыруға және масштабтауға дейін).

9. Мемлекеттік және жеке сектордағы ҒЗТКЖ нәтижелерін зерттеу мен коммерцияландыруға қаржыландырудың жеткіліксіздігі. 2020 ж. ҒЗТКЖ саласын қаржыландыру Қазақстандағы ЖІӨ-нің 0,12%-ын құрады. Сонымен қатар, жеке сектор тұтастай алғанда ҒЗТКЖ жүйелерінің тиімділігіне сенбейді.

10. Кәсіпорындардың құрылуы мен дамуы үшін несие немесе басқа сәйкес қаржы ресурстарын алу қиындықтары.

11. Ақпаратқа қол жеткізудің қиындықтары, оның ішінде мемлекеттік қолдау көмегімен жүргізілген зерттеулер мен инновациялық жобалардың нәтижелері туралы ақпарат, ғылыми инфрақұрылым, зерттеушілер, сондай-ақ нарық тенденциялары туралы коммерциялық ақпарат, толық статистика және т.б.

12. Шағын және орта бизнес елдің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқармайды, экспортта ШОБ рөлі шамалы.

13. Білім мен денсаулық сияқты қоғамның әл-ауқаты үшін маңызды секторлардың дамуына қолдауды күшейту қажеттілігі.

Алынған нәтижелер (қорытындылар)

Қазақстандағы инновациялық дамуды күшейту үшін қабылданатын шаралар (заңнамадағы өзгерістер, саясатты қалыптастыру мен іске асыру жүйесінде, шеңберлік жағдайларда және т.б.):

1. Сыбайлас жемқорлық пен бюрократияны азайту. Жаңа технологияларды қолдану (цифрландыруды қоса алғанда), басымдылық және объективті ақпаратқа қол жетімділік ашықтықты, тұтастықты арттыруға және сыбайлас жемқорлық пен бюрократияны азайтуға көмектеседі. Осыған байланысты, ЖЖБИ саясатының әсерін бағалаудың нақты негізін құру, сондай-ақ нәтижелер үшін жеке жауапкершілікті енгізу қажеттілігін атап өту қажет;

2. ҒТА саласындағы саясатты жүзеге асыру процесіне нақты нәтижелерге бағдарланған тәсілді енгізу қажет. Жобаларды басқарудың барлық кезеңдеріне (ҒТА саласындағы саясатты, стратегиялар мен бағдарламаларды енгізу, үйлестіру, мониторингілеу және бағалау) негізделген ҒТА саласындағы саясатты басқарудың кешенді жүйесін енгізген жөн;

3. Инновациялар мен технологиялық кәсіпкерлік мәдениетін дамыту ұлттық деңгейде қолдауға тиіс;

4. ҒТА-ны басқаруға қатысатын барлық министрліктердің бас жоспарларын кейіннен келісе отырып, ұлттық деңгейде ҒТА-ны дамыту жоспарын әзірлеу қажет. ҒТА-ны дамытудың бұл жоспары ҒТА саласындағы саясатты басқаруға, үйлестіруге және жүзеге асыруға қатысатын барлық министрліктер мен мекемелердің бас жоспарларын байланыстыруға көмектеседі. Бұл сондай-ақ, мемлекеттік сектордың тұтастығын және ведомствоаралық ынтымақтастықты арттырады;

5. Қазақстан үшін барынша әлеуеті бар секторлар мен бағыттарға күш-жігер мен ресурстарды шоғырландыру үшін ҒЗТКЖ-ға басымдық беру саясатын әзірлеу керек;

6. Ғылыми зерттеулерді, әзірлемелерді және инновацияларды қаржыландыру ұзақ мерзімді перспективада ашық және тұрақты қаржыландыру схемасы шеңберінде біртіндеп ұлғаюы тиіс;

7. Ғылыми-техникалық зерттеулердің бюджеті өнеркәсіпті дамытуға көмектесуге көбірек бағытталуы тиіс. ҒЗТКЖ шығындары мен өнеркәсіптердің әлеуеті арасындағы байланысты күшейту керек. Сонымен қатар, ғылыми-техникалық саясат ұзақ мерзімді перспективада елдің алдында тұрған қиындықтар мен мүмкіндіктерге көбірек назар аударуды қажет етеді;

8. Инновациялық ҒЗТКЖ-ға инвестиция салатын инвесторлар үшін қолайлы жағдай жасалуы керек, оның ішінде басым бағыттар бойынша ТШИ тартудың арнайы бағдарламаларын әзірлеу;

9. Венчурлік қаржыландыруды дамытуға және ҒТИ-ын дамытуға жеке қаржы ресурстарын тартуға ерекше назар аудару керек;

10. Қазақстан халықаралық ынтымақтастықты кеңейту үшін ҒТИ халықаралық бағдарламалары мен жобаларына барынша белсенді қатысуы тиіс;

11. Болашақта қажетті әлеует пен дағдылардың дамуын қамтамасыз ету үшін адами капиталды дамытудың арнайы бағдарламаларын қолдау қажет. Бұдан басқа, ҒТА-ны дамыту процесіне жоғары білікті мамандарды тарту керек;

12. Халықаралық жоғары білікті мамандарды тартудың арнайы саясатын әзірлеп, іске асырған жөн. Қазақстанда, әсіресе ҒТА-ны дамыту үшін нысаналы болып табылатын жаңа дамушы секторларда біліктілігі жоғары халықаралық мамандардың келуі мен жұмыс істеуі үшін қолайлы жағдайлар жасау қажет;

13. Жоғары технологиялық ШОБ-ты қаржылық қолдауды ұлғайту және ШОБ үшін кредиттер бойынша кепілдіктер тетігін енгізуді қолдау қажет;

14. Ғылым мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты нығайту қажет, ал қолданбалы ҒЗТҚЖ экономиканың нақты секторларының қажеттіліктеріне бағдарлануы тиіс. Осыған байланысты мемлекет ғылыми орта мен зерттеу қоғамдастығын бизнес-сектормен неғұрлым белсенді ынтымақтасуға ынталандыруы тиіс;

15. Экспорттық бағдарлаумен ұштастыра отырып, технологиялық жаңғырту, сондай-ақ жоғары технологиялық стартаптарды дамыту негізінде қосылған құны жоғары өнім өндіруге көше отырып, индустрияландыруды қолдаудың басымдығы артуы тиіс;

16. Білім беру мен денсаулық сақтау секторларын дамытудың маңыздылығына басым назар аудару керек. Дәрігерлер мен мұғалімдердің қоғамдағы мәртебесі мен беделін арттыру қажеттілігі бар.

Қабылданып жатқан шаралар Инновациялық экожүйені қалыптастыруға, жаңа технологиялардың, жаңа салалардың, жаңа материалдық игіліктер мен ел үшін маңызды артықшылықтардың қайнар көзіне, қосылған құны жоғары бірегей өнімдер жасауға бағытталған.

Соңғы жылдары Қазақстанда кәсіпкерлікпен айналысу үшін жағдайлар үнемі жақсарып келеді, кәсіпкерлерді қолдаудың түрлі мемлекеттік тетіктері жасалды, бірақ ШОБ-тың даму әлеуеті толық ашылмады.

Мемлекет кәсіпкерлерді бизнесті цифрландыруға тартуы керек, бұл іскерлік белсенділікті онтайландырады, өндіріс пен сату шығындарын азайтады, сонымен қатар, ШОБ-тың әлемдік нарық пен желілерге шығуына мүмкіндік береді.

Экономиканың мультипликативті өсуіне әкелетін және табысқа жетуге көмектесетін шағын және орта кәсіпкерлік пен жаппай кәсіпкерлікті дамытудың трамплині бола алатын елдегі іскерлік ахуалды жақсартуға арналған 8-реформа пакетіне үлкен үміт артады. Басты мақсат – «Қазақстан–2050» Стратегиясы. Көрсеткіштердің бірі – елдің ЖІӨ-нің кемінде 50%-ын құрайтын күшті ШОБ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері. – Егеменді Қазақстан, 2010.

2 Высокие технологии. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Высокие_технологии.

3 Государственная программа индустриально-инновационного развития республики Казахстан на 2016 – 2020 годы. URL: <http://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/gpiir-2/> (дата обращения: 26.03.2017)

4 Программа «Агробизнес–2020». URL: <http://mgov.kz/programma-agrobiznes-2020/> (дата обращения: 26.03.2017)

5 Нургалиева А.А. Инновациялық даму кезеңінде әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғыртудың экономикалық басымдығы // «Экономика» баспасы» ЖШС. – Алматы, 2017.

REFERENCES

1 Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері. Егеменді Қазақстан, 2010.

2 Vysokie tehnologii. Svobodnaja jenciklopedija. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Vysokie_tehnologii.

3 Gosudarstvennaja programma industrial'no-innovacionnogo razvitija respubliki Kazahstan na 2016 – 2020 gody. URL: <http://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/gpiir-2/> (data obrashhenija: 26.03.2017)

4 Programma «Agrobiznes–2020». URL: <http://mgov.kz/programma-agrobiznes-2020/> (data obrashhenija: 26.03.2017)

5 Nurgalieva A.A. (2017) Innovacijalyq damu kezeңinde әleumettik infraqylymdu zhaңgyrtudyn jekonomikalық basymduғы // «Jekonomika» baspasy» ZhShS. Almaty.

А.М. КАСИМГАЗИНОВА,¹

докторант, магистр экономики.

e-mail: akdasha@mail.ru

А.А. НУРГАЛИЕВА,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: nurgalieva_a72@mail.ru

Г.К. КЕНЖЕТАЕВА,¹

магистр экономики.

e-mail: qulmira74@mail.ru

Б. КУАНТҚАН,²

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: bolat_76@mail.ru

¹Торайгыров университет, Казахстан, г. Павлодар

²Университет имени Шакарима, Казахстан г. Семей

ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Устойчивость инновационного развития в условиях глобализации является одним из факторов обеспечения конкурентоспособности страны, экономической, технологической, экологической безопасности и устойчивого развития. Инновационная модель экономики обеспечит устойчивое развитие страны сегодня и в будущем. В этой связи государство должно уделять особое внимание развитию отечественного инновационного предпринимательства. Сегодня инновационное развитие – важнейшая задача для Республики Казахстан. Автором изучены количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства в РК и уровень инновационной активности предприятий. Это свидетельствует об определенных результатах инновационного прогресса, но в то же время свидетельствует о низком уровне инновационной активности отечественного предпринимательства. Следует отметить, что несмотря на рост инновационных предприятий предпринимательская активность отечественных предприятий в сфере инноваций остается низкой. Казахстан уже зависит от внедренных и используемых зарубежных разработок и технологий, что затрудняет процесс управления и модернизации его производственной базы. Поэтому повышение уровня отечественного инновационного предпринимательства требует решения многих вопросов, связанных с совершенствованием его деятельности, развитием инновационной среды, обучением, стимулированием, финансированием востребованных квалифицированных специалистов, регулированием инноваций и дальнейшим формированием правовой базы для модели инновационной экономики. В связи с этим в статье предложены меры, которые необходимо предпринять для активизации инновационного развития в Казахстане.

Ключевые слова: высокие технологии, инновационное развитие, устойчивое развитие, озеленение, высокотехнологичное производство, парк инновационных технологий, инновационное предпринимательство, экологическая безопасность.

A.M. KASSIMGAZINOVA,¹

PhD student, master of economics.

e-mail: akdasha@mail.ru

A.A. NURGALIEVA,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: nurgalieva_a72@mail.ru

G.K. KENZHETAYEVA,¹

master of economics.

e-mail: qulmira74@mail.ru

B. KUANTKAN,²

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: bolat_76@mail.ru

¹Toraighyrov University, Kazakhstan, Pavlodar

²Shakarim University, Kazakhstan, Semey

MANAGEMENT PRINCIPLES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF BUSINESS STRUCTURES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The sustainability of innovative development is one of the decisive factors in ensuring the country's competitiveness, its economic, technological, environmental safety and stable development. An innovative model of the economy ensures the country's sustainable well-being, both in the present and in the future. In this regard, the state should pay special attention to the development of national innovative entrepreneurship. Today, innovative development is the most important task for the Republic of Kazakhstan. The author studied the number of small and medium-sized businesses operating in the Republic of Kazakhstan and the level of innovation. This testifies to the results of innovative activities, but at the same time indicates the still low level of innovative activity of the domestic entrepreneurship. It should be noted that despite the growth of innovatively active enterprises, the entrepreneurial activity of domestic enterprises in the field of innovations is still low. Kazakhstan is highly dependent on foreign developments and technologies already implemented and used, which hinders the process of managing and modernizing its industrial base. Thus, raising the level of domestic innovative entrepreneurship, enhancing its activities requires solving many problems associated with the development of an innovative environment, training of qualified specialists in demand, stimulation, financing, regulation of innovative activity, with the further formation of the legislative framework for an innovative model of the economy. In this regard, the article proposes measures that need to be implemented to enhance innovative development in Kazakhstan.

Key words: high technology, innovative development, sustainable development, landscaping, high-tech production, innovative technology park, innovative entrepreneurship, environmental safety.

МРНТИ 06.75.10
УДК 338. 45

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-193-199>

Д.Е. АУШАРИПОВА,*¹

докторант.

*e-mail: dariana_p@mail.ru

Р.А. АЛШАНОВ,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: r.alshanov@turana-edu.kz

Л.Б. КУЛУМБЕТОВА,²

д.э.н., профессор.

e-mail: kulumbetova@mail.ru

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Университет международного бизнеса, Казахстан, г. Алматы

ОЦЕНКА ВОЗМОЖНОСТЕЙ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕНОГО» БИЗНЕСА В СФЕРЕ ОТХОДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Цель статьи – исследовать и оценить возможности развития «зеленого» бизнеса в сфере отходов Республики Казахстан. Одним из основных направлений реализации Плана мероприятий по переходу РК к «зеленой» экономике является сфера управления отходами. Развитие промышленных предприятий и увеличение численности населения Казахстана приводит к безусловному росту объема бытовых и промышленных отходов, в связи с чем актуальной является проблема грамотного управления отходами. Существующая в РК система обращения с отходами неэффективна: образование множества стихийных свалок мусора, большинство полигонов не соответствует требованиям экологической и санитарной безопасности, происходит ежегодный рост образования отходов при незначительном уровне их сбора и переработки во вторичное сырье, материалы и товары. Практическая значимость проведенного исследования заключается в анализе возможностей развития «зеленого» бизнеса в сфере отходов и выявлении проблем, сдерживающих инновационное предпринимательство в этой сфере.

Ключевые слова: отходы производства и потребления, твердые бытовые отходы, переработка, «зеленый» бизнес, система управления, циркулярная экономика, рециклинг.

Введение

Республика Казахстан (далее – РК) в мировом рейтинге экологической эффективности среди 180 стран мира находится на 85-м месте. Для сравнения: из стран ЕАЭС лучше позиции у Беларуси – 49-е место, у Армении – 53-е, России – 58-е место; хуже у Кыргызстана – 105-е место [1]. Индекс экологической эффективности показывает достижения стран с позиций управления природными ресурсами и состояния экологии; позволяет оценить в национальном масштабе, насколько страны близки к установленным целям экологической политики. По нашим расчетам, данный показатель Казахстана в 2020 г. по сравнению с 2008 г. снизился в 1,5 раза.

Основные положения

Одной из важных экологических проблем Казахстана является наличие стихийных свалок мусора, образование и накопление большого объема промышленного и бытового мусора, а также низкий уровень его переработки. Размещение отходов на мусорных площадках способствует тому, что происходит загрязнение почвы, воздуха и воды, выводятся из оборота полезные земельные участки. Причем отходы не только существенно загрязняют окружающую среду и приводят к разрушению почвы и естественных экосистем, но и негативно влияют на здоровье людей. Наряду с этим образование отходов приводит к большой потере природных ресурсов, в том числе и энергетических.

Материалы и методы

В исследовании использовались анализ документов, статистический анализ, синтез, сравнение и обобщение, данные экспертной оценки нормативно-правовых и программных документов, отчетных и статистических материалов.

Результаты и обсуждение

На июль 2021 г. в стране обнаружено 4763 несанкционированные свалки мусора, 2932 полигона размещения твердых бытовых отходов (ТБО). В настоящее время площадь полигонов отходов составляет 16 тыс. га земли, причем только 18,2% полигонов (601 из 3292) соответствуют санитарным и экологическим требованиям [2]. В Казахстане наблюдается тенденция к ежегодному увеличению отходов производства и потребления, как представлено на рисунке 1.

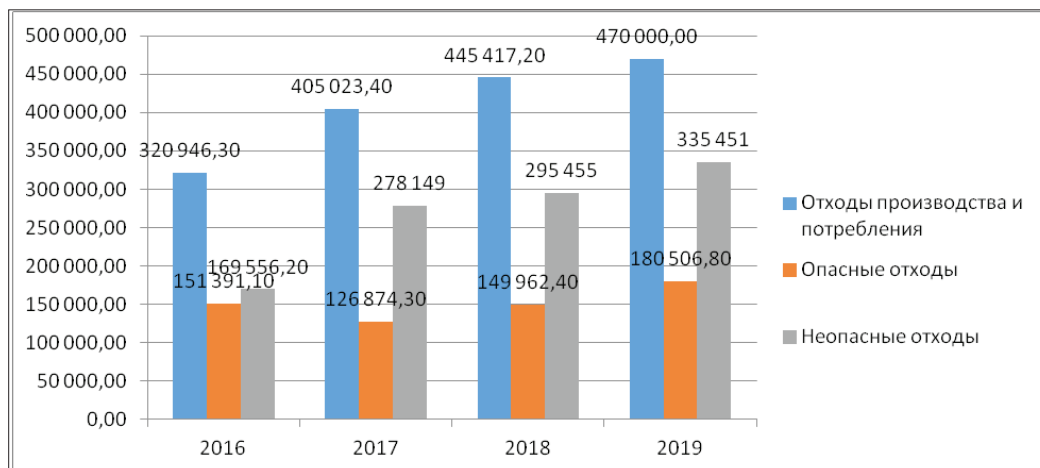

Рисунок 1 – Образование отходов производства и потребления в РК за 2016-2019 гг., тыс. т

Из рисунка 1 видно, что в 2019 г. по сравнению с 2016 г. общий объем отходов производства и потребления увеличился в 1,6 раза, в том числе опасных – в 1,2 раза [3].

По данным Министерства экологии, геологии и природных ресурсов РК в стране накоплено около 31,6 млрд тонн промышленных отходов, каждый год дополнительно образуется порядка 1 млрд тонн. В основном к ним относятся техногенно-минеральные образования, которые включают в себя до 70% вскрышной породы и золошлаков, 10% отходов обрабатывающей промышленности и 20% от прочей деятельности [4].

Наряду с этим на конец 2020 г. в стране накопилось свыше 120 млн т твердых бытовых отходов [5]. Каждый год дополнительно образуется 4,5–5 млн т ТБО, причем больше половины приходится на коммунальные отходы, как представлено на рисунке 2.

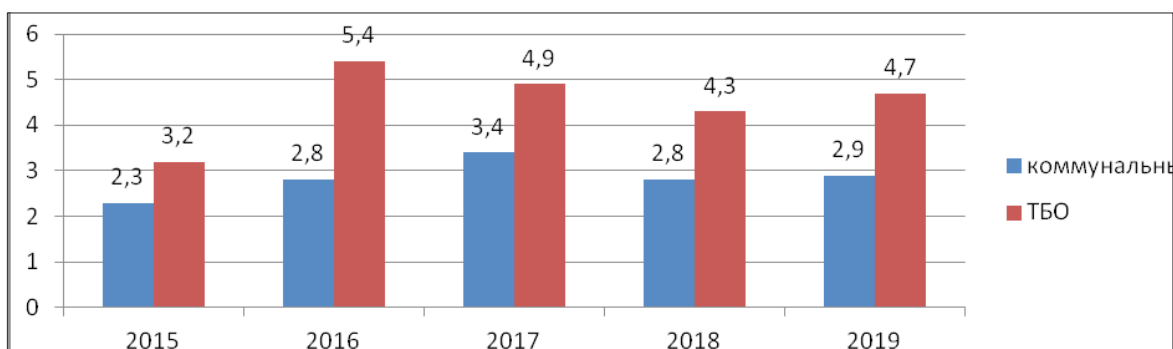

Рисунок 2 – Динамика образования ТБО и коммунальных отходов в РК за 2015–2019 гг. (млн т)

В 2020 г. было собрано 2,8 млн т коммунальных отходов, что на 3,5% меньше, чем в предыдущем году [6]. По оценкам экспертов, прогнозируется дальнейший рост образования отходов за счет расширения ассортимента как продовольственных, так и непродовольственных товаров, различных видов упаковочных материалов. В результате ежегодный объем образования ТБО к 2025 г. увеличится до 8 млн т. Вредные вещества, выделяющиеся в результате хранения твердых бытовых отходов на полигонах страны, отрицательно влияют на состояние окружающей среды и здоровье населения страны, а также увеличивают расходы на ее улучшение.

Анализ показал, что основными производителями коммунальных отходов являются домашние хозяйства, как видно из рисунка 3.

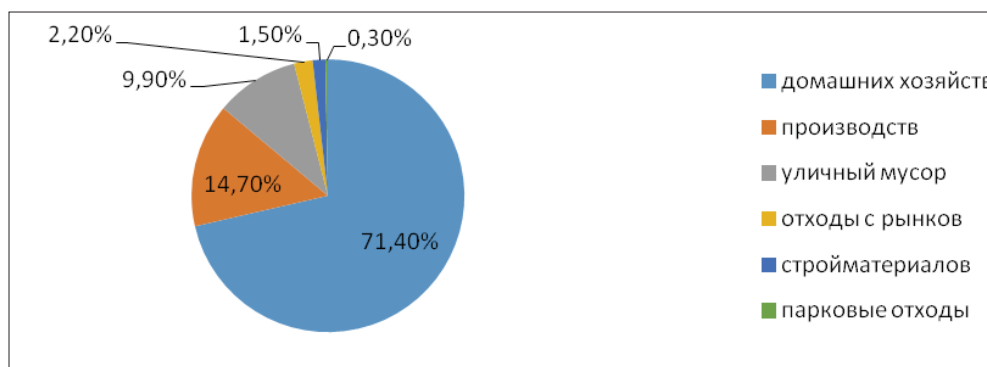

Рисунок 3 – Структура коммунальных отходов, образованных в РК, 2020 г.

В стране ежегодно образуется от 1,5 до 1,7 млн т отходов пищи, т.е. 37% от общего объема ТБО. В этой связи предлагаем создавать предприятия нового вида бизнеса, которые будут заниматься сбором пищевых отходов, их транспортировкой и переработкой.

По данным ТОО «Исследовательская группа «Damu RG», в среднем 46% ТБО являются пригодными для переработки. Сюда относятся отходы упаковки, бумага и картон, полимерные и пластиковые изделия, металлические изделия и бой стекла, которые являются потенциальным сырьем для развития отрасли переработки отходов.

Эксперты посчитали, что при переработке промышленных отходов происходит значительная экономия энергоресурсов: алюминий позволяет сэкономить 90–95%, бериллий – около 80%, свинец – около 75%, железо и сталь – 60–75%, кадмий – около 50% природных ресурсов. Что касается твердых бытовых отходов, то при переработке стекла экономится около 10–30% ресурсов, бумаги – 40–60%, пластмассы – 30–70% [7].

По данным официальной статистики, доля переработки и утилизации промышленных отходов в РК увеличилась с 23,1% в 2015 г. до 29,7% за 10 месяцев 2020 г. Доля переработки ТБО с 2016 по 2020 гг. увеличилась с 2,6% до 18,3%.

В настоящее время в Казахстане доля переработки макулатуры составляет 55%, пластика – 10%, битого стекла – 15%, отходов электроники – 5%. Информации о переработке отходов стройматериалов, которые можно вторично использовать для дорожных покрытий, нет.

Несмотря на положительную динамику, объем переработки отходов в Казахстане остается на довольно низком уровне. Для сравнения: в развитых странах мира данный показатель превышает 30% и составляет: в США – 34%, Японии – 45%, Германии – 48%, Швеции – 80%, Финляндии – 99% [8].

В концепции по переходу РК к «зеленой» экономике запланировано довести долю переработки отходов к 2030 г. до 40%, к 2050-му – до 50%, покрытие населения вывозом ТБО – до 100%, санитарное хранение мусора – 95% [9].

Основные индикаторы по сбору различных видов твердых бытовых отходов к 2030 г. видны на рисунке 4 (стр. 196).

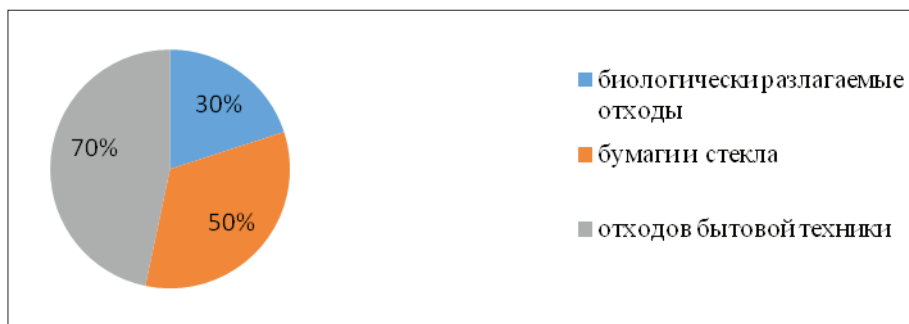

Рисунок 4 – Показатели сбора ТБО по видам, 2030 г.

Следовательно, перспективным направлением государственной политики РК в сфере отходов является создание комплексной системы управления отходами. Мировой опыт свидетельствует, что для создания эффективной системы управления отходами следует внедрять принцип трех R (Reduce – сокращение, Reuse – повторное использование, Recycle – переработка). Для этого необходимо сократить использование товаров, требующих сложной утилизации; уменьшить объем образования отходов; рассматривать отходы в качестве многооборотного ценного ресурса, который можно перерабатывать и повторно использовать, в том числе для получения энергии. В этой связи сферу обращения ТБО можно отнести к перспективной практической области развития экологического предпринимательства – так называемому «зеленому» бизнесу.

В стране назрела необходимость перехода к циркулярной экономике – экономике замкнутого цикла, которая подразумевает безотходное производство и максимально эффективное использование ресурсов.

Одна из бизнес-моделей циркулярной экономики «Восстановление ресурсов» (Resources recovery) предусматривает использование технологических инноваций и возможностей восстановления, а также повторного использования ресурсов. Эта модель характеризуется замкнутым циклом переработки, который предусматривает получение новых ресурсов и товаров из отходов производства и потребления. В связи с этим актуальным направлением развития «зеленого» бизнеса является рециклинг, который включает в себя не только повторное использование отходов производства и потребления, но и комплекс мер, направленный на восстановление сырья и материалов из отходов для их повторного возвращения в процесс производства и потребления.

Инновационность рециклинга заключается в наличии «управленческой технологии», суть которой заключается в сохранении природных экосистем через практическую реализацию принципа использования отходов одного процесса производства (потребления) в качестве сырья для другого. Тем самым подается пример для создания малоотходного «зеленого» бизнеса. Предприниматели, осуществляющие рециклинг, используют производственные или бытовые отходы, занимаются их восстановлением или переработкой в пользующиеся спросом товары. Опыт зарубежных стран (ЕС, Японии, Китая, Южной Кореи и др.) свидетельствует о востребованности и эффективности такого вида экологического предпринимательства.

В Казахстане до сих пор не налажена на должном уровне сортировка и переработка ТБО. Чаще всего осуществляется ручная выборка отдельных видов вторичного сырья, точечная переработка в небольших объемах на заводах городов Нурсултана, Шымкента и Жанаозена, а также на предприятиях МСБ. По данным Министерства экологии, такими услугами, как сбор и вывоз ТБО, обеспечено только 70% населения страны.

Среди 204 городов страны отдельный сбор отходов осуществляется в 94 городах, сортировка мусора – в 80 населенных пунктах. На этих сортировочных комплексах создано чуть больше тысячи рабочих мест.

Эксперты EcoNetwork, подсчитали, что при сортировке бумаги и пластика, составляющих 70% ТБО, на мусорные отвалы будет отвозиться около 30% отходов.

В настоящее время в стране сортируется малый объем отходов, так что казахстанским мусороперерабатывающим предприятиям постоянно не хватает сырья. К примеру, крупным заводам, перерабатывающим макулатуру (АО «Казахстан Кагазы» и ТОО «Карина TRADING»),

которые в месяц могут переработать 7000 тонн сырья, приходится свыше 1000 тонн покупать в Российской Федерации.

ТБО собирают, транспортируют специализированные предприятия по сбору и вывозу отходов, а также индивидуальные предприниматели (ИП). В 2020 г. общее число предприятий по сбору и вывозу коммунальных отходов составило 625, увеличившись на 6,5% по сравнению с прошлым годом (587 предприятий). Следует отметить, что количество индивидуальных предпринимателей увеличилось на 20,5% (с 171 ИП в 2019 г. до 206 ИП в 2020 г.). Данные факты говорят о том, что сфера переработки отходов становится привлекательной для бизнеса.

За 10 месяцев 2020 г. создано 81 мусороперерабатывающее предприятие, в том числе в Актюбинской области 28, Костанайской области – 26, Северо-Казахстанской области – 21. Самую низкую активность проявляют предприниматели Акмолинской и Атырауской областей – создано всего по 6 предприятий.

По результатам маркетингового исследования НПО «Атамекен» [11] предприниматели в своей деятельности сталкиваются с рядом проблем, которые представлены на рисунке 5:

Рисунок 5 – Проблемы, сдерживающие развитие бизнеса в сфере ТБО

Заключение

Мировой опыт циркулярной экономики показывает, что для уменьшения количества несанкционированных свалок, сокращения объема отходов, снижения нагрузки на официально действующие полигоны необходимо создать комплексную систему управления отходами и активно развивать «зеленый» бизнес по переработке отходов, получению вторичного сырья, материалов и товаров.

ЛИТЕРАТУРА

1 Космомониторингом выявлено 4763 несанкционированные свалки в стране. URL: <http://kaz-waste.kz/news/673/>

2 Жандыбаев К. «Зеленая» экономика РК: международные меморандумы и обмен технологиями. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52187/>

3 Более 80% полигонов не соответствуют экологическим требованиям. URL: https://forbes.kz/news/2021/06/03/newsid_251222

4 Информационный обзор по результатам ведения Государственного кадастра отходов производства и потребления за 2019 год. URL: <http://ecogofond.kz/kz-ndiris-zh-ne-t-tynu-aldy-taryny-memleketik-kadastry-ru-gosudarstvennyj-kadastr-othodov-proizvodstva-i-potreblenija/>

5 Информация о сокращении, переработке и вторичном использовании отходов. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/ecology/waste_reduction_recycling_and_reuse

6 Казахстан накопил 120 млн тонн мусора. Что с ним делать? URL: https://forbes.kz/process/ecobusiness/kazakhstan_nakopil_120 mln_tonn_byitovogo_musora_что_s_nim_delat

7 Подведены «мусорные» итоги года в Казахстане. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/podvedenyi-musornyie-itogi-goda-v-kazahstane-438211/

8 Доходы вместо отходов – в ООН напоминают о необходимости решить проблему городского мусора. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/10/1364552>

9 Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой» экономике. URL: https://greenkaz.org/images/for_news/pdf/npa/konceptsiya-po-perehodu.pdf

10 Воротников А.М., Лыжин Д.Н., Ипатов Н.С. Система обращения с отходами как составная часть циркулярной экономики // Журнал экономических исследований. – 2018. – Том 4 – №10.

11 Внедрение комплексной системы управления твердо-бытовыми отходами в Республике Казахстан. URL: <https://atameken.kz/uploads/content/files>.

REFERENCES

1 Kosmomonitoringom vyjavleno 4763 nesankcionirovannye svalki v strane. URL: <http://kaz-waste.kz/news/673/>

2 Zhandybaev K. «Zelenaja» jekonomika RK: mezhdunarodnye memorandumy i obmen tehnologijami. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52187/>

3 Bolee 80% poligonov ne sootvetstvujut jekologicheskim trebovanijam. URL: https://forbes.kz/news/2021/06/03/newsid_251222

4 Informacionnyj obzor po rezul'tatam vedenija Gosudarstvennogo kadastra othodov proizvodstva i potreblenija za 2019 god. URL: <http://ecogofond.kz/kz-ndiris-zh-ne-t-tynu-aldy-taryny-memleketik-kadastry-ru-gosudarstvennyj-kadastr-othodov-proizvodstva-i-potreblenija/>

5 Informacija o sokrashhenii, pererabotke i vtorichnom ispol'zovanii othodov. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/ecology/waste_reduction_recycling_and_reuse

6 Kazahstan nakopil 120 mln tonn musora. Chto s nim delat'? URL: https://forbes.kz/process/ecobusiness/kazahstan_nakopil_120_mln_tonn_byitovogo_musora_chno_s_nim_delat

7 Podvedeny «musornye» itogi goda v Kazahstane. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/podvedenyi-musornye-itogi-goda-v-kazahstane-438211/

8 Dohody vmesto othodov – v OON napominajut o neobhodimosti reshit' problemu gorodskogo musora. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/10/1364552>

9 Konceptsiya po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj» jekonomike. URL: https://greenkaz.org/images/for_news/pdf/npa/konceptsiya-po-perehodu.pdf

10 Vorotnikov A.M., Lyzhin D.N., Ipatova N.S. (2018) Sistema obrashhenija s othodami kak sostavnaja chast' cirkuljarnoj jekonomiki // Zhurnal jekonomicheskikh issledovanij. Vol. 4, No. 10.

11 Vnedrenie kompleksnoj sistemy upravlenija tvrdo-bytovymi othodami v Respublike Kazahstan. URL: <https://atameken.kz/uploads/content/files>.

Д.Е. АУШАРИПОВА,*¹

докторант.

*e-mail: dariana_p@mail.ru

Р.А. АЛШАНОВ,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: r.alshanov@turand-edu.kz

Л.Б. ҚҰЛЫМБЕТОВА,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: kulumbetova@mail.ru

¹«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, Алматы қ.

«ЖАСЫЛ» БИЗНЕСТІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЛДЫҚТАР САЛАСЫНДА ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының қалдықтар саласындағы «жасыл» бизнесті дамыту мүмкіндіктерін зерттеу және бағалау. Қазақстан Республикасының «жасыл» экономикаға көшу жөніндегі іс-шаралар жоспарын іске асырудың негізгі бағыттарының бірі – қалдықтарды басқару саласы. Өнеркәсіптік

кәсіпорындардың дамуы және Қазақстан халқының санының артуы тұрмыстық және өндірістік қалдықтар көлемінің сөзсіз өсуіне әкеледі, осыған байланысты қалдықтарды сауатты басқару мәселесі өзекті болып табылады. ҚР-дағы қалдықтармен айналысу саласы тиімсіз: көптеген рұқсат етілмеген қоқыс үйінділерінің пайда болуы, полигондардың көбісі экологиялық және санитарлық қауыпсіздік талаптарына сай келмейді, қалдықтардың пайда болуы жыл сайын артады, сонда қайталама шикізатқа, материалдарға және тауарларға өңдеу деңгейі елеусіз. Зерттеудің практикалық маңыздылығы қалдықтар саласындағы «жасыл» бизнесті дамыту мүмкіндіктерін талдауда және осы саладағы инновациялық кәсіпкерлікке кедергі келтіретін мәселелерді анықтауда жатыр.

Тірек сөздер: өндірістік және тұтыну қалдықтары, тұрмыстық қатты қалдықтар, қайта өңдеу, «жасыл» бизнес, басқару жүйесі, айналмалы экономика, рециклинг.

D.E. AUSHARIPOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: dariana_p@mail.ru

R.A. ALSHANOV,¹

d.e.s., professor.

e-mail: r.alsharov@turand.edu.kz

L.B. KULUMBETOVA,²

d.e.s., professor.

e-mail: kulumbetova@mail.ru

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

²University of International Business, Kazakhstan, Almaty

ASSESSMENT OF OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF «GREEN» BUSINESS IN THE FIELD OF ASTE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of the article is to explore and evaluate the possibilities of developing a «green» business in the waste sector of the Republic of Kazakhstan. One of the main directions of the implementation of the Action Plan for the transition of the Republic of Kazakhstan to a «green» economy is the area of waste management. The development of industrial enterprises and the increase in the population of Kazakhstan leads to an unconditional increase in the volume of household and industrial waste, in connection with which the problem of competent waste management is urgent. The existing system of waste management in the Republic of Kazakhstan do not effective: the formation of many spontaneous garbage dumps, most landfills do not meet the requirements of environmental and sanitary safety, there is an annual increase in waste generation with an insignificant level of their collection and processing into secondary raw stock, materials and goods. The practical significance of the study lies in the analysis of the possibilities for the development of «green» business in the field of waste and the identification of problems hindering innovative entrepreneurship in this area.

Key words: production and consumption waste, solid household waste, reuse, «green» business, management system, circular economy, recycling.

FTAXP 06.77.64
ӘОЖ 331.56 (331.526)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-200-207>

Г.К. ИЛЯШОВА,*¹

докторант.

*e-mail: July.gk1977@gmail.com

С.Қ. ҚОНДЫБАЕВА,¹

PhD.

e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

З.Т. САТПАЕВА,²

PhD.

e-mail: szt_kz@mail.ru

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²ҚР Білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУЫ АРАСЫНДАҒЫ КОРРЕЛЯЦИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫС

Андатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстан экономикасының дамуындағы өз бетінше жұмыспен қамтылу орнын анықтау және оның өзара байланысын талдау. Қазақстанның нарықтық экономикасының даму ерекшелігінде еңбек нарығының дамуы үнемі назарда болады. Ұлттық экономиканың жұмыс істеуі осы еңбек нарығының қарқыны мен жағдайына тікелей байланысты. Еңбек нарығындағы жұмыссыздық мәселесі экономика дамуының маңызды көрсеткіштерінің бірі. Жұмыссыздық деңгейінің өсуі экономиканың дамуына кері әсер ететіні белгілі, сәйкесінше мемлекетте экономикалық және әлеуметтік жүктеме артады. Бұл проблемадан шығудың бір жолы – жұмыссыздарды өзін-өзі жұмыспен қамту және жеке жұмыс орындарын құру арқылы экономикалық қызметке тарту. Бұл тәжірибе, экономиканың циклдік дамуындағы көптеген елдер үшін жұмыссыздық деңгейінің өсуінің әлеуметтік салдарын оларға жалдамалы жұмысшыларсыз жеке өздерінің кәсіпорындарын ашу арқылы жоюға мүмкіндік береді. Мақалада статистикалық талдаудың ақпараттық базасы негізінен Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы мен Қазақстанда экономиканың дамуы арасындағы корреляциялық байланысты анықтау үшін негізгі экономикалық көрсеткіш – ЖІӨ өсу қарқыны алынды.

Тірек сөздер: ЖІӨ, экономикалық даму, инновациялар, өзін-өзі жұмыспен қамту, корреляция, талдау, нарық.

Кіріспе

Қазақстан экономикасында өзін-өзі жұмыспен қамту құбылысы нарық экономикасының дамуы кезінде өте өзекті болып отыр және де бұл түсінік осы кезеңге өтуде пайда болғаны да бәрімізге мәлім. Өзін-өзі жұмыспен қамту термині, өзінің жеке ісін ашуды немесе жеке бизнеспен айналысуды және де үйде, кәсіпорында немесе басқа жерде болсын тек өзіне ғана жұмыс істеуді білдіреді.

Әдетте, халықтың осы ерекше санатына қатысты теріс пікірлер басым болады. Олар негізінен халықтың осы тобының салық төлемейтіндігімен, тиісінше зейнетақы жарналарын аудармайтындығымен байланысты. Келешекте бұл, мемлекет үшін олардың әлеуметтік және зейнетақымен қамтамасыз етілуі туралы мәселе туындаған сәтте әлеуметтік проблемаға айналуы мүмкін. Бұдан басқа, мемлекет еңбек келісімдерімен рәсімделмеген барлық азаматтарды «өзін-өзі жұмыспен қамтығандар» санатына жатқызуды пайдалана отырып, елдегі жұмыссыздықтың шынайы мөлшерін жасыруға ұмтылуы мүмкін деген де пікірлер аз емес.

Өзін өзі жұмыспен қамту мен жалпы экономикалық дамуды қарастыра отырып, өзін өзі жұмыспен қамтудың келесідей экономикалық функцияларын көрсетуге болады [1]:

- ◆ еңбекпен қамтылған азаматтардың жалпы үлесін арттырады;
- ◆ жұмыссыздарға бағытталған бағдарламаларды қаржыландырудың төмендеуі салдарынан мемлекеттік қазына шығыстарын азайтады;
- ◆ көптеген қосымша жұмыс орындарын және жаңа жеке микрокәсіпорындар мен шағын бизнеске салық салудан мемлекеттік кірістерді құрады;
- ◆ азаматтардың өмір сүру деңгейін және олардың табыстарын көтеруге ықпал етеді;
- ◆ жоғары жұмыссыздық пен, атап айтқанда, қандай да бір дағдарыстардан туындаған жалдамалы жұмыстың болмауы салдарынан қоғамдағы шиеленіс қаупін азайтады;
- ◆ жастар өзін-өзі жұмыспен қамту арқылы өзінің жұмыспен қамтылу мәселесін шеше алады;
- ◆ жұмыссыздардың кәсіби деформациясының теріс процесінің қаупін азайтады.

Осылайша, өзін-өзі жұмыспен қамту кәсіпкер болуға ұмтылатын адамдар үшін қолайлы жағдайлар жасайды, оларға инновациялық идеялар мен өнімдерді әзірлеуге мүмкіндік береді.

Негізгі ережелер

Заманауи экономикада әлемдік еңбек нарығы демографиялық өзгерістердің, техникалық прогрестің жедел дамуының, адам қызметінің барлық салаларына жаңа ақпараттық технологияларды кеңінен енгізудің, көптеген технологиялық процестерді автоматтандырудың және т.б. салдарынан үлкен өзгерістерге ұшырауда. Осыған орай, әлемнің көптеген мемлекеттері үшін өзін-өзі жұмыспен қамту еңбек нарығының ажырамас элементі ретінде ғана емес, сонымен бірге халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етудің ең қол жетімді тәсілі ретінде де қарастырыла бастады.

Өзін-өзі жұмыспен қамту – осы кезде жұмыстың жақсы жолы болып табылды. Қазіргі ақпараттық қоғамда жұмысбастылықтың бұл түрі көбінде жемісті бір мансапты жасауға мүмкіндік береді. Жақсы өрбіген өндірістік инфрақұрылымы жоқ және де жұмыссыздығы жоғары аймақтарда өзін-өзі жұмыспен қамтудың дамуы, әдетте, әлеуметтік шиеленісті шешуге ықпал етеді [2].

Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, өзін-өзі жұмыспен қамту бір жағынан елде кәсіпкерліктің дамуын ынталандырады және сол арқылы экономикадағы оң өзгерістер болуының негізгі катализаторы болуы мүмкін. Басқа жағынан өзін-өзі жұмыспен қамтушылар экономиканың бейресми секторында жұмыс жасай отырып оның дамуына кері әсер етуі мүмкін, яғни ЖІӨ өсу деңгейінің төмендеуі, салықтық түсімдердің азаюы және т.б. Сондықтан да, авторлар экономика дамуына өзін-өзі жұмыспен қамтудың әсерін бағалауды жөн көрді.

Материалдар мен әдістер

Өзін-өзі жұмыспен қамту мен ЖІӨ арасындағы байланыс негізінен себепті болады, бірақ міндетті емес. Жұмыспен қамтудың көбірек болуы, әдетте, көбірек өндірісті білдіреді, бірақ бұл жұмыспен қамту ештеңе бермейтін мемлекеттік жұмыспен байланысты болған кезде міндетті емес. Болашақта роботтар іс жүзінде бәрін шығарады делік, бірақ барлық адамдар мемлекеттік лауазымдарда жұмыс істейді немесе мүлдем жұмыс істемейді. Сонда ЖІӨ-нің өсуі Үкіметтің жұмыспен қамтылуының өсуіне байланысты болмайды, тек адамдар көп қажет болған жағдайда роботтардың көбірек өнім алу қабілетіне байланысты болады.

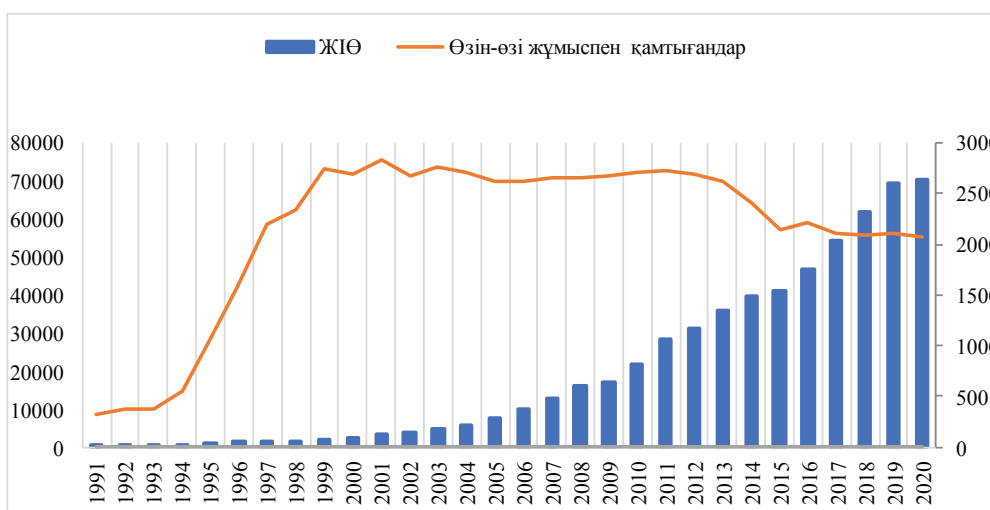
Кестеден көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны 1991–2001 жж. аралығында өсу динамикасын көрсетті. 2002–2012 жж. аралығында, 10 жыл бойы салыстырмалы түрде өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар саны тұрақты болып, аса үлкен өзгерістерге ұшыраған жоқ: 2,6–2,7 млн адамды құрады. 2013 ж. бастап, өзін өзі жұмыспен қамтығандардың саны біртіндеп азаюы байқалады.

Кесте 1 – ҚР Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық саны, мың адам

Жылы	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, мың адам	Жылы	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, мың адам
1991	326,7	2006	2626,9
1992	367,6	2007	2657,6
1993	369	2008	2657,8
1994	552	2009	2664,6
1995	1085,1	2010	2704,8
1996	1600,5	2011	2720,2
1997	2201	2012	2693,4
1998	2344,6	2013	2621
1999	2751,2	2014	2400,4
2000	2696,6	2015	2138,4
2001	2835,5	2016	2210,5
2002	2678,7	2017	2099,2
2003	2755,6	2018	2082,5
2004	2711,9	2019	2099,2
2005	2620,4	2020	2069

Ескертпе – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері (<https://stat.gov.kz/>) деректерінен алынған.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны мен ЖІӨ көлемінің өзгеруін көрнекі түрде көрсету үшін, графиктік түрде бейнелеуге болады.

Сурет 1 – ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны мен ЖІӨ көлемінің өзгеруі

График бойынша, жалпы түрде ЖІӨ көлемі жыл сайын артып отырған уақытта, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны кеміп отырғандығын айтуға болады. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың үлесінде нәтижелі немесе өнімді қызметпен айналысатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың саны артатын болса, бұл ЖІӨ оң бағытта дамуына септігін тигізеді. Жұмыспен қамтылу артады → өндіріс өседі → ЖІӨ өседі. ЖІӨ өзін-өзі жұмыспен қамтудың өсуімен де, онсыз да артуы мүмкін. ЖІӨ жұмыспен қамту саласындағы үлкен шығындардан кейін де өсуі мүмкін. Алайда, жұмыспен қамтудың артуымен ЖІӨ-нің өсу үрдісі байқалады. ЖІӨ жалпы тұтынуды білдіреді, сондықтан тұтыну жоғары болған кезде жұмыспен қамту да жоғары болады. Ал жұмыспен қамтудың жоғары болуы, оның құрылымындағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың санының ұлғаюымен бірге жүруі мүмкін. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың

құрылымында жасырын жұмыспен қамту көп, яғни өнімнің өзіндік құнына іс жүзінде ештеңе қоспайтын адамдар баршылық. Егер олар басқа салаларда болса, оларды макроэкономикалық тұрғыдан тиімді пайдалануға болады.

Қазақстанда 1991–2020 жж. ЖІӨ жыл сайын өсіп отырған кездегі, өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі біркелкі болған жоқ, яғни не бірыңғай өсу немесе бірыңғай кему үрдісін көрсетпеді. Белгілі бір жылдары артып, басқа жылдары төмендеп отырды. Өзін-өзі жұмыспен қамтудағы мұндай тенденцияға қарамастан, ЖІӨ көлемі тұрақты түрде өсіп отырды. Бұл ЖІӨ көлемінің өсуінде өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің жетекші рөлге ие емес екендігінің белгісі десек те болады. Алайда, 2001 ж. Қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың саны максималды деңгейінде болған кезде, ЖІӨ көлемінің өсу темпі басқа кезеңдердегі өсу қарқынымен салыстырғанда жоғары көрсеткіш – 13,5%-ды құрады. Сонымен қатар, 2017 ж. өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны азаю үрдісі байқалған кезеңде, ЖІӨ өсу қарқыны өткен жылмен салыстырғанда 16,1%-ды көрсетті. Осыдан байқайтынымыз, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны артқан кезде ЖІӨ көлемі де өсіп отыр, бірақ өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар саны азайса да, ЖІӨ көлемі артып отыр. Яғни, ЖІӨ көлемі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың санындағы өзгерістерге аса қатты байланысты емес.

Нәтижелер мен талқылаулар

ҚР ЖІӨ көлемі мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны арасындағы байланысты қарастыру үшін 1991–2020 жж. аралығындағы таңдамалық байқау белгілері алынды. Мұндағы:

- ♦ у тәуелді айнымалы, нәтижелік фактор – жалпы ішкі өнім;
- ♦ х тәуелсіз айнымалысы, түсіндіруші фактор – өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны.

Берілген индикаторлар бойынша регрессия моделін тұрғызу, яғни регрессия теңдеуін құруды жүзеге асырамыз. Табыстары күнкөріс деңгейінен төмен тұрған халықтың үлесі (х) мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны (у) арасындағы байланыс сызықты деп алып, кесте құрамыз (2-кесте).

Кесте 2 – ҚР Табыстары күнкөріс деңгейінен төмен тұрған халықтың үлесі (х) мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны (у), мың адам. динамикасы (<https://stat.gov.kz/>)

№	Табыстары күнкөріс деңгейінен төмен тұрған халықтың үлесі	Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны у
1991	326,7	0,085
1992	367,6	1,217
1993	369	29,423
1994	552	423,468
1995	1085,1	1014,19
1996	1600,5	1415,749
1997	2201	1672,142
1998	2344,6	1733,263
1999	2751,2	2016,456
2000	2696,6	2599,901
2001	2835,5	3250,593
2002	2678,7	3776,277
2003	2755,6	4611,915
2004	2711,9	5870,134
2005	2620,4	7590,593
2006	2626,9	10213,73
2007	2657,6	12849,79
2008	2657,8	16052,92
2009	2664,6	17007,65

2010	2704,8	21815,52
2011	2720,2	28243,05
2012	2693,4	31015,19
2013	2621	35999,03
2014	2400,4	39675,83
2015	2138,4	40884,13
2016	2210,5	46971,15
2017	2099,2	54378,86
2018	2082,5	61819,54
2019	2099,2	69532,63
2020	2069	70134,1

Ковариацияны есептеу:

$$\text{cov}(x,y) = \overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y} = 3464808$$

Ковариацияның оң мәні екі айнымалының бір бағытта өзгеретінін көрсетеді (біреуі жоғарылағанда, екіншісі де артады).

Вариацияны x пен y үшін жеке-жеке есептейміз:

$$\begin{aligned} \text{var}(x) &= \overline{x^2} - \bar{x}^2 = 608551,2 \\ \text{var}(y) &= \overline{y^2} - \bar{y}^2 = 4,93 \end{aligned}$$

Регрессия теңдеуін ($y = a + bx$) тұрғызу үшін a және b коэффициенттерін ең кіші квадраттар әдісі бойынша табу қажет.

$$b = \frac{\text{cov}(x,y)}{\text{var}(x)} = 5,694$$

$$a = \bar{y} - b\bar{x} = 7542,186$$

b коэффициентінің интерпретациясы: x түсіндіруші айнымалысы, яғни өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны 1 мың адамға өскен кезде зерттеліп отырған y нәтижелі белгісі, яғни ЖІӨ көлемі 5,694 млрд теңгеге артады.

a параметрінің математикалық интерпретациясы: x түсіндіруші айнымалы нөлге тең, яғни өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны 0-ге тең болған кезде тәуелді y айнымалының мағынасы, яғни ЖІӨ көлемі 7542,186 млрд теңгеге тең болатынын білдіреді.

Теңдеудің параметрлерін анықтағаннан кейін, шамаларды орындарына қойып, жұптық сызықтық регрессия моделін аламыз.

Жұптық сызықтық регрессия моделі: $\hat{y} = 7542,186 + 5,694x$

Графиктік түрде бейнелесек (2-сурет, б. 77).

Графиктің қисығы бойынша, екі көрсеткіштің арасында әлсіз оң байланыс бар екенін байқауға болады. Сондықтан, графикке сүйене отырып, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны артатын болса, алдағы кезеңдерде ЖІӨ көлемі де аз мөлшерде өсуі мүмкін деп болжауға болады.

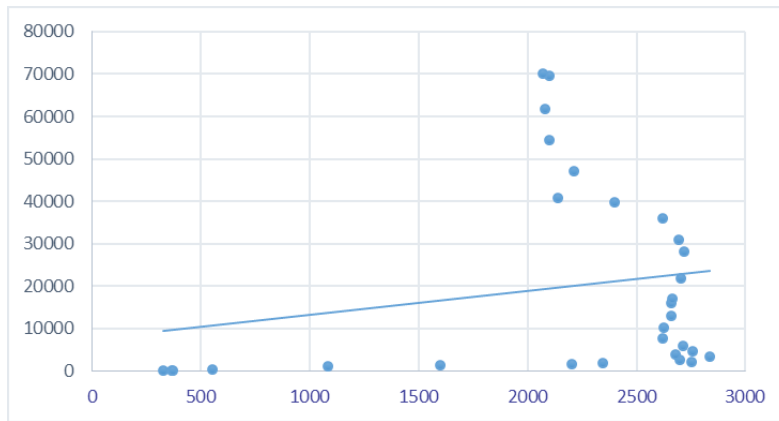
Айнымалылардың өзара әсерін қарастыру үшін икемділік коэффициентін есептейміз:

$$E = b \cdot \frac{\bar{x}}{\bar{y}} = 0,618$$

Икемділік коэффициенті егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны 1%-ға артса, ЖІӨ көлемі 0,618%-ға ұлғаятынын көрсетеді.

Корреляциялық талдау. x пен y айнымалыларының, яғни өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны мен Жалпы Ішкі Өнім арасындағы байланыстың тығыздығын жеке корреляция коэффициентін есептеу арқылы анықтаймыз:

$$r_{xy} = \frac{\text{cov}(x,y)}{\sqrt{\text{var}(x)\text{var}(y)}} = 0,200074$$

Сурет 2 – Жұптық сызықтық регрессия моделі

Корреляция коэффициентінің мәні оң болғандықтан, екі айнымалының арасында оң байланыс бар, алайда тығыздық деңгейі төмен, себебі $r_{xy} < 0,7$. Басқаша айтқанда, корреляция шамасының оң болған кезінде бір көрсеткіштің ұлғаюы басқа айнымалының артуына сәйкес келеді. Бұл тәуелділік оң байланыс деп аталады. Яғни, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар саны артып отырған кезде, ЖІӨ көлемінің өсуі байқалады немесе керісінше. Алайда, көрсеткіштердің арасында тығыздық деңгейі төмен болғандықтан, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың санының ұлғаюы, ЖІӨ көлеміндегі аса бір үлкен өсуге әкелмейді, жалпы ішкі өнім мөлшері өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың санының өсуіне байланысты, аз шамаға артатынын білдіреді.

Қорытынды

Сонымен, неғұрлым көп адам жұмыс істесе, соғұрлым өндірушілер өнімнің жалпы көлеміне қосылады. Жалпы алғанда, адамдар неғұрлым аз жұмыс істесе, өндіріс соғұрлым аз болады, дегенмен автоматтандыру және әсіресе робототехника мұны өзгерте алады. Ал жұмыспен қамтылғандардың үлесіндегі өзін-өзі нәтижелі жұмыспен қамтығандар саны артатын болса, бұл ЖІӨ оң өсуіне алып келеді.

Негізінде Қазақстан Республикасында әлеуметтік мәртебесі жоқ тұлғаларды анықтау мақсатында Халыққа қызмет көрсету орталықтарында мемлекеттік қызметті көрсетер алдында азаматтардың әлеуметтік мәртебесін анықтау жүйесі енгізілген (оның негізгі әдістері: сауалнама толтыру және БЖТ – Бірыңғай жиынтық төлем төлеу, құрамы: 10% – жеке табыс салығы, 20% – ӘСМҚ-ға әлеуметтік салымдар, 30% – БЖЗҚ-ға міндетті төлем, 40% – ММС-ға). Қорытындыда, егер:

- ◆ азамат бейресми жұмыс істесе, оған жұмыс берушімен еңбек шартын жасау қажет;
- ◆ азамат табыс әкелетін кәсіпкерлік немесе басқа қызметпен айналысса, оған салық органдарында тіркелу қажет;
- ◆ азамат жұмыссыз болса, оған Алматы қаласының Халықты жұмыспен қамту орталығында жұмыссыз ретінде тіркелу қажет және оған жұмысқа орналасуға көмек көрсетілетінін еске салғымыз келеді [3].

Қорытындылай келе айтар болсақ, әлеуметтік мақсаттарда Үкіметтің өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың қызметін рәсімдеу жөніндегі шаралары ел экономикасындағы бейресми сектордың үлесін азайтуға бағытталғанын атап өткен жөн. Дамыған елдердің тәжірибесі бойынша өзін-өзі жұмыспен қамту – жұмыссыздықпен күресудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады және біздің билік иелері оны жоюға емес, бұл құбылысты нормативтік-құқықтық базада бекітуге тырысады. Кеңестік заманның көзқарасы басым көптеген адамдар әлі күнге дейін өзін-өзі жұмыспен қамтуды еңбек қызметінің лайықты түрі ретінде көрмесе де, Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында өзін-өзі жұмыспен қамту феномені елдің әлеуметтік-экономикалық өмірінің маңызды факторына айналды. Сонымен қатар өзін-өзі жұмыспен қамту, өз ісімен айналысқысы келетін және икемді жұмыс кестені қалайтын жастар арасында да белгілі бола бастады. Дегенмен, кез-келген еңбектік қызметті заң аясында жүзеге асыру қажет

екенін түсіну керек. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар ресми тіркелуі, салық төлеуі және заңдарды сақтауы тиіс, сондай-ақ мемлекет өз кезегінде оларға лайықты әлеуметтік жағдай жасауы қажет [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байтенизов Д.Т., Дубина И.Н., Азатбек Т.А., Кэмпбелл Д.Ф.Дж., Караяннис Э.Г. Экономические функции самозанятости // Экономика. Профессия. Бизнес. Научный рецензируемый журнал. – 2018. – № 3. URL: https://dekanat.unecon.ru/DOCS/stud_files/505185/%D0%AD%D0%9F%D0%91_3.pdf (дата обращения: 17.08.2021).
- 2 Тово Марио. Самозанятость населения в Италии // Человек и труд. – № 2. – 2003. – С. 74–77.
- 3 Анықтاما: Алматы қаласының Халықты жұмыспен қамту орталығы, мекенжайы: Назарбаев даңғылы, 50, Жібек Жолы даңғ. қиылысы, тел.: 341-04-60.
- 4 Рахматуллаева Д.Ж. Анализ тенденций развития самозанятости в Казахстане за 1991–2018 годы // Креативная экономика: новые шансы для развития: Монография / А.С. Жупарова, А.Е. Калиева, А.А. Нусюпаева [и др.]. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 140 с. – С. 112–127.

REFERENCES

- 1 Baitenizov D.T., Dubina I.N., Azatbek T.A., Kempbell D.F.J., Karaiannis E.G. (2018) Ekonomicheskie funktsii samozanätosti // Ekonomika. Professia. Biznes. Nauchnyi resenziruemyi jurnal. No. 3. URL: https://dekanat.unecon.ru/DOCS/stud_files/505185/%D0%AD%D0%9F%D0%91_3.pdf (data obraşenia: 17.08.2021).
- 2 Tovo Mario. (2003) Samozanätost naselenia v İtalii // Chelovek i trud. No. 2, pp. 74–77.
- 3 Anyqtama: Almaty qalasyñ Halyqty jümyspen qamtu ortalyğy, mekenjaiy: Nazarbaev dañğyly, 50, Jıbek Joly dañğ. qiylysy, tel.: 341-04-60.
- 4 Rahmatullaeva D.J. (2020) Analiz tendensi razvitia samozanätosti v Kazahstane za 1991–2018 gody // Kreativnaia ekonomika: novye şansy dlä razvitia: Monografia / A.S. Juparova, A.E. Kalieva, A.A. Nusüpaeva [i dr.]. – Almaty: Qazaq universiteti, 140 p. P. 112–127.

Г.К. ИЛЯШОВА,*¹

докторант, ст. преподаватель.

*e-mail: July.gk1977@gmail.com

С.Қ. ҚОНДЫБАЕВА,¹

PhD.

e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

З.Т. САТПАЕВА,²

PhD.

e-mail: szt_kz@mail.ru

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Институт экономики Комитета науки Министерства образования РК

КОРРЕЛЯЦИОННАЯ СВЯЗЬ МЕЖДУ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ И САМОЗАНЯТОСТЬЮ НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Цель статьи – определить место самозанятости в развитии экономики Казахстана и проанализировать ее взаимосвязь. В специфике развития рыночной экономики Казахстана развитие рынка труда всегда находится в центре внимания. От динамичности и состояния рынка труда напрямую зависит и функционирование национальной экономики. Проблема безработицы на рынке труда является одним из важнейших показателей развития экономики. Известно, что рост уровня безработицы негативно сказывается на развитии экономики, соответственно, в государстве повышается экономическая и социальная нагрузка. Одним из путей выхода из этой проблемы можно назвать вовлечение безработных в экономическую деятельность путем самозанятости и создания индивидуальных рабочих мест. Эта практика позволяет ликвидировать социальные последствия роста уровня безработицы для многих стран в циклическом развитии экономики, открыв для них собствен-

ные предприятия без наемных работников. Информационной базой статистического анализа в статье в основном являются данные Национального бюро статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Для определения корреляционной связи между samozanyatost'yu naseleniya i razvitiem ekonomiki v Kazakhstane byl poluchen osnovnoy ekonomicheskiy pokazatel' – dinamika rosta VBP.

Ключевые слова: ВВП, экономическое развитие, инновации, samozanyatost', korrelyatsiya, analiz, ryнок.

G.K. ILASHOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: July.gk1977@gmail.com

S.K. KONDYBAYEVA,¹

PhD.

e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

Z.T. SATPAYEVA,²

PhD.

e-mail: szt_kz@mail.ru

¹al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Institute of Economics of the Committee
of Science of the Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan

THE CORRELATION BETWEEN ECONOMIC DEVELOPMENT AND SELF-EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of the article is to determine the place of self-employment in the development of the economy of Kazakhstan and analyze its relationship. In the specifics of the development of the market economy of Kazakhstan, the development of the labor market is always in the spotlight. The functioning of the national economy directly depends on the dynamism and state of this labor market. The problem of unemployment in the labor market is one of the most important indicators of economic development. It is known that an increase in the unemployment rate has a negative effect on the development of the economy, accordingly, the economic and social burden in the state increases. One of ways out of this problem is to involve the unemployed in economic activity through self-employment and the creation of individual jobs. This practice makes it possible to eliminate the social consequences of the rise in unemployment for many countries in the cyclical development of the economy by opening their own enterprises without hired workers. The information base of statistical analysis in the article is mainly the data of the National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. To determine the correlation between self-employment and economic development in Kazakhstan, the main economic indicator - the dynamics of GDP growth was obtained.

Key words: GDP, economic development, innovation, self-employment, correlation, analysis, market.

МРНТИ 06.73.15
УДК 336.221.4

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-208-215>

А.Е. ЖАМИЕВА,^{1*}

докторант.

*e-mail: zhami2805@mail.ru.

Г.А. НАСЫРОВА,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: gnessyrova@yandex.ru

Д.М. МАЖИТОВ,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: mazhitov_d@enu.kz

М.С. МАРАМЫГИН,²

д.э.н., профессор.

e-mail: maram_m_s@mail.ru

¹Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

²Уральский государственный экономический
университет, Россия, г. Екатеринбург

НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Цель статьи – рассмотреть состояние налоговой системы в условиях нестабильной экономики. Исходным условием является отсутствие единых методологических и методических подходов к формированию и организации налоговой системы. Настоящее исследование базируется на теоретических положениях институциональной теории, системном и синергетическом подходах. В качестве основных методов исследования применялись анализ и синтез, методы индукции и дедукции, метод проектирования гипотез. В статье рассмотрены динамика и структура налоговых отчислений при традиционном подходе к налоговому регулированию. Вопрос определения роли прямых и косвенных налогов несомненно является важным для комплексного анализа системы налогообложения, поскольку дифференцировано влияние каждого из них на экономику. Исследованы направления модернизации системы регулирования налогообложения, воздействие механизмов, методов и инструментов налогового регулирования на различные сегменты национальной экономики, в первую очередь на отрасли, обеспечивающие экономический рост. Отсутствие четкой структуризации элементов налоговых поступлений становится серьезным препятствием для получения адекватной оценки влияния налоговой политики на разные стороны социально-экономического развития страны. Государственная налоговая политика должна быть направлена на сбалансирование бюджета, повышение качества его выполнения, соблюдение сроков бюджетного процесса и как результат – на обеспечение социально-экономического роста. Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в обосновании необходимости адаптации налоговой системы с целью обеспечения устойчивого роста национальной экономики.

Ключевые слова: налоги, налоговое регулирование, кризис, налоговая система, налогообложение, госбюджет, мониторинг, цифровизация.

Введение

Пандемия коронавируса и принятые ограничительные меры государства привели к нестабильности налогового законодательства, недопоступлению доходов в бюджеты разных уровней. В условиях неблагоприятной экономической конъюнктуры особенную актуальность приобретает задача формирования гибкой налоговой политики, оптимально сочетающей интересы государства и налогоплательщиков.

Основные положения

Анализ налоговых поступлений в государственный бюджет за 2016–2020 гг. проявил негативную тенденцию увеличения доли НДС, повлекшего соответствующее снижение корпоративного налога. Это свидетельствует об усилении налогового давления на потребителей. Такая ситуация особенно ярко проявилась в условиях пандемического кризиса. С целью преодоления сложившейся диспропорции необходимы радикальные регуляторные меры в налоговой политике [1].

Материалы и методы

Настоящее исследование базируется на отдельных теоретических положениях институциональной теории с применением системного, наглядного и синергетического методов, а также метода структурного анализа.

Результаты

В современных условиях для эффективного функционирования налоговой системы Казахстана возникает острая необходимость ее модернизации, обеспечивающей наиболее эффективное исполнение законодательных требований. Именно с этой целью в рамках реализации Национального плана «100 конкретных шагов для реализации пяти институциональных реформ» был разработан и принят новый Налоговый кодекс, с 2018 г. вступивший в силу.

По своей природе налоговая система является результатом процесса становления и развития налоговых отношений, поэтому и определяется многими специфическими факторами. Ее современное состояние обусловлено определенным этапом, которого общество достигло в своем развитии. Действующее законодательство, к сожалению, не дает точного определения налоговой системы, что довольно часто влечет за собой сложности не только в теоретических исследованиях, но и в практической деятельности.

Несмотря на значительное количество научных исследований по проблемам налоговых отношений, действующая нормативная правовая база и правоприменительная практика в налоговой сфере нуждаются в дальнейшей гармонизации и развитии [2]. В зависимости от приоритетов стратегии развития страны, современного состояния национальной и мировой экономики, внешнеэкономической конъюнктуры и других факторов структура налоговых поступлений претерпевает существенные изменения. В течение исследуемого периода в общей сумме доходов государственного бюджета налоговые поступления занимают лидирующее место. Прирост доходов в 2016 г. был обеспечен относительным улучшением макроэкономической ситуации и, соответственно, показателей, ее иллюстрирующих. Рост доходов государственного бюджета в 2017 г. был стимулирован ростом доходности средств Национального фонда Казахстана, а не налоговыми поступлениями [3]. Рост налоговых поступлений в 2019 г. был во многом обеспечен ростом ВВП на 4.5% и сохраняющейся производственной активностью предприятий. Падение нефтяных цен более чем на 10% в 2019 г. сопровождалось снижением нефтяных доходов на 6%, однако было частично нивелировано обесценением национальной валюты. Сокращение в 2020 г. доли налоговых поступлений до 59% обусловлено ростом удельного веса трансфертов и неналоговых поступлений за счет возросших дивидендных выплат национальных компаний и поступлений от приватизации государственного имущества (таблица 1, стр. 210).

Анализ приведенных данных таблицы свидетельствует, что доля налогов в государственном бюджете составляла 59–73%, при этом минимальный уровень соответствует 2020 г. (пандемический кризис). Структура налоговых поступлений демонстрирует значительную роль корпоративного подоходного налога и НДС при формировании доходной части государственного бюджета, данные налоги обеспечивают более 53.5% поступлений в бюджет (рисунок 1, стр. 210).

Таблица 1 – Динамика налоговых поступлений в государственный бюджет Республики Казахстан за 2016–2020 гг., млн тенге

Наименование	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Темп роста доходов государственного бюджета, %	121.9	124.3	93.4	118.0	113.8
Темп роста налоговых поступлений, %	123.3	113.1	115.8	116.8	92.9
Удельный вес налоговых поступлений в общей сумме доходов государственного бюджета, %	64.7	58.9	73.0	72.2	59.0
Примечание – Составлено по данным [10].					

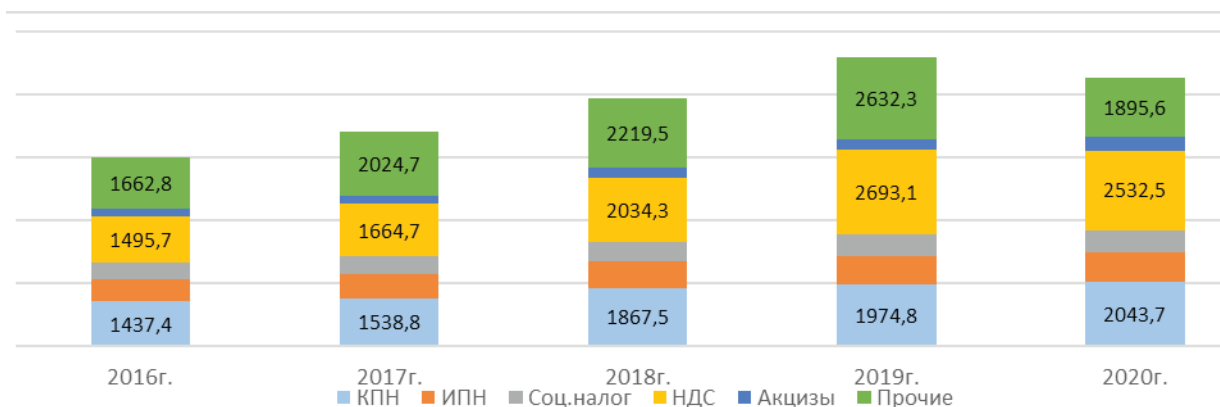

Рисунок 1 – Динамика налоговых поступлений в государственный бюджет за 2016-2020 гг., млрд тенге

Примечание – Составлено по данным [10].

Динамика структуры косвенных налогов за 2016-2020 гг. иллюстрирует преобладающее место НДС и его возрастание в течение последних лет, что свидетельствует об увеличении социального давления на доходы потребителей. В течение анализируемого периода наибольшие изменения в структуре налоговых поступлений прослеживаются в 2018 г. Во многом это можно объяснить нестабильными условиями на мировых финансовых рынках, связанными со снижением цен на нефть и, соответственно, изменением общей макроэкономической картины. Кризис и ухудшение финансового положения не могут вызвать полный отказ от потребления у экономических субъектов, что, собственно, поддерживает уровень НДС как одного из наиболее весомых источников доходов государственного бюджета [4]. Доля этого «налога» в 2018 г. продолжила рост, возможно еще и под давлением роста потребительских цен.

В 2020 г. прослеживается тенденция к оптимизации структуры налоговых поступлений сводного бюджета. Так, доля индивидуального подоходного налога в общем объеме налоговых поступлений выросла до 10.9% против 9.5% в 2019 г., также выросла доля корпоративного подоходного налога, составившего 23.9% (2019 г. – 21,4%), обусловленная ростом деловой активности 2016–2019 гг. соответственно, а также увеличением доходов от реализации продукции. В анализируемый период произошел рост практически по всем основным видам налогов в абсолютном выражении. Влияние оказали такие факторы, как рост ВВП, инфляционное давление, усиление контрольной деятельности налоговых органов. По итогам 2020 г. наблюдается снижение поступлений по НДС, вызванное введением ограничительных мер правительством [5].

Оптимизация соотношения прямых и косвенных налогов может обеспечить эффективность налоговой политики. За счет управления этим соотношением государство способно осуществлять регуляторное воздействие на национальную экономическую систему. В Казахстане порядка 70% всех налоговых поступлений в бюджет приходится на предпринимательскую деятельность, что ложится серьезным бременем на бизнес. Но при существующем этапе экономи-

ческого развития и уровне доходов населения смещение приоритетов не представляется возможным. Покупательная способность граждан остается низкой. Динамика, характеризующая структуры налоговых поступлений в РК в зависимости от налоговой природы взыскания, представлена в таблице 2.

Таблица 2 – Динамика структуры налоговых поступлений в Казахстане за 2016–2020 гг.

Наименование	Удельный вес, в %				
	2016	2017	2018	2019	2020
Налоговые поступления, в том числе:	100	100	100	100	100
Прямые налоги	72.8	72.5	70.3	67.1	65.4
Косвенные налоги	28.2	28.5	29.7	32.9	34.6
Примечание – Составлено по данным [10].					

Анализ данной таблицы свидетельствует, что в Казахстане преимущество отдается прямым налогам как основному источнику налоговых поступлений в бюджет. Такой вариант налоговой политики правительства можно объяснить не фискальной, а ее регуляторной направленностью в целях обеспечения экономического роста. Таким образом, проведенный анализ показал прямую зависимость динамики и структуры налоговых поступлений в государственный бюджет от текущего состояния макроэкономической конъюнктуры. Систематизация факторов, оказывающих влияние на состояние налоговых доходов государственного бюджета, представлена в таблице 3.

Таблица 3 – Факторы, определяющие объем и структуру госбюджета, включая налоговые поступления

Показатели Факторы	Доходы госбюджета	Налоговые поступления	Доля налогов в госбюджете
Позитивные	Рост мировой экономики и международной торговли Улучшение макроэкономической ситуации и рост ВВП Введение новых налогов и сборов Ужесточение мер администрирования и контроля Рост дивидендных выплат национальных компаний		
	Рост поступлений от приватизации государственного имущества		
Двойное воздействие	Увеличение производственной активности		
	Рост уровня конкуренции в экономике Замедление деловой активности предпринимательского сектора Курс национальной валюты и уровень ставки рефинансирования Увеличение налоговых ставок и сокращение налоговых льгот Управленческие решения		
	Изменения в нормативно-правовой базе Цены на сырьевые товары		Сокращение трансфертов из Нац.фонда
Негативные	Экономический кризис		
	Неэффективность финансовой системы и налоговой политики		
	Инфляционное давление Рост доходности Нац.фонда ЧС природного и техногенного характера Зависимость от логистических сетей других стран		Увеличение теневого сектора экономики

Примечание – Составлено авторами.

Обсуждение

Таким образом, несмотря на существенные сдвиги, вопрос о реформировании системы налогообложения абсолютно правомерен. Во всем мире укрепление доходной базы государства достигается путем налоговых реформ, широкомасштабных или частичных, за счет оптимизации количества и ставок налогов, изменения налоговой базы, изменения соотношения разных видов налогов, манипуляций с прогрессивным и пропорциональным обложением. Совершенствование институционально-правового обеспечения отечественной системы налогообложения необходимо синхронизировать с повышением фискальной эффективности налоговых поступлений посредством расширения налоговой базы и усиления налоговой дисциплины [6].

В этом смысле институт налогового администрирования призван обеспечить корректность и точность налоговых расчетов и платежей. Исторически сложилось так, что система налогового администрирования полагается в первую очередь на индивидуальные или корпоративные налоговые декларации для борьбы с экономическими преступлениями и обеспечения полноты поступлений государственного бюджета [7]. В эпоху цифровых технологий и социальных сетей объем генерируемой информации увеличивается в геометрической прогрессии. Большие данные становятся стратегическим активом. Они представляют собой большой объем неструктурированных данных из разных источников и в разных форматах. Эти данные можно использовать как государственным органам, так и предприятиям для создания продуктов, идеально подходящих потребителям. Неосмотрительно не учитывать самостоятельного значения и влияния внутренней структуры налоговой системы на решение стратегических проблем развития. К сожалению, пока системность не имеет адекватного отражения в отечественной практике формирования налоговых отношений и налоговой политики [8]. Внедрение и более активное применение в системе налогового администрирования Республики Казахстан технологии BigData поможет бороться с уклонением от уплаты налогов и мошенничеством, а также облегчит жизнь налогоплательщиков (рисунок 2).

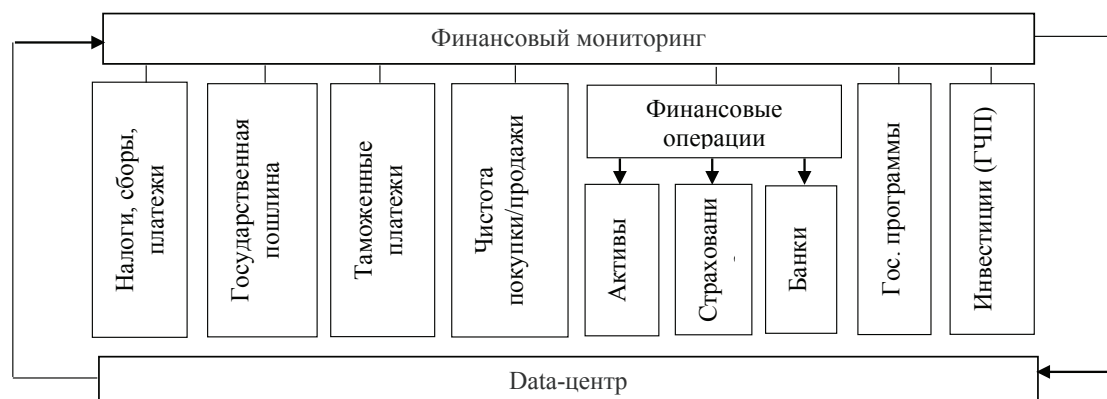

Рисунок 2 – Финансовый мониторинг технологией BigData

Примечание – Составлено авторами.

Big Data подразумевает повторное использование уже имеющихся данных, поэтому такой способ получения информации можно считать относительно недорогим. Проблема заключается в том, что интересы государства и плательщиков динамичны и зависят от множества факторов, поэтому оптимальные для определенных условий и в конкретный момент времени параметры налоговой системы перестают обеспечивать баланс интересов со сменой приоритетов государственной политики [9]. Необходима оптимальная налоговая система, которая будет направлена не только на увеличение сумм налоговых поступлений, но и на их рациональное распределение среди уровней бюджетной системы, поскольку действующая государственная налоговая система недостаточно активна, фискально ориентирована и недооценивает региональный и производственный факторы развития казахстанской экономики.

Заклучение

Налоговая система, как результат процесса становления и развития налоговых отношений, определяется многими специфическими факторами. Проведенный анализ показал прямую зависимость динамики и структуры налоговых поступлений в государственный бюджет от текущего состояния макроэкономической конъюнктуры. Основными проблемами и негативными аспектами, присущими налоговой системе Казахстана на современном этапе, выступают высокая зависимость от нефтяного сектора; высокая комбинированная ставка налога на трудовые ресурсы, высокая «тенизация» экономики, что приводит к сокращению поступлений налогов. Для решения данных проблем необходимо увеличить налоговые доходы без учета нефти; изменить аспекты режима ИПН, не связанные со ставкой, более активно внедрять в системе налогового администрирования технологии BigData для борьбы с уклонением от уплаты налогов и мошенничеством. Реализация предложенных мероприятий будет способствовать модернизации налоговой системы, что позволит нивелировать негативные последствия экономической нестабильности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Lagravinese R., Liberati P., Sacchi A. Tax buoyancy in OECD countries: new empirical evidence // *Journal of Macroeconomics*, 2020, no. 63, pp. 103–189.
- 2 Обзор налоговых систем государств–членов Евразийского экономического союза. Под ред. Мамбеталиева Н.Т. – Москва, 2019. – 194 с.
- 3 Kozyrin A.N. Forms of Systematization of Tax Legislation. *Право. Журнал Высшей школы экономики*, 2017, №4. doi: 10.17323/2072-8166.2017.4.73.82
- 4 Seilkhanov A. Kazakhstan in WTO: what changes have taken place in 4 years. URL: <https://strategy2050.kz/en/news/53723/>
- 5 Pandey A. Coronavirus shock vs. global financial crisis – the worse economic disaster? URL: <https://www.dw.com/en/coronavirus-shock-vs-global-financial-crisis-the-worse-economic-disaster/a-52802211>
- 6 Gersonskaya I. Role and significance of state regulation at the present stage of economic development // *The scientific heritage*, 2020, no. 45, pp. 32-35.
- 7 Manhire J.T. What does voluntary tax compliance mean? A Government perspective. URL: <https://www.pennlawreview.com/2015/10/05/what-does-voluntary-tax-compliance-mean-a-government-perspective/>
- 8 Abrantes P.C., Ferraz F. Big data applied to tax evasion detection: a systematic review // *International Conference on Computational Science and Computational Intelligence (CSCI)*, 2016, pp. 435-440. doi:10.1109/CSCI.2016.0089
- 9 Максимов А.В. Анализ BigData как разновидность информационно-аналитических технологий // *Сборник студенческих работ. Аналитические технологии в социальной сфере: теория и практика*. – 2019. – С. 123–125.
- 10 Статистические бюллетени Министерства Финансов РК. URL: <http://www.minfin.gov.kz>

REFERENCES

- 1 Lagravinese R., Liberati P., Sacchi A. Tax buoyancy in OECD countries: new empirical evidence // *Journal of Macroeconomics*, 2020, no. 63, pp. 103–189.
- 2 *Obzor nalogovyh sistem gosudarstv–chlenov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza*. Pod red. Mambetalieva N.T. Moskva, 2019, 194 p.
- 3 Kozyrin A.N. Forms of Systematization of Tax Legislation. *Pravo. Zhurnal Vyshej shkoly jekonomiki*, 2017, №4. doi: 10.17323/2072-8166.2017.4.73.82
- 4 Seilkhanov A. Kazakhstan in WTO: what changes have taken place in 4 years. URL: <https://strategy2050.kz/en/news/53723/>
- 5 Pandey A. Coronavirus shock vs. global financial crisis – the worse economic disaster? URL: <https://www.dw.com/en/coronavirus-shock-vs-global-financial-crisis-the-worse-economic-disaster/a-52802211>

6 Gersonskaya I. Role and significance of state regulation at the present stage of economic development // The scientific heritage, 2020, no. 45, pp. 32-35.

7 Manhire J.T. What does voluntary tax compliance mean? A Government perspective. URL: <https://www.pennlawreview.com/2015/10/05/what-does-voluntary-tax-compliance-mean-a-government-perspective/>

8 Abrantes P.C., Ferraz F. Big data applied to tax evasion detection: a systematic review // International Conference on Computational Science and Computational Intelligence (CSCI), 2016, pp 435-440. doi:10.1109/CSCI.2016.0089

9 Maksimov A.V. (2019) Analiz BigData kak raznovidnost' informacionno-analiticheskikh tehnologij // Sbornik studencheskikh rabot. Anali ticheskie tehnologii v social'noj sfere: teoriya i praktika, pp. 123–125.

10 Statisticheskie bjulleteni Ministerstva Finansov RK. URL: <http://www.minfin.gov.kz>

А.Е. ЖАМИЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: zhami2805@mail.ru.

Г.А. НАСЫРОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: gnessyrova@yandex.ru

Д.М. МАЖИТОВ,¹

э.ғ.к., профессор.

e-mail: mazhitov_d@enu.kz

М.С. МАРАМЫГИН,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: maram_m_s@mail.ru

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Орал мемлекеттік экономикалық университеті
Ресей, Екатеринбург қ.

ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – тұрақсыз экономикадағы салық жүйесінің жағдайын зерттеу. Бастапқы шарт – салық жүйесін қалыптастыру мен ұйымдастыруда бірыңғай әдістемелік және әдістемелік тәсілдердің болмауы. Бұл зерттеу институционалдық теорияның теориялық ережелеріне, жүйелік және синергетикалық тәсілдерге негізделген. Негізгі зерттеу әдістері: талдау мен синтез, индукция мен дедукция әдістері, гипотезаларды құрастыру әдісі болды. Мақалада салықтық реттеудің дәстүрлі тәсіліндегі салық шегерімдерінің динамикасы мен құрылымы зерттелген. Тікелей және жанама салықтардың рөлін анықтау мәселесі, сөзсіз, салық салу жүйесін кешенді талдау үшін маңызды, өйткені олардың әрқайсысының экономикаға әсері сараланған. Салықтық реттеу жүйесін жаңғырту бағыттары, салықтық реттеу механизмдерінің, әдістері мен құралдарының ұлттық экономиканың әр түрлі сегменттеріне, бірінші кезекте экономикалық өсуді қамтамасыз ететін салаларға әсері зерттелді. Салық түсімдерінің элементтерінің нақты құрылымының болмауы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының әр түрлі аспектілеріне салық саясатының әсеріне барабар баға алуға елеулі кедергі болады. Мемлекеттік салық саясаты бюджетті теңдестіруге, оның орындалу сапасын жақсартуға, бюджеттік процестің мерзімін сақтауға және нәтижесінде әлеуметтік-экономикалық өсуді қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы – ұлттық экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз ету үшін салық жүйесін бейімдеу қажеттілігін негіздеу болып табылады.

Тірек сөздер: салықтар, салықтық реттеу, дағдарыс, салық жүйесі, салық салу, мемлекеттік бюджет, мониторинг, цифрландыру.

A.E. ZHAMIYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: zhami2805@mail.ru.

G.A. NASSYROVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: gnassyrova@yandex.ru

D.M. MAZHITOV,¹

c.e.s., professor.

e-mail: mazhitov_d@enu.kz

M.S. MARAMYGIN,²

d.e.s., professor.

e-mail: maram_m_s@mail.ru

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Nur-Sultan

²Ural State University of Economics,
Russia, Yekaterinburg

TAX SYSTEM IN AN UNSTABLE ECONOMY

Abstract

The purpose of the article is to examine the state of the tax system in an unstable economy. The initial condition is the lack of uniform methodological and methodological approaches to the formation and organization of the tax system. This study is based on the theoretical provisions of the institutional theory, systemic and synergistic approaches. The main research methods used were analysis and synthesis, methods of induction and deduction, the method of designing hypotheses. The article examines the dynamics and structure of tax payments in the traditional approach to tax regulation. The question of determining the role of direct and indirect taxes is undoubtedly important for a comprehensive analysis of the taxation system since the influence of each of them on the economy is differentiated. The directions of modernization of the system of taxation regulation, the impact of mechanisms, methods, and instruments of tax regulation on various segments of the national economy, primarily on industries that ensure economic growth, have been investigated. The lack of a clear structuring of the elements of tax revenues becomes a serious obstacle to obtaining an adequate assessment of the impact of tax policy on various aspects of the country's socio-economic development. The state tax policy should be aimed at balancing the budget, improving the quality of its implementation, adhering to the timing of the budgetary process and, as a result, ensuring socio-economic growth. The theoretical and practical significance of the study is to substantiate the need to adapt the tax system to ensure sustainable growth of the national economy.

Key words: taxes, tax regulation, crisis, tax system, taxation, state budget, monitoring, digitalization.

**ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY**

FTAXP 82.13.31
ӘОЖ 354

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-216-223>

Ш.К. СУЛЕЙМЕНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: sh.suleimenova@apa.kz

¹Қазақстан Республикасы Президенті
жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

**ЖОҒАРЫ БІЛІМ САПАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕЛЕРІ
(АҚШ, ҰЛЫБРИТАНИЯ, НОРВЕГИЯ ЖӘНЕ ФИНЛЯНДИЯ МЫСАЛЫНДА)**

Андатпа

Қазақстан қазіргі кезеңде өсіп келе жатқан жаһанданудан туындаған жаңа әлеуметтік-саяси, экономикалық және халықаралық жағдайларда тұр. Бұл, бір жағынан, Қазақстанның білім беру жүйесінің дамуына әлемдік білім беру үрдістерінің елеулі әсерін негіздейді, екінші жағынан, ұлттық экономиканың нарықтық сипаты білімнің, білім беру қызметтерінің, атап айтқанда, білімді капиталдандыру арқылы ел экономикасы мен оның дамуына әсерінің сөзсіздігін айқындайды. Қазіргі уақытта қазақстандық жоғары оқу орындары әлемдік және отандық экономикада қалыптасқан үрдістерге сәйкес дамуда, олардың арасында жаһандану ерекше орын алады. Қазіргі заманғы қазақстандық жоғары білім беру үшін әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануға ұмтылу тән. Бұл мақаланың мақсаты – кейбір Еуропа елдері мен АҚШ мысалында жоғары білім сапасын басқарудағы халықаралық тәжірибені зерттеу. Әлемдік білім беру кеңістігіндегі жоғары білім сапасын басқарудың заманауи екі моделі сипатталып, Қазақстандағы жоғары білім сапасын бағалау моделі айқындалды. Мемлекеттік бақылау және жоғары білім сапасын бағалау саласындағы қазақстандық заңнамаға талдау жүргізілді. Қарастырылып отырған шет мемлекеттердің үлгісі бойынша, қазақстандық жоғары білім беру жүйесі үшін жоғары білім сапасын бағалаудың ең жақсы тәсілдері анықталды. Мақаланы жазу үшін құқықтық актілер мен құжаттарды талдау, кейс-стади, дедукция және жалпылау сияқты зерттеу әдістері пайдаланылды.

Тірек сөздер: мемлекеттік басқару, жоғары білім, сапаны басқару, бағалау, аккредиттеу, әлемдік білім беру кеңістігі, талдау.

Кіріспе

Көптеген елдерде білім беру сапасын арттыру, азаматтардың зияткерлік әлеуетін сақтау және экономиканың тұрақты өсуін сақтау негізгі стратегиялық міндет болып табылады. Қазақстан Республикасының 2025 ж. дейінгі жалпыұлттық дамуының басым бағыттарының бірі – ел дамуының жаңа бағытын іске асыру үшін адами капиталды дамыту болып айқындалған. Бұл үшін стратегиялық бағыт мемлекеттік реттеуден бастап, академиялық еркіндік пен адалдық, жоғары оқу орындарының білім сапасы үшін жауапкершілігі қағидаттарына негізделген, өзін-өзі реттейтін ортаны дамытуға қарай басталған трансформацияны жалғастыруға шоғырландырылатын болады [1].

Негізгі ережелері

2018 ж. бастап мемлекет жоғары оқу орындары үшін академиялық автономияны және басқарушылық дербестікті ұлғайтуды қамтамасыз етті. Қазақстандық жоғары оқу орындары үшін

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына олардың құзыреттерін айқындайтын жаңа бап енгізілді, бұл нормативтік-құқықтық актілер санының, орталықтандырылған нормалар мен шектеулердің азаюына, мемлекеттік тікелей басқарудан орталықсыздандырылған басқаруға көшуге әсер етті.

Мұндай жағдайларда мемлекет үшін жоғары білім беру сапасын арттыру және сақтау маңызды мәселе, бұл жоғары оқу орындарының мемлекет пен қоғам алдындағы ашықтығын, айқындығы мен есептілігін талап етеді. Бұл келесі факторларға да байланысты:

а) кадрларды даярлау және жоғары оқу орындарын дамыту үшін мемлекеттік бюджетті ұлғайту, бұл басқа әлеуметтік салалармен салыстырғанда жоғары білімнің артықшылықтарын көрсетеді;

ә) жаһандану және әлемдік білім беру кеңістігіне ену жағдайында кадрлар даярлау сапасына назардың күшеюі;

б) сандық ресурстардың, әлеуметтік желілердің дамуына байланысты қазіргі қоғамның көптеген салаларында «ашықтықтың» артуы, бұл университеттен тыс оның қызметі туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Осылайша, бұл үрдістер уәкілетті мемлекеттік орган тарапынан мемлекеттік басқару үшін де, сондай-ақ жалпы сапа мәдениетін қалыптастыру мақсатында жоғары оқу орындары үшін де жоғары білім сапасын мониторингтеу және бағалау нысандары мен құралдарының өзгеруіне әсер етеді.

Материалдар мен әдістер

Осы мақаладағы негізгі зерттеу әдістері жүйелік талдау, алынған ақпаратты синтездеу және тұжырымдау әдісі болды. Атап айтқанда, заңнамалық база қарастырылды, оның ішінде жоғары білім берудің сапасын бақылау мен бағалауға қатысты құқықтық актілер және жалпыға қол жетімді ресми құжаттардан алынған эмпирикалық мәліметтер талданды. Сондай-ақ, жоғары білім берудің сапасын қамтамасыз ету бойынша шетелдік тәжірибені көрсететін нақты кейстер қарастырылды, дедукция, жалпылау сияқты жалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер

Білім беру кеңістігінде жоғары білім беру сапасының кепілдіктері оның сапасының деңгейін көрсететін көрсеткіштер жүйесі (білім беру ортасы, білім беру бағдарламаларының мазмұны, түлектерді жұмысқа орналастыру, профессорлық-оқытушылық құрам) ретінде түсініледі. Кепілдіктерді қамтамасыз ету дәрежесін анықтау үшін жоғары білім сапасын бағалау қажет.

Қазіргі кезеңде әлемдік тәжірибеде жоғары білім сапасының деңгейін анықтау және өлшеу үшін сапаны бағалаудың әртүрлі жүйелері қалыптасып, қолданылып жүр, олар көптеген зерттеулерде шартты түрде екі түрге бөлінеді:

Бірінші түрі – білім беру министрліктері немесе мамандандырылған мемлекеттік органдар тарапынан орталықтандырылған басқару басым болатын жоғары білім беру сапасын сыртқы бағалау. Бағалаудың бұл түріне көптеген еуропалық және посткеңестік елдерде қолданылатын мемлекеттік бақылау, лицензиялау, мемлекеттік аккредиттеу жатады.

Екінші түрі – жоғары білім сапасын ішкі бағалау. Мұнда университеттің өзін-өзі бағалау процесі басым болады. Жоғары оқу орны өзінің ішкі процестерін бағалайды және ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапа деңгейін анықтайды. Бағалаудың бұл түрі жоғары білімді орталықтандырылған мемлекеттік басқару жоқ елдерде жиі кездеседі (АҚШ және оның тәжірибесін алған елдер) [2, 3].

Бүгінгі таңда Қазақстанда бірінші типтегі жоғары білім беру сапасын бағалау моделі қолданылады. Жоғары білім сапасын бағалаудың отандық жүйесі лицензиялау, мемлекеттік бақылау және аккредиттеу рәсімдерінен тұрады.

Бұл ретте, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес, білім беру жүйесіндегі мемлекеттік бақылау жоспардан тыс тексеру, бақылау субъектісіне (объектісіне) бару арқылы профилактикалық бақылау және бақылау субъектісіне (объектісіне) бармай профилактикалық бақылау деген нысандарда жүзеге асырылады [4, 59 бап].

Профилактикалық бақылауды тағайындау үшін уәкілетті мемлекеттік орган бақылау субъектісінің тікелей қызметіне байланысты сандық және сапалық көрсеткіштер жиынтығынан тұратын тәуекелдерді бағалау жүйесі деп аталатын іс-шаралар кешенін жүргізеді [5].

Қазақстан Республикасының «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Заңына сәйкес жоғары білім беру саласында білім беру қызметін іске асыру лицензиялауға жатады, ол заңды тұлғаның білім беру қызметіне қойылатын біліктілік талаптарында бекітілген ең төменгі сандық және сапалық нормативтер мен көрсеткіштерге сәйкестігін айқындауға бағытталған [6]. 2018 ж. жоғары оқу орындары автономиясының кеңеюімен жоғары білім беру саласындағы лицензиялау кадрларды даярлау бағыттары бойынша жүргізіледі. Бұл өзгеріс жоғары оқу орындарына кадрларды даярлаудың неғұрлым кең бағыты бойынша лицензия алуға мүмкіндік берді, оның шеңберінде олар түрлі білім беру бағдарламаларын ұсына алады.

Қазақстандық жоғары білім беру жүйесінің Болон процесіне қосылуымен 2010 ж. сапаны қамтамасыз ету құралдарының бірі ретінде тәуелсіз аккредиттеу, оның ішінде институционалдық (білім беру ұйымының сапасын бағалау процесі) және мамандандырылған (жекелеген білім беру бағдарламаларының сапасын бағалау) аккредиттеу қолданылады. Білім беру саласындағы уәкілетті орган танылған аккредиттеу органдары тізілімін реттеуші болып табылады [7].

Сонымен бірге, аккредиттеу органдарын тану жөніндегі нормативтік актілерге енгізілген соңғы өзгерістердің бірі – білім беру ұйымының ұсынымы негізінде жоғары білім берудегі сапаны қамтамасыз ету жөніндегі Еуропалық қауымдастықтың (ENQA), сапаны қамтамасыз ету жөніндегі Азия-Тынық мұхиты желісінің (APQN) және АҚШ-тағы жоғары білімді аккредиттеу жөніндегі кеңестің (CHEA) халықаралық сапа тобының толық құқықты мүшелігіне кіретін шетелдік аккредиттеу органын тану мүмкін болып табылады.

Осы өзгерістерді ескере отырып, АҚШ-тағы бизнес мектептер мен бағдарламаларды аккредиттеу жөніндегі кеңес (ACBSP), бизнес-білім беруді бағалау жөніндегі жетекші мамандандырылған орган қазақстандық тізілімге соңғы болып енді. Осылайша, мұндай жаңашылдық қазақстандық сапаны қамтамасыз ету жүйесіне үздік аккредиттеу органдарын, оның ішінде кадрларды даярлаудың белгілі бір бағыты бойынша мамандандырылған органдарды тартуға мүмкіндік береді.

Жалпы бүгінгі таңда тізілімге 11 аккредиттеу органы, оның ішінде 5 халықаралық және 6 қазақстандық аккредиттеу органы кіреді [8]. Аккредиттеудің болуы жоғары оқу орындарына мемлекет тарапынан қаржыландыру алуға және өзіндік үлгідегі дипломдар беруге мүмкіндік береді [4, 59 және 62 баптар].

Сонымен қатар, Қазақстанда қолданыстағы мемлекеттік бақылау және жоғары білім сапасын қамтамасыз ету жүйесі негізделген әдіснамалық тәсілдер мен нормативтік әзірлемелерге қарамастан, сандық деректерді растауға және нормативтік актілерге сәйкестікке тексеруге ғана бағытталған. Мұндай жағдайда сапа деңгейін айқындау, бар проблемаларды анықтау, сондай-ақ жоғары білім сапасын жақсарту үшін тиімді шешімдерді қалыптастыру қиын.

Осылайша, жоғары білім сапасын басқарудың ұлттық жүйесін жетілдіру процесін қолдану мақсатында жоғары білім сапасын бағалаудың жоғарыда аталған модельдерінің ерекшеліктері мен бәсекелестік артықшылықтарын анықтау үшін АҚШ, Ұлыбритания, Финляндия және Норвегия елдерінде сапаны қамтамасыз ету процестерін егжей-тегжейлі қарау орынды болып табылады.

Сапаны бағалаудың американдық моделі екінші типке жатады және университеттің өзін ішкі бағалауына негізделген. Ол үшін жоғары оқу орны ағымдағы мақсаттарды, міндеттер мен ресурстарды ескере отырып, өзінің стратегиясын, бағдарламасын және бағалау әдістемесін әзірлейді. Өзін-өзі бағалау кезінде жүргізілген кешенді талдау университетке білім беру процесін жетілдіру бойынша басқарушылық шешімдерді өз уақытында қабылдауға және жоғары білім сапасын басқару бойынша түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Федералды деңгейде университеттерді бақылауды жүзеге асыратын бірыңғай мемлекеттік орган жоқ, бірақ АҚШ білім департаменті аккредиттеуді жүзеге асыратын органдардың тізімін жасайды. Сондай-ақ, жоғары білім беруді аккредиттеу жөніндегі кеңес (Council for Higher Education Accreditation-CHEA) жұмыс істейді, ол аккредиттеу органдарының қызметін академиялық сапаны ілгерілетудегі олардың тиімділігі тұрғысынан бақылайды [9].

Сондай-ақ, Арнайы және кәсіби аккредиттеу ұйымдарының Қауымдастығы (Association of specialized and Professional Accreditors-ASPА) бар, оның негізгі мақсаты – білім беру және аккредиттеу сапасын арттыру. ASPА мүшелері аккредиттеу процесін жүргізу кезінде басшылыққа алатын ASPА (Code of Good Practice) Тиісті тәжірибе кодексін сақтайды [10].

АҚШ-тағы мемлекеттік бақылау аккредиттеу ретінде «төменнен», яғни университеттің бастамасы бойынша ерікті түрде жүзеге асырылады. Қазіргі кезеңде АҚШ-та аккредиттеуді Университеттер қауымдастығы, 4 және 2 жылдық колледждер қауымдастығы, Америкалық медициналық қауымдастық, Кәсіби даму мәселелері жөніндегі инженерлер кеңесі және т.б. сияқты үкіметтік емес ұйымдар жүргізеді.

АҚШ-тың әрбір аккредиттеу агенттігі жоғары білім сапасын бағалау критерийлерін анықтап, егжей-тегжейлі сипаттайды, олар кеңінен талқыланып, университеттерге жеткізіледі. Бұл критерийлерді келесі негізгі бағыттарға бөлуге болады:

1. Университетті жоспарлаудың тұтастығы мен басқарудың тиімділігі;
2. Білім беру бағдарламалары және оларды сапалы профессорлық-оқытушылық құраммен қамтамасыз ету;

3. Білім алушыларға сапалы білім алу үшін жағдай жасауды қамтамасыз ету (оларға қызмет көрсету, материалдық ресурстар, ақпараттық техникалық қамтамасыз ету) [11].

Жалпы, жоғары білім сапасын бағалаудың американдық моделі өзін-өзі реттеуге және «академиялық еркіндік» тұжырымдамасына негізделген, яғни университеттер, әсіресе Үкімет тарапынан сыртқы бақылаусыз өз бизнестерін жүргізу еркіндігіне ие [12].

XX ғасырдың басында жоғары білім сапасын қамтамасыз ету процестерін бастаған алғашқы Еуропа елдерінің бірі – Ұлыбритания. Білім беру сапасын басқарудың заманауи Британдық моделінің басты ерекшелігі – мониторинг және сапаны бақылау рәсімдеріне қатысатын мамандандырылған делдалдық агенттіктердің алуан түрлілігі. Атап айтқанда, жетекші рөл білім беру курстарының сапасын бағалайтын үкіметтік ұйым – Сапаны қамтамасыз ету агенттігіне (Quality Assurance Agency – QAA) жатады, Жоғары мектеп статистикасы агенттігі – білім беру деректерін жинақтауға жауап береді, Жоғары мектептің талдау институты – үкіметтің тапсырысы бойынша білім беру саласында зерттеулер жүргізеді.

Аккредиттеуден өту кезінде университеттерге мынадай талаптар қойылады:

- ◆ тиісті білім беру ортасын құру және білім беру бағдарламаларын іске асырудағы дербестік;
- ◆ тиімді академиялық белсенділікті ұйымдастыру;
- ◆ сапа кепілдігінің тиімді жүйесінің жұмыс істеуі;
- ◆ сыртқы ұсынымдар үшін ашықтық;
- ◆ қаржылық тұрақтылық [11].

Жалпы, Ұлыбритания университеттері корпоративтік басқаруды ескере отырып, сапаны қатаң ішкі өзін-өзі бақылауды қамтамасыз етеді, бірақ жоғары оқу орындарының ғылыми-білім беру қызметінің сапасын бақылау мемлекеттік органдардың қатысуымен жүзеге асырылады.

Сапаны қамтамасыз етудегі үздік тәжірибені қарастыру кезінде Скандинавия елдерінің тәжірибесін, атап айтқанда, өзінің білім беру жүйелерінің арқасында соңғы жылдары БҰҰ рейтингінің алғашқы бестігінде тұрған Финляндия мен Норвегияның жоғары білім беру сапасын қамтамасыз ету жүйесін зерделеу маңызды.

Жоғары білім сапасын қамтамасыз етудің фин моделі университеттердің сыртқы сапасын бағалауды және өзін-өзі бағалауды қамтиды. Сондай-ақ сыртқы бақылаушылар тарапынан жекелеген құрылымдарды тексеру қолданылады.

1995 ж. бастап сапаны бақылаудың ұлттық органы – Білім беруді бағалау жөніндегі фин кеңесі (Finnish Education Evaluation Centre (FINEEC) құрылған, ол қызметінің сипаты бойынша бақылаушы емес, консультативтік орган. Кеңестің негізгі міндеті – тәуелсіз сарапшы орган ретінде университеттердің сапасын қамтамасыз ету жүйелеріне, оның ішінде жоғары оқу орнының оқыту сапасын және зерттеулерді жүргізуді қолдауға және жетілдіруге мүмкіндік беретін процестері мен әдістеріне сыртқы бағалау немесе аудит жүргізу. Сондай-ақ, Кеңес жоғары оқу орындары мен білім беру министрлігіне білім беру ұйымдарының ішіндегі бағалау жүйесі үшін мамандар даярлау, кәсіптік бағдарланған институттарды, қолданбалы ғылымдар университеттерін аккредиттеу үшін материалдарды әзірлеу мен дайындау арқылы бағалау жүйесін жетілдіруде жәрдем көрсетеді [13].

Жоғары оқу орны қызметін бағалау мынадай негізгі көрсеткіштерге негізделеді:

1. Жоғары оқу орны қызметі бағытының міндеттері мен бейіні;
2. Оқыту бағдарламалары мен курстарын әзірлеу сапасы;
3. Оқытушылар құрамының педагогикалық қызметі және оның нәтижелері;
4. Халықаралық және салааралық ынтымақтастық, институционалдық желілік байланыстар [14].

Сапаны қамтамасыз етуді сырттай бағалаумен қатар білім беру саласындағы фин заңнамасы білім берудің барлық деңгейлерінде өзін-өзі бағалауды жүргізуді талап етеді. Осыған байланысты өзін-өзі бағалауды жоғары оқу орындарының ұжымы өз жұмысының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қабылдайды және өзін-өзі бағалау нәтижелері бойынша салыстырмалы талдау жалпы сапаның жақсаруын ынталандырады.

Сондай-ақ, Финляндияда бірыңғай міндетті құжатты ала отырып, лицензиялаудан өту рәсімі қолданылатынын атап өту қажет. Университетті құру үшін маңызды критерий жоғары оқу орны құрылатын жердің демографиялық жағдайын ескере отырып, орындылықты негіздеу болып табылады.

Білім беру қызметін жүргізуге рұқсат берудің мұндай тәжірибесі Норвегияда да қолданылады, бірақ кәсіби қоғамдастықтармен бірлесіп қосымша қаралады [15]. Сондай-ақ, докторантураны қоса алғанда, жаңа бағдарламаларды әзірлеуге рұқсаты жоқ университеттер алдымен оларды аккредиттеуі керек. Сонымен қатар, жоғары оқу орындары аккредиттеу процесі арқылы университет мәртебесін алуға өтініш бере алады.

Норвегияда сапаны бағалау процесін жоғары оқу орнының өзін-өзі бағалауы жүргізілгеннен кейін үкімет қаржыландыратын ұйымдар жүзеге асырады. Норвегиялық сапаны қамтамасыз ету жүйесі бақылау және дамыту функциясын орындайды, өйткені ол сапаны қамтамасыз ету жүйелерін жетілдіруге ұсыныстар береді. Институционалдық аккредиттеу критерийлері сапаны ішкі қамтамасыз ету, академиялық құзыреттілік деңгейі, зерттеу қызметі, қолданыстағы бағдарламалардың саны мен деңгейі, интернационалдандыру, инфрақұрылым және институционалдық ұйымдастыру мен басқару бойынша анықталады.

2003 ж. Болон процесіне сәйкес норвегиялық жоғары білім беру жүйесінде жоғары білім сапасын сақтауға және арттыруға бағытталған кешенді сапа реформасы жүргізілді. Осы реформаның нәтижесінде университеттер мен колледждердің сапасын сыртқы қамтамасыз етуге жауапты тәуелсіз орган – Білім беру сапасын қамтамасыз ету жөніндегі норвегиялық агенттік (Nasjonal organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT) құрылды. NOKUT 6 жылдық цикл мерзімінде жоғары оқу орындарының ішкі сапа кепілдігі аудитін жүргізу арқылы білім беру сапасын бақылау және дамыту стратегиясын қолданады.

Университеттерге бару және жоғары оқу орындарының жылдық есептерін қарау негізінде сараптамалық топ аудитті жүргізеді. Егер аудит нәтижелері қанағаттанарлықсыз болса, келесі 6 ай ішінде жаңа аудит жүргізілетін болады. Бірақ егер соңғы аудит нәтижесінде бағалау да қанағаттанарлықсыз болса, онда университет білім беру қызметін жүргізу құқығынан айырылады.

Жалпы алғанда, жоғары білім сапасына қойылатын жаңа талаптар және Норвегияның жоғары білім сапасын бағалау жөніндегі бірыңғай органын құру ашықтық және сапа мәселелері туралы хабардарлықты арттыру тұрғысынан сапаға оң әсер етті [16].

Талқылаулар

Шет елдердің жоғары білім беру сапасын бағалау модельдерін және сапасын қамтамасыз ету жүйелерін қалыптастыру тәсілдерін талдау негізінде қазақстандық сапаны қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру үшін мынадай оң аспектілерді бөліп көрсетуге болады:

Ұлыбритания және АҚШ университеттерінің сапаны сыртқы бақылаудан тәуелсіздігі және жоғары оқу орындарының ішкі өзін-өзі бағалауын дамыту. Осыны ескере отырып, сапаны қамтамасыз етудің қазақстандық жүйесі жоғары оқу орындарының сапасын қамтамасыз етудің ішкі жүйелерін бағалаудың жаңа тетіктері мен құралдарын әзірлеуі қажет;

Жоғары оқу орындарын аккредиттеу жүйесінің американдық моделі қазіргі кезеңде «төменнен аккредиттеу» ерекшелігі бар жоғары білім сапасын басқару тетіктерінің негізі болып табылады;

Сапаны қамтамасыз етудің финдік және норвегиялық моделінде демографиялық жағдайды ескере отырып, университетті құрудың орындылығын негіздеу қажеттілігі. Қазақстандық жоғары білім беру жүйесінде осы тәсілді қолдану кадрларға қажеттілікті және демографиялық жағдайды ескере отырып, лицензиялау процесін реттеуге мүмкіндік берер еді;

Финляндия мен Норвегияда білім беру сапасын бағалау жөніндегі тәуелсіз бірыңғай ұлттық органның құрылуы жоғары білім беру сапасын арттырудың оң нәтижелерін көрсетті. Қазақстандық жоғары білім беру жүйесіне осындай тәсіл енгізілген жағдайда, жоғары білім беру сапасын бағалаудың барлық қолда бар сыртқы және ішкі құралдарын бірыңғай институционалдық органға шоғырландыруға мүмкіндік берер еді.

Қорытынды

Осылайша, шетелде де, Қазақстанда да жоғары білім беру сапасын бағалау жүйесі білім беру қызметтерін тұтынушылардың мүдделерін қорғауға және ел экономикасын жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз етуге бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы: 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 бекітілді. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636>

2 Шестакова М.В. Зарубежные модели оценки качества высшего образования // Экология человека. – 2008. – № 11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-modeli-otsenki-kachestva-vysshego-obrazovaniya>

3 Гривенная Е.Н. Сравнительный анализ международного и российского опыта управления качеством высшего профессионального образования // Вестник ВИ МВД России. – 2011. – № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-mezhdunarodnogo-i-rossiyskogo-opyta-upravleniya-kachestvom-vysshego-professionalnogo-obrazovaniya>.

4 Қазақстан Республикасының Заңы. Білім туралы: 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

5 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2015 жылғы 31 желтоқсандағы № 719 және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің м.а. 2015 жылғы 31 желтоқсандағы № 843 бірлескен бұйрығы. Білім беру жүйесіне тексеру жүргізу бойынша тәуекел дәрежесін бағалау өлшемшарттары мен тексеру парақтарын бекіту туралы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012777>

6 Қазақстан Республикасының Заңы. Рұқсаттар және хабарламалар туралы: 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000202>

7 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығы. Аккредиттеу органдарын, оның ішінде шетелдік аккредиттеу органдарын тану және танылған аккредиттеу органдарының, аккредиттелген білім беру ұйымдарының және білім беру бағдарламаларының тізілімдерін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы: 2016 жылғы 1 қарашадағы № 629. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014438>

8 Реестр признанных аккредитационных органов. URL: https://enic-kazakhstan.kz/ru/accreditation/accredited_organizations

9 <https://www.chea.org/about-chea>

10 <https://aspa-usa.org/code-of-good-practice/>

11. Найзабеков А.Б. Оценка качества высшего образования / А.Б. Найзабеков, О.В. Чалая // Вест. Караганд. у-та. Педагогика. – 2012. – № 2(66). – С. 15-19.

12. Werner D. Higher Education Accreditation: An Overview // Final Draft, LORC Presentation, Kyoto, Japan. November. – 2004. – Т. 23.

13 <https://karvi.fi/en/fineec/>

14 Пчелинцев В.С. Государственная политика в области высшего образования в Финляндии: приоритеты и механизмы регулирования / В.С. Пчелинцев // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – № 2. – С. 83–113.

15 Каракчиева И.В., Южакова Т.А. Лицензирование и аккредитация особенности государственного регулирования в странах организации экономического сотрудничества и развития // Проблемы науки. – 2015. – № 3(33).

16 Kalpazidou Schmidt E. Quality assurance policies and practices in Scandinavian higher education systems: convergence or different paths? // Journal of Higher Education Policy and Management. 2017. V. 39. No. 3. P. 247–265.

REFERENCES

1 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарын күші зhojылды деп тану туралы: 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 бекітілді. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636>

2 Shestakova M.V. Zarubezhnye modeli ocenki kachestva vysshego obrazovaniya // Jekologija cheloveka. – 2008. – № 11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-modeli-otsenki-kachestva-vysshego-obrazovaniya>

3 Grivennaja E.N. (2011) Sravnitel'nyj analiz mezhdunarodnogo i rossijskogo opyta upravleniya kachestvom vysshego professional'nogo obrazovaniya // Vestnik VI MVD Rossii. No. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-mezhdunarodnogo-i-rossijskogo-opyta-upravleniya-kachestvom-vysshego-professionalnogo-obrazovaniya>.

4 Қазақстан Республикасының Заңы. Bilim туралы: 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

5 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2015 жылғы 31 желтоқсандағы No. 719 және Қазақстан Республикасы Ұлттық жеконотика министрінің м.а. 2015 жылғы 31 желтоқсандағы No. 843 бірлескен бұйрығы. Bilim беру зhyjesine tekseru zhyrgizu bojynsha tәuekel дәrezhesin бағалау өлшемшарттары мен тексеру парактарын бекіту туралы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012777>

6 Қазақстан Республикасының Заңы. Рұқсаттар және хабарламалар туралы: 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000202>

7 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығы. Akkreditteu organdaryn, onyң ishinde sheteldik akkreditteu organdaryn tanu және tanyлған akkreditteu organdarynyң, akkreditelgen bilim беру ұjymдарының және bilim беру бағдарламаларының тизилдерін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы: 2016 жылғы 1 қарашадағы No. 629. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014438>

8 Reestr priznannyh akkreditacionnyh organov. URL: https://enic-kazakhstan.kz/ru/accreditation/accredited_organizations

9 <https://www.chea.org/about-chea>

10 <https://aspa-usa.org/code-of-good-practice/>

11. Najzabekov A.B. (2012) Ocenka kachestva vysshego obrazovaniya / A.B. Najzabekov, O.V. Chalaja // Vest. Karagand. u-ta. Pedagogika. No. 2(66). – pp. 15–19.

12. Werner D. (2004.) Higher Education Accreditation: An Overview // Final Draft, LORC Presentation, Kyoto, Japan. November. V. T. 23.

13 <https://karvi.fi/en/fineec/>

14 Pchelincev V.S. (2013) Gosudarstvennaja politika v oblasti vysshego obrazovaniya v Finljandii: priorityty i mehanizmy regulirovaniya / V.S. Pchelincev // Aktual'nye problemy Evropy. No. 2, pp. 83–113.

15 Karakchieva I.V., Juzhakova T.A. (2015) Licenzirovanie i akkreditacija osobennosti gosudarstvennogo regulirovaniya v stranah organizacii jekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitija // Problemy nauki. No. 3(33).

16 Kalpazidou Schmidt E. (2017) Quality assurance policies and practices in Scandinavian higher education systems: convergence or different paths? // Journal of Higher Education Policy and Management. V. 39. No. 3. P. 247–265.

Ш.К. СУЛЕЙМЕНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: sh.suleimenova@apa.kz

¹Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
Казахстан, г. Нур-Султан

СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ США, ВЕЛИКОБРИТАНИИ, НОРВЕГИИ И ФИНЛЯНДИИ)

Аннотация

Казахстан на современном этапе находится в новых социально-политических, экономических и международных условиях, вызванных растущей глобализацией. Это обуславливает, с одной стороны, значительное влияние на развитие системы образования Казахстана мировых образовательных тенденций, с другой стороны, рыночный характер национальной экономики определяет неизбежность влияния образования, в целом, и образовательных услуг, в частности, на экономику страны и ее развитие посредством капитализации знаний. В настоящее время казахстанские вузы развиваются в соответствии с тенденциями, сложившимися в мировой и отечественной экономике, среди которых особо выделяется глобализация. Для современного казахстанского высшего образования характерно стремление интегрироваться в мировое образовательное пространство. Целью данной статьи является исследование международного опыта по управлению качеством высшего образования на примере некоторых европейских стран и США. Охарактеризованы современные две модели управления качеством высшего образования в мировом образовательном пространстве и определена модель оценки качества высшего образования в Казахстане. Проанализировано казахстанское законодательство в сфере государственного контроля и оценки качества высшего образования. Определены лучшие подходы оценки качества высшего образования для казахстанской системы высшего образования по примеру рассматриваемых зарубежных стран. Для написания статьи использованы такие методы исследования, как анализ правовых актов и документов, кейс-стади, дедукция и обобщение.

Ключевые слова: государственное управление, высшее образование, управление качеством, оценка, аккредитация, мировое образовательное пространство, анализ.

SH.K. SULEIMENOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: sh.suleimenova@apa.kz

¹Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Kazakhstan,
Kazakhstan, Nur-Sultan

QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS OF HIGHER EDUCATION (BASED ON THE EXAMPLE OF THE USA, GREAT BRITAIN, NORWAY AND FINLAND)

Abstract

At the present stage, Kazakhstan is in new socio-political, economic and international conditions caused by growing globalization. This determines, on the one hand, a significant impact on the development of the education system of Kazakhstan of world educational trends, on the other hand, the market nature of the national economy determines the inevitability of the impact of education in general, and educational services, in particular, on the country's economy and its development through the capitalization of knowledge. Currently, Kazakhstan's universities are developing in accordance with the trends that have developed in the world and domestic economy, among which globalization stands out. The modern Kazakh higher education is characterized by the desire to integrate into the world educational space. The purpose of this article is to study the international experience in managing the quality of higher education on the example of some European countries and the United States of America. The modern two models of quality management of higher education in the global educational space are characterized and the model of assessing the quality of higher education in Kazakhstan is determined. The article analyzes the Kazakh legislation in the field of state control and assessment of the quality of higher education. The best approaches to assessing the quality of higher education for the Kazakh higher education system have been identified, following the example of the foreign countries under consideration. To write the article such methods of research as analysis of legal acts and documents, case study, deduction and generalization were used.

Key words: public administration, higher education, quality management, assessment, accreditation, world educational space, analysis.

НЕИССЛЕДОВАННОЕ
ЗЕРТТЕЛМЕГЕН
UNEXPLORED

МРНТИ 21.15
УДК 21/29

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-224-232>

Р.А. АЛШАНОВ,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: r.alshanov@turand-edu.kz

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

**ДЕН (ДН) – ДУХОВНОЕ РАСХОЖДЕНИЕ МОЛИТВ
ДРЕВНИХ АКЫНОВ И УЧЕНИЯ ЗАРАТУШТРЫ**

Аннотация

Цель исследования – рассмотрение проблемы о духовном расхождении молитв древних акынов и учения Заратуштры. Слова «ден кою» – «обратить внимание на кого-, что-либо»; «ден койып тындау» – «слушать внимательно, убедиться в чем-либо» могут означать как призыв к слушающим внимательно вникнуть в текст молитв, прислушаться и убедиться в аргументах и посылах молитвенного обращения. Была многолетняя борьба за их понимание, возможно, были и сторонники учения, новых молитв. Но были и те, кто не воспринял интерпретацию молитв древних сказителей. Отражение обычаев, быта, обрядов, а также природных событий, включая катаклизмы в сказаниях, молитвах в той или иной форме явились своего рода трансляцией накопленного опыта, передачей увиденного следующим поколениям. Заратуштра изначально преподносит себя как проповедник молитв Ахуны Баири, его подвижник, доводит до народа песнопения акына Байыра, со временем трансформировавшегося из Байыри Ахуна в древнейшего, байыргы Акына. В ходе эволюционного переосмысления молитв Заратуштра прошел стадию трансформации, перерождения из неистового проповедника в яростного реформатора, который выступил против традиционалистов – сторонников молитв древних акынов. Отход Заратуштры от сложившихся устоев рассматривался его земляками как измена древним молитвам. В статье исследуется вопрос: что же такое он говорил своему народу, который его не понял.

Ключевые слова: молитвы, древние акыны, учения, обычаи, традиции, проповедник, эволюционное переосмысление.

Введение

В последние годы усилилось внимание к исследованию духовных корней народа, истоков веры и учений о ней. В Казахстане постепенно растет внимание к «Авесте» – канону зороастризма. Алькей Маргулан, ознакомившись с этой работой, видимо во время учебы в Ленинграде в Институте востоковедения (1928 г.), писал о том, что корни «Авесты» нужно искать в глубокой истории степей, народы которой, по его мнению, и создали первоначально этот труд. Появились монографические работы (Т. Енсегенулы, С. Оспанов), статьи (Н.К. елимбетов, А. Кыраубаева, У. Шалекенов и др.), посвященные тем или иным аспектам этого произведения.

Интерес вызывает его подлинное наименование, за которым в силу сложившихся традиций закрепилось название «Авеста». Название «Авеста» – канона зороастрийских книг – восходит к «пазендскому» произношению пехлевийского слова aβastāy. Исследователи отмечают, что точная этимология слова «авеста» неизвестна.

Ряд казахских ученых предложили свою версию слова «авеста». Они исходят из того, что в казахском языке есть слово, понятие «абаста», «о бастан», означающее «изначала». Токболат Енсегенулы полагает, что «Авеста» первоначально называлась «О баста», «Ау баста» (2). Такой

же версии придерживается С. Оспанов (3). Данный подход, на наш взгляд, более ближе к смыслу этого труда и пехлевийскому обозначению.

Ранние трактовки слова «авеста», указывая, что оно происходит от пехлевийского (парфянского) [prastāka], делают акцент на том, что это уложение, нечто установленное; близкое по значению греческому слову κανών (канон). Сами же носители традиции «Авесту» называют «Ден» [dēn] – вера), которая понимается как «религиозное установление», «религиозная книга» [1].

Исследователи отмечают, что слово dēn широко используется в качестве обозначения совокупности религиозных текстов в качестве синонима слова abestāg (т.е. авеста). И если авестийская daēnā сама предполагает текстовую природу, то священные тексты предполагали «жизнь» в ритуале (bahmanjon.livejournal.com).

Существование текстов, в которых изложена «Авеста», которая столетиями излагалась, передавалась из поколения в поколение в устной форме и уже в рукописной форме получила название «Ден», требует дополнительных аргументов, более надежных доказательств. В традициях изложения гимнов, молитв как «вахви даэна маздаясни» – «добрая вера почитателей Мазды» не обнаруживают себя, что это устные или письменные тексты. Представляется, что предположение о текстовой природе слова «ден», остается гипотезой.

Отражение обычаев, быта, обрядов, а также природных событий, включая катаклизмы в сказаниях, в той или иной форме явились своего рода трансляцией накопленного опыта, передачей увиденного следующим поколениям. Изначально появились некие правила захоронения, соблюдения гигиены, первоначальные правовые нормы (сколько ударов за ту или иную провинность, как и где содержать провинившихся и т.д.), ухода за скотом, каких собак оберегать, формировались традиции жертвоприношений и т.п.

Первоначальная «Авеста» представляла набор несистематизированной информации о произошедших, но связанных событиях, включая трагические, катастрофические, и передавалась сказителями из уста в уста. Один из ведущих переводчиков и исследователей «Авесты» И.С. Брагинский подчеркивал: «Какие бы гипотезы о кодификации «Авесты» ни принимать, остается также бесспорным, что в течение веков существенные части ее сохранились изустно» [1].

Заратуштра отмечает, что он передает молитвы Ахуна Баири, который нами понимается как Байыргы Ахын, или как молитвы древнего или древних акынов. То есть Заратуштра изначально преподносит себя как проповедник молитв Ахуны Баири, его подвижник.

Слово «байыргы» означает на казахском «прежний, давний, исконный». И Заратуштра доводил до народа песнопения акына Байыра, со временем трансформировавшегося из Байыри Ахуна в древнейшего, байыргы Акына. Это чисто тюркское, казахское выражение остается в тени из-за непонятого и нераскрытого смысла слова – Ахуна Баири – Акына Баира. То есть можно предположить с большой вероятностью, что существовал персонаж, конкретное лицо – Баири Ахун, молитвы которого пытались донести до потрясенного Заратуштры его предшественники. В «Авесте» говорится: «Он бьет меня молитвой Ахуна Баири мощной... Он жжет меня молитвой Аша Бахишта, словно расплавленный металл» [1]. В казахском языке, как правило, традиционно за дастарханом дается особое пожелание-посвящение – багыштау. Вполне возможно, что под именем Баири Ахуна подразумеваются целые поколения древних сказителей, древних акынов, передававших из уст в уста свои печали и заботы для последующих поколений.

Основные положения

Наиболее вероятной трактовкой имени Заратуштра может быть «Зар айтушы» – «человек поющий напевы, молитвы особым способом, напоминающим печаль, плач тоскующего верблюда» [1]. И это имя нарицательное. Пересказчики, поздние переписчики, переводчики, исходя из того, что пророк все время путешествовал на верблюде по всем семи странам – каршварам, трансформировали вторую часть имени «айтушы» в «уштра» – «верблюд». Возможно, в народе о Заратуштре говорили как о человеке, разъезжающем на верблюде и с печалью поющем мо-

литвы Ахуны Баири (байыргы ахун, акын, древние сказания) и первоначальное «Зар айтушы» на уштре в персидском варианте соединилось в тюркско-персидское «Заратуштра» (8).

И если события, отраженные в «Авесте» происходили порядка 3,1 тыс. назад до н.э., а время жизни Заратуштры отнесено ко времени 1,2 тыс. лет назад до н.э., то древние акыны (Байыргы ахын) жили в промежутке в 1,9 тыс. лет. А это по историческим меркам относительно небольшой срок. И если придерживаться утвердившегося исчисления поколения в 25 лет, то за этот период сменилось 76 поколений, а если предположить, что сказители жили в среднем 50 лет, то таких поколений и именитых, авторитетных сказителей (древних акынов, жырау) было бы всего 38.

В казахско-русском словаре дано определение слов «зар» – «страдание, горесть, скорбь» [10]. А «зар айту» – «сообщать о своем страдании, своих горестях», «зар заман» – «скорбные времена», «зар илеу» – «изливать горе». И тогда «Зар айтушы» – «сообщающий о горестях, страданиях».

Интерес вызывает сохранившееся в казахском языке выражение «зар – заман», буквально означающее «время, эпоха скорби». Существование поколения поэтов эпохи скорби – зар – замана в XIX веке (Дулат Бабатайұлы, Шортанбай Қанайұлы, Мұрат Мөңкеұлы, Әбубәкір Кердері, Албан Асан, Нарманбет Орманбетұлы и др.) может свидетельствовать о сохранении традиции поэзии печали, скорби, истоки которой относятся к акыр-заману, ко времени Заратуштры, Зар айтушы. Обращает внимание созвучность и смысловая близость слова «акыр заман» («конец света, ревущее время») и обозначения авестийской эпохи – «зурван акарана». Авестийское слово «зурван» означает «время». Возможно, слово «зурман» трансформировалось в слово «заман» или же, наоборот, но важно то, что за созвучием лежит и смысловое единство – оба слова обозначают время. Вероятно, и слова «акыр» и «акрана» претерпели подобную эволюцию.

Печаль Заратуштры, видимо, была обусловлена недопониманием его современниками значимости знания и почитания своей истории. И приходилось многократно, возможно на первых базарах, караван-сараях, может быть играя на каком-то музыкальном инструменте типа кобыза, печально, настойчиво напевать эти давние, байыргы, истории, гаты (жайты) – зар қақсау – твердить бесчисленное число раз, зар төгу – изливать печаль.

Согласно пехлевийской хронике, Заратуштра родился «за 258 лет до Искандара», то есть Александра Македонского, что приходится на VII-VI вв. до нашей эры. Мэри Бойс предположила, что у Заратуштры «обучение священству начиналось рано, видимо в возрасте около семи лет, и было устным, потому что не знали письма. В основном оно состояло в изучении обрядов и положений веры, а также в овладении искусством импровизации стихов... и в выучивании наизусть великих мантр, сложенных мудрецами ранее. Полагалось, «что зрелость достигается в пятнадцать лет, и, вероятно, в этом возрасте Зороастр стал священнослужителем. Исходя из Гат, можно предположить, что впоследствии он стремился усвоить все знания, которые получал от разных учителей. Согласно зороастрийским преданиям, Зороастр достиг тридцати лет – возраста зрелой мудрости, когда он наконец получил откровение» [9].

«Годы, посвященные Зороастром проповеди среди соплеменников, были почти бесплодными... Тогда он покинул свой народ и отправился к другому, где, будучи чужестранцем, смог добиться благосклонности царицы Хутаосы и ее мужа царя Виштаспы... учение Зороастра было принято в стране Виштаспы» (9). По всем признакам Заратуштра происходил из туранцев (Заратуштра родился на территории туранских племен. Википедия), ранних скифов, саков и ушел к огузам, кейянидам, которые приняли его авторскую версию прочтения древних молитв.

Обсуждение

Встает вопрос, что же такое он говорил своему народу, который его не понял. Сравнительный анализ содержания «Авесты» свидетельствует, что в обычаях казахов в течение столетий сохранялись упомянутые в ней обычаи, традиции, уходящие в глубь веков, седую старину. Об этом говорят традиции аса – больших жертвоприношений, обряд захоронений, «Көрісу», трепетное отношение к культу огня, поклонение небесным силам. И они сохранялись во времена

древних акынов в течение 76–38 поколений. Однако во времена Заратуштры произошел идеологический перелом.

И если в содержательной части многое сохранялось в понимании и оставалось в жизненной практике степного края, то нравования Заратуштры, показавшиеся степнякам излишне навязчивыми, назойливыми, были ими не поняты и не приняты. Речь, видимо, шла не о новом тексте, а дело было в новой трактовке, гиперболизации мировосприятия, раскрытии по убеждению Заратуштры сути изложений, расставлении акцентов от фактов к высшим силам. Молитвы древних акынов были им интерпретированы по новому, абстрагированы от реального содержания, он искал истинную, глубинную суть этих явлений, в прежние молитвы были расставлены новые акценты, они были им канонизированы, возводились им в культы, требующих постоянных поклонений. В ходе эволюционного переосмысления этих молитв Заратуштра прошел стадию трансформации, перерождения из неистового проповедника в яростного реформатора. И здесь реформатор Заратуштра выступил против традиционалистов – сторонников молитв древних акынов. Одно и то же понималось и трактовалось по-разному. Произошел водораздел, духовный раскол. Отход Заратуштры от сложившихся устоев рассматривался его земляками как измена древним молитвам. По преданию, туранцы всю жизнь искали расправы над ним, и около 551 г. до н.э. жрец древней религии, возможно, шаман Тур Братарвахш (Биратар бахшы, Пиратар бақсы, Біртуар бақсы) казнил 77-летнего Заратуштру на алтаре во время штурма Балх [14].

Вследствие перемещения Заратуштры от родных мест к соседним начал меняться язык изложения «Авесты» от авестийского к пехлевийскому, парфянскому и далее к персидскому. Он должен был говорить на языке народа Виштаспы, чтобы его проповеди были им понятны и доступны. Изустная традиция изложения древних текстов позволяла выполнить такую работу на другом языке. Мэри Бойс подчеркивает: «...«Авеста» продолжала бытовать в устной передаче на протяжении всего периода правления Ахеменидов и дальше» [9].

Народ кайев Виштаспа соседствовал с народом Заратуштры, относился, вполне вероятно, к огузам. Заратуштра родился у берегов Ранхи (Урал, Жайык), а затем молился у реки Дати (Узбоя), так же как и Виштаспа.

Заратуштра после двенадцати лет скитаний на родине в 42-летнем возрасте отправился от берегов Ранхи до Дати (кратчайшее расстояние между ними порядка 1100 км, на верблюде 10 дней пути), в северное, верхнее царство кейянидов Кави-Виштаспе, в центральный Туран, к южной акватории Аральского моря (моря Ваураукаша), к берегам реки Узбоя, озера Чайчасты (Шайшасты), ныне Сарыкамышского озера и далее в южное, нижнее царство – Балх – резиденции Кави-Виштаспа. В «Авесте» есть прямое указание, что Виштаспа Кавай – Кави относится к кайянидам, огузскому народу Кайев. «Кавай Виштаспа перед лицом моря Фразданы» [1]. Наиболее вероятно, речь идет о Каспийском море, ибо другое море в этом регионе есть только море Ворукаша (Аральское море) Оно вписывается в локализацию кейянидов в районе нынешнего северного и северо-западного Туркменистана.

Предположительно письменный текст «Авесты» появился через 36 веков после его зарождения и изустного существования. А от создания «Авесты» Заратуштрой до письменного изложения прошло 7 веков.

Остается неизвестным, дошли какие-либо эти рукописи до степного края или же какие-то священные тексты религиозными деятелями доводились до степняков. И возможно, в эти времена появились выражения «Ден, дін» и обороты с корнем «ден», предполагающими наличие письменного текста.

Религия Заратуштры, воспринятая кейянидами, затем парфянами при трансформациях государств, различных парфяно-персидских объединений, вобравших разные народы, вошла в систему верований победившей стороны.

При иранской династии Сасанидов в III веке зороастризм стал государственной религией. В период их правления были предприняты решительные меры по использованию персидского языка в качестве единственного официального и запрету на применение в письменности парфянского, и вся вспомогательная религиозная литература, включая Зенд, записывалась на среднеперсидском языке. В этом процессе этот язык «усвоил большое число парфянских слов;

язык зороастрийских книг – так называемой пехлевийской литературы – является, таким образом смешанным, своего рода койне... И хотя парфянский сохранился как важный элемент в составе живого персидского языка, тот факт, что вся зороастрийская религиозная литература известна лишь в среднеперсидских версиях, способствовал утверждению неверного представления... будто парфянского зороастризма по существу и не было и вера сохранилась лишь благодаря заботливому попечительству южного царства (то есть благодаря стараниям персов, а не парфян)».

Персидские сатрапии (зависимые территории), «которые в целом соответствовали старым племенным делениям, имели собственные языки – парфянский, согдийский и т.п., а не перенимали персидский». Эти племена стремились сохранить в чистоте язык «Авесты», передавая изустно священные тексты.

Зороастризм – самая старая религия в мире, зародившаяся более 7 тыс. лет назад, – пережил несколько этапов своего существования. После скитаний на родине и недопонимания своего учения Заратуштра ушел к кейянидам Виштаспе, который принял это учение. В последующем стал государственной религией трех персидских империй. Арабы, в 652 г. овладев большей частью Ирана, навязали ислам местному населению, оттеснив зороастризм в Парс. Введение арабского языка взамен пехлевийского письма и использование его вместо среднеперсидского языка нанесло серьезный урон последователям зороастризма. В IX веке спустя семь поколений после арабского завоевания зороастрийцы продолжали существовать, хотя и в меньшинстве. Они сохранили книги, храмы огня и берегут обычаи благодаря непрерывающейся преемственности.

Особой темой являются вопросы взаимосвязи зороастризма с религиозными верованиями тюрков, включая казахов. Возникнув как существенные и важные эпизоды, пересказываемые в течение 1,9 тыс. лет до н.э., древними сказителями (баири ахун, байыргы акын) две тысячи лет назад до н.э. Заратуштра перерабатывает их первоначальные верования, культы огня (маздаизм) и др. в нечто требующее особого внимания, поклонения, почитания, получившее название «Ден», которое по традиции называют «Апастак» («Авеста»).

Исследователи отмечают, что слово *dēn* зороастрийцами используется в качестве обозначения совокупности религиозных текстов в качестве синонима слова *abestāg* (т.е. «Авеста»).

В силу каких-то особых исторических обстоятельств в традициях закрепилось название «Авеста», а название «Ден» не пользуется большой популярностью. Вместе с тем название «Ден» требует внимательного анализа. Пока нет ответа, что оно означало изначально, какой смысл заложили в него первые зороастрийцы. Очевидно, что под таким названием Заратуштра обозначил свое новое видение старой веры среди своих соотечественников, а уж затем под этим названием его старо-новое учение мигрировало вместе с ним к соседним странам в другие царства. Новая религия ушла, но следы в памяти, языковой, духовной культуре сохранились.

В казахском «дін» – «вера, вероисповедание, религия». Система веры, изложенная с печалью в «Авесте» как исповедание молитв Ахуна Баири, звучит как «ден, дін». Внимательного анализа требуют десятки казахских слов с корнем «ден»: «ден қою» – «обратить внимание на кого-, что-либо»; «ден қойып тыңдау» – «слушать внимательно, убедиться в чем-либо», «дені дұрыс» – «нормальный, полноценный». Может, выражение «дені саудың жаны сау» – «в здоровом теле дух здоровый», следует понимать как «у нормального с верой и душа целей, здоровей»; «зор ден саулық», денгей» – «уровень, на уровне»; «дендету» – «преодолевать»; «дендеу» – «сделать большую часть какого-то дела»; «деней» – «сплошь» [10].

Трактовка этих казахских слов с позиций «Ден» предполагает их переосмысление и другую интерпретацию. И если учение зороастрийцев ушло из Турана на юг Центральной Азии, через парфян в Персию, то в некоторых, отдельных словах как в лингвистических осколках осталась изначальная связь с территорией создания цикла повествований (гатов, жайтов), изустно передаваемой из поколения к поколению в течение многих столетий.

И если наши предки были знакомы с первоначальной версией молитв древнего акына (Баири Ахуна – Байыргы акына) в изложении Заратуштры, которая именовалась или как цикл повествований, или как совокупность текстов – в общем, как «Ден», то в своей обыденной речи существовал определенный набор идентичных слов. Так, например, слово «денгей», означающее

«уровень», предполагает не уровень вообще, а степень соответствия как требованиям учения – моральным, этическим, духовным, так и освоения, усвоения этих текстов, образовательного уровня. «Дендеу» – «сделать большую часть чего-то», может означать процесс познания или погружения в тексты этого учения «Ден».

Слова «ден қою» – «обратить внимание на кого-, что-либо»; «ден қойып тындау» – «слушать внимательно, убедиться в чем-либо» могут означать как призыв к слушающим внимательно вникнуть в текст молитв, прислушаться и убедиться в аргументах и посылах молитвенного обращения. В этих словах обращения можно видеть, что была как минимум 12-летняя борьба за их понимание, возможно, были и сторонники учения, новых молитв. Но были и те, кто не воспринял интерпретацию молитв древних сказителей. По тому факту, что Заратуштра ушел один к Виштаспе, а никто за ним не последовал, можно сказать, что он стал изгоем на своей родине.

Исследователи творческой биографии Чокана Валиханова отмечают, что он первым обратил внимание на глубокие корни зороастризма в традициях степняков. По его заключению, почитание огня, солнца, обожествление неба и небесных светил, культ предков, признание богов-покровителей отдельных сторон бытия кочевников, кодекс должных поступков и запретов сохранились от зороастризма у казахов в «совершенной целостности» [11].

Можно наблюдать некоторые нюансы в разных пониманиях архаичных верований культа огня. У казахов оно не возводилось в некий особый ритуал, а было естественной бытовой традицией, сопровождаемой бережным отношением к огню. Сенім бар да, табыну жоқ.

Философ Сапар Оспанов в своей статье: «Зороастризм как один из исторических источников изучения культуры тюркских народов» полагал необходимым «провести сравнительно-исторический анализ содержания «Авесты», зороастрийских обычаев, традиций с обычаями и традициями тюркских народов, имеющих корни со времен тенгрианства, а также интерпретировать отдельные понятия, имеющиеся в «Авесте», с позиций протодревнетюркских языков» [12].

Авторитетный востоковед профессор Тувинского, Бурятского университетов Н.В. Абаев выдвинул ряд важных положений о взаимосвязи тенгрианства и зороастризма, имеющих принципиальное значение для исследования этого сложного, малоизученного процесса. Он полагает, что «в центральной части Евразии, т.е. во Внутренней и Центральной Азии, религиозный синкретизм имел особенно глубокие и разнообразные этнокультурные истоки, поскольку изначально движущей силой развития именно центральноевразийской цивилизации стало взаимодействие двух родственных, но во многом противоборствующих цивилизационно-культурных и этноконфессиональных общностей, условно называемых «Иран» (западная и центральная часть Азии, населенная ираноязычными народами, исповедующими так называемую религию ариев, имеется в виду та ее ветвь, которая первоначально сложилась на основе авестийской традиции) и «Туран» – центральная и восточная часть, в основном населенная тюркомонгольскими и финно-угорскими народами, которые исповедовали различные этнокультурные формы и вариации тенгрианства» [13].

Он считает, что «эти две цивилизационные культуры – «арийская» и «туранская» – первоначально выделились из единого «туранско-арийского» цивилизационного ядра, сложившегося в глубокой древности на основе общей номадической (кочевнической) цивилизационной платформы, разделившейся в результате грандиозного геополитического расколов «Иран – Туран». Отмечая общее в происхождении этих культур, Н.В. Абаев пытается нащупать истоки, генезис цивилизации, которую он обозначил как арийско-туранскую. Им гипотетически указан период в 15–12 тыс. лет назад.

Н.В. Абаев высказал важное предположение, что уже на начальных этапах формирования номадической арийско-туранской общности начинается формирование тенгрианства и его различных этнокультурных вариаций.

Тенгрианство, по его мнению, сыграло важную роль в переходе от арийско-туранской этнокультурной общности к кочевнической цивилизации. Что было вначале – тенгрианство или же арийско-туранская общность – вопрос, который нуждается в дополнительном исследовании. Важна концептуальная позиция Н.В. Абаева, полагающего, что такая связь имеется. По его

заклучению, тюрко-монгольское тенгрианство представляет собой культурно-исторический вариант арийско-туранской «небесно-солнечной» религии, сформировавшейся именно в горно-таежной зоне Южной Сибири на основе космологической системы аборигенных этносов, где культ гор занимл исключительно важное место» [13].

Заклучение

Таким образом, очевидно, что изначально появившиеся верования, а затем и культы были глубоким отражением грандиозных катастрофических явлений, произошедших на большой территории Земли, перевернувших сознание и духовный мир живших в те времена людей, непосредственных очевидцев этих драматических событий.

Пересказ древними акынами этих важных, уложенных в молитву фрагментов составил основу начальных религиозных верований. Таковым и стало тенгрианство, совпадающее с традициями, бытовыми культурами, верованиями, близкими к природе. Правомерным, на наш взгляд, является утверждение Н. Абаева, что древние воинские культы тюрко-монгольских пастушеских народов и тюрко-монгольская форма тенгризма-тангризма, стали религиозной основой арийско-туранской цивилизации.

Превращение Заратуштрой этих верований в их культ вылилось в систему обязательного религиозного поклонения «Ден». Это привело не столько к духовному расколу на тенгрианство и зороастризм, сколько к тому, что тенгрианство как первооснова продолжало жить в степи, среди тюркских, монгольских народов обретая свой самостоятельный путь, а зороастризм пошел своей жесткой дорогой строгого следования канонам и традициям, нашел пристанище вначале у кейянидов, а затем признание у парфян, а в последующем возведение в культ у шахских правителей.

Возможно, сам степной образ жизни наложил отпечаток на формирование религиозных верований, тенгрианства у тюрко-монгольских народов. Менее подвижные народы, кейяниды, парфяне, более привязанные к посевам у берегов полноводных рек Амударьи и Сырдарьи, Узбоя, тяготеющие к оседлости, сосредоточились на форме, религиозной оболочке древних верований, канонизировали, а персы в последующем возвели зороастризм в абсолют.

Исследования продолжаются, и важно внимательно анализировать исторический материал, устное народное творчество, мифы, сказания и т.п., что позволяет углубить познания и составить близкую к реальности духовно-нравственную картину кристаллизации ценностей и формирования системы веры, культов и традиций.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Авеста в русских переводах (1861–1996). – Санкт-Петербург, 1997.
- 2 Енсегенулы Т. «Авеста» – туркілерге ортак мұра. – Алматы, 2011.
- 3 Оспанов С.И. Жаратушы әлде Заратуштра калай деді? (Жаратушы либо Заратуштра как говорил?) – Алматы, 2003.
- 4 Оспанов С.И. Арғытектану негіздері. – Алматы, 2009.
- 5 Келимбетов Н. Древние литературные памятники тюркских народов. – Алматы: «Раритет», 2013.
- 6 Кыраубай А. Қазақ мифологиясы және Авеста. – Алматы: «Жұлдыз», 1996. – Б. 178–184.
- 7 Шалекенов У.Х. Цивилизация ариев Центральной Азии. – Тараз, 2012.
- 8 Алшанов Р.А. Тайна двадцати тысячелетий. – Алматы, 2016.
- 9 Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М.: «Наука», 1988.
- 10 Қазақша – орысша СӨЗДІК. Казахско-русский СЛОВАРЬ. – Алматы: «Дайк – Пресс», 2008.
- 11 Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. – Том 1–5 – Главная редакция Казахской советской энциклопедии. – 1984.
- 12 Оспанов С. Зороастризм как один из исторических источников изучения культуры тюркских народов // Вестник Якутского государственного университета. – 2009. – Том 6. – № 1.
- 13 Абаев Н.В. Тэнгрианство, митраизм и общие этнокультурные истоки туранскоарийской цивилизации Центральной и Внутренней Азии // Вестник Бурятского государственного университета. – 2015. – № 3.

REFERENCES

- 1 Avesta v russkikh perevodah (1861–1996). Sankt-Peterburg, 1997.
- 2 Ensegenuly T. «Avesta» – turkilerge ortak мыра. Almaty, 2011.
- 3 Ospanov S.I. Zharatushy әлде Zaratushtra kalaj dedi? (Zharatushy libo Zaratushtra kak govoril?) Almaty, 2003.
- 4 Ospanov S.I. (2009) Arғыtektanu negizderi. Almaty.
- 5 Kelimbetov N. (2013) Drevnie literaturnye pamjatniki tjurkskikh narodov. Almaty: «Raritet».
- 6 Kyraubaj A. (1996.) Қазақ мифологijasy және Avesta. Almaty: «Zhyldyz», pp. 178–184.
- 7 Shalekenov U.H. (2012). Civilizacija ariev Central'noj Azii. Taraz
- 8 Alshanov R.A. (2016) Tajna dvadcati tysjacheletij. Almaty.
- 9 Bojs M. (1988) Zoroastriycy. Verovaniya i obychai. M.: «Nauka».
- 10 Қазақша – орысша СӨЗДИК. Kazahsko-russkij SLOVAR". Almaty: «Dajk – Press», 2008.
- 11 Valihanov Ch.Ch. (1984) Sobranie sochinenij v pjati tomah. Vol. 1–5. Glavnaja redakcija Kazahskoj sovetskoj jenciklopedii.
- 12 Ospanov S. (2009) Zoroastrizm kak odin iz istoricheskikh istochnikov izuchenija kul'tury tjurkskikh narodov // Vestnik Jakutskogo gosudarstvennogo universiteta, v. 6, no. 1.
- 13 Abaev N.V. (2015) Tjengrianstvo, mitraizm i obshhie jetnokul'turnye istoki turanskoarijskoj civilizacii Central'noj i Vnutrennej Azii // Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta. No. 3.

Р.А. АЛШАНОВ,*¹

Э.Ф.Д., профессор,

*e-mail: r.alshanov@turan-edu.kz

¹«Туран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ДЕН (ДИН) – ЕЖЕЛГІ АҚЫНДАРДЫҢ ДҰҒАЛАРЫ
МЕН ЗАРАТУШТРА ІЛІМДЕРІНІҢ РУХАНИ АЛШАҚТЫҒЫ**

Аңдатпа

Зерттеу мақсаты – ежелгі ақындардың дұғалары мен Заратуштра ілімдерінің рухани алшақтығы туралы мәселені қарастыру. «Ден кою» – «біреуге, бір нәрсеге көңіл бөлу» сөздері; «ден койып тыңдау» – «мұқият тыңдау, бірдеңеге көз жеткізу» дегені тыңдаушыларды дұға мәтінін мұқият зерделеуге, дұғаның дәлелдері мен хабарламаларын тыңдауға және көз жеткізуге шақыруы мүмкін. Оларды түсіну үшін көп жылдар бойы күрес жүрді, мүмкін бұл ілімнің, жаңа дұғалардың жақтаушылары да болған шығар. Бірақ ертедегі жыршылардың дұғасының түсіндірмесін қабылдамағандар да болды. Әдет-ғұрыптардың, күнделікті өмірдің, салт-дәстүрлердің, сондай-ақ табиғи оқиғалардың, соның ішінде аңыздардағы катаклизмдердің, дұғалардың қандай-да бір түрде көрінісі жинақталған тәжірибені таратудың, көргендерін келесі ұрпаққа берудің бір түрі болды. Заратуштра бастапқыда өзін Ахуна Байырдың дұғаларын уағыздаушы және оған берілген адам ретінде көрсетіп, уақыт өте келе Байыр Ахуннан байырғы Ақынға айналған Байыр ақынның жырларын халыққа жеткізді. Заратуштра дұғаларын эволюциялық қайта қарау барысында трансформация кезеңінен өтті, ежелгі ақындардың дұғаларын жақтаушы дәстүршілдерге қарсы шыққан ашулы уағызшыдан қатал реформаторға айналды. Заратуштраның қалыптасқан негіздерден кетуін оның жерлестері ежелгі дұғаларға опасыздық ретінде қарастырды. Мақалада «Оны түсінбеген халқына не айтты?» деген сұрақ зерттеледі.

Тірек сөздер: дұғалар, ежелгі ақындар, ілімдер, әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, уағызшы, эволюциялық қайта ойлау.

R.A. ALSHANOV,*¹

d.e.s., professor,

*e-mail: r.alshanov@turan-edu.kz

¹«Turan» University, Kazakhstan, Almaty

**DEN (DIN) – SPIRITUAL DIVERGENCE OF THE PRAYERS
OF THE ANCIENT AKYNS AND THE TEACHINGS OF ZARATHUSHTRA**

Abstract

The purpose of the study is to consider the problem of the spiritual divergence of the prayers of the ancient Akyns and the teachings of Zarathustra. The words «den koyu» – «pay attention to someone, something»; «den koyup

tyndau» – «listen carefully, make sure of something» can mean as a call to listeners to carefully delve into the text of prayers, listen and make sure of the arguments and messages of the prayer appeal. There was a long-term struggle for their understanding, perhaps there were also supporters of the new teaching, new prayers. The reflection of customs, everyday life, rituals, as well as natural events, including cataclysms in legends, prayers in one form or another were a kind of translation of the accumulated experience, the transmission of what they saw to the next generations. Zarathustra initially presents himself as a preacher of the prayers of Akhuna Bairi and, his ascetic, brings to the people the chants of Bayyr akyn, who eventually transformed from Bayyri Akhun into the most ancient, Bayyrgy Akyn. During the evolutionary reinterpretation of prayers, Zarathustra went through a stage of transformation, rebirth from a violent preacher into a fierce reformer who opposed the traditionalists – supporters of the prayers of the ancient Akyns. Zarathustra's departure from the established foundations was considered by his countrymen as a betrayal of ancient prayers. The article examines the question: what did he say to his people, that they did not understand him.

Key words: prayers, ancient akyns, teachings, customs, traditions, preacher, evolutionary rethinking.

ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ И СОБЫТИЯ
ЕСТЕЛІК ҚҰНДЕР МЕН ОҚИҒАЛАР
FAMOUS DATES AND EVENTS

ТВОРЕЦ СОФИАСОФСКОГО СВОБОДОМЫСЛИЯ СОВРЕМЕННОСТИ
(80-ЛЕТИЮ ЮРИЯ МИХАЙЛОВИЧА ОСИПОВА)

Осипов Юрий Михайлович, доктор экономических наук, профессор, заведующий лабораторией философии хозяйства экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, президент Академии философии хозяйства, заслуженный деятель науки РФ

Мое знакомство с Ю.М. Осиповым, кому недавно исполнилось 80 лет, состоялось вначале заочно – в виде общения с «незримым коллегой». Как известно, в 70-80-х годах прошлого столетия в СССР среди политэкономов была одна «модная» тема – тема «хозяйственного механизма». И именно в эти годы в мои руки как молодого политэконома попала блестящая научная монография тогдашнего доцента МГУ Ю.М. Осипова «Хозяйственный механизм государственно-монополистического

капитализма» (1987), а чуть позже уже доктора наук – «Опыт философии хозяйства» (1990), положившая начало будущей гуманистической школы свободомыслия современности – Школы философии хозяйства Осипова. И моему определению этой школы «гуманистической» есть одно веское основание – само посвящение автором монографии «Опыт философии хозяйства»: «...Всем тем, кто находит в себе желание и мужество быть гуманистом». А я как раз из тех, кто хотел и стремился стать гуманистом, а значит, эта книга, как считал тогда, написана и для меня. Таким образом, вначале я незримо подружился с книгами нашего почтенного юбиляра, а позже воочию с ним самим. «Поиск и нахождение» мной Ю.М. Осипова сродни поведению того древнегреческого философа, который ходил средь бела дня с факелом в руках и со словами: «Ищу человека!». Но в отличие от него мне повезло куда больше: я нашел ЧЕЛОВЕКА! Еще какого!

Моему «зримому» знакомству с Юрием Михайловичем и через него со всеми его «хозяйствами» – лабораторией философии хозяйства, Центром общественных наук при МГУ, Академией философии хозяйства, а главное – с их яркими представителями, способствовал профессор МГУ Виктор Михайлович Кульков. С ним я познакомился еще раньше – в 2000 г., когда он с содействия проректора МГУ профессора А.В. Сидоровича (в конце 1980-х и в начале 1990-х гг. мы оба заведовали кафедрами политэкономии ИПК: он в МГУ, а я – в КазГУ) приехал к нам читать лекции в летней школе повышения квалификации молодых преподавателей экономических дисциплин, организованной университетом «Туран». И от него я более подробно узнал о профессоре Ю.М. Осипове, за которым давно «охотился». С содействия же В.М. Кулькова я опубликовал вначале несколько статей в альманахе «Философия хозяйства» (№ 5, 2001 г.) и в сборниках «Экономическая теория в XXI веке» (тт. 5, 6, 2001 г.) и очень скоро, в начале 2002 г., приехал в Москву по своим «научным делам» и наконец воочию познакомился с Юрием Михайловичем и его правой рукой – незабвенной Еленой Серафимовной Зотовой.

Я тогда подарил Юрию Михайловичу свою годом ранее изданную монографию «Теоретическая экономика: общедисциплинарная модель» (Алматы, НИЦ «Гылым», 2001.), где есть ссылки на его труды. А он, в свою очередь, по широте своей природы и щедрости души мне – все ранее им изданные журналы, сборники и свои книги. И, как говорится, пошло-поехало: с тех

пор наши встречи (в Алматы, Астане, Москве и других городах России) все более участились и практически не прерывались до сего дня. Для меня они как качественно-содержательно, так и формально-организационно с годами обогащались, за что я благодарю ее величество судьбу, связавшую меня – думаю, навеки – с таким Человеком, как Юрий Михайлович Осипов! А что же касается содержательной стороны многогранной деятельности как самого Юрия Михайловича, так и наших отношений, я о них более подробно изложил в двух юбилейных статьях [1, 2]. Хочу лишь сказать, что он «вхож» в корпорацию «Туран» и большой ее друг. Посудите сами.

- ♦ Он в начале 2000-х гг. посетил университет «Туран», поделился своим богатым опытом работы в МГУ и положил начало нашим будущим партнерским и дружеским отношениям.

- ♦ Его лекции по курсу «Философия хозяйства» [3] в начале 2000-х гг. были опубликованы во многих номерах «Вестника университета «Туран», с которыми имели прекрасную возможность ознакомиться заинтересованные читатели журнала.

- ♦ Он «благословил» открытие в университете «Туран-Астана» Казахстанского представительства Центра общественных наук при МГУ им. М.В. Ломоносова (2012 г.).

- ♦ Он принимал участие в работе теоретико-методологического семинара «Казахстановедение» при университете «Туран-Астана», где выступал с фундаментальным докладом по философии хозяйства.

- ♦ Он всячески способствовал прохождению нашими докторантами и преподавателями научной стажировки в лаборатории философии хозяйства экономического факультета МГУ.

- ♦ Он охотно публикует статьи казахстанских исследователей в альманахе «Философия хозяйства», главным редактором которого является.

- ♦ Он щедро делится издаваемой как его лабораторией, так и другими разнообразной литературой, способствующей содержательному обогащению библиотеки научного центра «Казахстановедение» при университете «Туран-Астана», с которой знакомит магистрантов и докторантов автор этих строк в своих лекциях, на практических занятиях и консультациях по «Истории и философии науки», «Методологии экономических исследований» и др., а также других своих коллег на теоретико-методологическом семинаре «Казахстановедение». Вот таков «сухой» перечень «вхождения» профессора Ю.М. Осипова в жизнедеятельность корпорации «Туран». И эти наши с ним деловые, творческие и дружеские отношения благосклонно продолжаются!

Далее на основе моего многолетнего знакомства – как заочного, так и очного – хочу на свой страх и риск дать личностную характеристику нашему юбиляру методом аналогии и сравнения.

Профессор Ю.М. Осипов, как мне представляется, ЧЕЛОВЕК, обладающий уникальным творческим стилем и культурой ультрасвободного мышления, владеющий фундаментально-разносторонними знаниями о сущем и вероятном должном, монументальностью и перспективностью умо-душе-духозрительных (умом, душой, духом зреть) концептуально-теоретических построений, по праву претендующих на статус софиасофской новоэпистемной парадигмы, великолепными лидерскими качествами и организаторскими способностями, открытостью характера и бескорыстным служением «эпистеме» – знанию как таковому и, самое главное, безграничной любовью к мудрологии (софиалогии) в его (и Н.Б. Шулевского) терминах [4, 5, 6, 7] – «софиасофии», с его собственной, внутренне наполненной, философско-софиалогической мыслетворяющей энергией. Он Личность, неустанно работающая и выполняющая великую смыслопостигающую миссию в сфере умопостигаемых и даже пока еще умонепостигаемых вещей бытия.

Если дать ЮРИЮ МИХАЙЛОВИЧУ ОСИПОВУ – уникальному мыслителю современности – предельно емкую субъектно-личностную характеристику, то он, по моему разумению, МЫСЛИТЕЛЬ ЛАО-ЦЗЫНСКОГО ТИПА! Он, как и великий Лао-цзы (по праву не забывая и даже лелея свою русскость и российскость), имеет главное сокровище – человеколюбие, и этим определяются во многом все его основные черты, а именно:

- ♦ он человеколюб, а потому и храбр своим духом;
- ♦ он знает меру, а потому не терпит неудач (отдельные «неудачи» он вовсе не считает за неудачи);
- ♦ он стремится к малому, а потому и приобретает;
- ♦ он справедлив, а потому небогат материально;

- ♦ он живет по правде и нраву, а не по закону;
- ♦ он не делает вид, что много знает, а потому и много знает;
- ♦ он бережлив в одном, а потому и щедр в другом, особенно на мысли;
- ♦ он внимателен к своим мыслям, так как они начало поступков;
- ♦ он излагает во многом истинные слова, от чего они кажутся парадоксальными;
- ♦ он некрасноречив, а потому и очень вдумчив и умен;
- ♦ он настолько умен, что не ученый, а мыслитель;
- ♦ он как истинный мыслитель, не выходя из дома (Москвы), глубоко познает многослойный и непредсказуемый мир;
- ♦ он знает людей, потому и благоразумен;
- ♦ он знает себя (и свои слабости), потому и просвещен;
- ♦ он побеждает себя, потому и могущественен;
- ♦ он не выставляет себя на свет, поэтому блещит;
- ♦ он не говорит о себе, поэтому славен;
- ♦ он не прославляет себя, поэтому он заслуженный;
- ♦ он не возвышает себя, поэтому он старший и впереди других (среди нас);
- ♦ он как истинно Великий Человек, держится существенного – философии хозяйства, софиологии и софиасофии – и сторонится несущественного – экономизма.

Юрий Михайлович идет сам и уверен: ведет нас по великому ДАО-ПУТИ – пути самопознания, самоосмысления, самоопределения, самосознания, саморазвития, самоосуществления и самоутверждения нашей с ним «самости» как субстанции, ядра, «стержня» (по В. Шукшину) собственно самосебяпостигающего и самосебявыражающего в подлинном гуманизме человека в гармонии с матушкой-природой. И нам, его современникам, коллегам и друзьям, остается лишь получить от него поистине бескорыстно-безгранично-масштабный, софиологично-философско-хозяйственный, софиасофско-светоносно-плодоносный кладезь его глубоких мыслей и ярких образов, обладающих подлинными благоносящими и самосебяпреобразующими метасмыслами.

ДОРОГОЙ ЮРИЙ МИХАЙЛОВИЧ, С СОФИАСОФСКИМ 80-ЛЕТИЕМ!

Желаю Вам и впредь давать нам много-много приятных поводов для выражения наших сердечных мыслеизъявлений! Да будет так!

С искренним пожеланием бесконечно благодарный вам одноклубник Вашей мыслефундирующей школы

АЛИЕВ УРАК ЖОЛМУРЗАЕВИЧ,
вице-президент образовательной корпорации «Туран»,
профессор университета «Туран-Астана»

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алиев У.Ж. От «Домохозяйства» Ксенофонта до «Теории хозяйства» Осипова. Сб. Философ хозяйства. К 65-летию Ю.М. Осипова. Под ред. Е.С. Зотовой. – Москва – Екатеринбург, 2006.
- 2 Алиев У.Ж. Центр общественных наук – кузница свободомыслия и смыслоискателей (25-летию ЦОН посвящается). Сб. Хозяйство и мысль. Юбилейный монографический сборник. Под ред. Ю.М. Осипова, Е.С. Зотовой. – М.: ТЕИС, 2015.
- 3 Осипов Ю.М. Философия хозяйства. В двух книгах. – М.: Юристъ, 2001. – 624 с.
- 4 София. Сто лет русской философии хозяйства. Под ред. Ю.М. Осипова, А.И. Агеева, Е.С. Зотовой. – М.: ТЕИС, 2012.
- 5 Михайлов Юр. Блики и срезы. Невразумительное чтиво или Книга ни о чем и ни для кого. – М.: Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина. 2015.
- 6 Осипов Ю.М. Софиасофские тетради. (Не)Ученые записки. – М.: ТЕИС, 2017.
- 7 Шулевский Н.Б. Софиасофия. – М.: ТЕИС, 2017.

**ДОКТОРУ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК,
ПРОФЕССОРУ УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»
АХАНОВУ СЕРИКУ АХМЕТЖАНОВИЧУ – 70!**

30 октября 2021 года свой 70-летний юбилей отпраздновал заслуженный финансист, член Совета АФК Серик Ахметжанович Аханов. В отечественном финансовом секторе трудно найти человека, о котором отзывались бы с такой искренней теплотой и неподдельным уважением подавляющее большинство казахстанских банкиров и финансистов, журналистов и государственных деятелей. Его ценят и уважают не только за дипломатический талант и обширную профессиональную эрудицию, но и за удивительное жизнелюбие, неприменный оптимизм и выдающееся чувство юмора.

Профессор Аханов обладает уникальным искусством говорить чистую правду, никого при этом не обижая.

Он глубоко порядочен и невероятно скромнен.

Профессор С.А. Аханов получил фундаментальное образование, окончив в 1972 году Алма-Атинский институт народного хозяйства по специальности «экономист», а в 1980 году – аспирантуру кафедры политэкономии Московского государственного университета имени Л.Н. Ломоносова.

В 1980 году стал кандидатом экономических наук, защитив диссертацию на тему «Эффективность социалистического производства: политико-экономическая природа и формы реализации на уровне предприятия».

Многолетние научные исследования, проводимые на основе богатейшего практического опыта, нашли свое подтверждение в фундаментальной докторской диссертации на тему «Формирование и развитие национального капитала в условиях глобализации: теория, методология, эффективность», которую Серик Ахметжанович блестяще защитил в Институте экономики КН МОН РК в 2010 году.

Обладая уникальными профессиональными знаниями, Серик Ахметжанович щедро делится ими, будучи талантливым педагогом. В 1972 году он начал свой карьерный путь с должности преподавателя Алма-Атинского института народного хозяйства, был преподавателем в Петропавловском индустриальном институте и вот уже на протяжении 23 лет, с 1998 года, является профессором кафедры «Финансы» нашего университета, чем мы неизменно гордимся.

Лучшие профессиональные и дипломатические качества Серика Ахметжановича раскрылись на государственной службе.

Он работал заместителем председателя Высшего экономического совета, где председателем был Президент страны; первым заместителем министра экономики; заместителем председателя Национального банка РК; заместителем министра финансов РК; первым вице-министром экономики; заместителем министра финансов РК.

В разные годы на протяжении более 20 лет он занимал руководящие должности, среди которых должность первого заместителя председателя Правления, советника председателя Правления, члена совета директоров в ключевых финансовых институтах РК, таких как Эксимбанк, Казкоммерцбанк, Банк развития Казахстана, АТФ Банк, Сбербанк России и другие.

Особого упоминания заслуживает вклад Серика Ахметжановича в работу Ассоциации финансистов Казахстана, совет которой он возглавлял 12 лет – с 2004 по 2016 годы – и до сих пор продолжает плодотворно работать на посту члена Совета АФК

Как известно, ассоциация была создана по инициативе Нурсултана Назарбаева. Во время своего выступления на 1-м Конгрессе финансистов 28 мая 1999 года Президент предложил участникам конгресса объединиться и создать профессиональную ассоциацию, которая бы представляла интересы финансового сообщества и участвовала в совершенствовании законодательства.

Во многом благодаря умению профессора Аханова находить обоюдовыгодные компромиссные решения, а также известной твердости и решимости профессиональные интересы участников АФК сейчас услышаны и учтены в самых высоких государственных инстанциях.

Заслуги Серика Ахметжановича в государственной, производственной, научной, социально-культурной и общественной деятельности неоднократно отмечены государственными и ведомственными наградами, среди которых ордена «Барыс» III степени, «Парасат», «Құрмет», три медали, благодарности Президента и Правительства РК

Более 20 лет жизнь кафедры «Финансы» нашего университета неразрывно связана с именем профессора Аханова.

Серик Ахметжанович вносит неоценимый вклад в подготовку финансистов Казахстана, будучи профессором кафедры, членом Диссертационного совета, спикером и модератором уникальных и самых интересных мастер-классов для наших обучающихся и коллег.

Благодаря участию профессора С.А. Аханова в нашем университете в разные годы были организованы встречи с самыми известными финансистами: дважды председателем Правления Национального банка Казахстана Григорием Марченко в 2010 году, главой Аналитического кредитного рейтингового агентства Екатериной Трофимовой в 2014-м, главой миссии Международного валютного фонда в Казахстане Марком Хорнтоном в 2017 году и многими другими.

Широко известны научные труды Серика Ахметжановича, среди которых монографии и свыше 100 научных публикаций по экономическим и финансовым проблемам. Он автор книг «Горизонты легкой промышленности» (1985), «Социально-экономическая эффективность общественного производства в условиях интенсификации» (1985), «Эффективность общественного производства» (1987), «Национальный капитал» (2010).

Профессор Аханов известен не только научными, но и творческими трудами – например, таким как «Краткий этюд о женщинах».

На протяжении всей жизни Серика Ахметжановича окружают красивые и умные женщины, коллеги, которые искренне им восхищаются.

Супруга Сания Дуйсенхановна, дочери Алтынай и Айнур, которые его незабвенно любят.

А сам Серик Ахметжанович любит произносить фразу: «Институт женщины для меня – это святое».

Коллектив образовательной корпорации «Туран» поздравляет профессора С.А. Аханова с юбилеем, желает крепкого здоровья и бодрости, а также сохранить на долгие годы молодость души, неиссякаемую энергию и постоянное стремление к достижению высоких результатов во всех жизненных сферах.

С уважением,
СЕЛЕЗНЁВА ИРИНА ВЛАДИМИРОВНА,
заведующая кафедрой «Финансы» университета «Туран»

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Тұран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 526 от **25.06.2021 г.**
«О внесении дополнений в приказ № 52 от 28 января 2021 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Тұран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді, «Экономика» саласы.

(«Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынатын ғылыми баспалар Тізбесін бекіту туралы» 2021 жылғы 28 қаңтардағы № 52 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы» ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің **25.06.2021 ж.** № 526 бұйрығы)

«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы оқырмандар ашық қол жеткізе алатын Ғылыми электронды кітапханаға (Мәскеу, Ресей Федерациясы) енгізілді және ғылыми журналдардың материалдарын ақпараттық, ғылыми және білім беру мақсаттарында іздеу, көру және пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін Ресейлік ғылыми дәйексөз алу индексі (РИНЦ) аналитикалық базасына енді (Келісімшарт № 361-06 / 2016 ж. 16.06.2016 ж.).

eLIBRARY.RU платформасында жарияланған жарияланымдардың толық мәтініне қол жеткізу үшін Ғылыми электронды кітапханаға пайдаланушының тіркелуі қажетті шарт болып табылады.

**Ғылыми электронды кітапхана eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal “Bulletin of Turan University” is in the list of scientific publications recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity, the branch “Economy”

(by the order of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan №. 526 from **25.06.2021** “On Amendments to Order No. 52 from January 28, 2021” On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity”)

The scientific journal “Bulletin of Turan University”, hosted in the Scientific electronic library (Moscow, Russian Federation), is free to readers and included in the analytical database “Russian science citation index” (RSCI) with the aim of providing search, view and use materials of scientific journal in for information, research and education (contract №.361-06/2016 from 16.06.2016)

User registration in the Scientific electronic library is **a necessary condition** to gain access to the full text publications hosted on the eLibrary platform.RU

**Scientific Electronic Library eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **8** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ** и **УДК**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (7–8 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 10–15 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (200–250 слов, 14 кегль) на трех языках, в котором указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://vestnik.turan-edu.kz/>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **8 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстіңгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ** және **ӘОК** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (7–8 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстіңгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 10-15 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация - <http://www.translit.ru>**) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (200–250 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакциялық алқа

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL “BULLETIN OF TURAN UNIVERSITY”

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed 8 pages.

IRSTI and **UDC** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the *sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **keywords** (7-8 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 10-15 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (200-250 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, main provisions, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e-mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Editorial board

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**
Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Тұран»

г. Алматы, ул. Сағпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: mayab60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: **75665**
Жазылу құны 3 айға – **460 теңге**

Негізін қалаушы: «Тұран» университеті

Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А.

Тел: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: mayab60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

DEAR READERS!

Our index: **75665**

Subscription cost for 3 months – **460 tg**

Founder: Turan University

16 A Satpaev ave., Almaty

Tel: 206-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Website : <https://vestnik.turan-edu.kz/>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал
№ 4 (92) 2021 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»
Научный журнал
№ 4 (92) 2021 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.
Корректор: Скуратова И.М.

Подписано в печать 21.12.2021 г.
Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².
Усл.печ.л. 31,0 Уч.изд.л. 32,2. Тираж 500 экз.
Заказ № 357

Адрес редакции:
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в ТОО «Технология изображений».
г. Алматы, ул. Нурмакова, 30, офис 2
Тел.: 258-48-02, 250-96-69.

ДЛЯ ЗАМЕТОК
